

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXIX
LETO 1975
ZVEZEK 1-2

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Zgodovinski časopis	Ljubljana	XXIX/1975	Zv. 1-2	Str. 1-212
---------------------	-----------	-----------	---------	------------

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Ta zvezek so uredili:

dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Vasilij Melik, dr. Peter Petru,
dr. Miro Stiplovšek, Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Sorn,
dr. Fran Zwitter

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 3. 8. 1975

Odgovorni urednik:
dr. Vasilij Melik

Tehnični urednik:
dr. Miro Stiplovšek

Uredništvo in uprava:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
Yu, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel.: (061) 22-121 int. 209

Tekoči račun:

Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040.

Letna naročnina znaša za društvene člane 120 din,
za nečlane in ustanove 200 din

Naklada 1100 izvodov

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira

Sofinancirata Raziskovalna skupnost Slovenije in Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk AERO — TOZD grafika Celje 1975

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

XXIX
1975

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Metod Mikuž

VPRAŠANJE JULIJSKE KRAJINE IN TRSTA 1947—1954

Predavanje na zborovanju slovenskih zgodovinarjev oktobra 1974 v Piranu

Te dni poteka dvajset let od tako imenovanega londonskega memoranduma. Rad bi v uvodu poudaril, da je namen tega našega tradicionalnega zborovanja nekaj povsem drugega kot izzivalno ali demonstrativno proslavljanje dogodka, s katerim Slovenci in Jugoslovani zgraditve Združene Slovenije nismo dosegli. Prav sam sem kriv, ker sem predlagal odboru Zgodovinskega društva za Slovenijo, da bi bilo prav na tem zborovanju vsaj sintetično — ne analitično — registrirati tudi nekaj dogodkov iz najnovejše zgodovine Julijske krajine in Trsta. Seveda je odbor to sugestijo sprejel in po znanem načelu — če hočeš, pa daj — je padla ta naloga name.

Neprijetno me je letos pomladi prizadela ponovna italijanska hajka za cono B, ki je za nas samo še zgodovinsko dejstvo. Ne zaradi hajke same — ker teh smo že vajeni — pač pa zaradi vse preveč nervoznega iskanja raznih podatkov in zgodovinskega materiala od strani raznih ustanov in seveda tudi rahlega očitanja zgodovinarjem, da nismo na tekočem, da ne rečem še kaj drugega. Vse to je bilo namreč povsem odveč. O vzrokih tudi za ponovno letošnjo italijansko hajko je bilo že dovolj tudi slovensko napisanih del, ki bi mogla služiti za dobro informacijo, v Ljubljani in drugod pa je po knjižnicah že veliko vsebinsko zelo bogatih knjig. Treba se je bilo torej samo vsesti, prebrati, preštudirati in tako naprej. Zgodovinarji torej nismo bili nič krivi, čeprav mora biti vselej ob takih in podobnih hajkah nekdo kriv.

Pri sestavi pričujočega dela sem rabil knjige in dela, ki sem jih pazljivo prebral in omenjam samo te, ker nimam navade, da bi prepisoval razne sezname literature, ki je nisem imel niti v rokah. Kot vire sem črpal podatke iz znanega Archiva der Gegenwart. Ni to seveda kolekcija uradno izdanih virov, temveč zelo skrbno zbiranje podatkov v celoti ali v posnetkih, ki so prišli v javnost. Ker mi je šlo le za nek sintetičen oris — brez vsake globlje analize — sem se s to kolekcijo kar zadovoljil, predvsem pa tudi zato, ker nisem imel na razpolago boljše. Zahvaliti se moram vsem, ki so mi pri nabiranju vsega potrebnega pomagali, tako obema knjižničarkama Olgi in Vanji in drugim. Zelo pa sem bil presenečen, ko sem dobil iz neke ustanove nekaj tomusov Archiva der Gegenwart, iz katerih je moj neznan predhodnik — eksploator iztrgal kar cele strani ali pa izrezoval določene odstavke. Rekel sem, da tega nevzornega predhodnika ne poznam, vsem pa za gotovo, da se izrezovati iz knjig ne sme. To sem moral povedati, da bi kdo, ki bo eventualno kdaj po teh tomusih brodil, ne obdolžil mene.

Pri zbiranju potrebne literature se moram zahvaliti skoraj da nepogrešljivemu tovarišu Milošu Rybašu, pa tudi drugim. Po časovnem nastanku lite-

rature, v kateri sem našel poleg raznih misli in sodb tudi citirane vire in jih pač uporabljal, omenjam na prvem mestu delo Ive Mihovilović, Trst, problem dana, Zagreb 1951. Že zgodnji datum nastanka more povedati, da v njem nisem mogel dobiti veliko, je pa delo po svoje kar zanimivo. Drugo delo, ki je kolektivno in obširno, je zbornik Istra i Slovensko Primorje, Beograd 1952, iz katerega sem s pridom uporabljal zlasti 3. del. Nato sem vzel v roke zanimivo delo, ki ga je napisal znani politični delavec in tudi sodelavec pri anglo-ameriški vojaški upravi v Trstu, Diego de Castro, Il problema di Trieste, Bologna 1953. Delu bi lahko očitali marsikaj, vendar je to prvo večje sintetično delo, ki prinaša tudi vire, ki jih je že marsikdo citiral. Naslednje delo je članek Boji KPJ za zahodne meje, ki je izšel v Zgodovinskem časopisu 1958—1959 in je v glavnem naslonjeno na zelo dobro Harrisovo knjigo o zavezniški vojaški upravi na sploh, in prinaša zato tudi dragocene podatke za našo temo. Nato pride knjiga, ki jo je napisal dr. Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961. To je doslej največje slovensko delo o tem problemu, napisano z veliko skrbnostjo in z uporabo velikega števila virov in ki ga citirajo tudi v tujini. Prvo delo, ki poskuša biti zelo objektivno in ki sem ga prebral z užitkom ter tudi zlasti koncu razprave mnogo uporabljal, je v angleščini pisana knjiga slovenskega izseljenca, Trieste, 1941—1945, Chicago 1970 in delo istega avtorja, Slovenska manjšina v Italiji, Zbornik svobodne Slovenije 1971—1972 (Buenos Aires), str. 57—96. Od italijanskih zgodovinarjev pa mi je bila zelo vseč solidno in trezno napisana knjiga, Giorgio Valussi, Il confine nordorientale d'Italia, Trieste 1972.

I

Če se odločimo za terminus ad quem našega razmišljanja v tem poglavju, to je za 10. februar 1947, za datum podpisa mirovne pogodbe z Italijo, nam to ne more delati takih težav, kot pri odločanju za terminus a quo prvega poglavja našega današnjega razmišljanja. Začeti bi bilo treba že tam, kjer se prvič pokažejo težnje italijanskega imperializma po slovenski in jugoslovanski zemlji, saj je na zgodovinsko smrt obsojena avstroogrška monarhija umirala dalj časa in odpirala pot prek Jadrana in ljubljanskih vrat nekam tja, do koder se je razprostiral nekdanji rimski imperij. Točno je, da so se takrat in kasneje in tudi danes našli v Italiji — kot povsod — pametni, napredni in kar je najvažnejše, tudi danes veliki duhovi, ki so voditelje svoje domovine svarili pred imperialističnimi akcijami v Podonavje in poskušali pokazati italijanskemu narodu pravo in zato boljšo pot. A to ni dosti pomagalo.

Dejstvo je, da imamo na zahodu soseda in deželo z umetninami in visokimi dosežki človeškega razuma. Je torej ta naš sosed zaslužen tudi za nas in za vse človeštvo. More pa nuditi tudi dobrine, ki jih ne razkazuje samo naši deželi znani Ponte Rosso ali druga, še večja skladišča blaga, ki ga moremo koristno rabiti, naši sosedje pa tudi uspešno prodajati. Včasih se to naše sosedstvo skali, kar ni v korist ne nemu ne drugemu. To se je dogajalo že prej, ko Mussolini še niti ni bil rojen. Zato danes za vse naše slabše odnose s sosedi dolžiti samo stari ali novi fašizem, ni povsem točno. Politik, kot je bil conte Sforza, prav gotovo ni bil fašistični vernik, je pa dobrih pet mesecev

po podpisu pariške mirovne pogodbe pred konstituanto dejal, da za Italijo to ne pomeni odpoved drugim ozemljem, temveč le garancijo za tista ozemlja, ki so bila predmet jugoslovanskih aspiracij. Začetek maja 1950 se je oglasil v senatu celo stari Orlando, ki tudi ni bil organiziran fašist, a je dejal, da zgodovine ne dela ovčje blejanje, temveč levje rjojenje. Operiranje s tako modrostjo, resno ali smešno, bi še ne bilo najhujše. Mnogo hujše je dejstvo, da je takih Orlandov v Italiji še veliko, oni rjovejo manj, drugi bolj glasno. Ko je pred dvajsetimi leti po parafiranju londonskega memoranduma iskal Scelba zaupnico svoji vladi, je v senatu komaj zmagal s 122 glasovi proti 99, v poslanski zbornici pa z 295 za, 265 proti in 7 vzdražnimi glasovi. To so hude številke, zlasti še, če upoštevamo viharne napade desne in leve opozicije, ki je dolžila vlado, da je težko oškodovala narodne interese, ker je pristala na delitev STO. Upam si trditi, da bi bil danes položaj v italijanskem parlamentu ob taki priliki približno isti. Svobodno izvoljeni predstavniki italijanskega naroda in njihova leva in desna opozicija bi prav gotovo očitali vladi isto kot pred dvajsetimi leti, da je namreč suženj ameriških milijonarjev itd. Morda bi še zelo previdno pristavili, da italijansko vlado še vedno vodi sodobni svetovni kočijaž Metternich—Kissinger, vrhovni šef CIA, ki v imenu svojih mogočnih gospodarjev želi zanetiti svetovni požar tudi v tem delu sveta.

Terminus a quo našega prvega poglavja naj bo čas po odprtju druge fronte v Normandiji, ko se je definitivno izjalovilo Churchillovo upanje, da bi drugo fronto prenesel na Balkan, s tem zavrl prodor RA predaleč v srce Evrope in vsaj deloma preprečil vse posledice, ki jih je približevanje RA vsekakor obetalo in tudi že prinašalo. Direktnega dokaza za to trditev sicer ni, moremo pa zaradi nekaterih indicijev govoriti vsaj hipotetično. Nič zato, če je hipoteza več v zgodovini druge svetovne vojne, saj teh res ni malo. Da Churchill ni maral režima v SZ in komunističnih partij, je povedal sam večkrat in ni vzroka, da bi mu ne verjeli. Zato tudi povsem verjamem, kar je povedal 23. novembra 1954, da je, še preden je bila vojna končana, ko so se Nemci v stotisočih predajali in so bile ceste polne vriskajočih ljudi, depeširal lordu Montgomeryju in mu ukazal skrbno zbirati nemško orožje in ga uskladiščevati, da ga bodo lahko izročili nemškimi vojakom, s katerimi bi sodelovali, če bi Sovjeti nadaljevali svoj marš prek skupaj določene demarkacijske črte. Ob slovesnem praznovanju njegove 80-letnice je začetek decembra 1954 to izjavo pred spodnjim domom sicer nekoliko omilil, ni je pa v bistvu spremenil.¹

V volilnem govoru 5. junija 1945 — v času najhujšega pritiska na našo državo in Tita — je Churchill dejal da je socializem nerazdružljiv s totalitarizmom, da socialistična država ne prenese opozicije in da socialistična doktrina sovraži svobodni parlament.² V znanem govoru v Fultonu v ZDA je 5. marca 1946 dejal med drugim, da se čez kontinent razpróšira »železna zavesa« od Stettina do Trsta na Jadranu. Onstran te so ostala glavna mesta nekdanje stare in srednje vzhodne Evrope, Varšava, Berlin, Praga, Dunaj, Budimpešta, Beograd, Bukarešta in Sofija. Vsa ta mesta so pod vedno večjo kontrolo Moskve, le Atene so ostale svobodne. Povsod hočejo dobiti komuni-

¹ Archiv der Gegenwart 1954, str. 4864; cit. ADG 1954, 4864.

² ADG 1945, 256.

stične partije popolno kontrolo, pa tudi policija. Nikjer, razen v ČSR, ni več demokracije. Bati pa se je treba tudi za kraje tostran železne zavese. V Italiji mora KP podpirati zahteve po komunističnem vzorcu vzgojenega maršala Tita po nekdanj italijanskem ozemlju ob Jadranu. Tudi drugod so komunistične pete kolone, razen v britanski skupnosti in ZDA, kjer je komunizem še v otroških čevljih. Ne verjamem, — pravi — da želi SZ vojno, želi pa neovirano razširiti svojo moč in svojo doktrino.³

V parlamentarni debati je kot šef opozicije ob ekspozeju zunanjega ministra (da vlada Velike Britanije ni voljna dati pomembnega tržaškega pristanišča Jugoslaviji) 4. junija 1946 dejal, da teče sovjetska demarkacijska črta od Stettina do tržaškega mestnega roba in dobesedno: »Skoraj tretjina evropskega prebivalstva je sedaj pod nadzorstvom skupine 14 ljudi, na zunaj sicer sposobnih, kremelskih gospodarjev, ki skušajo povsod uveljaviti in ukoreniniti moč svojega despotičnega režima. Tako sejejo novo svetovno vojno.«⁴ Še ostrejši je bil v spodnjem domu 23. oktobra 1946. Dejal je, da sedaj nimajo več opravka s Hitlerjem in njegovo divjaško tolpo, temveč le s 13 ali 14 zelo sposobnimi ljudmi v Kremlo, ki obvladajo Rusijo in več kot tretjino Evrope. Danes je več kot 200 do zob oboroženih sovjetskih divizij v zasedeni Evropi od Baltiškega morja do Dunaja in od tod do Črnega morja, pri čemer pa ni vračunana vojska satelitskih držav.⁵ Seveda mu je vse to Stalin vračal. Imenoval ga je netilca nove vojne in vse, ki tako mislijo v ZDA in Veliki Britaniji.⁶

Če upoštevamo takratne odnose naše države s SZ (torej od poletja 1944 do februarja 1947) in takratno govorjenje ene od na zahodu najuglednejše osebnosti W. Churchilla, nam mora biti jasno, da se je naša država v tej prvi fazi nahajala v dokaj težkem položaju. Po eni strani jo je Churchill proglašal za satelita SZ, kar je moglo pomeniti navzočnost Jugoslavije v Trstu kot sočasno navzočnost SZ, po drugi strani pa je Tito zelo odločno in kljub vsem pritiskom vztrajal na znanem bojnem geslu, tujega nočemo, svojega ne damo! Ni bila torej posebna državniška umetnost, če je mogla italijanska imperialistična buržoazija spričo vsega tega več ali manj spretno ribariti v kalnem.

Vrhovi italijanske buržoazije, to je dvor, denarna in zemljiška aristokracija ter Vatikan so bili zelo neprijetno presenečeni, ko so po strmoglavljenju Mussolinija in po vojni napovedi Nemčiji dosegli od zaveznikov za Italijo samo status sobojevnice, ne pa status zaveznice in prave članice antifašistične koalicije. Vedno bolj jasno je bilo tem vrhovom, da bo Italija premagana in ne zmagovita dežela. De Castro ima v svoji v uvodu omenjeni knjigi prav, ko pravi, da položaj Italije konec vojne ni bil preveč briljanten in da ta ni imela ne političnih sredstev ne moči začenjati kakšno dvojno ali celo večstransko politično igro.⁷ To je točno, saj do 1955 ni bila niti v OZN, članstvo NATO pa ji je sicer prineslo oborožitev, a tudi »ameriško« okupacijo, katero občuti še danes.

³ ADG 1946, 699—670.

⁴ ADG 1946, 774.

⁵ ADG 1946, 906—907.

⁶ ADG 1946, 911.

⁷ Il problema di Trieste, 191—196.

Kljub vsem fašističnim zločinom v domovini in drugod, je italijanska buržoazija le uživala tihe Churchillove simpatije in podporo. V političnem boju, kje naj bi se v Evropi odprla druga fronta, je zmagal sicer Roosevelt, vendar pa je Churchill in morda še kdo prav na našem ozemlju že do konca vojne stvari tako zakompliciral, da ni dosti manjkalo, da junija 1945 ni prišlo do ponovnega svetovnega spopada. Nihče me ne more prepričati, da so Angloamerikanci (AA) nujno rabili za prodiranje proti Avstriji Pulo, zahodno istrsko obalo in tržaško pristanišče ter od tod za varstvo komunikacij proti severu še lasten koridor, saj je tekel glavni in odločilni udarec tudi v Avstrijo od vzhoda proti zahodu in obratno. Teža problema je bila torej v izsiljevanju, da bi tod mogli AA postaviti zavezniško vojaško upravo (ZVM). To je bila posebna ustanova, prava vojaška vlada na okupiranem, oziroma od AA osvobojenem italijanskem ozemlju. Njena naloga je bila med drugim tudi očistiti italijansko ozemlje ne samo od ostankov fašizma, temveč tudi od partizanov in tako očiščeno ozemlje postopoma vračati italijanski vladi, ki se je po 8. septembru 1943 z velikimi težavami prebila v majhen, od zaveznikov že osvobojeni enklave pri Brindisiju. Le Titova vztrajnost je vsaj delno paralizirala to, vsekakor nemajhno past, ki jo je Churchill nastavil, čeprav so AA začeli kasneje trditi, da tega ozemlja ne bodo takoj vračali Italiji. Italijanska vlada se je kmalu po znanem sestanku Tito—Churchill v Italiji začela bolj sistematično zanimati za usodo Julijske krajine. Že sredi avgusta je rahlo prosila, naj bi AA okupirali vso Julijsko krajino, to je svet od rapalske do bivše avstrijsko italijanske meje. Na to je šef ZVU 11. septembra 1945 odgovoril, da bo postavljena ZVU tudi v italijanskih pokrajinah Bolzano, Trentino, Reka, Pula, Trst in Gorica, o mejah pa bo govora šele po vojni. Še določeneje je izjavil jeseni 1944 novi komandant za Sredozemlje maršal Alexander, da v teh pokrajinah očiščenega ozemlja ne bodo izročali italijanski vladi, temveč bo ostala ZVU vse dotlej, dokler ne bo določeno drugače. Poleg organov ZVU bodo mogli obstojati tudi lokalni organi oblasti.⁸

To pot je prišla italijanska vlada prvič do prepričanja, da bodo potrebni razgovori tudi z Jugoslavijo. Nisem mogel ugotoviti avtentičnosti dveh Ede- novih predlogov za jaltško konferenco, na kateri pa potem o teh niso razpravljali. Po teh predlogih naj bi sporočili Titu, da bo do mirovne konference v Julijski krajini obveljala rapalska meja, ali pa bodo potegnili neko začasno demarkacijsko črto, po kateri bi del Julijske krajine prišel pod kontrolo NOV in POJ, drugi pa pod zavezniškega vrhovnega komandanta.⁹

Vse kaže, da so se do beograjskega sestanka Tito—Alexander v 2. polovici februarja 1945 stvari že toliko razčistile, da bodo AA Julijsko krajino razdelili po neki črti, ki jo je imel Alexander na karti že vrisano, ni je pa predlagal, ker so bile baje ZDA proti. Kljub temu je Alexander dobil za svoje komunikacije koridor Trst—Trbiž in dalje proti Avstriji, kar pa ne bo — kot je posebej poudaril — prejudiciralo političnih zahtev Jugoslovanov. Tito je načelno pristal na postavitvev ZVU samo v tem koridorju, a še tod je vztrajal, naj se ZVU poslužuje že postavljenih oblastnih organov OF, kjer so ti že opravljali svoje posle. Tito ni pristal na postavitvev ZVU v vsej Julijski krajini in Alexander je kmalu začel misliti, kaj bo, če bo treba to

⁸ Prim. ADG, 1945, 235; Jeri, Tržaško vprašanje, 71; Boji KPJ, 7.

⁹ ADG 1945, 87.

reševati s silo. Tito tudi ni videl potrebe, zakaj bi Alexander za varstvo komunikacij proti Avstriji, zasedel še Pulo in zahodno obalo Istre.¹⁰

Da je bil ta prvi beograjski sporazum diktat AA — saj so ti v isti sapi priznavali Jugoslaviji politične pravice do Julijske krajine in poudarjali, da ta čisto vojaški sporazum ne prejudicira nobenih kasnejšh sklepov —, ne more biti dvoma. Diktat se je kot nož zarezal v eno od temeljnih vsebin NOB slovenskega in jugoslovanskih narodov, Združeno Slovenijo in razumljivo je, da se mu je Tito ponovno upiral ob osvoboditvi in ob doslej prvič uresničeni Združeni Sloveniji. Po drugi strani pa je jasno, da so italijanske iluzije po vsej Julijski krajini s tem kopnele, odprta pa jim je ostala možnost, dobiti vsaj en del. Zato nas ne preseneča, da je italijanski minister de Gasperi začetek marca 1945 prosil za pojasnila o sestanku Tito—Alexander in ponovil željo, da bi AA zasedli vso Julijsko krajino, sicer bo prišlo v Italiji do hude notranje reakcije. Šef ZVU je bil sicer za to italijansko željo, a pri upravi naj bi sodelovala tudi Jugoslavija. Zakaj so bile ZDA proti tej trojni administraciji, mi ni jasno, sklicevale pa so se na nevarnost prejudiciranja. Potem so svoje mnenje zopet menjale in so začetek aprila 1945 pristale celo na možnost sodelovanja Italije pri administraciji Julijske krajine, o mejah pa naj bi bilo govora le na mirovni konferenci.¹¹

Ko se je Tito po 11. aprilu 1945 vrnil iz Moskve, kjer so podpisali jugoslovansko sovjetsko pogodbo o prijateljstvu in medsebojni pomoči,¹² je bila italijanska vlada znova pripravljena storiti vse, da bi prišlo do dobrega sosedstva z Jugoslavijo in da bi se rešila vprašanja, ki bodo predmet mirovne konference.¹³ Vendar je začelo italijansko desničarsko časopisje groziti, da bodo, ne glede na žrtve preprečili, da bi »sveti naš Trst« prišel pod Jugoslavijo. Ko je bil 30. aprila 1945 Trst že skoraj v naših rokah, je italijanska vlada predlagala, naj upravo nad vso Julijsko krajino prevzame ZVU kot je to delala v vsej Italiji, sporna vprašanja med Jugoslavijo in Italijo pa naj bi se reševala, ko bodo najvišji voljeni organi obeh dežel (Jugoslavije in Italije) mogli svobodno razpravljati.¹⁴

Prehajamo v razburljivo razdobje, ki se nam zdi razburljivejše morda tudi zato, ker si s kopico včasih tudi nejasnih virov ne moremo dovolj jasno razložiti marsičesa. Dejstvo je, ki ga danes že priznava vsaka resna zgodovina, da so bile naše sile v Trstu pred 1. majem, ko so šele začele prihajati v Trst tudi enote novozelandske divizije. Točna pa je Churchillova depeša 27. aprila Trumanu o potrebi, da bi bile AA sile v Trstu pred Titovimi, kajti to bi jim dajalo že devet desetih zakonite posesti in točno je, da je Churchill kombiniranemu štabu zavezniških sil naročil, naj bi bila ta zasedba nagla in tajna in pred Rusi ali Jugoslovani in to od morske strani. (Zanimivo je, da so Coceani in drugi v Trstu to zasedbo od morske strani tudi pričakovali, a prišla je nemška vojna mornarica in reševala, kar bi se še dalo rešiti.)

Hočem reči tole: Churchill bi kako žvenketal že s to sabljo, če bi bili AA v Trstu pred nami. Ker tega ni mogel, je začel — za enkrat morem reči samo s pomočjo Trumana — manevrirati drugače. Ni mi jasno, na katero

¹⁰ ADG 1945, 112, 259; Valussi, 181.

¹¹ de Castro, 45, 109.

¹² ADG 1945, 515.

¹³ de Castro 515.

¹⁴ de Castro 113.

Churchillovo depešo je Truman odgovarjal 30. aprila, da ni treba sedaj, ko so operacije v Trstu v teku, spraševati Stalina, in da naj Alexander sporoči Titu, da morajo priti vse jugoslovanske enote v Julijski krajini pod Alexandrovo komando, na vsak način pa je treba preprečiti, da ne bi prišlo do spopada z JA. To zadnje je dobro vedel že komandant zavezniške 8. armade general Clark 1. maja, saj je v svoj dnevnik zapisal, da je Julijska krajina kamen spotike med Jugoslovani in Italijani, ne bo pa se Tito upiral zavezniškemu prodiranju v tej pokrajini in zasedbi pristanišč.

Oglejmo si na kratko komplikacije v Alexandrovem štabu zadnje dni aprila. Dne 26. aprila je Alexander sporočil nadrejenemu štabu, da se bo pri operacijah držal določil beograjskega sporazuma in bo zasedel v Julijski krajini tista ozemlja, ki so potrebna za vojne operacije, vključno Trst in komunikacije Trst—Avstrija in Pulo. Na tem področju bo upostavil ZVU in Tita je obvestil, da bodo na tem področju prišle sile JA pod njegovo komando. Naslednjega dne je dobil Alexander ukaz zasesti Julijsko krajino pred JA, 28. aprila pa, naj zasede še Reko, Kvarnerske otoke in Trbiž, povsod pa upostavi ZVU. Če bi se JA ne umaknila, naj uporabi orožje. Vse premalo pa je virov, kakšno vlogo naj bi pri tem, po Churchillovih sugestijah, igral Stalin.

Alexander je res obvestil Tita, a ta mu je 30. aprila odgovoril, da se je položaj precej spremenil od beograjskega sporazuma in da bo JA osvobodila Istro, Trst, Tržič, svet do Soče in po Soči do avstrijske meje kot tudi Trbiž in Beljak. V duhu beograjskega sporazuma morejo AA uporabljati pristanišče v Puli in Trstu. Jugoslovanske sile zahodno od Soče morejo priti pod Alexandrovo komando. Toda, še istega dne se je oglasil Truman in svetoval Alexandru, naj bo spričo vsega tega zelo previden.

Toda AA so imeli vedno več težav, čeprav je nemška armada v Italiji kapitulirala že 29. aprila, v severnih italijanskih mestih pa je prišlo do vstaje. Hitler je bil že mrtev, Doenitz pa ni mogel rešiti ničesar. Vojne je bilo praktično konec, AA pa so v Julijski krajini kopičili svoje sile, ki bi v Avstriji ne imele več nobenega vojaškega pomena. Alexander je poročal Churchillu 1. maja, da bodo predhodnice Clarkove armade dosegle Trst v dveh urah, da se JA že bori v Trstu in da je osvobodila že velik del Julijske krajine. AA bodo zavarovali Trst, pristanišče v Puli in koridor z Avstrijo, pazili pa bodo, da ne bo prišlo do spopada z JA. Alexander je ta spopad predvideval, ker je računal, da se Tito ne bo umaknil, razen če mu tega ne bodo ukazali Rusi. Pred spopadom z JA — je poročal dalje — bo treba le preveriti moralo zavezniških enot, kajti te zelo spoštujejo in občudujejo JA, ker se bori za svobodo. Svetuje veliko previdnost, preden bi se spopadli s svojimi zavezniki, kajti prišlo bi lahko tudi do velike reakcije v ZDA in Veliki Britaniji.

Tito je 2. maja protestiral pri Alexandru zaradi zasedanja predelov, ki jih je JA že osvobodila, na kar mu je Alexander odgovoril, da svojih sil ne bo umaknil iz Trsta, Tržiča in Gorice ter predlagal, naj bi se sestala šefa generalštabov obeh armad, da bi se poravnali nesporazumi. Tito je predlog sprejel, poudaril pa je, da osvoboditev Julijske krajine nima samo vojaškega, temveč tudi velik politični pomen, saj je bila Julijska krajina konec 1. svetovne vojne krivično priključena Italiji. Predlagal je tudi, naj bi se vsi pro-

blemi prediskutirali s šefom njegovega generalštaba generalom Morganom v Beogradu. Tanjug je 3. maja objavil tudi protest jugoslovanske vlade, da je vse kraje, ki jih sedaj zasedajo AA brez dovoljenja in predhodnega obvestila, osvobodila JA po hudih bojih. General novozelandske divizije Freyberg je 4. maja poročal, da je JA osvobodila Trst pred AA; on sam ni v Trstu prevzel še nobene oblasti in čaka navodil. Istega dne je načelnik generalštaba JA zahteval v imenu Tita, naj se AA sile umaknejo čez Sočo. Tega sicer niso storile, je pa 5. maja Alexander natančno poročal Titu, kako so se od 1. do 4. maja premikale njegove sile in kaj vse so zasedle, Churchill pa je predlagal, naj bi Titu prepustil Trst, ko bi ga več ne rabili za komuniciranje z Avstrijo. Ta predlog je Churchilla zelo razburil in ga je seveda odločno odklonil. Ko je general Clark obiskal Trst, je ugotovil, da se držijo enote JA in AA v svojih predelih in se prav dobro med seboj razumejo. Toda trenja so na višjih mestih, je zapisal, kjer je prav dobro čutiti vpliv političnih problemov. Zato je poslal eno ameriško divizijo v Trst in Gorico, eno britansko pa vzhodno od Soče. Zaradi napetega položaja je svetoval Alexandru, naj razčisti s Titom, kako naj Clark zavaruje tržaško pristanišče in koridor proti Avstriji, jugoslovanskim enotam pa prepove prehajanje prek Soče. Varstvo komunikacij naj zavezniki upostavijo s silo, ali pa naj se umaknejo iz Julijske krajine in oskrbujejo svojo vojsko v Avstriji prek Benečije.

To so bile kar pametne vojaške besede in 5. maja je bil sklenjen sporazum med komandantom 4. armade JA generalom Drapšinom in generalom Hardingom v Trziču. Sklenili so, naj Jugoslovani začasno upravljajo Julijsko krajino, da AA ostanejo v Trstu in v koridorju proti Avstriji. Sporazum naj bi veljal pet tednov, do sporazuma Tito—Alexander.

Toda za oba zahodna politična velikana je še vedno obstajalo temeljno vprašanje, kako prisiliti Tita, da se bo sporazumel z Alexandrom in z zavezniškima vladama o umiku z določenih predelov Julijske krajine.

Dan po tržiškem sporazumu je Churchill zahteval, naj Alexander sklene s Titom zadovoljiv in uspešen sporazum, če ne, bo treba to sporočiti obema vladama, ameriški in britanski. Ne morejo še sklepati sporazuma o priključitvi nekaterih delov k Jugoslaviji, ker je to prihranjeno mirovni konferenci, na kar je treba Tita še posebej opozoriti. Da bi pa Tito in njegovi komandanti ne prihajali v kakšne skušnjave, naj ima Alexander na tem področju solidno število sil. Svetoval je tudi letalske demonstrativne prelete, kajti moč pomeni varnost in mir.

Alexander je poslal generala Morgana v Beograd že 8. maja, ki je Titu kot nekoč Alexander predlagal za Julijsko krajino demarkacijsko črto, ki bo ločila jugoslovansko in AA kontrolo nad Julijsko krajino. Vse jugoslovanske sile zahodno od te črte, pridejo pod zavezniško komando, kasneje pa se bodo morale umakniti. Zavezniki priznajo zahodno od demarkacijske črte jugoslovansko civilno administracijo pod okriljem ZVU, če bo ta delala zadovoljivo. Tito naj bi umaknil svoje sile zahodno od demarkacijske črte do 11. maja in to na predele, ki so bili označeni na Morganovi karti, klasične partizanske enote zahodno od te črte pa morajo položiti orožje ali pa se umakniti.

Po Morganovem (Alexandrovem) predlogu naj bi dobili AA tržaško pristanišče in od tod koridor proti Trbižu, za varno plovbo v severnem Jadranu

tudi pristanišče v Puli in pristanišča na zahodni obali Istre. Sporazum bi bil prvenstveno vojaške narave in ne bo vplival na končno odločitev.¹⁵

Ker je Tito načelno pristal le na uporabo tržaškega pristanišča in koridorja, je Alexander zadevo predložil obema zahodnima vladama. Britanska vlada je izjavila že 10. maja, da mora biti končna ureditev suverenih pravic na tem področju pridržana mirovni konferenci, ZDA pa so bile odločno proti jugoslovanski upravi v Trstu in so opozorile, da se morejo ozemeljske spremembe vršiti le po temeljitih študijah — ne v opojnem zmagoslavju — in posvetovanjih z zato pristojnimi vladami. Problem Julijske krajine je pač eden od 30. evropskih problemov, ki zahtevajo skrbne preiskave.¹⁶

Tudi navzočnost Alexandra od 10. do 12. maja v Beogradu ni premaknila Tita. Tako je 12. maja nastopil Truman in sporočil Churchill, da je vedno bolj vznemirjen zaradi Titovih akcij v Julijski krajini in da se mu zdi, da nima namena izprazniti tega področja in počakati na ureditev tega spornega vprašanja po vojni. Odločiti se je torej treba proti sili, zastraševanju in izsiljevanju, kajti če bi Tito uspel tod, bi verjetno zahteval tudi dele južne Avstrije, Madžarske in Grčije. Ne glede na to, da bi se mogla omajati trdnost Italije in Titovi odnosi s SZ, se moramo le odločiti, ali naj naši vladi dovolita svojemu zavezniku posegati po deželah in to na način, ki preveč spominja na Hitlerja, Mussolinija in Japonsko. Jugoslovanska okupacija Trsta bi lahko imela daljnosežne posledice. Vztrajati moramo, da obdrži Alexander popolno in izključno kontrolo nad Trstom, Pulo in koridorjem in da si na dovolj velikem prostoru zavarujemo lastno administracijo. Dalje je Truman svetoval Churchill, naj bi skupaj pretresla vso zadevo in storila vse, da bi se Tito umaknil. Pismu je priložil osnutek spomenice, ki naj bi jo izročila ambasadorja Velike Britanije in ZDA v Beogradu in svetoval obvestiti Stalina o vsem tem, kar je v soglasju z razgovori v Jalti. Če bomo trdno vztrajali na tej svoji zahtevi, kot smo stali pri poljskem vprašanju, lahko upamo, da se bomo izognili velikemu številu podobnih prilaščanj.

Churchill je še istega dne odgovoril, da soglašja in da bo vztrajal na Trumanovem predlogu, da bi se preprečilo prelivanje krvi. Sporočil je tudi Alexandru, da je sprejel od Trumana krepko in spodbujajoče pismo in da naj računa na pomoč 6 britanskih, ene brazilske, 7 ameriških in 2 poljskih divizij; če bo akcija odločna, se svetovna vojna ne bo ponovila.

Dne 13. maja je general Morgan sporočil, da so bila pogajanja s Titom brez uspeha, ker je Tito vztrajal na jugoslovanski zahtevi do Trsta. Poudarjal je, da so bile sile JA v Trstu pred novozelandsko divizijo in ni hotel svojim silam ukazati umika. Zanimiva je nadaljnja Morganova trditev, da je porazdelitev zasedbenih sil v pristojnosti vrhovnega komandanta, kar je bil za Trst Alexander in da je vseeno, katera armada je prišla prej v Trst. Ne more pa zasedba prejudicirati nobenih sklepov mirovne konference.¹⁷

Ni jasno, zakaj je Truman po tako grobem in nezavezniškem pismu svetoval 16. maja Churchill, naj bi z akcijo proti Jugoslaviji počakali do poročila o uspehu ambasadorjev v Beogradu in do končnega števila sil, ki bi jih uporabili, če bi bili napadeni. Če pa bi Tito ne napadel, se ZDA ne mo-

¹⁵ Vsi podatki kot tudi kasnejši, če ni posebne opombe, so vzeti iz v uvodu našete literature.

¹⁶ ADG 1945, 223—224.

¹⁷ ADG 1945, 224.

rejo zaplesti v vojno. Znova je to svojo misel poudaril Churchill 16. maja in pristavil, da če bi jugoslovanske sile le napadle, bi jih bilo treba vreči daleč nazaj, da bi bili preprečeni vsi nadaljnji napadi. Churchill mu je odgovoril, da tudi on ne misli na vojno, biti pa je treba dosleden, da ne bodo vse te grožnje postale golo blefiranje. Churchill je vsekakor imel v mislih ponovno Titovo odklonitev, ki sta mu jo sporočila ambasadorja. Ta dva sta Titu izročila noto 15. maja. Ta je na začetku poudarjala, da se teritorialne zahteve na mirovni konferenci ne dajo utemeljiti z zasedbo in zahtevale, da mora priti zaradi vojaških potreb zahodni del tržaške province pod zavezniškega vrhovnega komandanta kot tudi Pula, zahodna istrska obala in koridor do Trbiža. Nota je zelo ostro napadla jugoslovansko aneksionistično politiko. Na to noto je še istega dne odgovoril podpredsednik jugoslovanske vlade Kardelj, da je vse to, kar nota zahteva, osvobodila JA in da ni pošteno postavljati Jugoslavije pred izvršeno dejstvo. Jugoslavija se je pripravljena pogajati, zahteva pa, da jo obravnavajo kot ostale zavezniške armade. Italijanski imperializem, ki poskuša vnovič zanetiti spor med zavezniki, mora biti enkrat za vselej zlomljen.¹⁸ Enako odklonilna je bila tudi nota jugoslovanske vlade 19. maja. Poudarila je, da ima JA na svojem osvobojenem ozemlju pravico ostati in da je predlagana demarkacijska črta nesprejemljiva. Toda vlada ZDA je takoj odgovorila, da je nesprejemljiva jugoslovanska enota in obtožila JA nereda in raznih nepravilnosti na osvobojenem ozemlju.¹⁹ Močno žaljivo je bilo tudi Alexandrovo dnevno povelje svoji vojski, v katerem je ponovil Trumanove trditve o Hitlerju, Mussoliniju in Japonski, obljubljal je red in mir, da AA nimajo interesa do tega ozemlja itd. Dnevno povelje je končal, da čaka, ali bo Tito sprejel miroljubno rešitev svojih teritorialnih zahtev in svoje sile umaknil, ali pa bo svoje zahteve poskušal reševati s silo.²⁰

Tito je še istega dne odločno odklonil vse Alexandrove besede. Tako bi bilo mogoče obsoditi sovražnika — je dejal —, ne pa od boje utrujenega in izkrvavelega zaveznika, katerega junaštvo in požrtvovalnost priznavajo vsi svobodoljubni narodi v tej veliki osvobodilni vojni. Jugoslavija hoče sodelovati s svojimi zavezniki, noče pa biti ponižana.²¹

General Clark je 20. maja ukazal, naj se njegove sile za zaščito komunikacije Trst—Trbiž (via Gorica) premaknejo na vsej fronti za nekaj kilometrov proti vzhodu. Naše enote so se začele umikati s Koroške že 21. maja.²² Clarkove enote so prešle frontno črto 22. maja in tako moremo razumeti globji smisel Titovih besed istega dne v Zagrebu: če so imeli zavezniki prej kak dogovor o okupacijskih conah, to ne more biti razlog, da bi mi ne zavarovali svojih bratov. Zakaj nekateri tako radi uporabljajo v svojih računih slovanski živelj kot drobiž?

To se kar dobro ujema s Trumanovo brzojavko Churchill uestega dne, da je treba jugoslovanski odgovor na noto ambasadorjev odkloniti in takoj okrepiti sile, da bodo Jugoslovanom jasne njihove namere. Začeti je treba demonstracije zračnih in kopenskih sil in če bo Tito začel sovražnosti, se

¹⁸ ADG 1945, 228.

¹⁹ ADG 1945, 235.

²⁰ ADG 1945, 235.

²¹ ADG 1945, 235.

²² ADG 1945, 237.

te ne bodo več mogle smatrati za obmejne incidente. Churchill mu je takoj odgovoril, da bodo močne vojaške demonstracije pripeljale do rešitve brez boja. To bo imelo svojo vrednost tudi pri razgovorih s Stalinom, s katerim se je treba čimprej sestati. Seveda je bil Stalin o vsem tem že dobro obveščen.

Tako je bila jugoslovanska vlada prisiljena popuščati. Dne 23. maja so bile AA enote že 8 kilometrov vzhodno od Gorice in istega dne je jugoslovanska vlada poslala noto zahodnim zaveznikom, da je pripravljena pristati na AA zasedbo Trsta in Julijske krajine zahodno od Alexandrove črte po beograjskem sporazumu februarja 1945, a pod tremi pogoji: 1. udeležba zastopstva JA pri ZVU; 2. obstoj sil JA na tem ozemlju, četudi pod Alexandrovo komando; 3. ZVU mora upoštevati in se posluževati organov civilne oblasti na tem področju. Obe vladi sta na to noto odgovorili 28. maja, da bo imel Alexander na tem področju ne samo moč vrhovnega komandanta, temveč tudi oblast civilnega guvernerja.²³

Dne 25. maja so se pogajanja z generalom Morganom obnovila, 27. maja pa je Tito z balkona ljubljanske univerze dejal, da ne bomo plačevali tujih računov, da nočemo biti drobiž za podkupovanje in da nočemo, da nas mešajo v neko politiko interesnih sfer. Znano je tudi, kako je prav na te besede ostro reagiral že 5. junija 1945 sovjetski ambasador v Beogradu, sam CK VKP (b) pa 4. maja 1948 in trdil, da bi SZ za Jugoslavijo ne mogla dobiti Trsta drugače kot z vojno z AA, te pa takrat ni mogla tvegati.

To bi utegnilo biti celo res, kot tudi to, da je moral imeti Stalin zelo tehtne razloge, da je zamolčal svojo udeležbo pri znanem 50 : 50 in da je zamolčal, kako je držal v šahu zlasti ZDA, ki so od njega terjale, naj — zopet po svoji obljubi — le napove vojno Japonski.

Kakorkoli že, oba zahodna ambasadorja sta v Beogradu 2. junija izročila noto — ultimatum, naj Jugoslavija takoj sklene sporazum. Tako je bil 9. junija 1945 sklenjen v Beogradu sporazum vlad ZDA, Velike Britanije in Jugoslavije o začasni vojaški upravi v Julijski krajini (vštevši Trst) s poudarkom, da bo vojaški sporazum Tito—Alexander sklenjen kasneje. Sporazum je vseboval: 1. del Julijske krajine zahodno od črte, ki vključuje Trst in koridor proti Avstriji, pride pod komando zavezniškega komandanta in s tem tudi vse vojaške sile zahodno od te črte, ko bo pogodba stopila v veljavo; 2. jugoslovanske sile se na tem področju omejijo na oddelek regularne vojske, ki pa ne sme presegati 2.000 mož; te oskrbuje ZVU na področju, ki ga določi zavezniški komandant; v štab 8. armade more priti kot opazovalec manjša jugoslovanska vojna misija. Na tem področju ostane jugoslovanska civilna uprava, če po mnenju vrhovnega komandanta dobro deluje; 3. maršal Tito bo potegnili svoje regularne sile zahodno od demarkacijske črte do 12. junija ob osmih zjutraj; vse jugoslovanske neregularne sile (narodna zaščita itd.) na tem področju morajo izročiti orožje zaveznikom, se razpustiti ali pa zapustiti področje; 4. ozemlje Julijske krajine vzhodno od te demarkacijske črte pride pod jugoslovansko upravo; 5. pogodba je začasna in ne prejudicira končne odločitve.²⁴ To je tako imenovani 2. beograjski sporazum.

²³ ADG 1945, 241, 246.

²⁴ ADG 1945, 264.

Demarkacijska črta je tekla približno na črti Mangart—Sv. gora—Soča—Komen—čez cesto pri Sežani—Senožeče—Vel. Gradišče—Golič—dolina Glinščice—Miljski hribi—morje pri Debelem rtiču in dajala AA še Pulo in del zahodne istrske obale. Ta črta, ki se je začela imenovati Morganova črta, je Julijsko krajino razdelila v cono A z AA vojaško upravo in cono B, ki je obsegala Julijsko krajino vzhodno od te črte do rapalske meje, z jugoslovansko vojaško upravo. To sta prvotni coni A in B, ki sta obstajali od 12. junija 1945 do 13. septembra 1947 in ju je treba ločiti od cone A in B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki sta obstajali od 16. septembra 1947 do 26. oktobra 1954.

Ob beograjskem sporazumu je jugoslovanska vlada v noti vladam ZDA in Veliki Britaniji poudarila, da umik naših sil s področja cone A močno prizadeva čustva in koristi jugoslovanskih narodov in to še posebej, ker je vse to ozemlje z izjemo Trsta naseljeno v pretežni meri od jugoslovanskega prebivalstva. Jugoslovanska vlada umika svoje sile samo zato, da bi se izognila morebitnemu konfliktu na tem področju in da bi obdržala dobre odnose z zavezniki. Upa tudi, da s tem še ni nič prejudiciranega in da bo to vprašanje ugodno rešeno.

Jugoslovanske enote so se začele 12. junija umikati vzhodno od Morganove črte, 21. junija pa sta podpisala general Morgan in šef jugoslovanskega generalštaba tako imenovani vojaški sporazum v Devinu. Postavljena je bila definitivna Morganova črta, ki se je začela na obali severno od Kopra in tekla od tod okrog deset kilometrov proti vzhodu, naredila nato koleno proti severu in nato tekla proti severozahodu do vzhodnega roba Gorice in nato vzhodno od Gorice do izliva Idrijce v Sočo; nato jo je prešla 6 km severno, se obrnila proti severu in dosegla 5 km vzhodno od Trbiža avstrijsko mejo. AA je ostala še Pula (mesto, pristanišče in letališče) in nekaj pristanišč na zahodni obali Istre.²⁵ Jugoslovanski delegat je predložil še dva amandmaja. O prvem, naj se v cono A vključi Beneška Slovenija in del province Udine, general Morgan ni hotel diskutirati, drugega pa, naj se v coni A ne obnovi italijanska administracija in uporablja le naša civilna administracija, če ta dobro dela po mnenju zavezniškega vrhovnega komandanta, general Morgan ni podpisal in tako ni postal sestavni del devinskega sporazuma.²⁶ Po izjavi maršala Alexandra naslednjega dne v Milanu, so to demarkacijsko črto v glavnem predlagali zavezniki, problem Trsta pa da je definitivno rešen le do mirovne konference.²⁷

Oglejmo si še izmenjavo pisem Stalin—Churchill 21. in 22. junija. Glede Trsta — pravi Stalin — smo prišli na mrtvo točko, čeprav je jugoslovanska vlada sprejela predlog britanske in ameriške vlade. General Morgan ni hotel upoštevati niti najmanjših jugoslovanskih želja, čeprav so Jugoslovani osvobodili to ozemlje in je v večini poseljeno z Jugoslovani. Da bi se stvari še bolj ne zapletale, noče omenjati obnašanje maršala Alexandra, ne more pa sprejeti njegovega nadutega tona do Jugoslovancev v razgovorih. Absolutno je nesprejemljivo, da si je Alexander dovolil javno in privatno primerjati maršala Tita s Hitlerjem in Mussolinijem. Dalje je Stalin pisal, da sovjetska

²⁵ ADG 1945, 282.

²⁶ Novak, 201.

²⁷ ADG 1945, 285.

vlada graja ultimativni ton note, ki sta jo 2. junija predložila zavezniška ambasadorja v Beogradu in se sprašuje, ali je mogoče s takimi načini doseči solidne in pozitivne uspehe. Končno je Stalin izrazil upanje, da bodo glede Trsta in spornega zaledja le ugodili legitimnim jugoslovanskim zahtevam in to zlasti zato, ker so Jugoslovani pomagali svojim zaveznikom.

Churchill je začel svoj odgovor z ugotovitvijo, kako sta se s Stalinom dogovorila oktobra 1944 v Moskvi za 50 % vpliva SZ in 50 % Velike Britanije v Jugoslaviji. Toda ta dogovorjeni »bussines« o Jugoslaviji se je zreduciral že na 90 % vpliva za SZ in še samo na 10 % za Velikho Britanijo, a še teh borih 10 % je pod močnim pritiskom maršala Tita. Ta pritisk je bil tako močan, da sta morali obe vladi premikati sto tisoč vojakov, da bi se mogli braniti, če bi Tito napadel. Dalje omenja Churchill nepravilnosti Jugoslovancev do Italijanov v Julijski krajini, kamor so prišle enote JA. Toda te ne bi tja prišle, če ne bi bilo velikanskega in dobrodošlega ruskega prodiranja od vzhoda in severa in če ne bi maršal Alexander na italijanski fronti vezal 27 sovražnih divizij in jih končno ne prisilil k predaji. Zato ni mogoče trditi, da je maršal Tito sam osvobodil to ozemlje, temveč premikanje daleko večjih sil na zahodu in vzhodu, kar je prisililo Nemce k strateškemu umiku z Balkana. Če je Tito sprejel zahtevano črto, ni s tem prejudicirano še nič; o tem se bomo skupaj pomenili v Berlinu. Izrazi maršala Alexandra so bili v glavnem vzeti iz Trumanovega poročila. Ne vidim razloga, zakaj bi se prepirali in to še posebej zaradi naroda, kateremu smo pomagali. In to pomagali prej, preden ste bili vi v stanju vpostaviti kakršnokoli zvezo z njim. Tudi ni videl razloga, da bi se opravičeval zaradi maršala Alexandra, ko niti ne ve, ali je res prav tako pisal.²⁸

Zanimivo bi bilo sedaj vsaj na kratko pregledati, kako je bilo v tem času zlasti v Trstu, a nimamo časa za to. Ne mislim pa, da bi bilo prav to poglavje zapostavljati in ne pisati o vsem tem, saj bi bilo vsestransko izredno poučno. Oglejmo si raje, kaj je delala italijanska vlada v tem času. Od začetka maja do konca julija 1945, ko so se zaenkrat končale razburljive zadeve v Julijski krajini, je italijanska vlada, čeprav zelo omejena v svoji aktivnosti, manevrirala s poudarjanjem različnih nasvetov AA: 1. naj ti zasedejo vso Julijsko krajino, sporna vprašanja pa naj se rešujejo kasneje; 2. vsa administracija v Julijski krajini naj bo v rokah ZVU kot v ostali Italiji, saj so jo osvobodili AA; 3. grožnje, da bo vlada odstopila, če ostane Trst pod jugoslovansko kontrolo in da je neizogibno, da bo za to vlado prišla nacionalistična in reakcionarna vlada.

Prvo zelo previdno izjavo o italijanski vzhodni meji je dala italijanska vlada šele maja 1945 in to na ameriško sugestijo, da bi prišla v poštev Wilsonova črta iz konca prve svetovne vojne (Peč—Triglav—Učka—Raša). De Gasperi je izjavil, da bo italijanska vlada ob prikladnem času sprejela miroljuben in pravičen kompromis. Nova, Parrijeva vlada je s tem v zvezi konec junija poudarila, da še vedno upa na direktna pogajanja z Jugoslavijo, toda ob sodelovanju zaveznikov in na temelju politike prijateljstva in dobrega sosedstva. Ko je De Gasperi zvedel za Morganovo črto, je protestiral, da je

²⁸ Boji KPJ, 48.

krivična, sredi julija pa je predlagal, naj bi se okupacijskim četam v Julijski krajini priključile še italijanske. Šef ZVU je to odločno odklonil kot povsem izključeno. Par dni pred tem je predsednik vlade izjavil za tisk: Italija se mora osvoboditi vezi kapitulacijskega stanja in je kot mladoletni otrok, ki ne more narediti ničesar brez svojega varuha.²⁹

Sredi avgusta je italijanska vlada pristala na predlog ameriške vlade, naj bi bila izhodišča za bodoče mejne razgovore Wilsonova črta, pa tudi Raša, Lošinj in Cres in zahtevala je poseben režim za Reko in Zadar ter velike olajšave za mednarodno trgovino v tržaškem pristanišču. De Gasperi je priznal, da ima Jugoslavija iz etničnih in gospodarskih ozirov pravico do nekaj popravkov rapallske meje, za kar pa naj bo izhodišče Wilsonova črta, četudi bi ta prinesla Italiji bridke izgube. Dne 27. avgusta je izjavil, da bi bili Italijani srečni, če bi se mogla najti jasna etnična meja med Italijani in Slovani. Ker pa te možnosti ni, mora priti do kompromisa, ki ne sme oškodovati koristi obeh strani in mora omogočiti sodelovanje za ostvareitev boljše bodočnosti.³⁰

Dne 11. septembra 1945 je začel v Londonu zasedati svet zunanjih ministrov 5 velesih, ki je imel nalogo pripraviti vse potrebno za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo in drugimi satelitskimi državami Nemčije, razen z Nemčijo samo. Vlada ZDA je poslala svetu noto, naj služi za določitev meje med Jugoslavijo in Italijo Wilsonova črta, na severu s korekturo v korist Jugoslavije, na jugu v korist Italije; Trst naj pripade Italiji, najvažnejši del pristanišča pa naj se internacionalizira. Italija se mora odreči vsem zahtevam do Albanije, Zadar in dalmatinski otoki pridejo k Jugoslaviji.³¹ Svet je pozval tudi vse zavezniške vlade, ki so bile v vojni z Italijo, torej Jugoslavijo, Avstralijo, Kanado, Novo Zelandijo in Južno Afriko, naj povedo svoje o bodoči italijanski meji v pismeni obliki kot tudi Poljsko, Belorusijo in Ukrajino. Svoje bo mogla povedati tudi italijanska vlada.³²

Dne 17. septembra je izročil jugoslovanski veleposlanik v Londonu svetu noto: Jugoslavija zahteva vključitev Julijske krajine in Trsta kajti od 970.000 prebivalcev sta dve tretjini Slovanov in tretjina Italijanov, ki niso strnjeno naseljeni, temveč živijo le v manjših jezikovnih otokih sredi slovanskega ozemlja. Tudi ni nobenih gospodarskih razlogov za vključitev Trsta Italiji in pomembne komunikacije v Trst, zlasti železnica, tečejo v glavnem čez jugoslovansko ozemlje. Jugoslovanska vlada je pripravljena dati italijanske manjšinske šole in vse manjšinske pravice, če bo to ozemlje vključeno v Jugoslavijo.³³ Naslednjega dne je svet poslušal zahteve Jugoslavije in Italije. Jugoslovansko stališče je zastopal E. Kardelj in je vsebovalo tri temeljne zahteve: 1. etnično mejo proti zahodu, to je mejo med strnjeno naseljenim slovenskim prebivalstvom in romansko večino podeželskega prebivalstva. Zaradi gospodarskih in prometnih ozirov je zahteval manjšo korekturo tehnične meje proti zahodu; 2. pri določanju meje je Kardelj zahteval uporabljati princip, da mesta pripadajo podeželju, pristanišča pa svojemu naravnemu za-

²⁹ ADG 1945, 322; de Castro, 153—162.

³⁰ ADG 1945, 599.

³¹ ADG 1945, 446.

³² ADG 1945, 455—456.

³³ ADG 1945, 458.

ledju; 4. Trst pripada Jugoslaviji (kot avtonómna ali federalna enota), pristanišče pa naj bo svobodno.³⁴

Jugoslovanska baza za pogajanje naj bi torej bila bivša avstrijsko-italijanska meja iz 1866, ki bi se najbolj ujemala z etnično mejo na severu v korist Jugoslavije, na jugu pa v korist Italije. Vse te temeljne zahteve je Kardelj podprl z znanimi političnimi, zgodovinskimi, geografskimi in etnografskimi dokazi in elementi. Od Kardeljevih političnih argumentov se mi zdi to pot še posebej potreba poudariti, da ni nobene razlike med Italijo in fašistično Italijo. Ta je že pred fašizmom preganjala slovanski živelj in ga poskuša preganjati tudi po vojni. Temu argumentu bi dodal samo še tale partizanski argument: še nikdar se ni italijanska vojska tako zagrizeno borila prav na slovenskem ozemlju kot v času od strmoglavljenja Mussolinija in do kapitulacije Italije. Šele po tej spričo skoraj da čez noč nastalih novih partizanskih enot, so Italijani začeli odmetavati orožje kot doslužene fižolove preklje, v en glas zatrjevali, da so komunisti in prepevali Bandiera rossa.

Če je imel Kardelj — poleg tehničnih argumentov za svoje zahteve — na svoji strani vso moralno dolžnost zahtevati pravico za jugoslovanske narode, ki so ga pri tem še kako podpirali, pa se je znašel sposoben in v starem avstrijskem parlamentarizmu izšolani italijanski diplomat in parlamentarec v dokaj težkem položaju. Vse, kar je de Gasperi pred svetom povedal, skoraj da ni bilo res, resnične so bile le italijanske besede, ki so bile povedane, njihova vsebina pa je bila do nas krivična in neutemeljena. Če bi ne imel italijanski diplomat že na začetku podpore vlad ZDA in Velike Britanije in kmalu za tem — iz meni še danes nejasnih vzrokov — tudi Francije, bi težko vnovčil tudi najmanjšo svojo zahtevo.

Kot bazo za pogajanja je de Gasperi moral sprejeti od ZDA predlagano Wilsonovo črto, z nekaterimi korekturami v korist Italije. De Gasperi je poudaril naj bi prišlo do častne mejne črte med obema deželama in da hoče Italija s to žrtvijo ohraniti mir na Jadranu. Da bo to res žrtev, je začel navajati razne argumente. Po geografskem argumentu je italijanska naravna meja Snežnik—Bakarski zaliv (kot vododelnica Jadran—Črno morje), kot zgodovinski argument, da je Julijska krajina že 2000 let latinska, kot etnografski moment, da idealne etnične črte ni, kot gospodarski argument, da rabi Italija raški premog in istrski boksit in kot politični argument pa, da je bila za Jugoslavijo konec prve svetovne vojne Wilsonova črta sprejemljiva, za Italijo pa žrtev. Končno je poudaril, da fašističnega preganjanja ni kriv italijanski narod, ker je sam trpel pod fašizmom, sicer pa so konec te vojne Jugoslovani analogno preganjali italijanske državljane in da Italija ne bo sprejela kaznovalne mirovne pogodbe zaradi fišističnih izgredov.³⁵

Svet je 19. septembra sklenil, naj namestniki zunanjih ministrov pretehtajo probleme jugoslovansko italijanske meje in to: 1. katera meja naj bi bila etnična in bi jamčila, da bi prišlo najmanj te ali one narodnosti pod tujo oblast; 2. vse to je treba preiskati pred odločitvijo na terenu samem; 3. namestniki zunanjih ministrov naj pripravijo elaborat o internacionalnem režimu tržaškega pristanišča, da pristanišče in komunikacije ne bodo služile samo Jugoslaviji in Italiji, temveč tudi mednarodnemu prometu pred-

³⁴ ADG 1945, 439.

³⁵ Valussi, 190—194; Novak, 240—252.

vsem držav srednje Evrope.³⁶ Ameriška delegacija je predlagala, naj namestniki ministrov pri študiju vseh problemov upoštevajo Wilsonovo črto kot bodočo mejo in to tako, da bo del Julijske krajine pretežno slovenski, del pa mešan. Pri tem morajo upoštevati gospodarske vidike. Britanska delegacija je predlagala, da je treba upoštevati gospodarske, a striktno tudi etnične ozire, delegacija SZ pa, da se Trst, pa naj ima že kakršnokoli prebivalstvo, ne more odrezati od naravnega zaledja.

Jugoslovansko veleposlaništvo v Londonu je 26. septembra izdalo komunikacijo, da se zadnje dni pojavlja v tisku tendenca, da bi bila internacionalizacija Trsta pomirjevalni kompromis celega problema. Toda — pravi nota — treba je ločiti med mestom in pristaniščem. Na pristanišču so poleg Jugoslavije zainteresirane še druge države in dobi naj mednarodno upravo. Na internacionalizacijo mesta pa Jugoslavija pod nobenim pogojem ne more pristati in ima absolutno pravico do mesta; ima sicer mešano prebivalstvo (Jugoslovanov je več kot 40 %), a leži na etnično povsem slovenskem ozemlju.³⁷

S 33. sejo je svet 2. oktobra zaključil svoje zasedanje v Londonu. Kardelj je 5. oktobra v svoji izjavi poudaril tri temeljne jugoslovanske zahteve do Italije: vso Julijsko krajino, Trst s prosto luko in reparacije. Istega dne je ameriški zunanji minister obvestil Amerikance, da je bil splošni sklep sveta, naj pri določitvi jugoslovansko italijanske meje obvelja etnično načelo, Trst pa naj postane svobodno pristanišče pod mednarodno kontrolo. Angleški zunanji minister Bevin je 9. oktobra izjavil pred spodnjim domom, da se je za težko vprašanje jugoslovansko italijanske meje in Trsta našla prikladna rešitev.³⁸

To je bila vsekakor preoptimistična trditev. Italijanska vlada je 7. novembra sporočila vladi ZDA, da je pripravljena pristati na Wilsonovo črto, če postaneta Reka in Zadar avtonomna in da je pripravljena demilitarizirati Pulo, če Jugoslavija opusti svojo mornariško bazo v Boki Kotorski. Na to je zunanji minister Byrnes zelo previdno odgovoril, da želijo ZDA dati Italiji njej pripadajoče mesto v povojnem času.³⁹

De Gasperi je začetek decembra 1945 sestavil novo vlado, v kateri je Togliatti še ostal minister, 16. decembra pa se je v Moskvi začela nova konferenca sveta, na kateri pa ni bilo Francije in Kitajske. Konferenca je trajala do 26. decembra. Med drugim so na njej določili, da bodo predloge za mirovno pogodbo z Italijo izdelali zunanji ministri Velike Britanije, ZDA, SZ in Francije in da bodo, če bo vse pripravljeno sklicali na mirovno konferenco zastopnike petih velesil kot tudi Avstralije, Belgije, Belorusije, Brazilije, Kanade, ČSR, Etiopije, Grčije, Indije, Nizozemske, Nove Zelandije, Poljske, Južne Afrike, Jugoslavije in Ukrajine. De Gasperi je takoj protestiral, zakaj ni bila povabljen tudi Italija, saj je bila cobelligerante.⁴⁰

Na ponovno ponujanje še Parrijeve vlade, da se hoče Italija pod gotovimi pogoji sporazumeti z Jugoslavijo, je Tito 17. decembra povedal tri jugoslovanske pogoje: 1. italijanska vlada mora priznati, da je bila Jugoslavija žrtev italijanske agresije, a pri tem ne sme valiti krivde samo na Musso-

³⁶ ADG 1945, 440.

³⁷ ADG 1945, 449.

³⁸ ADG 1945, 465, 446, 470.

³⁹ ADG 1945, 514.

⁴⁰ ADG 1945, 586, 588.

linija ali katerokoli drugo osebnost. Napad je zgodovinsko dejstvo, ki se ga ne da tajiti; 2. italijanska vlada mora priznati, da je Jugoslavija ob italijanski okupaciji utrpela strahovite žrtve in škodo in 3. Italija mora priznati že večkrat predložene jugoslovanske teritorialne zahteve. Dostavil je še, da Jugoslavija res ni kriva, če je toliko različnih mnenj med obema državama in da upa, da bodo zavezniki sporna vprašanja pravično rešili. Tudi to je de Gasperi hitro pograbil. Izrazil je upanje, da bo prišel z jugoslovansko vlado v direktne stike in zato je prosil velesile, naj bi Italiji dovolile upostaviti normalne diplomatske odnose.⁴¹

Namestniki zunanjih ministrov so sredi januarja 1946 začeli z osnutki mirovnih pogodb z Italijo, Romunijo itd., že 22. januarja pa začeli sestavljati komisijo izvedencev Velike Britanije, ZDA, Sovjetske zveze in Francije, ki naj na samem terenu pretehta ozemeljske zahteve Jugoslavije in Italije.⁴² Februarja 1946 se je začel zanimati zlasti britanski spodnji dom za napredek priprav za mirovno pogodbo z Italijo pri ugotavljanju jugoslovansko italijanske meje. Zato je zunanji minister Bevin 21. februarja poudaril, da mora tod vladati pravičnost, ki naj uredi nesoglasja med etničnimi mejami obeh dežel in gospodarskimi razlogi. Dejal je, zakaj ne bi prišlo do soglasja, ki bi kljub etničnim mejam dajal obema deželama gospodarske koristi? Konec februarja je ponovno poudaril, da mora komisija strokovnjakov na terenu ugotoviti prvenstveno etnično mejo, da bo le minimum prišel v drugo državo, pri tem pa bo morala upoštevati tudi gospodarske in geografske pogoje. Pretehtati mora tudi vse elaborate o mejah, ki jih je svet dobil od jugoslovanske in italijanske vlade.⁴³

Delo komisije izvedencev, ki se je mudila na terenu od 7. marca do 5. aprila 1946, je bilo naporno, pa tudi odgovorno. Obiskala je področje med Wilsonovo črto in bivšo avstrijsko italijansko mejo ter Beneško Slovenijo ter zbrala podatke iz petih mest, 27 vasi, 52 razgovorov in 4000 peticij. Na splošno lahko rečemo, da je imela ameriška delegacija za podlago avstrijsko štetje iz 1910, da je bila angleška najbolj natančna, francoska precej površna, sovjetska pa je imela natančna navodila svoje vlade. Predlagane mejne črte so bile zelo različne. Ameriški predlog je bil za Italijo najbolj ugoden in se je v glavnem opiral na Wilsonovo črto in bi s popravkom na severu dajal Jugoslaviji dolino Soče, Trnovski gozd, Komenski Kras, gorato Istro in Učko, a Italiji največ Slovanov.

Angleška linija je na severu skoraj sovpadala z ameriško, v Istri je naredila nekaj korektur in dajala Jugoslaviji Rašo. Najbolj se je približala — a ne povsem — od Jugoslavije zahtevani etnični meji sovjetska linija; dajala je Jugoslaviji vso Istro, Trst, Tržič, Gorico in del Furlanske nižine. Francoska črta naj bi bil nekak kompromis: Peč—sredina doline Judrio—Sabotin—vzhodni rob Gorice—Repentabor—Bazovica. V Istri je puščala Italiji le severozahodni sektor do Mirne in morja in dajala Jugoslaviji Poreč, Rovinj in Pulo.

O ostalem, zelo zanimivem materialu dela komisije se na tem mestu ne moremo baviti. Dne 25. aprila 1946 se je začelo v Parizu ponovno zase-

⁴¹ ADG 1945, 576.

⁴² ADG 1945, 617, 622.

⁴³ ADG 1946, 657, 664.

danje sveta zunanjih ministrov štirih velesil, ki je trajalo do 16. maja. Že na drugi seji je bila soglasno sprejeta preambula mirovne pogodbe z Italijo, v kateri je bila obsojena kot vojni krivec. Zaradi spora glede reparacij pa so morali postaviti posebno komisijo.⁴⁴ Na seji konec aprila je vsak od četverice predlagal predlog mejne črte svoje komisije, po daljši debati pa je obveljal predlog Molotova, naj povesta svoje mnenje tudi predstavnik Jugoslavije in Italije.

Tako je Kardelj 3. maja po zgodovinskem prerazu Julijske krajine vse do fašističnega raznarodovanja poudaril, da noben predlog, tudi sovjetski jugoslovanskim zahtevam ne odgovarja. Iz političnih in gospodarskih ozirov Jugoslavija s polno pravico zahteva Trst in Gorico. De Gasperi pa je, nasprotno, pohvalil delo komisij, le začuden je bil, zakaj komisije ne poročajo tudi o Reki, Zadru in otokih. Začuden je bil, kako bi moglo priti po sovjetskem predlogu 600.000 Italijanov pod tujo oblast in da noben od predlogov ne upošteva Wilsonove črte kot ga je postavila Italija in na katerem še vedno vztraja. Bil pa bi pripravljen diskutirati o kompromisu za svet med Wilsonovo in predlagano ameriško črto. V peturni debati je Molotov poudaril znano tezo o Julijski krajini kot izhodišču za italijansko imperialistično osvajanje proti vzhodu, poudaril pa tudi, da se Trst ne more odcepiti od Julijske krajine, kot se ne more glava od telesa. Zahodni predlogi delijo Julijsko krajino na dva dela, kar je vseskozi napačno in bi vso zahodno obalo dobila Italija. Ostali člani sveta niso povedali mnogo tehtnega, vsak je le zagovarjal preciznost in nepristransko delo svoje komisije. Padla je beseda o plebiscitu za ozemlje med sovjetsko in ameriško črto, ali — kot je predlagal Molotov — v vsej Julijski krajini in Istri. Svet je odklonil tudi predlog Molotova, naj bi dali Trst Jugoslaviji, SZ pa bi popustila pri reparacijah.

Sredi maja so se zahodni zavezniki odločili za francosko črto kot zadnji kompromis in še kot najboljšo rešitev. To zasedanje so končali 16. maja in ostal je še vedno največji in najtežji problem, Trst.⁴⁵

Ko je Molotov razlagal uspehe tega zasedanja v vodilnih sovjetskih časopisih in se nekako opravičeval, da je tudi on glasoval za francosko črto, je zapisal, da so že priprave na konferenco pokazale, kako ena velesila poskuša vsiljevati svoje mnenje drugima dvema in da sta Velika Britanija in ZDA ustvarili blok, ki se je upiral upravičenim zahtevam SZ. In podobno.

Referendum za republiko ali monarhijo v Italiji je 2. junija prinesel republiko (12 milijonov glasov za republiko in 10 milijonov za monarhijo), istočasne volitve za konstituantno pa so prinesle 207 mest klerikalcem, 115 mest socialistom in 104 komunistom.⁴⁶ Pred spodnjim domom je o zasedanju sveta Bevin poudaril, da je predlagana sovjetska črta nasprotovala sklepom londonskega zasedanja, da se mora meja v prvi vrsti ozirati na etnično načelo. O Trstu pa je dejal, da ga britanska vlada ne misli dati Jugoslaviji.⁴⁷

Dne 8. junija je Tito podpisal v Moskvi znatno razširjeno pogodbo na podlagi jugoslovansko sovjetske pogodbe od 11. aprila 1945. Sredi junija se je konferenca v Parizu nadaljevala in trajala je mesec dni.

⁴⁴ ADG 1946, 731, 732.

⁴⁵ ADG 1946, 737, 739, 751, 752.

⁴⁶ ADG 1946, 772.

⁴⁷ ADG 1946, 773.

Začela se je zelo razgibana dejavnost, ki je dosegla višek 29. junija, ko je francoski delegat predlagal in obrazložil predlog ustanoviti iz Trsta in okolice neko avtonomno enoto za dobo desetih let. Molotov k predlogu bistvenih pripomb ni imel in 3. julija je svet že sprejel nekoliko spremenjeni francoski predlog, ki ga je postavil Byrnes. Predlog govori o ustanovitvi STO pod varstvom varnostnega sveta (VS) OZN in to zahodno od francoske črte od Devina do Novega grada. Postavili so posebno komisijo, ki naj bi za mirovno konferenco izdelala osnutke vseh potrebnih instrumentov za bodočo novo državno enoto.⁴⁸

Tako smo prišli do v svetu sprejetega predloga o ustanovitvi STO in sprejetega predloga, da dobi Jugoslavija večji del Julijske krajine, zahodno obalo Istre, Pulo, Reko, Zadar in otoke, Italija pa Beneško Slovenijo, Kanalsko dolino in Gorico. Obe, Jugoslavija in Italija sta bili proti ustanovitvi STO in vsaka je hotela Trst zase. Takoj je začela v zahodnem tisku nastajati tale razlaga: če bi dobila Trst Italija, bi ga AA začeli uporabljati za svoje pomembno vojaško oporišče, če pa Jugoslavija, bi ga uporabljal za iste namene vzhodni blok. Tako daje STO možnost uporabljati pristanišče obema blokoma. Pomembnejše se mi zdi, da bi STO, če bi zaživel takoj, prinesel razpoko v železni zavesi.

Sprejeti Byrnesov predlog je bil tehnično težko izvedljiv in kompliciran. Posebna komisija, ki naj bi za mirovno konferenco izdelala potrebne predloge, je obtičala že pri določitvi oblasti guvernerja STO. Zahodne velesile so bile za guvernerja z diktatorsko močjo, SZ pa za močan tržaški parlament ter temu odgovorno vlado in guvernerja — uradnika.

Na povratku iz Pariza je Kardelj v Ljubljani dejal, da predlogov pariške konference jugoslovanski narodi ne bodo nikdar sprejeli, saj se je ponovilo podobno kot konec prve svetovne vojne. Obljubil je, da bo jugoslovanska delegacija ob podpori SZ nadaljevala boj na mirovni konferenci in pristavil, da se pravična rešitev ne more vselej doseči z večino glasov. Tudi Italija je protestirala najprej s tem, da je padla vlada, a De Gasperi je kmalu sestavil novo, to pot brez Togliattija.⁴⁹

Mirovna konferenca 21 narodov, ki se je začela 29. julija 1946 v Parizu, je trajala do 15. oktobra istega leta. Vsaka država — udeleženka je mogla predložiti amandmaje k nam že znanim soglasno sprejetim predlogom sveta. Razprava je tekla v politično teritorialni komisiji in v plenumu. Kardelj je govoril 1. avgusta in ponovil zahteve po etnični meji, francosko črto pa je obsodil kot negacijo bistvenih načel NOB (Združena Slovenija itd.). Dne 10. avgusta povabljeni De Gasperi je v uvodu dejal, da bo govoril kot Italijan, kot demokrat, antifašist in kot reprezentant nove italijanske republike. V ciceronianskem stilu je hvalil, kaj vse je Italija doprinesla k zavezniški stvari in še poprej, zato se republikanska Italija ne sme obravnavati kot fašistična. Trdil je, da je predložena pogodba do skrajnosti trda, STO pa nesprijemljiv. Kardelj mu je odgovarjal 12. avgusta in poudaril, da vojne ni hotel samo Mussolini, temveč italijanski imperializem že od londonske pogodbe 1915 dalje. Mazzini in na katere se je De Gasperi še skliceval, so učili, da se Italija končuje na Soči, a italijanska politika, ki sicer hoče prijateljstvo s

⁴⁸ ADG 1946, 800.

⁴⁹ ADG 1946, 800, 801.

Slovani, ne zahteva samo Julijske krajine, temveč tudi Dalmacijo. Take politike seveda ne podpira italijanski narod, temveč finančni, industrijski ter trgovski kapital in nacionalisti. Ni to delegacija nove Italije, temveč ista, ki je diktirala imperialistični mir konec prve svetovne vojne. Tudi Molotov je odgovarjal De Gasperiju in dejal, da SZ priznava zgodovinske zasluge Italije in upa v njeno bodočnost, zanima pa jo tudi, kakšen delež bo doprinesla k ustvaritvi prijateljskih odnosov z ostalimi narodi in k miru v Evropi. Predvsem se mora otresti fašistične miselnosti.

V tem času so se močno zaostрили odnosi med Jugoslavijo in ZDA zaradi nekontroliranega preletavanja ameriških letal in kršenja jugoslovanskega zračnega prostora ter naših energičnih reakcij. Prišlo je celo do ameriške ultimativne note, vendar se je ta montirana zadeva, ki je sprožila veliko ogorčenje v ZDA, proti koncu avgusta srečno končala. Tudi to je poskušala izrabiti italijanska vlada in ponovno začela poudarjati, da predlog nove meje krši etnično, geografsko, gospodarsko in moralno načelo, zahtevala je vključitev v STO ozemlje do Pule, Brione, Lošinj, zahtevala je korekturo meje pri Gorici na Sveto Goro in na vzhodni breg Soče zaradi elektrarn itd. S posebnim pismom se je v začetku septembra oglašil tudi Bonomi, ki je trdil, da šteje italijanski narod Julijsko krajino kot sestavni del svojega ozemlja že od antičnega Rima dalje, da že od risorgimenta poskuša osvoboditi svoje brate tudi tod. Bolj zanimiv je bil polemičen odgovor Višinskega, ki je temeljito osmešil Bonomijeve »zgodovinske« trditve, mu je pa tudi očital, da je bil za časa fašizma nekaj časa celo vojni minister in poudaril, da je pri rapalski tatvini sodeloval tudi Sforza.

Politično teritorialna komisija ni sprejela nobenega od 14 amandmajev, ki so jih predlagale poleg Jgoslavije razne države. Tudi v debati o statutu STO, zlasti o imenovanju in funkcijah guvernerja je končno obveljal francoski predlog. Prvi predlog o sprejemu francoske črte za novo mejo med Jugoslavijo in Italijo in drugi predlog o ustanovitvi STO je plenum mirovne konference sprejel 9. oktobra. Prvega s 14 glasovi za, 5 proti in 2 vzdržanima, drugega pa s 15 za in 6 proti. Molotov je glasoval za oba predloga, dočim so bile poleg Jugoslavije proti še Poljska, ČSR, Ukrajina in Belorusija. Sledilo je še dosti govorov za in proti, šef jugoslovanske delegacije pa je vložil protest, da takih predlogov Jugoslavija ne more sprejeti.

Ostala je še zadnja možnost, kakšen bo definitivni tekst mirovne pogodbe, ki ga bo izdelala bodoča konferenca sveta zunanjih ministrov v New Yorku. Ta se je začela 4. novembra in je trajala do 12. decembra 1946. Medtem je zbudil pozornost prihod Togliattija v Beograd in njegov intervju za Unitá 7. novembra 1946. V njem je poudaril, da je v Jugoslaviji resnični demokratični režim in da so dane vse možnosti za prijateljsko sožitje z Italijo. Povedal je tudi, da je Tito pripravljen prepustiti Trst Italiji, če ostane Gorica jugoslovanska, a le pod pogojem, če bo Trst dobil resnični demokratični režim. Končno Togliatti svari italijansko vlado, naj reši vsa sporna vprašanja z Jugoslavijo.⁵⁰ Italijanska vlada je ta predlog, ki pa po Togliattijevem kasnejšem zatrdilu ni bil predlog, temveč samo izhodišče za diskusijo, odklonila.⁵¹

⁵⁰ ADG 1946, 917.

⁵¹ ADG 1946, 919.

Če bi na kratko strnili vsebino newyorškega zasedanja, so bile glavne jugoslovanske zahteve internacionalizacija Trsta z demokratično upravo, vključitev v Jugoslavijo tistega dela Istre, ki naj bi ga vključeval STO, vključitev koridorja med Trstom in Devinom ter kritika odrezanja Gorice od njene pokrajine. Italijanske zahteve pa so bile: plebiscit za vsa sporna ozemlja v Julijski krajini, če pa tega ne, vključitev zahodne istrske obale in Pule v STO. Kljub temu, da je SZ močno podpirala Jugoslavijo, je svet končno sprejel sklepe mirovne konference in začasni statut STO.

Konferenca v bistvu ni razpravljala o meji med Jugoslavijo in Italijo, poskušala pa je rešiti tržaški problem na podlagi francoskega predloga o stalnem statutu STO. Soglasno so rešili vse, ne pa vprašanje guvernerja.⁵² Tako je VS 10. januarja 1947 potrdil le začasni statut STO, pogodbo o tržaški svobodni luki in sprejel točno določene dolžnosti začasne uprave STO.⁵³

Ob povratku iz ZDA je De Gasperi podal ostavko svoje vlade in izjavil, da je italijanska vlada še vedno pripravljena priti z Jugoslavijo do direktnega sporazuma, čeprav ta doslej ni upoštevala še nobene italijanske zahteve. Jugoslavija je 23. januarja vzpostavila diplomatske odnose z Italijo. Istega dne je dobil De Gasperi mandat za sestavo nove vlade, v kateri so komunisti še ostali. Konec januarja 1947 so zavezniki odpravili ZVU v Italiji, njeno funkcijo pa je prevzel glavni stan zavezniških sil v Italiji.⁵⁴

Deseti februar 1947 velja kot datum podpisa mirovnih pogodb v Parizu, čeprav so jo člani sveta podpisali že nekaj dni poprej. V dokumentih mirovne pogodbe z Italijo je natančno opisana meja, obseg STO in dodan poudarek, da ga priznajo zavezniške sile in Italija in da so enotni, da skrbi za nedotakljivost STO varnostni svet. Rečeno je tudi, da italijanska suverenost nad STO preneha, ko bo stopila mirovna pogodba v veljavo, nakar se bo STO upravljal po pooblastilni listini sveta zunanjih ministrov o začasni upravi, ki jo bo potrdil VS. Ta listina bo ostala v veljavi, ko bo VS potrdil končni statut STO. Italija je morala plačati 360 milijonov dolarjev reparacij in to 125 milijonov Jugoslaviji, 105 Grčiji, 100 SZ, 25 Etiopiji in 5 Albaniji.⁵⁵

Pred podpisom pogodbe je izjavil naš zunanji minister Simić, da se jugoslovanski narodi s podpisom pogodbe ne odrekajo ozemljem, ki so etnično njihova in si še naprej lastijo pravico do njih, ne glede na etnične spremembe, ki bi nastale v bodoče zaradi tujega gospodstva. Tudi Italijani niso bili zadovoljni, saj ni bil sprejet niti en popravek meje, ki so ga zahtevali.

II

Drugo poglavje sega do takoimenovane trojne izjave zahodnih velesil 20. marca 1948 in obsega razdobje dobrega leta. V svetovni zgodovini je to razdobje značilno po prvih začetkih hladne vojne, tistega čudnega in težko opredeljivega stanja, ko ni bilo ne vroče in krvave vojne pa tudi ne miru. Če rečemo še bolj razločno, to je bilo razdobje silnih konfliktov moči in

⁵² ADG 1946, 949—950.

⁵³ ADG 1947, 972.

⁵⁴ ADG 1947, 980—988, 984, 987, 998, 1004.

⁵⁵ ADG 1947, 1007—1010.

ideologije med vzhodom in zahodom. Ker sta za vsako vojno potrebna dva tabora, sta se oba bloka, ki smo jih opazili že v prvem poglavju, v tem našem razdobju začela krepiti in tudi formalno nastajati.

Prvi od temeljnih kamnov zahodnega bloka je bila Trumanova doktrina (maj 1947), to je pomoč 400 milijonov dolarjev Grčiji in Turčiji z zelo nedolžno nekoliko kasnejšo klavzulo, da se mir ne more graditi na človeški stiski.^{55a} Dopolnilo Trumanove doktrine je bil Marshallov plan za obnovo gospodarskega sistema v Evropi. Načrt, objavljen začetek junija pravi na začetku, da bo spraševanje po hrani v Evropi v par letih večje, kot pa bi je mogla Evropa plačati. Zato je dolžnost ZDA pomagati, da bi prišlo do zdravih gospodarskih odnosov ne glede na deželo in njen družbeni sistem, pomagati proti revščini, lakoti, pa tudi dvomom in kaosu. Vsaka vlada torej lahko prosi za to pomoč, vendar mora priti iniciativa za to iz Evrope, vključno SZ in Veliko Britanijo.

Vlada SZ je 25. junija 1947 na povabilo vlade ZDA k pristopu priznala, da je trenutna naloga evropskih dežel čimprejšnja rehabilitacija gospodarskih sistemov in da je jasno, da bi bila ta naloga olajšana s pomočjo ZDA. Že čez dva dni se je Molotov tudi udeležil prve tajne britansko francoske konference v Parizu, kjer so o tem načrtu razpravljali, jugoslovanska vlada pa je še istega dne izjavila, da je zainteresirana na tem načrtu, če služi miroljubnemu sodelovanju med narodi in če temelji na načelih OZN.

Toda že 28. junija 1947 je izjavila sovjetska vlada, da vmešavanje ene države v gospodarske razmere druge ne more voditi do dobrih rezultatov in da je nemogoč nek skupni gospodarski program za evropske države. Zato naj vsaka država posebej pošlje svoja deziderata vladi ZDA. Na to je 1. julija zunanji minister Marshall zelo ostro reagiral in poudaril, da ZDA pri tem nimajo nobenih imperialističnih ciljev, to je politične in gospodarske odvisnosti Evrope od ZDA. Povabil je 22 držav na drugo konferenco v Parizu, na katero pa nobena država vzhodnega bloka ni prišla. Jugoslovanska vlada je odgovorila skoraj natančno z besedami sovjetske vlade, da sta za to akcijo vlade ZDA takoj zagrabili Velika Britanija in Francija in pri tem niso sodelovale tudi druge države. Obstaja torej možnost vtikanja v gospodarske in politične razmere enih držav v druge.⁵⁶

Churchill je to nastajanje — kot je imenoval — zahodne unije, pohvalil 12. januarja 1948 in poudaril, da je vesel, da se uresničuje njegova ideja, izražena pred dvema letoma v Fultonu, SZ pa je obtožil, da zasleduje imperializem v novi obliki.⁵⁷

Na sestanek delegatov KP Jugoslavije, Bolgarije, Romunije, Madžarske, Poljske, SZ, Francije, ČSR in Italije septembra 1947 na Poljskem in na objavo ustanovitve informbiroja s sedežem v Beogradu, je vlada Velike Britanije odgovorila 6. oktobra, da je to rojstvo nove kominterne in formalni konec sodelovanja zaveznikov med vojno. Naslednjega dne pa je vlada ZDA poudarila, da je ta ustanovitev oviranje ponovne izgraditve Evrope. V govoru ob obletnici oktobrske revolucije 7. novembra 1947 je Molotov dejal: »V sedanjih

^{55a} ADG 1947, 1095, 1108—1109.

⁵⁶ ADG 1497, 1107, 1127, 1128, 1159, 1142.

⁵⁷ ADG 1948, 1537.

pogojih je nujno združiti vse sile antiimperialističnega in demokratičnega tabora v Evropi in izven nje v trdno bariero proti aktiviranemu imperializmu in njegovi novi agresivni politiki.⁵⁸

Tako se je Jugoslavija v tem drugem razdobju boja za svoje pravice na svoji zahodni meji — ne kriva ne dolžna, kot je pokazal kasnejši razvoj informbirojevskega spopada — znašla še v težjem položaju.

Zastopniki štirih velesil v VS' so že 22. februarja 1947 postavili štiri kandidate za guvernerja STO,⁵⁹ zakonodajni odbor italijanskega parlamenta pa je poslal OZN memorandum, da mirovne pogodbe ne bo ratificiral, ker jo smatra kljub podpisu za neveljavno.⁶⁰ Začetek marca je italijanski parlament sklenil poslati delegacijo ameriškega senatu, francoskemu parlamentu, britanskemu spodnjemu domu in vrhovnemu sovjetu, ki naj bi pojasnila, da je z mirovno pogodbo samovoljno okrnjeno italijansko ozemlje, njena armada, letalstvo in mornarica, ki so se herojsko borili za skupno zavezniško zmago, ponižani, gospodarska bremena pa neznosna. Zato naj delegacija zahteva revizijo mirovne pogodbe v okrilju OZN z dvostranskimi pogodbami med zainteresiranimi državami.⁶¹

Kljub neugodnemu ozračju je bila 27. aprila 1947 le sklenjena prva gospodarska pogodba med Jugoslavijo in Italijo za pet let, a že prvo leto naj bi zamenjali blaga v vrednosti 30 milijard lir. Jugoslavija bi dajala istrski premog, boksit, les, cement, svinec, baker in druge industrijske metale, Italija pa agrume, tkanine, izdelke mehanične, elektrotehnične in kemične industrije, tovarnjake, precizne instrumente itd.⁶²

Ker ni bilo jasno, ali bo ameriški senat ratificiral italijansko mirovno pogodbo, je zunanji minister Marshall poudaril, da bi neratificiranje svetovni položaj zelo zakompliciralo in ZDA bi se znašle v položaju konec prve svetovne vojne, ko so odklonile vstop v Društvo narodov. Tudi Trumanovo pismo senatu je poudarilo nujnost ratifikacije za ameriško zunanjo politiko.⁶³ V senatu je namreč obstajala še druga struja, ki je zahtevala nuditi Italiji večjo pomoč, odložiti pa ratifikacijo. To bi preprečilo nevarnost komunističnega udara, kajti z odhodom zavezniških čet bi se ta še povečala.⁶⁴ Ko je De Gasperi konec maja 1947 sestavil novo vlado, to pot brez komunistov, mu je vlada ZDA čestitala, komunisti in socialisti pa so protestirali. Končno je 6. junija ameriški senat pogodbo ratificiral z 79 : 10.⁶⁵

VS je znova sprožil vprašanje guvernerja 20. junija 1947. V treh mesecih in pol se je nabralo že 18 kandidatov, a velesile niso dosegle nobenega soglasja glede osebe. Zlobni jeziki so začeli govoriti, da tako veliko število kandidatov le mika obljubljeni letna plača tržaškega guvernerja, stotisoč dolarjev. Proces ratifikacije pogodbe se je začel v italijanskem parlamentu 10. julija 1947. Vladni predlog je bil seveda za ratifikacijo, opozicijski (Nitti, Orlando, komunisti, levi socialisti in neofašisti) pa za ratifikacijo, a šele ko

⁵⁸ ADG 1947, 1207, 1216, 1217, 1244.

⁵⁹ ADG 1947, 1022.

⁶⁰ ADG 1947, 1026.

⁶¹ ADG 1947, 1051.

⁶² ADG 1947, 1076.

⁶³ ADG 1947, 1086.

⁶⁴ ADG 1947, 1086, 1094.

⁶⁵ ADG 1947, 1140, 1181, 1188.

jo bo ratificirala SZ. Vladni predlog je zmagal. SZ je ratificirala pogodbo 30. avgusta in kmalu za tem tudi Jugoslavija.⁶⁶

Ker se je bližal 15. september, dan ko bo začela veljati mirovna pogodba, je postajalo aktualno tudi določilo mirovne pogodbe, da ostane v STO le 5.000 britanskih, ameriških in jugoslovanskih vojakov pod komando britanskega generala, dokler ne bo imenovan guverner. Poleg našega odreda je bilo v Julijski krajini v stari coni A še 20.000 britanskih in 17.000 ameriških vojakov, evakuacija odvišnih sil pa naj bi se začela že 12. septembra.⁶⁷ Ko je stopila pogodba v veljavo, je naša vojska zasedla novo državno mejo in Pulo in v smislu mirovne pogodbe je prišlo do vključitve v FLR J vsega, kar ni padlo pod Italijo in STO. Ustanovitev STO je uradno oznanil britanski general Airey in poudaril, da bo do imenovanja guvernerja on začasno opravljal njegove posle kot najstarejši zavezniški oficir.⁶⁸

Še danes je med juristi sporno vprašanje, ali je STO sploh zaživel kot tudi vprašanje, ali je italijanska suverenost na ozemlju STO kdaj ugasnila. Če bi bilo na to sploh možno dati pravilni odgovor, bi to utegnilo imeti še danes neke praktične posledice. Na tem mestu je za nas veliko važnejše dejstvo, da se velesile niso mogle zediniti glede guvernerja, predvsem pa so to zavlačevale ZDA. Po vsej verjetnosti so hotele obdržati status quo, to je predvsem vojaško zasedbo pristanišča in strateške točke, kolikor jih je pač bilo na mejah STO proti vzhodu. Proti statusu quo je bila seveda Jugoslavija pa tudi SZ. STO je torej ostal pod vojaško upravo in njegov teritorialno manjši del, a s Trstom, je ostal pod upravo AA in je postopoma začel dobivati ime cona A, večji južni del s Koprom pa je ostal pod jugoslovansko vojaško upravo in se je imenoval cona B. Ti dve coni sta potem ostali do londonskega memoranduma.

Ker se torej VS sam ni mogel zediniti in imenovati guvernerja, je nominacijsko pravico prenesel na Jugoslavijo in Italijo, obdržal pa si je pravico potrditve. Toda tudi ti dve državi se nista mogli sporazumeti v zakonito določenem roku, ki je potekel začetek 1948.⁶⁹ Sredi januarja 1948 je britanska vlada opozorila jugoslovansko, da ta v coni B krši pravice prebivalcev in zavira njihovo politično delovanje.⁷⁰ Vladi ZDA in Velike Britanije sta sporočili VS, da sta odklonili jugoslovanski predlog o sestavi skupnega glavnega štaba oboroženih sil treh držav v Trstu, ker se Jugoslavija nima pravice vtikati v notranje razmere cone A.⁷¹

Precej je svet presenetila izjava vlad Velike Britanije, ZDA in Francije (isto besedilo je bilo poslano tudi v notah vladi SZ in Italije) 20. marca 1948 o predlogu vrnitve STO Italiji. Izjava naj bi prišla kot dodatek k mirovni pogodbi, ker se VS ni mogel zediniti glede imenovanja guvernerja, Jugoslavija pa je bistveno spremenila značaj svoje cone in jo je dejansko že priključila.⁷² Zanimivo, da je bila ta izjava slab mesec pred italijanskimi parlamentarnimi volitvami in v Italiji je bilo čutiti veliko revolucionarno krizo. Izjava je bila tudi slab mesec po spremembi režima v ČSR.

⁶⁶ ADG 1947, 1107.

⁶⁷ ADG 1947, 1195.

⁶⁸ ADG 1947, 1197.

⁶⁹ ADG 1948, 1304.

⁷⁰ ADG 1948, 1323.

⁷¹ ADG 1948, 1332.

⁷² ADG 1948, 1429.

III

Tretje poglavje sega do londonskega memoranduma, to je do 5. oktobra 1954. Če se še naprej držimo našega redosleda, si zopet oglejmo spričo kakšnih velikih svetovnih dogodkov se je razvijala aktivnost okrog Trsta in kako se je zaenkrat vsaj en njen del tudi končal. Dne 11. marca 1949 je izjavil novi ameriški zunanji minister Acheson, da je bil ustanovljen NATO in to predvsem kot odgovor na ravnanje Kremlja po vojni. Dejal je, da je bila prelomnica v odnosih ZDA—SZ že Trumanova doktrina in Marhallov plan in nato začetek snovanja zahodne unije. Vse te ustanove naj bi služile varstvu principov demokracije, osebne in politične svobode, ustavnih tradicij in moči zakonov. Ustanove naj bi nudile gospodarsko, socialno in kulturno povezavo, ustvarile v Evropi čvrsto bazo za njeno gospodarsko ozdravljenje, medsebojno pomoč za varstvo mednarodnega miru, varnost in obrambo proti napadu.⁷³

Prvega aprila 1949 se je znova oglasil v Ameriki Churchill. Dejal je, da se SZ bolj boji prijateljstva zahoda kot pa njegovega sovraštva. Ponovil je, kako 14 ljudi v Kremlju obvladuje nad sto milijonov ljudi in premišljuje o nadvladi sveta. Vse te akcije in protiakcije bi nekoč nujno vodile do vojne in vodilni Amerikanci so tako stanje zelo dobro imenovali hladno vojno. Postavlja se vprašanje, je rekel Churchill, ali bomo zmagali v tej hladni vojni? Na to vprašanje more odgovoriti samo Evropa. Dalje je Churchill omenil razpadanje Kitajske zaradi komunističnih intrig in napadov, berlinski zračni most in dejal: »Stojimo nasproti neki sili, ki je prav tako hudobna in v nekem oziru še slabša kot Hitler... 14 ljudi v Kremlju ima svojo hierarhijo in svojo cerkev komunističnih vernikov, katere misionarji čakajo v vsaki deželi kot peta kolona na dan, ko bodo dosegli oblast nad svojim narodom... Imajo svojo, bogu sovražno vero in svoj komunistični nauk o popolni podreditvi posameznika državi.« Poleg tega imajo še močno armado.

Dalje je dejal, da je prepričan, da bi bila Evropa že pod komunistično oblastjo in London že zbombardiran, če bi ZDA ne imele atomske bombe. Dostavil pa je, da nima nobenega sovraštva do sovjetskega ljudstva in da od SZ ne zahteva nič drugega kot dobro voljo in fair play.⁷⁴

Ugledni svetovni politik Churchill, je ostal še naprej sovražnik režima SZ in je močno vplival na svetovno reakcijo. Januarja je nastopil novi predsednik ZDA, general Eisenhower, dva meseca za tem pa je končal svojo življenjsko pot Stalin. Res se je začela nekaka svetovna odjuga, in nedolgo za tem je odšla s pozornice sovjetske zgodovine mračna osebnost Berija, v ZDA pa se je še naprej nadaljeval lov na čarovnice. Upam si trditi, da je v ZDA že pred 1953 del ameriške javnosti začel zapadati v hysterijo, ki ji je pred stoletji zapadel dobršen del Evrope. Če so naši evropski predniki našli v starih ženicah nekakšnega delegata ali posredovalca z določenimi nadnaravnimi močmi med vaško srenjo in vragom, so sodobni Amerikanci z atomsko bombo vred in na predvečer poleta na luno videli v povsem zdravih ljudeh, a obdolženih in osumljenih komunizma, samega vruga. Poučno v vsakem pogledu je pismo prof. Alberta Einsteina junija 1953 nekemu učitelju, kateremu so oblasti zagrozile, da ga bodo odpustile, ker ni hotel priti pred po-

⁷³ ADG 1949, 1822.

⁷⁴ ADG 1949, 1873—1874.

sebeno preiskovalno komisijo senata, da bi ga zaslišala o njegovi politični pripadnosti. Ta je slavnega Einsteina vprašal za svet, kaj naj stori in ta mu je odgovoril, da je sramota zasliševati časti vredne državljane o tem, kar ni v nasprotju z ustavo. Einstein je poudaril, da so začeli reakcionarni politiki v javnosti sejati nezaupanje proti določenemu razumskemu stremljenju in začeli govoriti, da grozi ZDA nevarnost od zunaj. Ker so v tem uspeli, so začeli zatirati svobodo pouka in naganjati iz šol vse tiste, ki se niso hoteli podati. Kaj storiti? Celo Einstein si ni upal nasvetovati nič drugega kot le pasivni odpor in še to v smislu Gandijeve meščanske nepokorščine.⁷⁵ O vsem tem čarovništvu, sežiganju komunističnih knjig itd. je moral na zahtevo reakcionarnega republikanskega senatorja McCarthyja odgovarjati sam Eisenhower. Dejal je, kako naj premagamo komunizem, če ne vemo kaj pravzaprav je in zakaj ima tako velik vpliv na ljudi. Komunizem je podoben religiji in to neke nižje sorte, zato ga moremo premagati le z višjo idejo. Če imajo naši državljani ideje, ki našim nasprotujejo, imajo kljub temu pravico misliti na svoj način. Imajo pravico držati se svojih idej in jih tudi izpovedovati na krajih, ki so drugim dostopni. Ta pravica je nesporna, sicer naša dežela ni več Amerika.⁷⁶

Kakorkoli že, po svoje še hujši je bil spor v vrstah informbiroja, ki ni poskušal v vrstah delavskega gibanja oblatiti samo naše države in njenega vodstva, temveč je povzročil veliko dezorientiranost tudi v vrstah delovnih množic. Tako je naša generacija ponovno bogatejša za spoznanje, da nezmotljivih ljudi na tem svetu ni in jih tudi ne bo.

Iz objavljenih pisem je znano, da se je spor v informbiroju začel najprej med jugoslovanskim in sovjetskim vodstvom, se nato stopnjeval zaenkrat samo v pisemskih obtožbah in odgovorih nanje do javne izključitve KP J in njenega vodstva iz informbiroja konec junija 1948. Nato so se začele javne debate, absurdna in škodljiva dejanja proti naši jugoslovanski domovini in njenemu vodstvu.

Če je bila aktivnost zahodnega sveta v razdobju našega drugega poglavja neugodna za razvoj bojev okrog Trsta, je informbirojevski spor začel na zunaj kazati neka ugodnejša znamenja, pred naše vodstvo pa seveda postavljajl neizprosni imperativ, obdržati pri krmarjenju med Scilo in Karibdo, pravo smer. Še teže je bilo to, ko je nova sovjetska garnitura po Stalinu poskušala popravljati veliko škodo, ki je nastala.

Že dan po objavi trojne izjave je moskovski radio objavil, da je bil predlog o spremembi mirovne pogodbe narejen za hrbitom SZ in da očitno poskuša služiti vplivom na italijanske volilce na bližnjih volitvah. Kmalu za tem je nota jugoslovanske vlade odločno protestirala in poudarila, da so tri velesile stalno ovirale direktna pogajanja med Jugoslavijo in Italijo glede tržaškega vprašanja in kako je AA uprava prebivalce cone A oropala vseh svoboščin.⁷⁷ Nota italijanske vlade je bila seveda veselejša, saj naj bi vse to pomenilo vrnitev STO pod italijansko suverenost. Poudarila je veselje vsega italijanskega naroda, da to pomeni garancijo za mir in pravo sodelovanje, ki si ga Italija želi s sosednjim jugoslovanskim narodom. Nek italijanski

⁷⁵ ADG 1953, 4056.

⁷⁶ ADG 1953, 4058.

⁷⁷ ADG 1948, 1430.

diplomat se je pohvalil, da je to najbriljantnejši italijanski diplomatski uspeh po vojni in da ZDA ne bodo mogle več snesti besede. Zunanji minister Sforza je takoj izjavil, da je Italija pripravljena na direktna pogajanja, pri čemer pa menjava Gorica—Trst ne prihaja v poštev, ker Italija amputacije svojega ozemlja ne smatra za predmet trgovanja. Tito je trojno izjavo komentiral 27. marca, da je to le volilni trik, ki naj bi zavrl demokratične sile v Italiji pri obrambi svobode in neodvisnosti in da ovira direktna pogajanja.⁷⁸

Tri velesile so ponovno poslale noto SZ, zakaj ne odgovori na trojno izjavo in predlagale so konferenco o tržaškem problemu za 1. maja v Parizu, ker je na to Italija že pristala, mogla pa bi biti zaslišana tudi Jugoslavija. Sovjetska vlada je 12. aprila odgovorila, da bi bila to neka privatna konferenca, mirovno pogodbo pa je ratificiralo 21 držav. Zavezniki so takoj odgovorili, da gre le za sugestijo sestanka, ki naj bi določil proceduro in dosegel začasni sporazum štirih velesil o postopnem posvetovanju z 21 državami.⁷⁹

Volitve v Italiji so 18. in 19. maja prinesle — kot je izjavil De Gasperi — triumf italijanske demokracije. Krščanska demokracija je od 574 mest v poslanski zbornici dobila 307 mest, dočim demokratska ljudska fronta le 182, enotna socialistična stranka 33 itd. Togliatti je poraz opravičeval, da volitve niso bile svobodne. De Gasperi je lahko sestavil svojo šesto vlado.⁸⁰

General Airey je konec maja 1948 poročal VS, da je cona A močno vključena v italijansko gospodarstvo. Glavne upravne funkcije vrši pravzaprav Rim, on pa s pomočjo mestnega sveta le tekoče zadeve.⁸¹

Prvega junija so tri velesile znova zahtevale, naj SZ le predlaga postopek za skupno posvetovanje glede vrnitve Trsta Italiji.⁸² Konec junija je AA vojaška uprava izvedla v svoji coni upravno reformo: predsednik cone je dobil funkcijo, ki je odgovarjala prefektu italijanske province, postavljen je bil nov conski svet, županska funkcija pa je bila izenačena s funkcijo županov v Italiji.⁸³

Sredi julija 1948 opazimo prvo približevanje ZDA Jugoslaviji. Te so vrnile za 57 milijonov dolarjev zamrznjenega bivšega jugoslovanskega zlata in jugoslovanskega imetja, od česar pa je morala Jugoslavija plačati 20 milijonov dolarjev odškodnine za dvoje letal, sestreljenih 1946. leta ter za poddržavljenje ameriškega imetja v Jugoslaviji še 17 milijonov. Vlada ZDA je pri tem izrecno poudarila, da na vse to nima informbirojevski spor nobenega vpliva.⁸⁴

General Airey je 10. avgusta poročal VS o upravi cone A za 2. polovico četrletja. Poudaril je, da STO od njegovega nastanka gospodarsko in finančno podpira Italija, kar vojaška uprava podpira, kajti doslej ni bilo nobene možnosti, da bi to ozemlje samostojno zaživelo gospodarsko in politično. Podonavske dežele so se pokazale doslej brez volje in nesposobne uporabljati tržaško pristanišče.⁸⁵

VS je avgusta trikrat obravnaval jugoslovansko pritožbo o poskusih AA uprave vključiti cono A Italiji. Obravnava ni prinesla ničesar.⁸⁶ Ponovno

⁷⁸ ADG 1948, 1437.

⁷⁹ ADG 1948, 1460, 1469.

⁸⁰ ADG 1948, 1473, 1580.

⁸¹ ADG 1948, 1511.

⁸² ADG 1948, 1515.

⁸³ ADG 1948, 1545.

⁸⁴ ADG 1948, 1575.

⁸⁵ ADG 1948, 1597.

⁸⁶ ADG 1948, 1608.

noto je poslala jugoslovanska vlada VS 23. oktobra, ker je bila 16. julija 1948 cona A vključena v Marshalov plan, ker so vpeljali italijanske cene itd. Konec leta sta se pogodili italijanska vlada in vojaška uprava cone A, da se morejo italijanske trgovinske pogodbe sklepati tudi v coni A.⁸⁷

Začetek februarja 1949 je sovjetski član v VS znova sprožil vprašanje tržaškega guvernerja. Obtožil je člana ZDA in Velike Britanije, da to zavlačujeta, ker je bilo zahodnim velesilam vedno za to, da bi obdržale baze, ne pa da bi STO dobil guvernerja in zaživel samostojno življenje. Zavrnil je tudi obtožbe o slabi jugoslovanski upravi cone B. Začela se je žolčna razprava, ki jo je končal Anglež z očitkom, da SZ še sedaj ni odgovorila na zadnjo noto, Amerikanec pa, da imenovanje guvernerja nima več nobenega praktičnega pomena.⁸⁸ Toda sovjetski član v VS je konec marca znova postavil vprašanje guvernerja. V bistvu mu je odgovarjal le francoski član, ki mu je dejal, da bi ta predlog pred 18 meseci Francija še podprla, sedaj pa se je položaj v STO tako spremenil, da bi guverner ne mogel več opravljati poslov. Sklenili so, naj tržaško vprašanje sicer še ostane na dnevnem redu VS, o sovjetskem predlogu pa ne bodo glasovali.⁸⁹

Občinske volitve v coni A so v Trstu samem pokazale moč krščanske demokracije, pa tudi pogubno posledico zaradi informbirojevskega spora razcepjenih slovenskih in italijanskih demokratičnih sil. V coni A brez Trsta, torej v slovenskih občinah, krščanska demokracija skoraj ni pomenila nič, volitve pa so izpadle takole: KP STO (Vidali) 51 %, KPS (Babič) 9 %, združene italijanske stranke 30 % in slovenski demokrati 10 % glasov.⁹⁰

Šef jugoslovanske vojaške uprave v coni B je 4. julija poročal VS, da je od jugoslovanske vlade cona prejela 500 milijonov dinarjev kredita. Ko je bil kmalu za tem v coni B vpeljan jugoslovanski dinar (100 jugolir = 30 din), sta 14. julija protestirala britansko in ameriško zunanje ministrstvo, da je to proti mirovni pogodbi.⁹¹

Vsekakor je zanimiva izjava novega ameriškega ambasadorja pred odhodom iz Washingtona v Beograd 29. decembra 1949. Dejal je, da se bodo ZDA, če bi Jugoslavijo napadle države informbiroja, uprle enako močno kot bi se uprle kjer koli drugod. Smiselno isto je izjavil tudi Truman za novo leto 1950.⁹²

Na prelomu 1949/50 je prišlo do tajnega jugoslovanskega sondiranja terena predvsem pri vladi ZDA in Italije. Šlo je za to, ali bi velesile pristale na delitev STO. Velesile so poudarjale, da je to odvisno od Italije, Sforza pa, da je za direktne razgovore, a le na podlagi trojne izjave. Dopusčal je le možnost manjših mejnih korektur.⁹³ Mislim, da je zgoraj omenjeno jugoslovansko sondiranje privedlo do tega, da je jugoslovanska vojaška uprava v coni B odpravila carinsko mejo med cono B in Jugoslavijo. Italijansko zunanje ministrstvo je konec marca 1950 objavilo, da se je pripravljeno pogajati o mirni rešitvi tržaškega problema. Ker pa Jugoslavija zahteva cono B, Italija pa vztraja na trojni izjavi, to ne bo prineslo uspehov. Na italijanski protest

⁸⁷ ADG 1948, 1675, 1750.

⁸⁸ ADG 1949, 1873.

⁸⁹ ADG 1949, 1870.

⁹⁰ ADG 1949, 1976.

⁹¹ ADG 1949, 1999, 2005, 2009.

⁹² ADG 1949, 2198; 1950, 2298.

⁹³ Novak, 314—321.

o odpravi carinske meje je jugoslovanska vlada odgovorila, da je italijanska vlada naredila že dosti ukrepov, ki merijo na vključitev cone A in popolno izolacijo cone B od STO.⁹⁴

To je sprožilo živahno dejavnost in Tito je v intervjuju z nekim britanskim časnikarjem dejal, da so dobri izgledi za tesnejše stike z Italijo v korist obeh dežel. Vprašanje Trsta mora biti rešeno in bo rešeno, čeprav trenutno niti ni večjega pomena. Na to je zunanji minister Sforza javno odgovoril v Milanu, da so priznanje nekdanje italijanske suverenosti nad celotnim STO vrata za pogajanja. Opozoril je tudi Jugoslavijo na to, da bi se utegnila SZ priključiti trojni izjavi, kar bi pomenilo, da bi morala Jugoslavija izprazniti cono B. Nazadnje je dejal, da je Italija seveda za obojestransko pogajanja in da ne smatra trojne izjave za diktat, ki bi se mu morala Jugoslavija brez-pogojno podrediti.

Na to več kot lisičje zavijanje je dobro odgovoril pooblaščen Tanjug. Poudaril je, da Sforza dobro ve, da gre tu za kalno vodo in da bi v njej rad nekaj le ujel. S takim nastopom nekega italijanskega zunanjega ministra res ni mogoče debatirati. Jugoslavija je že dovolj dokazala, da se nanjo ne da pritiskati, še najmanj pa s tako poceni diplomatskimi triki kot jih je izumil Sforza.⁹⁵

Volitve v coni B za okrožni NOO Koper in Buzet so prinesle nekaj nad 89 % glasov slovensko-italijanski ljudski fronti, ostalo pa sta dobili listi socialistične stranke in krščanskih socialistov.⁹⁶

Končno so tri velesile 20. aprila 1950 le dobile odgovor sovjetske vlade. V njej so bile obtožbe, da te niso izpolnile še nobene določbe mirovne pogodbe glede STO, da so ovirale imenovanje guvernerja, da so v trojni izjavi poskušale enostransko rešitev itd. Sovjetska nota je zahtevala takojšnjo uveljavitev določbe o začasnem režimu STO, takoj postaviti guvernerja in določiti čas, kdaj bo stopil v veljavo stalni statut STO.⁹⁷

Na to sovjetsko noto je 23. aprila odgovorila tudi jugoslovanska vlada. Poudarila je, da SZ zamolčuje dejstva, da je ustanovitev STO rezultat kompromisa med velesilami in da ji je bilo to krivično vsiljeno. Imenovanje guvernerja bi praktično pomenilo izročiti STO velesilam, molče pa gre sovjetska nota preko tega, da bi bilo le mogoče doseči sporazum med Jugoslavijo in Italijo, saj je tržaški problem v bistvu le teritorialno sporno vprašanje med obema deželama.⁹⁸

Toda Sforza je šel še korak dalje. Dne 22. aprila je izjavil, da bi znala Italija prav tako kršiti pogodbe kot jih znajo satelitske države SZ. Tudi to bi bila pripravljena storiti, preden bi zagovarjala stališče, da pripada Trst Jugoslaviji. Če se zahodnim silam ne posreči vrniti Italiji Trsta, bo s tem Italija izgubila svojo vrednost kot članica NATO in bo zaradi takega ponižanja v tem paktu brez pomena. Dalje je poudaril, da razumē, da je AA tisk naklonjen Titu, odkar se je ta odvrnil od SZ, toda »Italija je pomembnejši činitelj v bodočnosti Evrope in je več vredna kot 500.000 jugoslovanskih vojakov.«⁹⁹

⁹⁴ ADG 1950, 2310, 2314.

⁹⁵ ADG 1950, 2314, 2327.

⁹⁶ ADG 1950, 2336.

⁹⁷ ADG 1950, 2342.

⁹⁸ ADG 1950, 2349—2350.

⁹⁹ ADG 1950, 2349.

Na to je Tito mirno odgovoril, da je še vedno mnenja, da tržaško vprašanje danes ni aktualno. Jugoslovanska vlada se je še vedno pripravljena pogajati z italijansko vlado, če bi ta dala kak pameten predlog.¹⁰⁰ Nekoliko je le omilil Sforzine besede De Gasperi pred senatom, ko je dejal, da ne morejo Italijani s srcem sodelovati v NATO, dokler tržaško vprašanje ne bo zadovoljivo rešeno.¹⁰¹

Da ne bi zadeva zašla v slepo ulico, — kajti SZ je še vedno vztrajala na imenovanju guvernerja, jugoslovanska vlada pa začela poudarjati, da nadaljnje debate nimajo več smisla — so zunanji ministri zahodnih velesil na konferenci NATO v Londonu pritiskali na Sforzo, naj se direktna pogajanja med Jugoslavijo in Italijo nadaljujejo. Zato je bil Sforza po vrnitvi iz Londona pred senatom nekoliko bolj umirjen. Vendar je govoril o nepopustljivi obrambi Italijanov v coni B, a tudi o pripravljenosti na direktna pogajanja, seveda na podlagi trojne izjave. Želi pa Italija, naj velesile v svojih odnosih do Beograda vztrajajo na italijanskem značaju cone B, sicer bo lojalen sporazum nemogoč.¹⁰²

Kardelj je v skupščinskem zunanje političnem odboru 12. junija povedal, da so pogajanja na mrtvi točki.¹⁰³ Vlada SZ je 8. julija znova opozorila, da so vlade zahodnih velesil krive, da še ni izpolnjena mirovna pogodba in sovjetski član je v VS vprašal, kako se bodo tri velesile držale pogodbe z Avstrijo, če se ne držijo mirovne pogodbe z Italijo.¹⁰⁴

Zaradi izredne suše in s to zvezane slabe žetve je Truman 18. novembra 1950 zahteval od kongresa pomoč za Jugoslavijo. Poudaril je, da Tito povečuje največji armadi — za sovjetsko — v vzhodni Evropi in da je ta sila pomembna za obrambo zahodne Evrope pred sovjetsko agresijo.¹⁰⁵ Kmalu za tem je bila sklenjena tudi pogodba o pomoči Jugoslaviji za krepitev njene obrambne moči itd.¹⁰⁶ Ostro pa je Tito 22. decembra demantiral razne govornice, da je Jugoslavija vstopila v NATO. Dejal pa je, da se bo branila, če bi jo napadla SZ ali katerakoli njena satelitska država.¹⁰⁷

V intervjuju za italijansko agencijo Ansa je Tito 15. januarja 1951 ponovil, da ne smatra rešitve tržaškega vprašanja za izredno nujno, bo pa rešeno, samo treba je počakati na ugoden trenutek. Nato je poudaril nekaj izredno pomembnega, namreč misel, da je med obema blokoma treba ustvariti še nekaj kot jeziček na tehtnici.¹⁰⁸

Ker se tržaško vprašanje ni ganilo z mrtve točke, sta bila sredi marca 1951 poklicana v London De Gasperi in Sforza. Britanska vlada sicer trojne izjave ni zanikala, poudarila pa je, da jo je treba zapostaviti pred direktnimi pogajanjmi. Sicer pa, ker je ni sprejela SZ, je izjava svoj praktični pomen izgubila. Edina realna pot so direktna pogajanja o delitvi STO med obe deželi.

Tako so se znova začela pogajanja v Londonu in Rimu, ki so se vlekla do poletja 1951, niso pa prinesla nobene rešitve. Pokazali sta se le dve možni

¹⁰⁰ ADG 1950, 2359.

¹⁰¹ ADG 1950, 3566.

¹⁰² ADG 1950, 2404.

¹⁰³ ADG 1950, 2450.

¹⁰⁴ ADG 1950, 2474.

¹⁰⁵ ADG 1950, 2678.

¹⁰⁶ ADG 1950, 2886, 2726.

¹⁰⁷ ADG 1950, 2727.

¹⁰⁸ ADG 1950, 2774.

soluciji: delitev Julijske krajine po Alexandrovi—Morganovi liniji in dati cono A Italiji, cono B pa Jugoslaviji ter druga, potegniti novo bolj zahodno črto od severa proti jugu, ki naj bi se čim bolj približala obali. Desni del naj bi dobila Jugoslavija, leva pa Italija.¹⁰⁹

Marca je bil odpoklican general Airey in na njegovo mesto je prišel general Winterton. AA so začeli novo politiko. Če je bila Aireyeva politika v bistvu le proitalijanska, naj bi postala Wintertonova vsaj nevtralna in poskušala vpostaviti tudi boljše odnose z jugoslovansko vojaško upravo v coni B. Winterton je bil mnenja, da je cona A del STO in jo je treba zato ločiti od italijanske uprave. Zato je prepovedal aplicirati ali vpeljavati italijansko zakonodajo, ker je smatral vojaško upravo za vrhovno oblast. Prepovedal je uporabo italijanske zastave in dovolil samo tržaško, prepovedal je apelacijo na kasacijsko sodišče v Rimu itd.¹¹⁰

V svojem volilnem govoru 21. maja 1951 je Sforza dejal, naj zahodne velesile revidirajo mirovno pogodbo in potrdijo trojno izjavo, če treba tudi s pristavkom, da so zaželeni direktna pogajanja med Jugoslavijo in Italijo. V italijanskem senatu se je sredi junija sprožila velika debata, ker general Winterton ni dovolil priziva na kasacijo v Rimu. Onorevole Orlando je grozil, da bo Italija izstopila iz NATO, če jo bodo zavezniki izdali in ji ne dali Trsta, De Gasperi, da se bodo pritožili v Haag itd. Končno se je senat pritožil samo pri britanski in ameriški vladi, a obe sta vztrajali pri direktnih pogajanjih.¹¹¹ Vzporedno s tem je italijanska vlada odprla začetek 1951 tudi zahtevo po reviziji mirovne pogodbe glede njene oborožitve. Italija je smela imeti vojsko samo za obrambo in je zato uradno zahtevala popolno oborožitev. Tod je le uspela, čeprav je vlada SZ izjavila, da je pripravljena na vsako revizijo, če Italija izstopi iz NATO. Tega zahodne velesile niso upoštevale in ZDA so konec decembra 1951 sporočile Italiji, da so tri velesile za to revizijo pogodbe in da bo Italija oborožena iz sredstev NATO.¹¹²

Tito je 17. julija 1951 znova poudaril, da je sporazum mogoč,¹¹³ 10. septembra pa je ostro napadel italijanske kominformiste in klerikalce in nato dejal, da mi ne damo kar je naše in ne zahtevamo kar je vaše. Italijanski vladni tisk je na to odgovoril, da se vlada trudi izboljšati odnose med obema državama in bolj brzdati politično odgovorne ljudi v njihovih izjavah.¹¹⁴ Konec septembra je bil De Gasperi v Kanadi in ZDA, kjer je moledoval o tem, da bi bila Italija sprejeta v OZN. Poudarjal je tudi, da bi rešitev tržaškega vprašanja, če bi upoštevali legitimne aspiracije italijanskega naroda, zelo utrdila enotnost zahodne Evrope. S tem v zvezi je tudi izjava jugoslovanskega ambasadorja v ZDA, da se je Jugoslavija pripravljena pogajati z Italijo, če bo pokazala dobro voljo, ne bo pa jugoslovanska vlada popustila, da bi Italija dobila STO.¹¹⁵

Kardelj je 29. septembra poudaril v narodni skupščini, da vidi še tretjo rešitev: Cona B naj ostane v jugoslovanskih rokah, cona A pa v zavezniških;

¹⁰⁹ Novak, 353—355.

¹¹⁰ Novak, 363—373.

¹¹¹ ADG 1951, 3030.

¹¹² Novak, 353—355.

¹¹³ ADG 1951, 3030.

¹¹⁴ ADG 1951, 3109, 3121.

¹¹⁵ ADG 1951, 3133.

kasneje naj bi poiskali pravo rešitev med Jugoslavijo in Italijo. Konec oktobra je Tito poudaril na tiskovni konferenci, da bosta Jugoslavija in Italija zelo kmalu razpravljali o tržaškem vprašanju.¹¹⁶

Vlada SZ je poslala 17. novembra vladam treh velesil ponovno noto. Na začetku je poudarila, da je zadnje čase dosti izjav uradnih predstavnikov treh velesil, da pripravljajo v sodelovanju z jugoslovansko in italijansko vlado delitev STO med Jugoslavijo in Italijo. Zato vlada SZ izjavlja: 1. to je nadaljevanje kršenja mirovne pogodbe z Italijo, kar delajo te vlade že štiri leta; 2. nota ponavlja argumente obeh not iz leta 1950; 3. dejstva kažejo, da se položaj v Trstu ni spremenil in da si hoče zahod in NATO zagotoviti svoja vojaška oporišča; 4. delitve STO je nezdržljiva z mirom in varnostjo Evrope. Nujno je, da VS ukrene, da stopi v veljavo stalni statut STO, da iz STO takoj odidejo tuje čete in imenuje naj guvernerja.¹¹⁷

Kot je povedal Tito, so se razgovori res začeli, a so konec marca 1952 znova zašli v slepo ulico. Kot je poročal dopisnik New York Timesa iz Beograda, so tekli razgovori v Washingtonu na tejle podlagi: Trst dobi Italija, ki mora zagotoviti svobodno trgovino z Jugoslavijo in Avstrijo. S posebno pogodbo z Italijo obdržijo tri velesile v Trstu defenzivno bazo. Cono A STO dobi Italija, cono B pa Jugoslavija. V drugi polovici novembra 1951 so pogajanja prenesli v Pariz. Na teh je Jugoslavija postavila tri predloge: 1. delitev con, a Jugoslavija dobi tudi svobodno pristanišče v Trstu in garancije za slovensko narodno manjšino v coni A; 2. koridor za Jugoslavijo južno od Trsta do morja, kjer se zgradi novo pristanišče za Slovenijo, Italija pa dobi majhen del v coni B s Kopro; 3. Jugoslavija in Italija upravljata STO skupaj (guverner Jugoslovan, viceguverner Italijan, in menjava na tri leta, torej kondominij).

Italijanska vlada je te predloge odbila, jugoslovanska pa marca 1952 italijanski predlog o plebiscitu.¹¹⁸

Decembra 1951 je italijanska vlada napela vse sile, da bi bila sprejeta v OZN, kar pa je sovjetski delegat z vetom v VS preprečil in vlada SZ tudi pojasnila s posebno noto italijanski vladi. Sovjetska vlada je poudarila da daje italijanska vlada svoje ozemlje na razpolago silam NATO za agresivne namene. Vendar to ni bil glavni vzrok veta, pač pa dejstvo, da so bile zahodne velesile proti sprejemu v OZN tudi drugih držav (namreč vzhodnih), ki so v enakem položaju kot Italija.¹¹⁹

De Gasperi je na tiskovni konferenci v Lizboni 26. februarja 1952 poudaril, da italijanska vlada še vedno vztraja na trojni izjavi, na kar je Tito prek Tanjuga izjavil, da se je Jugoslavija pripravljena odpovedati coni B, če Italija garantira ustanovitev res neodvisnega STO. Ponovil je tudi predlog o kondominiju.¹²⁰

Cetrto obletnico trojne izjave so v Trstu praznovali s hudimi demonstracijami, zakaj je velesile niso izpolnile. Med 181 ranjenimi je bilo tudi 56 policistov. O dogodkih je novi britanski zunanji minister Eden izjavil, da se je policija zadržala vzorno, AA vojska pa je ostala v kantonmajih. Večina

¹¹⁶ ADG 1951, 3181.

¹¹⁷ ADG 1951, 3205.

¹¹⁸ Novak, 353—355.

¹¹⁹ ADG 1952, 3318.

¹²⁰ ADG 1952, 3367.

aretiranih so bili neofašisti. De Gasperi je pred senatom odgovarjal, da je bil Eden napačno poučen. Če bi mogli — je nadaljeval — mi spregovoriti ob pravem času, bi do tega ne prišlo, a to nam ni bilo dovoljeno. Nočemo reči ničesar, vsi pa si morajo biti na jasnem, da to ni majhen sentimentalni problem, ki ga je treba rešiti v polnem soglasju z našo pravico in po načelih; ki so jih postavili zavezniki sami.

Zavezniška uprava v coni A je poskušala vse to nekako ublažiti, da je razpisala občinske volitve, ki so bile prejšnjega leta odložene in to celo po italijanskem volilnem redu. Tako so se začeli v Trstu, po pisanju Reuterja, oblikovati trojni tabori: italijanske stranke, ki so zahtevale priključitev STO Italiji, slovenske stranke in indenpendisti, ki so bili za neodvisno STO in to po možnosti po Titovem predlogu o kondominiju in kominformisti, ki so — kot SZ — zahtevali STO na podlagi mirovne pogodbe.

Na sestanku de Gasperija v Rimu 27. septembra z zahodnimi veleposlanki so sklenili sklicati novo konferenco, kjer bi sklepali o spremembah v administraciji cone A. Z drugimi besedami, bil naj bi konec politike generala Wintertona. Na vse to je po burnih demonstracijah v vseh večjih jugoslovanskih mestih konec marca 1952 spregovoril v narodni skupščini Tito in dejal: 1. če piše angleško časopisje, naj italijanska vojska zasede cono A, ker ima Jugoslavija že cono B, je treba vedeti, da se Italija ne more postavljati na isto mesto kot Jugoslavija, kajti ta je bila žrtev fašističnih zločinov; 2. trditev, da se je položaj spremenil, ker je šla Italija v NATO, ne drži. Italija je pač šla na tisto stran, kjer je menila, da bo postala močnejša in da bo poskušala NATO izrabiti za svoje imperialistične namene. Že danes govorijo v Italiji ne samo o Trstu, temveč tudi o Istri, Dalmaciji in Črni gori; 3. argument, da je treba podpreti v Italiji de Gasperijevo vlado, sicer bodo prišli na oblast kominformisti, je prav toliko vreden, kot če bi se vprašali, kaj bi bilo, če bi Jugoslavija v svojo deželo pustila Ruse in kominformovce.¹²¹

Na ostre Titove besede je bila reakcija v Londonu taka, da je zunanje ministrstvo izjavilo, da gre le za ureditev notranje administracije cone A. Ne bo govora o končni rešitvi tržaškega vprašanja. Začetek aprila je zunanji minister pred spodnjim domom poudaril, da poskušajo vse akcije zahodnih zaveznikov vlti le korajžo Jugoslaviji in Italiji pri direktnih pogajanjih.¹²²

V Londonu se je začela konferenca zastopnikov ZDA, Velike Britanije in Italije 3. aprila in je trajala do 9. maja 1952. Rezultat je bil tako imenovani 1. londonski sporazum, katerega glavna vsebina je bila: 1. vrhovni komandant v coni A ostane general Winterton, a dobi tri politične pomočnike (ZDA, Velika Britanija in Italija), ki bodo poročali vse potrebno svojim vladam; 2. AA sile, pomembna civilna administracija, policija itd. ostane pod komando komandanta cone. Vse ostalo se razdeli v dve direkciji, ki jih upravlja italijanska administracija.¹²³

De Gasperi je ta sporazum veselo pozdravil že 9. maja, češ, da je močno okreplil položaj Italije, čeprav ne prejudicira rešitve celotnega problema. Italija še vedno čaka na prijateljski in častipolni sporazum. Nasprotno pa je jugoslovanski ambasador v Londonu ostro protestiral, Tito pa 11. maja po-

¹²¹ ADG 1952, 5414.

¹²² Novak, 384—392.

¹²³ Novak, 384—392.

udaril, da je ta sporazum težka kršitev mirovne pogodbe, s katero igrajo zavezniki s cono A na roke Italijanom. Italija ne bo nikdar dobila cone B in jugoslovska vlada bo podvzela potrebno, da bo zavarovala svoje interese v Trstu v skladu z mirovno pogodbo.¹²⁴ Povsem razumljiv je bil ukaz jugoslovskega komandanta cone B o odpravi omejitev za prebivalce cone B pri potovanju v Jugoslavijo in prenos upravnih funkcij na NOO Koper in Buzet, katerima sta določili slovenska, oziroma hrvaška vlada politična svetovalca. Vse finančne zadeve cone je odslej vodila jugoslovska narodna banka¹²⁵

Tudi sovjetska vlada je protestirala proti tej prvi londonski pogodbi. Ponovila je trditev o zlorabi cone za agresivne namene NATO, kar ne more služiti miru.¹²⁶ Dne 25. maja so prinesle občinske volitve v coni A (Trst in slovenske občine) 32,5 % glasov krščanski demokraciji, KP STO 21,1 %, italijansko slovenski OF 2,7 %, neofašistom 11,3 % in italijanskim demokratičnim strankam 46 %.¹²⁷

Znova so dale sredi avgusta 1952 tri velesile skoraj 100 milijonov dolarjev za gospodarsko pomoč Jugoslaviji s poudarkom »brez zahrbtne misli spreobrniti Tiša in njegovo deželjo od komunizma«. Pomoč je bila sicer manjša kot prejšnja leta, dopolnile pa so jo z ameriško vojaško pomočjo in še v raznih drugih oblikah. Glavni cilj ZDA je bil razpoko v vzhodnem taboru še povečati in dobiti v Jugoslaviji strateške surovine. ZDA so le še upale na skupno pot z Jugoslavijo v NATO.¹²⁸

Dne 19. avgusta so se sestali zastopniki treh velesil pri Titu na Brionih, nato pa so odšli v Rim. Sklep teh sestankov je bil, naj Jugoslavija in Italija istočasno predložita kompromisno formulo o ureditvi tržaškega vprašanja, vsebina te pa naj ostane tajna.¹²⁹ Na proslavi desete obletnice jugoslovske vojne mornarice je Tito govoril o potrebi močne jugoslovske flote zaradi možnosti nenadnega napada z nasprotne strani Jadrana. Takoj naslednjega dne je odgovoril De Gasperi, da so to žaljive ugotovitve. Apeliral je na »ljudi onkraj obale«, naj se ne opirajo na vojaško moč, temveč na razumno razlago mirovne pogodbe.

V zadnjem govoru v Dolenjskih Toplicah je Tito v bistvu vztrajal na kondominiju STO, a obtožil je zahodne zveznike, da otežujejo to rešitev. Dejal je, naj se razburjenje okrog tržaškega vprašanja poleže in se poprej uredijo druga vprašanja. Jugoslavija ponuja roko italijanskemu ljudstvu, dala je že svoje predloge za rešitev tržaškega vprašanja in zato naj da svoj predlog tudi Italija. Že naslednjega dne je De Gasperi predlagal v STO plebiscit, sicer bo Italija vztrajala na trojni izjavi.

Tanjug je poročal, da je 18. in 19. septembra obiskal Beograd minister Eden. Poudaril je zelo podobno stališče obeh zahodnih držav do številnih problemov in da je Velika Britanija pripravljena pomagati Jugoslaviji pri obrambi njene neodvisnosti in miru. Na vsak način pa je treba rešiti tržaško vprašanje. Dokler se rešitve ne najde, je bolje čim manj hrupa okrog Trsta.¹³⁰

¹²⁴ ADG 1952, 3464.

¹²⁵ ADG 1952, 3469.

¹²⁶ ADG 1952, 3531.

¹²⁷ ADG 1952, 3499.

¹²⁸ ADG 1952, 3607.

¹²⁹ ADG 1952, 3619.

¹³⁰ ADG 1952, 3670.

V parlamentarni debati o zunanji politiki je 16. oktobra 1952 De Gasperi dejal, da tržaško vprašanje še ni rešeno, a spremenil je svoje prvotno mnenje in zahteval potegnitev etnične meje. Bil je proti mnenju maršala Tita, da se je treba lotiti prej drugih vprašanj. Skrbela ga je cona B, ki je bila vedno bolj priključena Jugoslaviji in poudaril, da bo Italija storila vse, da bi prišlo do sporazuma.¹³¹ Glede cone B je italijanska vlada vložila celo noto, ki pa jo je jugoslovanska vlada odbila konec oktobra,¹³² 5. novembra pa je protestirala o nameravani vključitvi cone A Italiji. Volitve v coni B 8. decembra niso prinesle presenečenj in je več kot 90 % glasovalo za enotno listo OF.¹³³

De Gasperi je 16. decembra opozoril ameriško vlado, da bi lahko nenadni udarec SZ proti jugozahodu Evrope Jugoslavijo v glavnem obšel in se usmeril po črti Ljubljana—Trst naravnost proti severni Italiji. Na vse to in še na marsikaj je minister Acheson odgovoril, da bo problem Trsta rešen čim prej bo mogoče.¹³⁴

Zaradi prekinitve jugoslovanskih diplomatskih odnosov z Vatikanom, čemur je kmalu za tem sledilo imenovanje obsojenega zagrebškega nadškofa za kardinala, je v katoliškem svetu nastala velika kampanja proti napovedanemu Titovemu obisku v Angliji.¹³⁵

Prvi pomembni dogodek leta 1953 je bil demanti ameriške in britanske vlade, da bo potegnila svoje sile iz cone A, nakar bi ta prišla v Italijo, cona B pa v Jugoslavijo. To bi obe velesili storili le, če bi prišlo do sporazuma med Jugoslavijo in Italijo.¹³⁶

Ko je konec januarja 1953 obiskal Evropo Eisenhowerjev zunanji minister Dulles, mu je De Gasperi izjavil, da Italija tako dolgo ne bo v stanju dati polne teže k enotni obrambi Evrope, dokler ne bo rešeno tržaško vprašanje. Italija in ne Jugoslavija je temeljni kamen obrambe jugovzhodne Evrope, zato mora biti pomoč za njeno oborožitev večja kot za Jugoslavijo.¹³⁷

Znova se je diplomatska aktivnost prenesla v London in Washington. Februarja 1953 so ZDA ponujale Italiji dotlej največ, to je vso obalo cone A in občine Koper, Izolo in Piran. Ostali del cone B bi dobila Jugoslavija, iz cone A pa slovenske občine Zgonik, Repentabor, Bazovico in Dolino ter koridor do piranskega zaliva. De Gasperi je ta predlog odbijal še do aprila 1953 in zahteval še obalo od Pirana do Umaga.¹³⁸

Tito se je na obisku v Londonu sredi marca 1953 razgovarjal tudi s Churchillom. Po časopisnih novicah Churchill ni bil za sklenitev prijateljske pogodbe, da ne bi ta kakorkoli že vplivala na ureditev razlik med Jugoslavijo in Italijo. Bil pa je za to, da bi to pogodbo sklenili po rešitvi tržaškega vprašanja, kar pa ni bilo pričakovati pred italijanskimi volitvami. Sekretar za zunanje zadeve Koča Popović je povedal, da so dosegli soglasje, naj se tržaško vprašanje reši z direktnimi pogajanjmi in to po možnosti med Titom in De Gasperijem.¹³⁹

¹³¹ ADG 1952, 3703.

¹³² ADG 1952, 3720.

¹³³ ADG 1952, 3774.

¹³⁴ ADG 1952, 3786.

¹³⁵ ADG 1952, 3791.

¹³⁶ ADG 1953, 3811.

¹³⁷ ADG 1953, 3858.

¹³⁸ Novak, 401—404.

¹³⁹ ADG 1953, 3919.

Tako sta marca 1953 še vedno obstojali tezi o delitvi STO po conskih mejah z majhnimi korekturami in teza o kondominiju.¹⁴⁰

Maja je prevzela iniciativo znova Jugoslavija in zdi se mi, da je bila to ena najtežjih Titovih operacij. Ne pozabimo namreč, da smo že v razdobju po Stalinovi smrti, to je v času prve velike svetovne politične odjuge. Tito je 17. maja dejal, da se mu zdi najbolj pametno za rešitev tržaškega problema izpolniti pogoje italijanske mirovne pogodbe in se sporazumeti o postavitvi guvernerja, ki bi bil sprejemljiv za obe deželi. Vendar pa se mu je zdel jugoslovanski predlog o kondominiju še vedno najboljši. Dne 21. maja je poudaril, da kakršnikoli že naj bodo naši odnosi s SZ, svojih odnosov do treh zahodnih velesil ne bomo spremenili. Nikoli ne bomo pozabili pomoči, ki so nam jo dale te države v najtežjih urah.¹⁴¹

De Gasperi je v volilnem govoru v Vittorio Veneto poudaril, da nihče ne misli na to, da bi Italiji vzeli Trst. Gre za veliko več, za stalno ureditev dokončne italijanske vzhodne meje. Razumna pogodba ne bo samo most med Jugoslavijo in Italijo, temveč bo tudi služila miru v Evropi.

Začela so se tudi neuradna pogajanja o STO, ki so bila izredno komplicirana.¹⁴² Parlamentarne volitve 7. in 8. junija 1953 so prinesle v Italiji demokratskemu centru (klerikalci, socialdemokrati, liberalci itd.) 225 mandatov, vsem ostalim pa 112 sedežev v senatu, v poslanski zbornici pa prvemu bloku 303 sedeže, drugemu bloku pa, razdeljenemu v levo in desno opozicijo, 287 sedežev.¹⁴³ Tako je klasični italijanski parlamentarizem začel zahajati v hudo krizo. De Gasperijeva vlada je julija prišla v krizo in prehodno vlado je iz klerikalcev sestavil Pella, ki je sredi avgusta poudaril, da bo vlada budno zasledovala vprašanje Trsta.¹⁴⁴ Ni še jasno, kateri inozemski časniki si je v Beogradu konec avgusta izmislil, da namerava Jugoslavija okupirati cono B. Zato je začela Italija koncentrirati svoje sile na jugoslovanski meji, Pella pa je sporočil zahodnim zaveznikom, da bo Italija ostala zvesta NATO samo, če bodo preprečili jugoslovansko aneksijo cone B. Če pa bi Jugoslavija zasedla cono B, bo Italija zasedla cono A, zavezniki pa naj dajo tiho odobritev. Seveda je Tanjug takoj demantiral novico iz Beograda. Začeli so se burni septembrski dnevi, note raznih držav so kar deževale, na meji so se začele bojne koncentracije in seveda tudi neizogibne provokacije. Oba zahodna zunanja ministra sta izjavila, da si je treba za rešitev tržaškega vprašanja izmisliti nekaj drugega kot trojno izjavo.

Tito je 6. septembra objavil na Okroglici na Primorskem nov predlog: Trst — internacionalno mesto, okolico pa Jugoslaviji. Dejal je, da Jugoslavija nima namena anektirati cone B, ker je že tam, pripravljena pa se je boriti za vsak centimeter svoje zemlje, pa je vseeno, kdo bi bil sovražnik. Italijani naj nehajo rožljati z orožjem in s komediantskimi demonstracijami na meji. Če je vse to predigra v aneksijo cone A, potem izjavlja Jugoslavija pred vsem svetom, da tega ne bo trpela. Italija je na te Titove besede odgovorila zelo ofenzivno, da je Tito odklonil že vse predloge in da se Rim resno sprašuje, kakšni so sploh Titovi nameni. Teden dni za tem je Tito v Splitu dejal,

¹⁴⁰ Novak, 381—384.

¹⁴¹ ADG 1953, 4005.

¹⁴² ADG 1953, 4007.

¹⁴³ ADG 1953, 4025.

¹⁴⁴ ADG 1953, 4128.

da bi vsak vdor v cono A Jugoslavija smatrala za agresijo. Zato mora Jugoslavija pravočasno ukrepati, ker ima slabe izkušnje.¹⁴⁵

Pella je 13. septembra predlagal plebiscit v vsem STO in sklicanje konference petih držav (tri velesile, Jugoslavija in Italija). Jugoslovanska vlada je oboje odklonila konec septembra.¹⁴⁶ Že itak zapleteno zadevo je še bolj zapletla uradna izjava Velike Britanije in ZDA 8. oktobra 1953 o umiku AA sil iz cone A in izročitvi cone italijanski upravi. Obe vladi — pravi izjava na koncu — upata, da bodo te mere vodile h končni miroljubni rešitvi in prijateljskemu sodelovanju med Jugoslavijo in Italijo. Italijanska vlada je sprejela seveda to novico z zadovoljstvom, jugoslovanska vlada pa je poslala ostro noto britanski in ameriški vladi, zaprla črto med obema conama, napovedala mobilizacijo in ukazala vkorakati v cono B.

Položaj se je zelo zaostрил, vendar je Tito v govoru v Leskovcu 10. oktobra povedal zadnji miroljubni jugoslovanski predlog: STO razdeliti na dve avtonomni enoti, ena naj pride pod jugoslovansko, druga pa pod italijansko kontrolo. Italija naj dobi v glavnem Trst, ki pa naj bo internacionaliziran, a pod italijansko suverenostjo, cona B, ki jo je doslej upravljala Jugoslavija in zaledje Trsta iz cone A, naj postane za deset ali več let avtonomna enota pod suverenostjo Jugoslavije. Dan za tem je v Skopju dejal, da bo jugoslovanska vojska vkorakala v cono A, čim bo en sam italijanski vojak stopil v to cono. Od Velike Britanije in ZDA je zahteval, naj se nič več ne vmešavata v tržaško vprašanje, ker se bosta Jugoslavija in Italija sami pogajali. O vsem tem je jugoslovanska vlada obvestila tudi OZN.¹⁴⁷

Tudi sovjetska vlada je protestirala proti objavi z dne 8. oktobra in znova ponovila, naj VS imenuje guvernerja itd., VS pa je poslala posebno resolucijo. Ta je 20. oktobra začel o njej razpravljati, a je kasneje zadevo odložil za nedoločen čas.¹⁴⁸

Sredi oktobra so štirje zunanji ministri v Londonu sklenili nadaljevati skupne napore, da bi dosegli trajno ureditev tržaškega vprašanja.¹⁴⁹ Izjava od 8. oktobra je prišla tudi pred spodnji dom. Eden od laburističnih poslancev je ugotavljal, da je povzročila nevarnost vojne, da je uničeno vse dobro, kar je prinesel Titov obisk. Vlada je sicer dobila zaupnico z 296 : 268 in zunanji minister Eden je poudaril, da se britanska vlada izjavi ne bo odrekla. Izročitev cone A in odpoklic AA sil je komplicirana zadeva in zahteva časa. Z zaupanjem pričakuje konferenco petih držav, tržaško vprašanje se mora rešiti v naslednjih mesecih, kajti to ozemlje je pomembno za zahodno obrambo. Britanska in ameriška vlada sta ob tej izjavi doživeli dosti kritik in hudih reakcij od obeh prizadetih držav, ne pa groženj z vojaško silo.¹⁵⁰ Dulles je 27. oktobra izjavil na tiskovni konferenci, da je trojna izjava z izjavo od 8. oktobra prenehala veljati. Poudaril je še, naj bi bila konferenca petih držav pred uresničitvijo sklepa od 8. oktobra.¹⁵¹

V Trstu je prišlo ob obletnici izkrcanja italijanske vojske (4. november 1918) do večdnevnihi krvavih demonstracij za priključitev Trsta k Italiji, ki

¹⁴⁵ ADG 1953, 4149—4150.

¹⁴⁶ ADG 1953, 4164—4165, 4185.

¹⁴⁷ ADG 1953, 4197—4198.

¹⁴⁸ ADG 1953, 4204—4205.

¹⁴⁹ ADG 1953, 4209.

¹⁵⁰ ADG 1953, 4223.

¹⁵¹ ADG 1953, 4223.

so ga podprli številni neofašisti, ki so za te dni prišli v Trst iz Italije. Ker nemirov policija ni bila kos, je general Winterton uporabil 6. novembra tudi vojsko. O krvavih dogodkih je 9. novembra poročal Eden pred spodnjim domom, da je bilo 6 mrtvih in 162 ranjenih, od teh 79 policajev. Nobenega dvoma ni — je dejal Eden — da so bili nemiri organizirani izven cone A in da se je velik del hujskačev infiltriral v cono A. Tako nosijo krivdo italijanski ekstremisti. General Winterton je dobil vso podporo od britanske vlade pri vzpostavitvi reda in vlada ZDA je imela vanj popolno zaupanje. Vse tri vlade velesil so za sklicanje konference petih držav, italijanska vlada pa naj si nikar ne misli, da si bo s takimi nasilnimi akcijami pridobila simpatije britanskega javnega mnenja za svoje zahteve. Še istega dne je general Winterton odbil zahtevo Pelle po uradni preiskavi tržaških dogodkov. Pella je tudi zahteval odpoklic Wintertona kot glavnega krivca za mrtve in ranjene, kar se seveda ni zgodilo.¹⁵²

Tri velesile so stale pred tremi velikimi problemi: kako normalizirati jugoslovansko italijanske odnose, kako zaobiti sovjetsko protestno resolucijo v OZN in kako sploh spraviti Jugoslavijo in Italijo za konferenčno mizo.¹⁵³

Začetek decembra sta se Jugoslavija in Italija sporazumeli o odpoklicu vojaških enot z meje,¹⁵⁴ pred senatom pa je Pella povabil Jugoslavijo na konferenco petih držav, za katero je Italija pravkar dobila povabilo. Povedal je, da bo postavila Italija kot pogoje za konferenco naslednje: 1. konferenca mora zajeti problematiko celega STO; 2. najboljša rešitev bi bil plebiscit; 3. veljati mora izjava od 8. oktobra in končno, konferenca mora biti dobro pripravljena, da ne bo brezuspešna.¹⁵⁵

Začenja se velika kompliciranost problemov in dovoljujem si nadaljnji opis razvoja tudi zaradi ekonomske časa podati v glavnem po uspešni Novakovi sintezi.¹⁵⁶ V drugi polovici decembra 1953 sta Velika Britanija in ZDA položili konferenco petih držav ad acta. Pripravljali sta nov načrt, o katerem naj bi razpravljali v treh fazah na nivoju ambasadorjev v Londonu in Washingtonu. Najprej naj bi se sestali zastopniki Velike Britanije, ZDA in Jugoslavije, torej držav, ki upravljajo STO in naj bi dosegli sporazum z Jugoslavijo. Sporazum naj bi nato velesile sporočile Italiji in začele pogajanja z njo, končno pa naj bi obe velesile kot posrednika poskušala odstraniti nastale razlike. Vsa pogajanja naj bi bila strogo tajna.

Še prej sta morali velesile opraviti neprijetno akcijo, obvestiti francoskega zunanjega ministra, da konference petih držav ne bo. Ta je seveda protestiral, da so delali za njegovim hrbtom, toda obe velesile sta to smatrali za odgovor, da Francija ne bo sodelovala in poslej dalje se je vse dogajalo brez Francije. Italijanska in jugoslovanska vlada sta bili za razpravljanje v Londonu, ker je bilo to bližje za obe državi in tudi lažje glede tajnosti. Jugoslavija je delegirala ambasadorja Velebita. Italija ambasadorja Brosia. Amerikanci niso te funkcije poverili svojemu londonskemu ambasadorju, ker menda ni mogel držati tajnosti, temveč so jo poverili svojemu okupacijskemu visokemu ko-

¹⁵² ADG 1953, 4242.

¹⁵³ Novak, 448—455.

¹⁵⁴ ADG 1953, 4279.

¹⁵⁵ ADG 1953, 4290.

¹⁵⁶ Str. 488—455.

misarju na Dunaju, angleška vlada pa je postavila namestnika podsekretarja v zunanjem ministrstvu.

1. Najtežja so bila pogajanja z Jugoslavijo, ki so trajala od 2. februarja do 31. maja 1954. Eden je kasneje dejal, da je bila naloga obeh zahodnih velesil prepričati Jugoslavijo, naj sprejme mejo, ki bi se kar na moč ujemala s conskimi mejami. Dejal je tudi, da se ne bo dalo dosti več manevrirati, kajti Italiji je treba dati nekaj, kar bi bilo ugodnejše kot obljuba v predlogu od 8. oktobra, Tito pa je itak dovolj jasno povedal, da je zanj nesprejemljiva vsaka sprememba statusa quo v škodo Jugoslavije.

a. Velebit je v prvih razgovorih poudaril pravico Jugoslavije do celotnega STO razen do Trsta, ki pa naj bo povezan s cesto in železnico z Italijo. Oba kolega sta razpravljanje o tem odklonila in vztrajala na rešitvi, ki bo sprejemljiva za Jugoslavijo in Italijo.

b. Začele so se dolge debate o recipročnih koncesijah v obeh conah. Velebit je bil za odstop Kopra, Izole in Pirana, a brez okolic teh mest, zato pa je zahteval zaledje Trsta v coni A in izhod na morje južno od Trsta vključno Zavlje, Servolo in Milje. Kolega sta to odklonila. Bila sta za to, da dobi Jugoslavija zaledje v coni A za italijanske enklave Koper, Izolo in Piran, odločno pa sta odklonila jugoslovanski izhod na morje južno od Trsta v coni A. Velebit je na to izjavil, da to ne bi bila enakovredna zamenjava in je odstopil od misli o recepričnih zamenjavah.

c. Začela se je debata o delitvi STO po conskih mejah. Velebit je predlagal majhno korekturo, da bi mogli Slovenci zgraditi novo železnico in povezati Koper z ostalo Slovenijo. To sta Amerikanec in Anglež sprejela. Nova črta bi se premaknila z Debelega na Tanki rtič, za to pa bi dala Jugoslavija majhen trikot ob conski meji. To bi bil realen kompromis.

č. Začetek maja 1954 je bil sporazum z Jugoslavijo dosežen in ostal je samo še juridični aspekt. Jugoslavija je namreč zahtevala, naj bi bila ta rešitev dokončna, Anglež in Amerikanec pa, naj bi bil to le »de facto agreement«, ker bi sicer Italija ta sporazum odbila. Po izredno napornih natezanjih in tudi iz drugih, tudi materialnih razlogov, je Jugoslavija ta de facto sporazum sprejela. Ob tem sta vladi Velike Britanije in ZDA izdali za danes in za jutri izredno pomembno noto, katere glavna vsebina je: obe vladi sta končno prepričali Jugoslavijo, da sprejme de facto rešitev zato, ker sta ji zagotovili, da je sporazum, kar zadeva velesili, *dokončen*, kajti v bodoče velesili ne bosta podprli nobenih teritorialnih zahtev ne Italije, ne Jugoslavije.

Izjava je pomembna, ker s tem prehaja reševanje tržaškega problema iz sfere zavezniškega diktata v sfero nadaljnjega sporazumevanja, če sporazum za Italijo in Jugoslavijo ni dokončen, če pa je dokončen, je tržaški problem rešen. Ker Jugoslavija londonski memorandum smatra za dokončnega, je državna meja, kot jo na tem delu določa londonska spomenica, nespremenljiva.

2. Razgovori z Jugoslavijo so torej trajali štiri mesece. Sedaj je bilo treba prepričati Italijo, da ta sporazum sprejme.

a. Medtem je prišlo v Italijo do menjave vlade in za kratkotrajno Fanfanijevo vlado je prišla vlada, ki jo je sestavil Scelba. Le izgleda, da je bil ta nekoliko zmernejši in je zahteval pravično rešitev, prijateljske odnose z Jugoslavijo in medsebojne gospodarske stike.

Začetek junija 1954 sta to, kar je sprejela Jugoslavija predložila Amerikanec in Anglež italijanskemu diplomatu. Začela se je druga faza pogajanj, ki tudi ni bila lahka. Julija so bile prezentirane Italiji tele jugoslovanske zahteve: vojaško upravo v obeh conah naj zamenja italijanska in jugoslovanska administracija; manjši popravki conske črte v korist Jugoslavije; ohranitev tržaškega svobodnega pristanišča; recipročna garancija narodnim manjšinam; nobenega preganjanja zaradi dogodkov v času urejanja STO; ureditev visečih finančnih vprašanj med obema državama in končno, izboljšati atmosfero in olajšati sodelovanje med Jugoslavijo in Italijo.

Ambasador Brosio je to sporočil svoji vladi, na kar je ta odgovorila, da ima Italija pravico do vsega STO, kajti pred mirovno konferenco so zavezniki priznali Italiji pravico do večjega dela Julijske krajine kot pa je STO. S trojno izjavo so priznali zavezniki Italiji pravico do vsega STO, z oktobrsko izjavo pa so ji obljubili vrnitev cele cone A. Od vseh teh obljub so zavezniki odstopili na pritisk Jugoslavije in zato tega, kar ji sedaj predlagajo, ne more sprejeti. V debati se je Brosio odrekel trikotniku v coni B in zahteval Tanki rtič. Samo še to sta zahodna diplomata sporočila Velebitu, nato pa sta postala samo še posrednika med Velebitom in Brosiom. Ta sta se začela pogajati okrog Tankega rtiča in nihče ni hotel odnehati.

Končno je poslal Eisenhower v Beograd državnega podsekretarja Murphyja z osebno poslanico Titu, naj z majhno teritorialno koncesijo pripomore k zaželeni rešitvi tržaškega vprašanja. Tito je 14. septembra na to pristal in tudi še iz drugih razlogov, predlagal pa je dve varianti: naj gre meja južno od Tankega rtiča in pusti naselje Lazaret Jugoslaviji, Italija pa naj dobi trikotnik v coni B, ali pa, naj teče meja južneje, med Tankim in Debelim rtičem, pusti Lazaret Italiji, ta pa ne dobi trikotnika v coni B. Scelba je 18. septembra predložil vladi oba predloga in ta je čez nekaj dni sprejela drugo Titovo alternativo. Tako so pogajanja o sporazumu prišla v zadnjo fazo, kar so sporočili tudi francoski vladi. Zastopniki Jugoslavije, Italije, Velike Britanije in ZDA so parafirali takoimenovani londonski memorandum ali 2. londonski sporazum 5. oktobra 1954, ki ima 9 členov in dva dodatka.¹⁵⁷

Reči moramo, da je ta sporazum rešil tri temeljne probleme: razdelil je STO, obljubil svobodno pristanišče za zaledje in dal primerna zagotovila narodnim manjšinam.

Tito je 6. oktobra poudaril, da je Jugoslavija doprinesla sicer žrtev, a je zadovoljen, ker doprinaša k utrditvi miru v Evropi. To ni bil diktat, saj je Jugoslavija sodelovala kot enakopravni partner. Zvezni izvršni svet je sprejel sporazum 7. oktobra, narodna skupščina pa 25. oktobra. Takrat je Tito dejal, da smo dobili Slovenci izhod na morje in Koper se bo razvil v središče južnega dela Slovenskega Primorja. Sporazum bo služil bodočemu gospodarskemu, kulturnemu in političnemu sodelovanju med Jugoslavijo in Italijo.

Italijanska vlada sporazuma v parlamentu sicer ni dala ratificirati, zahtevala pa je od parlamenta zaupnico ob sporazumu. Kako je izpadel boj za to zaupnico, smo že slišali v uvodu. Scelba je poudaril, da je vlada sprejela najboljšo rešitev v danih pogojih. Italija je dobila skoraj vso cono A, štiri petine prebivalstva Julijske krajine in najpomembnejši gospodarski del STO,

¹⁵⁷ Novak, 456—571.

Trst. Za italijansko manjšino pod jugoslovansko administracijo so dane vse garancije. Priznal je, da je imela trojna izjava večjo moralno veljavo pri podpiranju italijanskih zahtev po STO, stopiti pa ni mogla v veljavo, ker jo ni hotela priznati SZ. Ker zahodne velesile niso hotele pritisniti na Jugoslavijo s silo, je ostala edina možnost kompromis z Jugoslavijo. S tem se Italija — je še poudaril — ni odpovedala zahtevi po conii B. Res je, zavezniki so se omejili z izjavo, da v bodoče ne bodo podprli nobene teritorialne zahteve od obeh strani. Ostal pa je možen le direktni sporazum med Jugoslavijo in Italijo.

Ostane nam samo še omemba juridično spekulativnega vprašanja, ki ga moramo zgodovinarji vsaj registrirati, vprašanja, ali je na ozemlju STO kdaj prenehala obstajati italijanska suverenost? Od tega je — po mnenju juristov — odvisen tudi odgovor na drugo vprašanje, ali ima memorandum trajni ali le začasni značaj. Naš prof. Bartoš na primer pravi, da ima memorandum trajni značaj, ker so ga sprejele tri velesile (tudi Francija in končno še SZ), stalne članice VS s pravico veta. Memorandum je bil tudi sporočen VS in razdeljen članicam OZN, a nihče ni zahteval o njem razpravljanja. Tako je tihi konsenz priznal to novo pogodbo. Mnenja italijanskih juristov pa so o tem deljena. Ene od teh sem poskušal celo razumeti, druga pa sem prepustil kategoriji nekdanjih sholastičnih razpravljanj, koliko angelov se more zdreanjati na šivankino špico.

Dovoljujem si svoj referat končati z mislijo na začetku omenjenega italijanskega zgodovinarja Valussija, da nam more sedanja jugoslovansko italijanska meja, pa naj bo pravična ali krivična, dobra ali slaba, sama po sebi zelo jasno povedati, da meja sama zase ne more biti niti pravična niti krivična, temveč samo takšna, kakršno hočejo ljudje. Dodajam pa tudi svoje mnenje, da se morajo ljudje tega zavedati.

DAS PROBLEM VON JULISCH VENETIEN UND TRIEST IN DEN JAHREN 1947—1954

Zusammenfassung

Der Artikel bietet eine chronologisch auf den wichtigsten weltpolitischen Ereignisse aufgebaute Übersicht der Problematik des einstigen Julisch Venetien für die Zeit zwischen 1947 und 1954, besonders berücksichtigt werden die in diesem ethnisch slowenischem und kroatischen Raum sich herausbildenden spezifischen Merkmale. Es handelt sich nicht um neue Daten bzw. Feststellungen, was die der Faktologie betrifft ist der Artikel eine Zusammenfassung der umfangreichen slowenischen und fremden Literatur, vor allem der in der Einleitung angeführten.

Methodologisch ist die Übersicht in drei Kapitel gegliedert. Im ersten Kapitel ist in Hauptzügen die Zeit von Anfang Juni 1944 bis zum Abschluss der Pariser Friedenskonferenz (Februar 1947) bearbeitet, im zweiten die Zeit bis zur Erklärung der drei westlichen Grossmächte (März 1948) und im dritten die Zeit bis zum sogenannten Londoner Memorandum (Anfang Oktober 1954). Im ersten Kapitel soll in erster Linie die Schwierigkeit der diplomatischen Auseinandersetzungen um die Errichtung und Festigung des »Eisernen Vorhangs« dargestellt werden, ein Vorgang, bei dem gerade das Gebiet des früheren Julisch Venetien besonders in Mitleidenschaft gezogen worden ist. Im zweiten Kapitel wird die einstweilige Kompromisslösung — die Gründung des Freien Triester Gebiets, dargestellt, das aber nur auf dem Papier blieb. Im dritten Kapitel schliesslich der Weg bis zum Memorandum von London, das Italien und Jugoslawien ermöglicht hat, Grenzfragen auf dem Gebiet des in zwei Zonen — die Zone A und Zone B aufgeteilten Freien Triester Gebietes selbst zu lösen.

Der Artikel entsand in der Absicht: 1. die grosse Aktivität, Intensität, Uner-schrockenheit, Entschlossenheit und Selbständigkeit des Kampfes aller jugoslawischen Völker um die Verwirklichung des Programms des Vereinten Sloweniens in der Föderation der jugoslawischen Völker darzustellen; 2. wenigstens in den Hauptzügen die Ursachen des Paradoxes zu schildern, dass trotz der Befreiung des ganzen jugoslawischen Territoriums durch jugoslawische Partisanenverbände, das Programm des Vereinten Sloweniens unerfüllt geblieben ist und schliesslich auch die damalige, heutige und künftige Notwendigkeit einer festen Föderation der jugoslawischen Völker zu begründen.

Das Memorandum von London an sich bedeutet zwar einen Sieg der Bemühungen der jugoslawischen Völker, andererseits aber auch die Durchsetzung der Grossmächte. Die jugoslawischen Völker haben gesiegt indem sie die Schutzherrschaft der Grossmächte abgeschüttelt und das Recht errungen haben, ihre Westgrenze selbst zu bestimmen.

Ferdo Gestrin

GOSPODARSTVO IN DRUŽBA ZAHODNOJUGOSLOVANSKIH DEŽEL OD 15. DO SREDE 17. STOLETJA

Jugoslovanske dežele so v obravnavanem obdobju doživele politične spremembe, ki so stoletja vplivale na razvoj njihovih ljudstev. Gre za turške vpade v balkanski in podonavski prostor, z njimi zvezan propad tedanjih držav jugoslovanskih ljudstev ter stoletja trajajoče turško gospostvo nad večjim delom jugoslovanskega ozemlja. Usodne posledice zanje sta imela tudi na eni strani proces nastajanja habsburškega dinastičnega teritorija in njegovega preraščanja v veliko podonavsko monarhijo, na drugi strani pa utrditev oblasti Beneške republike nad manjšim, vendar ne nepomembnim delom jugoslovanskih dežel, in njene moči na Jadranu.

Ko sta pod turškim pritiskom propadli srbska in bosenska država ter so padli zadnji ostanki svobode v Hercegovini in Črni gori, so pod udarec turških vpadov, ki so segli do Furlanije, prišle v glavnem od zadnje četrtine 15. stoletja vse hrvatske in slovenske dežele. Do srede 16. stoletja so nato Turki zasedli Srem, Bačko, Banat, precej ozemlja v Slavoniji in na Hrvatskem, ki sta se do konca stoletja zmanjšali na ostanke ostankov (*reliquiae reliquiarum*); težišče hrvatskih dežel se je poslej prenašalo v zahodni del Slavonije med Savo in Dravo in se nato povezale pod enim saborom in banom (1558). Zaradi organizirane obrambe pred Turki pa je na že itak močno skrčenem hrvatskem ozemlju od druge polovice 16. stoletja nastajala še Vojna krajina. Ta se je vse bolj odvajala od sabora in bana, prihajala pod upravo cesarskih poveljnikov in postala neposredno habsburški osrednji oblasti podrejena teritorialna enota. Njen gospodarski in družbeni razvoj, a z naseljevanjem beguncev izpod Turkov tudi etnična struktura so se precej razlikovali od drugih delov Hrvatske.

Do začetka 16. stoletja se je z manjšimi izjemami in poznejšimi spremembami ustalila politična pripadnost slovenskega ozemlja. Habsburžani so do tega časa postali gospodarji večjega dela slovenskih zgodovinskih dežel (Koroške, Štajerske, Kranjske, Goriške, Trsta in dela Istre). Te dežele so v letih 1564 do 1619 sestavljale posebno notranjeavstrijsko skupino dežel z lastnim knezom. Beneška Slovenija je leta 1420 prišla pod Beneško republiko, Prekmurje med Muro in Rabo pa je bilo Ogrsko. Habsburžani so s pridobitvijo ogrske in hrvatske krone (1526/7) postali vladarji tudi Prekmurja in hrvatskih dežel, ki pa so državnopravno ostali del dežel krone sv. Štefana.

Beneška republika si je do okoli 1420 pridobila svojo posest v Istri, Beneški Sloveniji in Dalmaciji, ki se nato v obravnavanem obdobju ni bistveno spremenila. V Istri je z Miljem (1420) zajela ves zahodni in južni del polotoka, habsburška je bila le Pazinska grofija; istega leta je po zlomu oglejskega patriarhata zagospodovala tudi nad Beneško Slovenijo. Politično stanje,

ustvarjeno v tem času, se je ohranilo vse do propada Republike. V Dalmaciji so Benečani po letu 1409 v bojih z Ogrsko in bosenskimimi fevdalci prišli v posest dalmatinskih mest med izlivoma Zrmanje in Bojane z ozkim pasom ozemlja okoli njih in otokov od Cresa do Korčule. To posest so v glavnem tudi obranili pred Turki, ki so po padcu Bosne (1463) začeli pritiskati na Dalmacijo in ki so v vojni leta 1499—1503 osvojili Makarsko in njeno Primorje, pozneje še nekaj drugih krajev in utrdbe ter obvladali del obale. Šele ob koncu obdobja, za kandijske vojne, so začeli Benečani širiti svojo posest globlje v notranjost (današnje Dalmacije) v škodo upadajoče Turčije.

Izven območja teh političnih sil je bilo samo ozemlje Dubrovniške republike, ki ga moremo šteti za svobodnega, čeprav je priznavala vrhovno nadoblast najprej ogrskih kraljev (po 1358) nato turškega sultana (po 1526). Potem ko si je ob četrtini 15. stoletja pridobila rodovitne Konavljje, je Dubrovniška republika zajemala ozemlje med poznejšim turškim Makarskim Primorjem in Hercegovinom s polotokom Pelješcem in otoki od Mljeta in Lastova proti jugovzhodu; imela je okoli 25.000 prebivalcev.

Večji del obravnavanega obdobja so torej nad jugoslovanskimi ljudstvi gospodovali Turško carstvo, Ogrska ter habsburška državna tvorba in Beneška republika.¹ V naslednjem bomo obravnavali zahodnojugoslovanske dežele izven turške oblasti.

Splošne črte razvoja — Posledice opisanih političnih dogajanj in sprememb so se na različne načine kazale v gospodarskem in tudi družbenem razvoju zahodnojugoslovanskih dežel. Turški vpadi in vojne so zaradi mejnega položaja večji del tega obdobja v veliki meri vplivali zlasti na gospodarsko slabitev hrvatskih dežel. Toda s pustošenjem daljši čas niso prizanašali tudi zlasti agrarnemu delu gospodarstva slovenskih dežel, ki so od srede 16. stoletja dalje nosile velik del finančnih bremen pri organizaciji obrambe pred Turki in vzdrževanju nastajajoče Vojne krajine.² S turškimi vpadi in osvajanji so bila povezana migracijska gibanja jugoslovanskih ljudstev, ki so vplivala na gospodarsko in družbeno življenje posameznih območij. Ta gibanja so zajela tudi zahodnojugoslovanske dežele; ne samo tako da se je iz njih usmerjal tok beguncev, marveč prav tako tudi s tem, da so dajale možnost za poselitev novih došlecev iz ozemelj, ki so jih zasedli Turki (npr. na ozemlje Vojne krajine).³ Posebno mesto gre pri teh gibanjih kot poselitvenemu območju tudi Italiji, kamor se je iz gospodarskih in populacijskih vzrokov, pozneje tudi zavoljo Turkov, začel iz zahodnojugoslovanskih dežel usmerjati močan tok beguncev že od začetka 15. stoletja dalje.⁴

¹ Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije 2, 1959, str. 11 sl., 17 sl., 158 sl., 217 sl.

² Notranjeavstrijske dežele (Štajerska, Koroška in Kranjska) so do leta 1594 dale za obrambo proti Turkom okoli 21 milijonov goldinarjev.

³ Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije, o. c. str. 190, 407 in; Stj. Pavičić, Podrijetlo naselja i govoru u Slavoniji, Zagreb 1933; M. Vasić, Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vjek, Godišnjak istoriskog društva BiH 8—15 (1962), str. 233 sl.; A. Handžić, Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI veku, JIC 1969, str. 31 sl.; M. Hraste, Govori jugozapadne Istre, Zagreb 1964.

⁴ Prim. J. Smodlaka, Ostanici jugoslavenskih naseobina u donjoj Italiji, Hrvatska Misao 3 (1904), str. 750 sl.; G. Gelcich, Colonie Slave nell'Italia meridionale, Spalato 1908; M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens, v Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung 9 (1911), str. 24 sl.; A. Cronia, La conoscenza del mondo Slavo in Italia, Padua 1958; M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci, 1442—1495, Beograd 1971; prim. F. Gestrin, La relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quatro e Cinquecento, Atti del Congresso internazionale sulle relazioni fra le due Sponde adriatiche, 1973, str. 98 sl.; isti, Prispevek h kulturnemu življenju Slovanov v Markah v Italiji (XIV.—XVII. stoletje), v Spomenica Josipa Matasovića (1892—1962), Zagreb 1972, str. 89 sl.

Benečani so po osvojitvi Dalmacije le-to z boji s političnimi silami v zaledju v veliki meri gospodarsko odrezali od zaledja in gospodarstvo v njej podredili svoji gospodarski politiki na Jadranu. S tem so zavrlj dotlej cvetoče in naglo se razvijajoče gospodarstvo dalmatinskih mest.⁵ Dubrovnik je s spretno politiko in zvezami s političnimi silami na Balkanu znal obvladati trgovino na tem prostoru in hkrati uspešno paralizirati beneško monopolno politiko na Jadranu.⁶ V vsem tem dolgem obdobju je doživljal dobo velike prosperitete. Razširitev habsburške oblasti na posest goriških grofov je od začetka 16. stoletja dalje povečevala habsburško-beneška trenja, vendar je to na gospodarski razvoj le začasno in ne bistveno vplivalo.⁷

Vpliv državnih oblasti na gospodarstvo je bil glede na politično razdelitev zelo različen po deželah. V 15. stoletju se je deželnoknežja politika v habsburških deželah gibala še v mejah mestnega gospodarstva. Na prehodu v 16. stoletje in dalje pa se je vse vidneje uveljavljala širši teritorij zajemajoča deželnoknežja fiskalna politika. Tako je npr. nadvojvoda Ferdinand v prvi tretjini stoletja poskušal poseg Karla V. v Italijo izkoristiti za omejitev moči Benečanov na Jadranu in uveljaviti pot iz mest v Markah (Ancona, Pesaro) prek Trsta in Reke na Ljubljano in Beljak ter dalje na habsburško Nizozemsko. Poskus sicer ni uspel, je pa značilen.⁸ V okviru fiskalne politike so deželni knezi določeneje organizirali izredne davke, ki so od začetka 17. stoletja postajali redni, uveljavljali so stare regalne pravice v rudarstvu in fužinarstvu. Rudnike, rudna ležišča in gozdove so proglašali za svojo komorno posest in izdajali rudarske in gozdne rede. Začeli so izvajati nadzorstvo nad fužinarstvom, zlasti v zvezi s pravico do dohodkov od proizvodnje (Fron) in od prodaje proizvodov (Wchsel). Vse to so prvenstveno pobirali v denarju (v Idriji npr. 11 % od prodajne cene). Deželni knezi, od začetka 16. stoletja mestni gospodje večine mest, so iz fiskalnih potreb močno posegali tudi v razvoj trgovine (s podeljevanjem raznih pravic, z uvajanjem novih mitnic in mitnin, z novimi mitninskimi in tarifnimi redi, s prepovedmi trgovine z žitom in živino ob slabih letinah, nekoliko večjo skrbjo za pota itd.). S posebnimi policijskimi redi (1552, 1602) so skušali razmejiti meščansko in kmečko trgovino meščanom v korist.⁹ Akcija ni uspela zaradi premočne vloge kmečke trgovine in obrtne dejavnosti v gospodarskem obratu podložnika, ki je v tem pogledu dobil vso podporo svojih zemljiških gospodarov. Fiskalna politika je vladarja pripeljala tudi do raznih ukrepov v korist tujih trgovcev in njihovih družb. Čestokrat finančno odvisen od njihovih posojil, jim je izdajal monopolne pravice za trgovino z določenim blagom (apalto). Pomembni pa so bili tudi vladarjevi neposredni posegi v proizvodnjo, bodisi s podeljevanjem monopolnih pravic podjetnikom, bodisi da so sami postajali

⁵ Prim. M. Šunjić, Dalmacija u XV stoljeću. Uspostavljanje i organizacija mletačke vlasti u Dalmaciji u XV stoljeću, Sarajevo 1967; A. Piasevoli, Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od XIII do XVIII stoljeća, Zbornik »Zadar«, 1964; T. Raukar, Prilozi o trgovačkom životu u Zadru XV stoljeća, v Spomenica Josipa Matasovića, o. c., str. 163.

⁶ Prim. T. Popović, Turska i Dubrovnik u 16 veku, 1973 in številno tam našeto literaturo.

⁷ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 15. do konca 16. stoletja, 1965, str. 34 sl., 88 sl.

⁸ F. Gestrin, O nameravani trgovski poti iz Ancone in Pesara v Italiji na Nizozemsko prek Ljubljane za Ferdinanda I., ZČ 21 (1967), str. 202 sl.

⁹ Prim. J. Zontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim oziroma na slovenske pokrajine, ZČ 10-11 (1956/7), str. 32 sl.

investitorji zgodnjega kapitalizma.¹⁰ Področje, kamor so posegali, je bila tudi novčna politika. Na prehodu v 16. stoletje so uveljavili v svojih deželah goldinarski novčni sistem; ta se začne po pridobitvi hrvatskih dežel uveljavljati tudi tam. V drugi polovici stoletja in dalje pa je bila deželnoknežja novčna politika usmerjena v dve smeri: preprečevati odtok dobrega denarja iz dežele in urediti obtok slabšega tujega, zlasti italijanskega denarja. Toda edini trajnejši uspeh te politike je bila uvedba t. i. »kranjske veljave« na večjem delu sedanjega slovenskega ozemlja (poseben kurz med beneško liro in goldinarjem v razmerju 1 lira = 13 $\frac{1}{3}$ krajcarja; severno odtod je veljala »nemška veljava« s kurzom 1 lira = 12 krajcarjev).¹¹ Kranjska veljava, ki je bila identična z beneško, je doslej gospodarsko močno povezane slovenske dežele delila na dva dela, povzročila pa jim je tudi precejšnjo gospodarsko škodo in je tudi z njo povezati gospodarski zastoj v prvih desetletjih 17. stoletja.

Beneške oblasti so tako v svojih že prej osvojenih istrskih ozemljih kakor tudi v začetku tega obdobja pridobljeni Dalmaciji izvajali tako gospodarsko politiko, da bi z njo te dežele čimbolj podredile koristim Benetk. Značilni za to politiko so bili ukrepi, s katerimi so uveljavljale prvenstveno pravico dovoza blaga v svoje mesto, so nadzirali najvažnejšo proizvodnjo (npr. soli) in tudi pomorstvo. Čeprav te monopolne gospodarske politike niso mogle v celoti izvajati in je proti koncu obravnavanega obdobja že precej slabela, so Benečani z njo vendar negativno vplivali na gospodarski razvoj tega ozemlja, še posebej Dalmacije.¹²

Dubrovniška republika je vso svojo politiko, tudi zunanjo, podrejala gospodarskim koristim mesta in vladajočega mestnega plemstva ter bogatega meščanstva. Zlasti si je skušala zagotoviti privilegiran položaj v trgovini z Balkanom in v povezavah tega prostora z deželami Sredozemlja. To ji je večji del tega obdobja tudi uspevalo. Isto lahko trdimo glede boja proti beneškim monopolističnim poskusom.¹³ V zvezi s tem so oblasti pospeševale vse tiste gospodarske dejavnosti, ki so to vlogo Dubrovnika krepile, zlasti pomorstvo, brodogradnjo in posamezne obrtne panoge (suknarstvo). Toda tudi v kmetijstvu politika dubrovniških oblasti ni bila nepomembna; opozoriti gre na ukrep, s katerim so preprečile kopičenje zemlje v cerkveni lasti.¹⁴

Kljub pripadnosti različnim državam in čeprav se je razvoj po posameznih deželah in skupinah dežel precej razlikoval in imel svoje posebnosti, so zahodnojugoslovanske dežele v obravnavanem obdobju imele nekatere skupne gospodarske in družbene črte.

V gospodarstvu je bil to čas že močnejšega uveljavljanja blagovno-delnarnih odnosov, povečane družbene delitve dela in porasta proizvodnje, a ponekod tudi precejšnjega pojavljanja elementov zgodnjega kapitalizma. Na

¹⁰ F. Tremel. *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, Graz 1954.

¹¹ G. Probst-Ohstorff, *Die »Krainerische Währung«*, Numizmatičke vijesti 15 (1968), str. 63 sl.; F. Gestrin, *Mitninske knjige* 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, str. 85–97.

¹² M. Šunjić, o. c., str. 234; J. Tadić, *O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse*, ZC 6–7, (1952/3), str. 532 sl.

¹³ Prim. I. Božić, *Turska i Dubrovnik u XIV i XV veku*, Beograd 1952, zlasti str. 264–314; T. Popović, o. c., str. 79, 92 sl. 117–122; S. Anselmi, *Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento*, Un momento della storia mercantile del Medio Adriatico, v *Atti e memorie*, S. 8, vol. 6 (1968/70), str. 59 sl.

¹⁴ J. Lucić, *Prošlost dubrovačke Astaraje* (Zupe, Sumeta, Rijeke, Zatonja, Gruža i okolice grada do 1366), Dubrovnik 1970, str. 65.

tem pa je slonelo tudi spreminjanje dotedanjih razmerij med družbenimi razredi in so se poglobljala razredna nasprotja.¹⁵

Težišče gospodarstva je bilo z izjemo v Dubrovniški republiki na agrarnih panogah, poljedelstvu in živinoreji, na ožjih ozemljih tudi na vinogradništvu. Med zaledjem in primorskim pasom so bile velike razlike, ki so slonele predvsem na klimatskih pogojih. Vse primorsko območje je pridelalo premalo žita in je bilo vezano na uvoz (tudi iz zaledja), samo pa je izvažalo svoje značilne agrarne pridelke. V primorskem pasu je bila vloga kmetijstva vsekakor manjša, kakor v notranjosti, čeprav je tudi del mestnega prebivalstva, zlasti njegov družbeni vrh, imel sorazmerno veliko zemljiško posest. Agrarna proizvodnja se je še ves ta čas v glavnem gibala v okvirih tistih agrarnih načinov, ki so jih zahodnojugoslovanske dežele dosegle približno ob koncu srednjega veka. Na večini tega ozemlja je prevladovalo natriletno kolobarjenje, čeprav so se na manjših površinah v bolj hribovitih in gozdnatih področjih obdržali tudi starejši poljedelski sistemi. V velikem delu Istre, v Dalmaciji in na ozemlju Dubrovniške republike je bilo uveljavljeno nadveletno kolobarjenje. S poljedelstvom je bila povsod tesno povezana pašniška živinoreja. Ta je bila ponekod, npr. na Slovenskem v višjem gorskem svetu in deloma na Krasu, na Hrvatskem deloma v Slavoniji in na dinarskem področju ter v delih Vojne krajine, ponekod v Dalmaciji in Istri, celo pomembnejša od poljedelstva. Deloma je bila razširjena celo t. i. selilna paša iz zaledja proti morju in obratno ter celo v severovzhodno Furlanijo in v posameznih primerih prek morja v Marke.¹⁶

Od začetka 15. stoletja so se v zahodnojugoslovanskih deželah že hitreje in močneje uveljavljale tudi raznovrstne neagrarne gospodarske panoge. Rudarstvo in fužinarstvo je bilo omejeno predvsem na slovenske dežele, vendar se je nekaj središč fužinarstva uveljavilo tudi na Hrvatskem. Obe panogi sta v velik meri postali domena meščanstva, čeprav so vanje posegali tudi plemiči. Večji del te proizvodnje je šel na tuja tržišča, zlasti v Italijo in sredozemske dežele nasploh. V gospodarstvu primorskega pasu so se uveljavile specifične, le z morjem povezane panoge: ribolov, pomorstvo ter brodogradnja in solarstvo. Povsod v Primorju je ne ravno majhen del prebivalstva vezal svoj obstoj na ribolov, ki je dajal ob bogatih vzhodnojadranskih loviščih precejšnje presežke. Ribe, slane a tudi posušene, so prodajali zlasti v italijanska pristanišča pa tudi v zaledje. Večji je bil pomen pomorstva in brodogradnje, ki sta bili v zvezi s pomorsko trgovino zelo važni panogi, vanju je bilo vložena sorazmerno veliko kapitala, prinašali sta kljub riziku velike profite in sta zaposlovali velik odstotek prebivalstva v primorskih mestih. V pomorstvo so v tem času v manjši meri posegali tudi ljudje iz zaledja.¹⁷ Benečani so s svojo jadransko politiko sicer poskušali mrtviti svoboden razvoj te dejavnosti, vendar velja to že v 15. stoletju v večji meri le

¹⁵ Prim. F. Gestrin, *Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV. in v XVI. stoletju*, JIC 1962, str. 33 sl.; isti, *Boj za podeželsko trgovino med mestom in vasjo od konca XV. do sredine XVII. stoletja*, JIC 12 (1973), str. 72 sl.

¹⁶ M. Šunjić, o. c., str. 82; S. Anselmi, *Insedimenti, agricoltura, proprietà nel ducato Roveresco: la catastazione del 1489—1490, Quaderni storici, gen.—aprile 1973* (Ancona), str. 37—86 (izšlo tudi v posebni izdaji, Urbino 1973); Archivio di Stato—Sottosezione Fano, Codici Malatestiani 70. *Liber pascularum Senogallie*.

¹⁷ Prim. za slovensko zaledje F. Gestrin, *Pregled pomorstva v Slovenskem Primorju*, Primorski zbornik 2 (1962), str. 1489 sl.; isti, *Trgovina o. c.*, str. 29 sl.

za tista mesta pod beneško oblastjo, ki so bila bliže lagunskemu mestu. Trst npr. je že v 16. stoletju zavoljo trgovine z zaledjem mimo Benetk v tesnih pomorskih zvezah z Markami in Apulijo. Dubrovnik pa se je ves ta čas tem težnjam uspešno postavljajl po robu. Niso bili redki primeri, da so pomorci z naše obale opravljali plovo vzdolž italijanske obale, v Levanto in drugam po Sredozemlju za potrebe italijanskih trgovcev.¹⁸ Veliko vlogo so pri tem imeli zlasti Dubrovčani, ki so v plovi proti Levanti konkurirali celo Benečanom.¹⁹ Pomen pomorstva in brodogradnje je bil različen po raznih mestih in je nihal glede na pomorsko trgovsko vlogo obalnih mest. Večje soline so bile v Istri, zlasti v Piranu, Kopru in Miljah, dalje na Pagu in drugje. Ob ustju Neretve, v Stonu, Dubrovniku pri Kotoru in Sv. Srdju na Bojani so bili veliki solni trgi, v drugih mestih na tem področju soli niso smeli prodajati. Po proizvodnji in kvaliteti so bile znane soline v Piranu, kjer so Benečani solno proizvodnjo nadzirali in monopolizirali,²⁰ in zlasti na otoku Pagu, od kjer so že v začetku 15. stoletja sol izvažali v Italijo.²¹ Proti koncu 16. stoletja pa proizvodnja soli ni več v celoti krila potreb trga v zaledju in so začeli uvažati velike množine soli iz Apulije.²²

V neagrarni proizvodnji pa je še vse to obdobje na vsem zahodnojugoslovanskem ozemlju prevladovala mala, poklicna obrt, ki se je ponekod natanje v povečani meri specializirala in so z ločevanjem od starih obrti nastajale tudi nove. Toda le redko so delale za izvoz in so imele omembe vredno vlogo v trgovini na večje razdalje; večinoma so krile lokalne potrebe. Pri tem je imela določeno vlogo tudi podeželska, kmečka domača obrt (domače sukno, platno, lesni izdelki). Velik del obrti je bil povezan v cehe, ki se v slovenskih deželah javljajo v 14. stoletju, na Hrvatskem in drugod pa v glavnem stoletje pozneje. V primorskih mestih, zlasti v Dubrovniku, se je značaj cehov razlikoval od cehov v zaledju, a tudi položaj obrtnikov je bil bolj svoboden.²³

Zavoljo širjenja trga, v veliki meri pa tudi pod vplivom povezav z Italijo so nastajale zlasti v Dubrovniku, v primorskih mestih in v slovenskih deželah — tod od konca 15. stoletja dalje — povsem nove zvrsti obrti (npr. suknarne, papirnice, steklarne, pivovarne). Lastniki teh obrti v njih niso delali, po izvoru pa so bili celo večji trgovci. Za vodstvo in delo v njih so najemali plačane mojstre in pomočnike.²⁴ Te obrti se niso povezovale v cehe in posamezni njihovi lastniki so si pridobivali tudi monopolne pravice,

¹⁸ O tem obstajajo številni podatki v notarskih knjigah npr. v arhivih v Markah in drugje. Prim. F. Gestrin, Prispevek k poznavanju našega pomorstva v 16. stoletju iz gradiva italijanskih arhivov (Fano), VHAR 14 (1969), str. 163 sl.; isti, K poznavanju reškega pomorstva v Markah v Italiji (XV. do XVII. stol.), VHAR 15 (1970), str. 41 sl.

¹⁹ P. Braunstein, A propos de l'Adriatique entre le XVIe et le XVIIIe siècle, Annales 26 (1971), str. 1271 sl.; F. C. Lane, Venetian Ships and Shipbuilding of the Renaissance, Baltimore 1954, str. 9 (da Dubrovčani že okoli zadnje tretjine 15. stoletja pridobivajo »a leading place in the Mediterranean carrying trade«).

²⁰ P. Nicolich, Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano, 1882, str. 22, 53; F. Gestrin, Trgovina o. c., str. 148—155; S. Vilfran, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo, Kronika 10 (1962), str. 129 sl., Kronika 11 (1963), str. 1 sl.

²¹ Prim. T. Raukar, Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta, odsjek za povijest 7—8 (1969/70), str. 19 sl. ASFa, Codici Malatestiani 4 f 3 — 1407 jul. 6, Codici Malatestiani 21 f 221 sl. — Conto del sale chomprado in Schiaouonia.

²² F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., str. 73, 288 sl., 310 sl.

²³ D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske 2, JAZU 1951.

²⁴ D. Roller, Dubrovački zanati o. c., str. 7; I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV i XV veku, Istoriski glasnik 1 (1949), str. 41.

bodisi za proizvodnjo v celoti, bodisi za nabavo surovin ali za prodajo izdelkov. Posamezne izmed njih, tako se zdi, so dobivale vsaj nekatere značilnosti založniške in manufakturne proizvodnje, vse pa pomenijo uveljavljanje zgodnje kapitalističnih oblik proizvodnje. Ob njih so se ponekod razvijali založništvo in manufaktura. Založništvo se je širilo zlasti na Slovenskem, od srede 14. stoletja dalje v fužinarstvu a v 16. stoletju tudi v raznih obrtnih dejavnostih (platnarstvo in sitarstvo). Redke manufakture pa so nastale že v drugi polovici 15. stoletja v Dubrovniku (sukno) in v 16. stoletju v slovenskih deželah (orožje, steklo), vendar se niso obdržale. Te oblike proizvodnje seveda niso bile bistvene v neagrarni proizvodnji, značilna zanjo je bila cehovska obrt, v njej vedno večja zaprtost, s katero so cehovski mojstri hoteli obdržati obrt v čim ožjem krogu in jo monopolno obvladati.

Trgovina je bila gotovo najpomembnejša panoga neagrarnega gospodarstva, ustvarjala je v tem obdobju največje kapitale in je dajala pečat gospodarskemu in z njim tudi socialnemu položaju vrhnje plasti meščanskega razreda. Poglavitna smer trgovine vseh v obravnavo vključenih dežel je iz sorazmerno globokega zaledja šla proti morju in nato dalje proti Italiji in Sredozemlju (Dubrovnik); od tam pa seveda v obratni smeri nazaj. V vsem tem obdobju — a tudi prej in še pozneje — so namreč dežele v širšem območju Jadrana tvorile v nekem smislu enotno, sebe dopolnjujočo gospodarsko celoto; Jadran je bil most in ne pregraja med deželami na obeh straneh tega morja. V tem gospodarsko povezanem ozemlju so bile sicer italijanske dežele močnejši partner, vendar tudi gospodarska vloga sedanjih zahodnojugoslovanskih dežel in njenih prebivalcev v odnosu na Italijo ni bila majhna.²⁵

Poglavitna gospodarska povezava med obema obalama je bila v trgovski menjavi. Vzajemnost trgovskih koristi in blagovnih potreb so bile tolikšne, da so ob koncu tega časa posamezni dokumenti na italijanski strani izrecno poudarjali korist italijanskih dežel od trgovine s sedanjimi jugoslovanskimi deželami.²⁶ V zvezi s to trgovino je treba poudariti, da vloga Benetk v njej ni bila več tako pomembna, kakor se še misli. V trgovskih in pomorskih zvezah med Italijo in zahodnojugoslovanskimi deželami Benetkam v tem obdobju ni pripadalo prvo mesto, če jim postavimo nasproti ostalo Italijo. Seveda je bila vloga Benetk še vedno pomembna. S to trgovino je bilo tesno povezano pomorstvo, ki je imelo mesto takoj za trgovino. Odstotek ladij iz vhodnih obal Jadrana je bil v italijanskih pristaniščih precej visok in številni tukajšnji pomorci so pluli tudi za italijanske trgovce. Potrebe italijanskega pomorstva so se iz sedanjih zahodnojugoslovanskih dežel krile še na druge načine: v Italijo so šle surovine za gradnjo ladij in ladje same, dalje material za gradnjo in popravilo pristanišč in celo strokovnjaki ter delavci za gradnjo ladij in pristanišč. Tudi sicer se je v tem obdobju — med drugim iz pogojev samega italijanskega gospodarstva — usmerjal tok priseljencev iz jugoslovanskih dežel v mesta in na podeželje Italije od Fur-

²⁵ J. Tadić, Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja u XVI veku, ZČ 19—20 (1965/6), str. 197 sl.; H. Kellenbenz, Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft, v Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1. Band, 1971, str. 27 sl.; F. Gestrin, Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche tra Quattro e Cinquecento, v Atti del Congresso internazionale sulle relazioni fra le due Sponde adriatiche (15—18 ottobre 1971), Congressi Salentini II, Lecce 1975, str. 87 sl.

²⁶ Prim. Archivio comunale di Recanati, Ser. X Porto števil. 1222—1647 sept. 1.; F. Gestrin, Gospodarske povezave jugoslovanskih dežel in Italije v 15. in 16. stoletju, IC 18 (1971), str. 159.

lanije do Sicilije in število Slovanov, ki so v tem obdobju živeli v Italiji, ni bilo majhno.²⁷

S to smerjo trgovine je bilo v veliki meri povezano tudi trgovsko blago v eno in drugo stran prometa. Iz jugoslovanskih dežel so šle v Italijo zlasti surovine in življenjske potrebščine (npr. kože in kožuhovina, razne kovine, zlasti železo in svinec, nato tudi baker, srebro in živo srebro, »crvac« (cremixium), les, razne surovinke osnove za barvila in druge potrebe kot terra rosa, terraghetta, dalje vosek, volna, živina, meso, sir, med, riže, sol itd.) dalje gradbeni material, ki ga je ponekod v Italiji tedaj primanjkovalo (npr. razni lesni polizdelki kot trami in raznovrstne deske, kamen, zlasti iz Istre), a tudi raznovrstni izdelki mestne in podeželske obrti (npr. raznovrstni fužinarski, zlasti železni proizvodi, številni lesni izdelki, raznovrstne tekstilije, predvsem razna platna in grobo izdelano sukno (rassa), tudi schiavine itd.). Zahodno-jugoslovanske dežele in še širše zaledje pa so iz Italije dobivali zlasti obrtne izdelke, vsakovrstno levantinsko oziroma »beneško« blago, razna živila, a tudi posamezne surovine (npr. raznovrstne tkanine, izdelke umetne in uporabne obrti, začimbe, dišave, dragocenosti, milo, volno, bombaž, olje, vina, južno sadje in drugo).²⁸

V obe smeri prometa pa je bila za obravnavane dežele izredno pomembna tranzitna trgovina; bila je zelo donosna in z njo je v največji meri povezovali nastajanje in kopičenje trgovskega kapitala. Vanjo so posegale slovenske in deloma hrvatske dežele in pa zlasti Dubrovnik. Zajela je prostor od ogrskih in črnomoških dežel do Italije, kamor so jo usmerjali iz slovenskih in hrvatskih dežel, in do sredozemskih dežel od Levante do Španije in do Anglije, kjer jo je obvladal Dubrovnik.²⁹ V tej tranzitni trgovini proti morju so igrali pomembno vlogo kože, kožuhovina in živina, a v obratno smer italijansko in drugo, zlasti angleško sukno ter levantinsko blago. Poglavitna žarišča te trgovine, v katerih so se ustvarjali tudi večji trgovski kapitali, so bila v slovenskih deželah Ljubljana, Ptuj in Beljak, na Hrvatskem Zagreb in pozneje deloma tudi Varaždin, v Dalmaciji od konca 16. stoletja Split, a v največji, druga žarišča daleč presegaajoči meri Dubrovnik. Odtod njegov procvit v vsem tem obdobju in veliki akumulirani trgovski kapitali in tudi pomen Dubrovnika kot denarnega tržišča (depozitni posli, kreditno poslovanje, pomorsko zavarovanje itd.).³⁰ V trgovnio z najvažnejšim blagom in v

²⁷ Glej op. 4; prim. še F. Gestrin, Jugoslovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1454 do 1455), ZČ 19–20 (1965/6), str. 161 sl. Iglej še Storia Picena 36 (1968), str. 113 sl.; isti, Le relazioni o. c., str. 98 sl.; isti, Prispevek h kulturnemu življenju o. c., str. 89 sl.

²⁸ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja o. c., str. 148–197; isti, Mitninske knjige o. c., str. 49–74 in drugo tam navedeno literaturo.

²⁹ Glej op. 25 in še O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, v Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 1. Band, 1971, str. 71 sl.; F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptujja v prvi polovici 16. stoletja, CZN 5 (1969), str. 228 sl.; Dj. Körbler, Dubrovačka republika i zapadne evropske zemlje, Rad JAZU 214 (1916), str. 175 sl.; J. Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1932; M. Popović-Radenković, Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angioino (1266–1442), Archivio storico per le province napolitane 37 (1957), str. 5 sl. in 38 (1958), str. 153 sl. (glej Zbornik filozofskog fakulteta 5, Beograd 1960, str. 189 sl.); B. Krekić, Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Age, Paris — La Haye 1961; isti, Ragusa e gli Aragonesi verso la metà del XV secolo. Rivista storica del Mezzogiorno 1 (1966), str. 205 sl.; M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci 1442–1495, Beograd 1971; J. Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952; T. Popović, Turska i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1973.

³⁰ Npr. v letih od 1513 do 1520 so Dubrovčani po doslej znanih podatkih opravili okoli 5470 kreditnih poslov v trgovini, pomorstvu in zavarovanju v skupni vrednosti okoli 2.068.000 perperov (1 dukat = ok. 3,3 perpera); v istih letih so sklenili 278 trgovinskih družb z okoli 360.000 perperov vloženega kapitala. Glej T. Popović, Turska o. c., str. 112 sl. Prim. še I. Vojte, Poslovanje dubrovniških trgovskih družb na Balkanskem polotoku v drugi polovici XV. stoletja, ZČ 28 (1974), str. 215.

tranzitno trgovino v slovenskih deželah so od okoli srede 16. stoletja začeli vedno močnejše posegali tuji, italijanski in tudi nemški trgovci. Ti so z večjimi kapitali in deloma tudi boljšo tehniko trgovine, z apalti in drugimi pridobljenimi pravicami vedno bolj gospodovali v trgovini. Z njimi je kapital iz precejšnjega dela slovenskih dežel odtekal v tujino, s čemer je slabel proces kopičenja trgovskega kapitala in uveljavljanja pojavov zgodnjega kapitalizma. Tu je iskati tudi enega izmed vzrokov za upad gospodarstva v slovenskih deželah konec 16. stoletja.³¹

Iz opisanega je jasno, da je šlo prvenstvo v pomorski trgovini v vsem tem obdobju Dubrovniku, s tem pa tudi dubrovniškemu pomorstvu. V Dalmaciji je imel najprej večjo vlogo Zadar, pozneje Split; v Hrvatskem Primorju je bila v 15. stoletju Reka izredno važno пристanišče za slovenske in hrvatske dežele,³² zaradi prodora Turkov je nato njen pomen padel in se poleg nje v 16. stoletju uveljavljata tudi Bakar in že prej znani Senj.³³ V tržaškem zalivu je bila v 15. stoletju vodilna vloga še na beneških mestih v slovenskem delu Istre, zlasti v Kopru, nato pa prevzema vodstvo v pomorski trgovini in v zvezah z zaledjem habsburški Trst.³⁴

V trgovini in pomorskih povezavah z Italijo in obratno so sodelovali trgovci in pomorci z obeh strani Jadrana. Kakor so italijanski trgovci in pomorci prihajali v vzhodnojadranska pristanišča in globoko v zaledje zahodnojugoslovanskih dežel, tako so trgovci in pomorci teh dežel prihajali in delovali v mestih Italije (a Dubrovčani še mnogo širše).³⁵ Tehnika trgovine z Italijo in v tranzitni trgovini ter v pomorstvu se v zahodnojugoslovanskih deželah ni bistveno razlikovala od tehnike v Italiji. V njej bi mogli govoriti tudi o elementih trgovine, vodene iz pisarne. Vsekakor je bila klasična tehnika potujočega trgovca že precej izjemna. Odvijala se je v veliki meri v obliki za daljši čas sklenjenih družb, ki so trgovale v obe strani, čeprav se v njej še v 16. stoletju pojavljajo komende in kolegance. Sklepali so jih bodisi italijanski bodisi slovanski trgovci sami, bodisi da so nastajale mešane družbe, katerih družabniki so na različnih krajih trgovske poti delovali v korist družbe, so poslovali s pomočjo faktorjev, prokuratorjev itd. Mnogi trgovci iz zahodnojugoslovanskih dežel so bili v teh družbah principalii italijanskih trgovcev in faktorjev. To velja zlasti za dubrovniške trgovce, a v markizanskih mestih (Pesaro, Fano, Ancona) so od konca 15. pa vse do srede 16. stoletja trgovali s takimi odnosi mnogi trgovci iz slovenskih in tudi posamezniki iz hrvatskih dežel. Italijanski trgovci, tudi iz samega družbenega vrha, so prodajali blago, zlasti blago tranzitne trgovine, kot npr. kože, za račun svojih principalov iz Ljubljane, Ptuja, Trsta, Zagreba in Bakra. Družbe

³¹ Prim. F. Gestrin, *Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju*, ZČ 16 (1962) str. 5 sl.; isti, *Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju*, ZČ 29 (1975), str. ??? sl.

³² R. Bičanić, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske*, v *Rijeka, zbornik Matice Hrvatske*, Zagreb 1953; P. Blaznik, *Trgovske zveze Skofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina 1456—1461*, LR 8 (1961), str. 75; F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 85 sl. in 112 sl. in tam navedena literatura.

³³ F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 112 sl.; S. Gigante, *Rivalità fra i porti di Fiume e Buccari nel secolo XVII*, Fiume 9 (1932), str. 154 sl.

³⁴ F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 97 sl.

³⁵ Glej op. 31 in F. Gestrin, *Mitninske knjige o. c.*, str. 61; isti, *Relazioni o. c.*, str. 95 sl.

so trajale tudi večje število let in ob zaključku so morali italijanski partnerji narediti obračun trgovskega poslovanja.³⁶

V teh trgovskih odnosih so se javljale tudi vse tedaj znane oblike kreditnega in denarnega poslovanja s prenosi dolgov in tudi elementi menic. Čeprav je bilo trgovsko knjigovodstvo najbolj razvito v Dubrovniku, kjer je v polnem razvoju že v 14. stoletju, se od konca 15. stoletja dalje javljajo omembe o trgovskih knjigah, katerih prvi primerki so se npr. v Ljubljani ohranili iz začetka 16. stoletja, tudi v slovenskih in hrvatskih deželah. Pri tem se uveljavljajo tudi elementi dvostavnega knjigovodstva, ki se pri pobiranju mitnin in carin javljajo že od konca 14. stoletja v zvezi s »protivožnjo« (Gegenfuer).³⁷ V Dubrovniku je v drugi polovici 15. stoletja nastal tudi priročnik za trgovanje, ki ga je napisal Benko Kotrulić (Della mercatura et del mercante perfetto), ki so ga prvič natisnili leta 1573 v Benetkah.³⁸ Trgovci, ki so se ukvarjali s trgovino na velike razdalje in s tranzitno trgovino, so znali ali razumeli po več jezikov; slovenski trgovci teh dimenzij vsekakor tudi nemščino, latinščino in italijanščino, ki je bila pomorski in trgovski jezik Sredozemlja.

Za gospodarstvo zalednega dela zahodnojugoslovanskih dežel je postajalo vedno bolj značilno tudi vključevanje podeželja in kmečkega prebivalstva v neagrarne dejavnosti in proizvodnjo. Zlasti se je ta razvoj že od začetka tega obdobja uveljavljal v slovenskih deželah, a od 16. stoletja so jim sledile tudi hrvatske pokrajine v zaledju, čeprav v precej ožjih okvirih. Pod vplivom blagovno denarne zamenjave je denarno gospodarstvo vedno bolj prebijalo meje zemljiškega gospostva, kar se je kazalo zlasti v t. i. komercializaciji zemljiškega gospostva predvsem v dveh smereh. Na eni strani v naraščajočem poseganju vedno večjega števila podložnikov v neagrarno dejavnost, ki postaja v manjši ali večji meri sestavni del podložnikovega gospodarjenja. S tem se je povečevalo nasprotje med mestom in vasjo, se je rušilo srednjeveško razmerje v družbeni delitvi dela. To še toliko bolj, ker se je kmet s podporo fevdalcev vse bolj otresal omejitev kmečki trgovini in obrti. Na drugi strani pa se kaže ta proces v vedno večjem poseganju fevdalcev neposredno v blagovno denarno menjavo in neagrarno dejavnost, kar se je na Hrvaškem ob manj razvitem meščanstvu kazalo še bolj izrazito kakor na Slovenskem.³⁹

V primorskem območju, v beneški Istri in Dalmaciji ter v Dubrovniški republiki, je bilo vključevanja kmečkega prebivalstva v neagrarne panoge mnogo manj, ker so deloma drugačni zemljiški odnosi, predvsem pa večje nadzorstvo državnih in mestnih samoupravnih oblasti ta razvoj v večji meri preprečile v korist mestnega plemstva in bogatih meščanov.

Fevdalni družbeni red (v slovenskih in hrvatskih deželah) oziroma kolonatski odnosi (uveljavljeni predvsem v beneški Istri in Dalmaciji ter Du-

³⁶ Npr. Archivio di Stato di Pesaro: not. knj. B. Fattori 20/34 f 528 — 1541 okt. 26, B. Fattori 20/32 f 38 sl. — 1540 marec 8. Glej F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi, o. c. v tej številki ZC.

³⁷ F. Gestrin, Mitninske knjige o. c., str. 25 sl., za knjigovodstvo str. 42—48.

³⁸ M. Zebić, Život i rad Dubrovčanina Benka Kotrulića sa prevodom njegovog spisa »O trgovini i o savršenom trgovcu«, Titograd 1968; Della mercatura et del mercante perfetto di Benedetto Cotrugli Raguseo. Libri quattro etc. Venezia 1573, nato zopet Brescia 1602.

³⁹ F. Gestrin, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, Situla 13 (1973), str. 45 sl.; isti, Trgovina in kmečki upori na Slovenskem in Hrvaškem v XVI. stoletju, ZC 27 (1973), str. 207 sl. (glej še hrvaški prevod v Radovi 5 [Institut za hrvatsku povijest], Zagreb 1973, str. 193—204).

brovniški republiki) so bili v zahodnojugoslovanskih deželah ves ta čas še trdno uveljavljeni, čeprav so se ob gospodarskem razvoju že začeli krhati, načenjale pa so jih tudi posledice političnih sprememb.

Na Slovenskem se je v času krize zemljiškega gospostva proti koncu 15. stoletja povečeval pritisk fevdalcev, vendar ne toliko v smeri refevdalizacije (s povečevanjem dominikalne zemlje in tlake ter vračanjem na naturalne dajatve) kakor s tem, da so fevdalci skušali obvladati presežke agrarne proizvodnje in spreminjati tudi kmečko trgovino v fevdalno rento. Podeljelje je v tem času zajemalo vedno večje razslojevanje (delitev kmetij, kajzarji, osebenjki), na njem se počasi javljajo fevdalnih spon svobodni ljudje v zvezi z rudarstvom in fužinarstvom ter t. i. »svobodniki«. Na Hrvaškem pa se je v 16. stoletju v večji meri uveljavljal proces refevdalizacije in v nesvobodi so končali tudi mnogi nižji plemiči, živeči dotlej v svobodnih občinah. V nastajajoči Vojni krajini pa se je razvil družbeni sloj kmetov-vojakov, krajišnikov. Politično moč in družbena veljava sta v slovenskih in hrvaških deželah pripadali prvenstveno fevdalcem — na Slovenskem predvsem nemškim — ki so s stanovskimi institucijami, zlasti v 16. in 17. stoletju imeli v rokah velih del deželne uprave. Toda v plemiške vrste je zlasti na Slovenskem prihajalo počasi t. i. pisemsko plemstvo in spreminjalo staro strukturo vrhnjega razreda. Meščanstvo, mnogo bolj številno in gospodarsko močnejše v slovenskih deželah kakor pa v hrvaških, se je notranje delilo v ožjo plast mestne aristokracije, ki je odločala v mestni samoupravi, in na ostale meščane: manjše trgovce, obrtnike, branjevce. Številni so bili v mestih tudi nemeščani, pripadniki nižjih družbenih plasti, Židje, ki so jih iz slovenskih dežel razen Primorja izgnali konec 15. in v začetku 16. stoletja, in pa v večjih mestih tudi posamezni plemiči, ki so v njih imeli hiše.⁴⁰

V beneški Istri in Dalmaciji ter na ozemlju Dubrovniške republike so bili na osnovi kolonatskih odnosov družbeni odnosi precej drugačni. Vrhnji družbeni razred so tod tvorili z redkimi izjemami pripadniki mestnega plemstva oziroma patriciata (nobiles), ki so bili deloma starega romanskega oziroma italijanskega izvora deloma slovanskega porekla (npr. v Dubrovniku in večjem delu dalmatinskih mest). Le-ti so imeli večino zemljiške posesti v svojih rokah, obvladali so večji del trgovine, pomorske dejavnosti in solarstva. Politična moč je bila v njihovih rokah, čeprav v istrskih mestih že pred začetkom tega obdobja, a v Dalmaciji po letu 1420 njihova moč ni bila neomejena. Benečani so sicer pustili samoupravne komunalne ureditve in njene institucije, vendar so vodstvo komun deloma prenesli na svoje predstavnike (podestà, kneze, kapitane) in organe. V Dalmaciji je ta družbeni razred, številčno in gospodarsko oslavljen, deloma izgubil svojo vlogo in pomen iz dobe pred letom 1420. V Dubrovniku, kjer se je v 14. stoletju zaključil proces družbene in politične zaprtosti plemstva, je temu razredu pripadala vsa oblast v državi. Povsod, v beneški Istri, Dalmaciji in Dubrovniški republici, pa se je zaprl v svoj ozki družbeni krog. Drugo mestno prebivalstvo (puk, populari, populus, v Dubrovniku povolani, populares) ni imelo nobenih političnih pravic in ni sodelovalo niti pri upravi. V Dubrovniku se je

⁴⁰ Prim. F. Gestrin, *Gospodarstvo in družba o. c.* in tam citirano literaturo; N. Klaić, *O razvitku feodalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV i XVI stoljeću*, Radovi filozofskog fakulteta, odsjek za povjest 3, Zagreb 1960, str. 39 sl.

z notranjo diferenciacijo v 15. in 16. stoletju iz »puka« odvajala sorazmerno številna plast gospodarsko močnih poslovnih ljudi, zlasti večjih trgovcev, velikih obrtnikov in pomorcev, ki so si pridobili tudi precejšnjo zemljiško posest in postajali po bogastvu in ugledu zelo blizu plemstva. Povezovali so se v posebne bratovščine in se prav tako kakor plemstvo zapirali v svoj krog (Antonini, Lazarini). Zanje se je začel uveljavljati naziv »cives«. V dalmatinskih mestih se zaradi stagnacije gospodarstva praviloma v tem obdobju ni razvila močnejša plast »meščanov« (cives) in celo v Istri se javlja le ponekod. »Puk« je bil v mestih najštevilnejša plast, saj ga je bilo tudi do dveh tretjin vsega prebivalstva; sestavljali so ga zlasti manjši trgovci, obrtniki, pomorci, ribiči in solarji. Podeželsko prebivalstvo je bilo podrejeno mestnim oblastem, z redkimi izjemami osebno svobodni in je živelo v kolonatskih odnosih.⁴¹

Blagovno denarno gospodarstvo, ki se je povsod uveljavljalo, je precej spreminjalo stara razmerja med posameznimi družbenimi razredi in na teh osnovah so se močno zaostrovala razredna nasprotja. V zalednih delih zahodnojugoslovanskih dežel so zlasti naraščala nasprotja med mestom in vasjo. Iz teh osnov so v njih zrasli veliki kmečki upori (1478, 1515, 1573, 1635); upor leta 1515 je zajel skoraj vse slovenske dežele in je trajal štiri mesece, upor leta 1573 pa je zajel dele hrvatskih in slovenskih podložnikov in je bil idejno najbolj dozorel: imel je dovolj jasno postavljene cilje in izdelan vojaški načrt. Poleg njih poznamo še številne manjše, lokalne upore, ki so trajali vse do zemljiške odveze leta 1848.⁴² Na Hrvatskem pa so se na ozemlju Vojne krajine in njej bližjih področij proti koncu tega obdobja začeli tudi številni upori krajišnikov.⁴³ V istih družbenih razmerah se je z redkimi izjemami samo na slovenskih tleh uveljavila reformacija luteranske plemiško-meščanske smeri. Kolikor je vanjo šel podložni kmet, se je oprijemal predvsem raznih sekt. Od konca 16. stoletja do konca tega obdobja je deželni knez v protireformaciji zatrl reformacijo, ki je slovenskemu ljudstvu dala knjižni jezik.⁴⁴ V obmorskem delu zahodnojugoslovanskih dežel pa je velik del tega obdobja bilo pglavitno družbeno nasprotje med mestnim plemstvom in »ljudstvom«, zlasti zaradi zahtev slednjega za politične pravice. Toda boj »ljudstva« je mnogokje slabila družbena diferenciacija znotraj samega sebe (npr. v Dubrovniku), drugje je zopet vplivala na to njegova šibka gospodarska in s tem družbena osnova (npr. v večjem delu dalmatinskih mest). Ponekod je bil pritisk plemstva tolikšen, da so morale beneške oblasti posredovati v ko-

⁴¹ M. Šunjić, Dalmacija o. c., str. 234 sl.; T. Raukar, Dalmatinski grad i selo u kasnom srednjem vijeku, JIC 12 (1974), str. 41 sl.; J. Tadić, O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse, ZC 6-7 (1952/3), str. 352 sl.; I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV-XV veku, IG 1 (1949), str. 45; G. Novak, Nobiles, cives, komune i universitas u Splitu 1527-1797, Rad JAZU 286 (1952), str. 5 sl.; B. Marušić, Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju, Jadranski zbornik 2 (1957), str. 237 sl.

⁴² B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944; isti, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962; isti, Boj za staro pravdo na Slovenskem, Ljubljana 1974; Ju. V. Bromlej, Krest'janskoe vosstanie 1573 goda v Horvatii, Moskva 1959; J. Adamček, Seljačka buna 1573, 1968; N. Klaić, Neki novi pogledi na uzroke hrvatsko-slovenske seljačke bune 1572-1573 god., ZC 27 (1973), str. 219 sl.; F. Gestrin, Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV. in v XVI. stoletju, JIC (1962), str. 33 sl.; isti, Boj za podeželsko trgovino med mestom in vasjo od konca XV. do srede XVII. stoletja, JIC 12 (1973), str. 72 sl.; isti, Kmečka trgovina o. c., str. 43 sl.

⁴³ Prim. N. Klaić, Seljačke bune u 17 stoljeću u Hrvatskoj, HZ 13 (1960), str. 122 sl.

⁴⁴ O socialnih osnovah reformacije glej B. Zihertl, Družbenopolitični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 7 sl.; F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, prav tam, str. 15 sl. Za drugo literaturo glej Zgodovina narodov Jugoslavije II, 1959, str. 342 sl.; M. Rupel, Primož Trubar. Življenje in delo, Ljubljana 1962.

rist »puka« in ga ščititi proti samovolji plemstva. Drugje pa se je nasprotje med obema razredoma sprevrglo v dolgo trajne boje. Tako je boj na Hvaru in Visu, ki je trajal že velik del 15. stoletja, prerasel v odkrit upor pod vodstvom Matije Ivanića (1510—1514) in so ga nobili strli šele s pomočjo beneških oblasti; v Splitu in Piranu pa so se boji vlekli dolga desetletja 16. stoletja in še pozneje.⁴⁵

Slovenske in hrvatske dežele pod Habsburžani in Ogrsko — Gospodarski in družbeni razvoj pa je bil po posameznih zahodnojugoslovanskih deželah ne glede na zgornje splošne značilnosti vendar precej različen. Oglejmo si ga posebej in obširneje zlasti tam, kjer je bil ta razvoj najbolj pester.

V slovenskih deželah so se v 15. stoletju na agrarnem področju zaključevali že prej začetni procesi: kolonizacija, nastajanje naselitvene podobe in z njo povezano formiranje slovensko-nemške etnične meje, nastanka enotnega podložniškega razreda (die Unterthanen) po razkroju pridvornega gospodarstva od 13. stoletja dalje in strukture zemljiškega gospodarstva, v katerem so fevdalci ogromno večino svoje zemljiške posesti razdelili med podložne kmete v obliki raznih zakupov. Med kmečkimi bremenami so prevladovala denarne dajatve in tlake je bilo malo. Drugačno je bilo stanje v Prekmurju, kjer so ogrski plemiči večino zemlje še vedno obdelovali v lastni režiji s pomočjo tlake. V zahodnem delu slovenskega ozemlja, v Goriških Brdih in na ozemlju starih romanskih mest ob morju pa je bil razširjen kolonat z neustaljeno velikostjo v kolonatske odnose dane posesti na spolovino (mezzadria).

Od okoli 70 let 15. stoletja dalje pa se je začelo na večjem delu slovenskega ozemlja stanje na podeželju spreminjati. Pod vplivom širjenja denarnega gospodarstva in v procesu komercializacije se je zemljiško gospodarstvo ob hkratnem slabšanju denarja znašlo v krizi. Turški vpadi, z njimi zvezana opustelost in depopulacija podeželja so ta razvoj še pospešili. Iz te krize zemljiškega gospodarstva so se fevdalci reševali predvsem s povečanim pritiskom na podložnika, s povečevanjem fevdalne rente. Pri tem so ubirali več poti. Povečevali so obseg dominikalne zemlje, čeprav je na splošno niso mogli razširiti do velikih obsegov. S tem v zvezi se je povečevala tlaka, vendar se je pri večini gospodstev gmotni efekt zviševanja tlake pokazal v denarnem nadomestku, rabotnini. Vzrok za povečevanje tlake je bila že od vsega začetka težnja fevdalcev po dvigu denarne in ne toliko delovne rente. Spreminjali so tudi, kjer in kolikor se je to dalo, denarne dajatve v naturalne in jih pri tem zviševali ali pa obnavljali stara že opuščena bremena. Z opisanim razvojem se je nova struktura zemljiškega gospodarstva z večjo dominikalno posestjo, s povečanimi naturalnimi dajatvami in tlako ali robotnino le deloma uveljavila: bolj v vzhodnih, ravninskih in gričevnatih delih slovenskega ozemlja kakor na zahodu. V Prekmurju je fevdalec že prej večji del zemlje obdeloval v lastni režiji, na slovenskem ozemlju pod Benečani pa do takega razvoja ni prišlo. Na drugi strani so fevdalci v večji meri začeli posagati v trgovino z neagrarnimi proizvodi in vanjo pritegovati tudi podlož-

⁴⁵ Prim. M. Šunjić, Dalmacija o. c., str. 202 sl.; J. Tadić, o. c., ZČ 6—7 (1952/3), str. 560; G. Novak, Povijest Splita. Knjiga druga (od 1420 god. do 1797 god.), Split 1961, str. 218 sl.; isti, Hvar kroz stoljeća, Hvar 1960, str. 75 sl.; M. Pahor, Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja, Ljubljana 1972, str. 71 sl.

nike, bodisi da so izvajali pravico predkupa, bodisi da so silili podložnike, da so zanje tovorili blago na trge, ga zanje tam prodajali, da so od njih kupovali razno blago tudi po višjih cenah in podobno. Cilj vseh teh sprememb, ki so jih fevdalci izvajali, je bil predvsem obvladati presežke agrarne proizvodnje. S tem procesom se je začejala druga stopnja komercializacije zemljiškega gospostva v slovenskih deželah, v kateri so fevdalci v večji meri posegali tudi v rudarstvo in fužinarstvo, pomemben vir dohodkov pa jim je postajala tudi vojaška služba v Vojni krajini.

Kmetje so bili v novih pogojih zemljiškega gospostva precej prizadeti. Zato je z njihovimi napori, da bi si izboljšali položaj, povezovati počasne premike v agrarni tehniki, menjavam v strukturi kultur in živinoreje, ki so počasi spodkopavale že stoletja trajajoči sistem natriletnega kolobarjenja. Prav tako so zavoljo tega našli dopolnilo svojemu agrarnemu gospodarstvu in važen del dodatnih dohodkov v trgovini (Gayhandel) in prometu, v domači obrti, a tudi v povezavi z rudarstvom in fužinarstvom, kar vse je dobivalo vedno večji obseg. Vsekakor moremo trditi, da je kmet zmogel fevdalna bremena prav zaradi povečanega vključevanja v neagrarno sfero gospodarstva. S tem nam postane tudi razumljiva dvojna vloga plemstva v boju med mestom in vasjo. Poleg povečevanja fevdalne rente je plemstvo proti vsem nastopom mest in deželnega kneza podpiralo kmeta, da se je otresal srednjeveških omejitev v trgovini in obrti. V čim večji meri je namreč podložnik dobival sredstva tudi izven agrarne proizvodnje, tem lažje je plemstvo povečevalo fevdalni pritisk.⁴⁶

Poleg povečanega fevdalnega pritiska je na podložne kmete padlo tudi breme za turško obrambo in Vojno krajino ter za organizacijo bolj centralizirane državne oblasti. Kmet je bil z obrambnimi redi pritegnjen celo v vojaško službo, pomagati je moral s tlako pri utrjevanju gradov, mest in tudi utrd v Vojni krajini. Sodimo, da so kmetje fevdalcem, državi in cerkvi v tem obdobju dajali tudi več kakor polovico svojih bruto dohodkov.

Slovenske dežele so v tem času po fevdalnih odnosih in po organizacijski strukturi zemljiških gospostev bile nekako prehodno področje med zahodno- in vzhodnoevropskim razvojem fevdalizma. Komercializacija zemljiškega gospostva in uveljavljanje denarnega gospodarstva sta že v toliki meri zajela podložniški razred, da fevdalci niso mogli uveljaviti bolj togih oblik nekdanjega pridvornega gospodarstva sebi v korist. Pomembno vlogo sta pri tem igrala tudi sorazmerno majhna kmečka posest in rastoči sloji podeželskega prebivalstva s premalo zemlje ali brez nje. Vedno večji del kmečkega prebivalstva je bil glede življenjskega obstoja vezan na pridobivanje sredstev iz neagrarnih gospodarskih panog. Prav to pa je v veliki meri dajalo pečat gospodarskemu in družbenemu razvoju na Slovenskem vse do nastopa kapitalizma.⁴⁷

Med podložniki so nastajale vedno večje imovinske razlike in z njimi gospodarsko razslojevanje doslej enotnega podložniškega razreda bodisi po obsegu zemlje v procesu drobljenja kmetij, bodisi po denarju in bogastvu zavoljo poseganja v neagrarno dejavnost. Od 70 let 15. stoletja je nastajal

⁴⁶ Prim. F. Gestrin, Kmečka trgovina o. c., str. 45 sl.

⁴⁷ Prim. F. Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v obdobju zgodnjega kapitalizma, Kronika 17 (1969), str. 1 sl., glej še str. 65 sl.

na vasi sloj kajzarjev z malo zemlje. Javljali so se zlasti v večjih vaseh, vaških upravnih in župnijskih središčih, ob prometnih poteh, zlasti proti Primorju, in na rudarskih ter fužinarskih območjih. Ponekod v gospodarsko bolj razvitih in prometno važnejših ozemljih je število kajzarjev že konec 16. stoletja doseglo 30—40 % prebivalstva. V 17. stoletju je ob zastoju zgodnjega kapitalizma zastal tudi proces nastajanja kajzarjev, ki pa začne močnejše naraščati v 18. stoletju, ko je mnogokje postalo število kajzarjev večje od števila gruntov. Svojo skromno zemljiško bazo so kajzarji dobili ali na srenjski zemlji ali na novih krčevinah ali z odcepitvijo od kmetije. Od tod tudi razlika v odnosu do zemljiškega gospoda. Na srenjski zemlji naseljeni kajzarji so bili fevdalcu samo osebno podložni (die Untersassen). Kajzarjem je bilo kmetijstvo praviloma stranska panoga gospodarskega uveljavljanja; za služek so našli predvsem v neagrarnih dejavnostih. Poleg kajzarjev je nastajal tedaj na podeželju tudi sloj gostačev, ljudi brez zemljiške posesti, ki so se vdinjali za občasna poljska dela ali pa so se ukvarjali z obrtjo in trgovino. Prav tako pa je na vasi poslej raslo število poslov, ki so se zaposlevali na fevdalni posesti ali na večjih kmetijah.

Na drugi strani se je v 16. stoletju in dalje iz fevdalnih vezi prebijala v svobodo majhna plast več ali manj obogatelih kmetov. Kupovali so namreč, zlasti od propadajočega nižjega plemstva posamezna zemljišča, z njimi pa so se osvobajali dolžnosti in vezi do fevdalca ter postajali celo povsem svobodni, če so imeli samo tako zemljo. Prav tako so se tedaj pojavljali kmetje, ki so se s kmetijo vred odkupili od podložništva. Vsi ti kmetje (die Freisassen) so imeli svojo sodno in upravno organizacijo. Plemstvo je sicer na deželnih zborih že od začetka 17. stoletja nastopalo proti tem pojavom, a jih ni moglo zaustaviti.⁴⁸

S temi družbenimi premiki na vasi moremo zaznati tudi spreminjanje podložnikove družbene zavesti. Vse bolj jasno se oblikujejo kmečke zahteve po takih odnosih, bremenih in obveznostih, ki so bili zapisani v urbarjih in uveljavljeni pred spremembami na zemljiških gospostvih. To je bila vsekakor ena izmed pobud, ki so kmeta pripeljale do že omenjenih velikih kmečkih uporov. Tudi samostojno kmečko reformacijsko smer, ki je na svoj način povezala v svojo ideologijo kmečke zahteve, je gledati kot znak rasti kmetove družbene zavesti, v kateri moremo, enako kakor pri slovenskih reformatorjih in delu meščanstva, zaznati tudi elemente slovenske etnične zavesti.⁴⁹

V tistih hrvaških deželah, kjer so bili uveljavljeni fevdalni odnosi, v Hrvaški in Slavoniji ter habsburški Istri, je šel agrarni razvoj, precej grobo rečeno, deloma v isto smer. Toda bil je počasnejši in za kmeta neugodnejši. Izenačevanje podložniškega razreda je bilo v hrvaških deželah v 15. stoletju še vedno v procesu. Osebno vezani »servi« so do srede tega stoletja sicer izginili, ostali pa so še vedno tako imenovani »pridvorci«, podložni kmetje, ki so delali izključno na fevdalnih dvorih, saj je zemljiško gospostvo obdržalo večjo dominikalno zemljo kakor na Slovenskem. Poleg prevladujoče denarne rente je veliko podložnikov še vedno dajalo naturalne dajatve (»četrtinji«,

⁴⁸ Prim. F. Gestrin, *Gospodarstvo in družba o. c.*

⁴⁹ O tem pripravljam že dalj časa posebno razpravo. Možnosti zveze med oblikovanjem slovenskega narodnostnega ozemlja in kmečko trgovino je prvi nakazal S. Vilfan, *K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo*, *Kronika* 10 (1962), str. 132 sl.

ker so dajali kot dajatev četrtno pridelkov). Veliko breme je še vedno bila tlaka, zlasti v Slavoniji, kjer je bil položaj kmetov slabši kakor na ozemlju stare Hrvatske, kjer so se ponekod ohranile še stare svobodne občine kmetov. Podložnik sicer ni bil z zakonom vezan na zemljo, toda zapustiti jo je mogel le pod določenimi pogoji (liberomigracija). V hrvatskem primorju je bil uveljavljen tudi kolonat, zemlja je bila v zakupu na podlagi pogodbe.

S turškimi vpadi in osvajanji od zadnjih desetletij 15. stoletja dalje začena agrarno gospodarstvo na Hrvatskem močno upadati, rasla je opustelost in prebivalstvo je bežalo iz ogroženih krajev na vzhodu v bolj zaščitene. Z vsem tem je bilo povezano splošno siromašenje hrvatskih dežel, ki je tako značilno za 16. stoletje. Zemljiška gospodstva (vladanje, ladanje) so zaradi opustelosti, izgubljanja posesti s turškim prodiranjem, dodatnimi obveznostmi za obrambo itd. padala v večjo ali manjšo stisko, iz katere so se fevdalci reševali na podoben način, kakor smo ga spoznali za slovenske dežele. Toda dominikalno posest so povečevali v mnogo večji meri. S tem v zvezi je prišlo do precejšnjih sprememb na hrvatskem podeželju, zlasti v Slavoniji. Podložnike so podredili posameznim dvorcem, ki so bili upravna in gospodarska središča zemljiških gospoств. Položaj podložnikov v Slavoniji se je zavoljo tega hitreje poslabševal. Ob pomanjkanju delovne sile so tod leta 1514 vezali podložnike na zemljo, kar pa je zavoljo širjenja turške oblasti in bega kmetov držalo le dobrega četrto stoletja. Drugje so fevdalci podrejali tudi doslej še svobodne prebivalce, npr. prebivalce svobodnih občin, zlasti južno od Kolpe med Uno in Korano, in jih spreminjali v podložnike. Prav tam so v veliki meri pristali tudi pripadniki nižjega plemstva (plemiči enoselci brez podložnikov), ki so živeli v posebnih občinah (nobiles generationes) na fevdalnem gospodstvu ali v okviru županij, bodisi pod pritiskom sosednjih fevdalcev, bodisi tako da se je eden izmed njih dvignil nad druge kot gospod. Tlaka je tedaj mnogokje precej porasla, izjema je bila v tem pogledu vsakakor ozemlje, ki so ga neposredno ogrožali Turki in se je na njem uveljavljala v večji meri živinoreja ali so nanj pod ugodnejšimi pogoji naseljevali begunce.⁵⁰

Obsežno ozemlje vzdolž turške meje, kjer se je od okoli srede 16. stoletja pa do približno konca obravnavane dobe razvila od hrvatske uprave in sabora ločena ter avstrijskim centralnim uradom podrejena Vojna krajina, razdeljena na dva generalata, varaždinskega in karlovskega, je imelo poseben razvoj. Na to ozemlje, kjer je bila opustelost največja, so državne oblasti s privolitvijo fevdalcev, katerih je opustela zemlja bila, naseljevale pod ugodnimi pogoji iz turških področij pribeglo prebivalstvo, večinoma pravoslavne vere in srbskega etničnega izvora, v sodobnih virih Uskoki, tudi Vlahi imenovani, ki jih imenujemo nato krajišniki. Prišleki so imeli pravico do svobode vere, ostali so osebno svobodni, dobivali so opustele kmetije oziroma zemljo v dedno uživanje, bili naj bi 20 let prosti vseh obveznosti, nato pa naj bi dajali fevdalne obveznosti. V nadomestilo za to pa so morali opravljati vojaško službo na meji. Ker pa turških bojev ni bilo konca in se je začela oblikovati Vojna krajina, so fevdalci začeli pritiskati na krajišnike, hoteč jih

⁵⁰ Prim. N. Klaić, O razvitku feodalne rente, o. c., Zgodovina narodov Jugoslavije I, str. 655 sl. in II, str. 373 sl.

podrediti. V slavonskem delu Vojne krajine fevdalci niso dosegli ničesar, v hrvaškem delu pa so zlasti najmočnejši fevdalci, npr. Zrinjski in Frankopani, proti koncu obdobja ponekod na posameznih manjših območjih dobili del prejšnje svoje posesti nazaj oziroma so si podredili krajišnike. Le-ti pa so v Vojni krajini ohranili svoje pravice, v veliki meri živeli v zadrugah in mnogokje je bilo težišče njihovega gospodarstva na živinoreji. Ta delitev hrvaških dežel na dva dela v gospodarskem, družbenem in političnem pogledu je imela za razvoj Hrvatske v poznejšem obdobju velike posledice.⁵¹

Za fevdalne odnose na Hrvatskem je bilo večji del 16. stoletja značilno povečevanje tlake in ne narvalne ali denarne rente. Na drugi strani so fevdalci ob procesu komercializacije, ki je sledil pozneje kakor v slovenskih deželah, a je bil bolj silovit, na svojih zemljiških gospostvih povsem monopolizirali presežke agrarne proizvodnje in trgovino z njimi. Hrvatsko-slavonski sabor je celo z zakonom uveljavil pravico fevdalcev do prednostnega nakupa agrarnih pridelkov od svojih kmetov. Fevdalci so se vztrajno bili proti vsem poskusom kmetov za večjo udeležbo v tej trgovini. Le kmetje v največji bližini Vojne krajine so mogli svoje pridelke svobodno prodajati po saborskem odloku iz 1567. leta.⁵² V takih razmerah se je podložniški položaj poslabšal zlasti na ozemlju severno od Kolpe. Odtod tudi veliki upor na obeh straneh Sotle, v katerega so se dvignili leta 1573 hrvaški in slovenski kmetje.⁵³

Od prehoda iz 16. v 17. stoletje dalje se je po organizacijski utrditvi Vojne krajine, po končanih turških vpadih v notranjost dežel in po populacijski krepitvi agrarna proizvodnja začela počasi dvigati. Znotraj zemljiškega gospostva je tudi v hrvaških deželah prihajalo do družbenega razslojevanja. Začele so se drobiti kmetije, predvsem od konca 16. stoletja, množili so se kajzarji (inquilini), ki jih je bilo ponekod v 17. stoletju že za cele vasi. Govoriti moremo ob koncu obravnavanega obdobja tudi na fevdalnih gospostvih o sloju tako imenovanih svobodnjakov različnega izvora — med njimi so bili tudi Vlahi — ki so bili prosti vsake tlake, a dolžni opravljati vojaško službo in dajati dajatve. V Primorju pa Vlahi niso opravljali vojaške službe. Ob kvarnerski obali habsburškega dela Istre pa so imele več samostojnosti cele kmečke občine, ki so imele že od začetka 16. stoletja svoje statute in ki so fevdalne obveznosti odrajtovale fevdalcu kot celota.⁵⁴

Med neagrarnimi panogami gre v slovenskih deželah rudarstvu in fužinarstvu posebno mesto. V glavnem je ostalo na istih območjih, kakor je bilo v začetku tega obdobja. Šele okoli leta 1490 so začeli kopati živo srebro v Idriji, a v 16. stoletjih na par mestih tudi bakreno rudo. V teku 15. stoletja je fužinarstvo večinoma prešlo v roke meščanskih lastnikov. Po številu obratov in zaposlenih, a tudi po važnosti, ki jih je imela v trgovini domačih trgovcev, je bila najpomembnejša proizvodnja železa. V njej se je v tem času uveljavil tehnični napredek, kakor so ga poznale Italija in nemške avstrijske dežele. Po podatkih iz druge polovice 16. stoletja so talilne peči dajale po 350—850 kg surovega železa v 12 do 24 urah. Leta 1569 je bilo med

⁵¹ Prim. F. Moačanin, *Das Problem des Grundbesitzes des Militärbevölkerung an der Kroatischen und Slawonischen Grenze*, *Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte I*, 1971, str. 297 sl. in tam navedena literatura.

⁵² Ilustrirana povijest Hrvata, Zagreb 1971, str. 123, 130.

⁵³ Glej literaturo za upor leta 1573 pri op. 42.

⁵⁴ Najstarejši tak primer je Veprinac, ki je statut dobil 1507. leta.

slovenskimi deželami največ fužin na Kranjskem, 22 po številu, a na vsem slovenskem etničnem ozemlju nad 30. Celoletna proizvodnja fužin na Kranjskem je bila istega leta okoli 2000 ton litega in kovnega železa ter jekla (v posameznih fužinah do 150 ton letno). Toda fužine na Kranjskem so predelale še približno enako množino uvoženega železa iz nemškega Hüttenberga na Koroškem. Med najrazličnejšimi izdelki teh fužin, ki so večinoma šli v izvoz, zlasti v Italijo, so bili žebliji; njihova produkcija je dosegla okoli 2000 tovorov letno.⁵⁵ Rudniki svinca in z njimi zvezane fužine so bile predvsem v območju Karavank na slovenskem delu Koroške. Njihova proizvodnja je v tem obdobju vsekakor narasla in so svinec v veliki meri izvozili v Italijo vse do Apulije (Lanciano).⁵⁶ Vendar podrobneje o tej proizvodnji nismo poučeni, kakor tudi ne o proizvodnji bakra.

Na Hrvaškem je bilo rudnikov in fužin v primerjavi s slovenskimi deželami precej manj. Do turških vpadov so hrvaški plemiči izrabljali srebrne, svinčene in bakrene rudnike v Liču, Fužinah, Čabru in na Petrovi gori. Leta 1463 je dobil grof Zrinjski splošni privilegij za kopanje vseh rud. V 16. stoletju je bil pomembnejši rudarski kraj Gvozdansko na ozemlju Zrinjskih, ki se prvič omenja leta 1488 in so v njem pozneje sodelovali tudi ljubljanski meščani. Zrinjski so imeli od tega rudnika srebra, svinca in tudi železa v prvi polovici 16. stoletja tudi do 30.000 ducatov dohodka na leto. Rudnik je bil v letih 1578—1635 pod turško oblastjo. V 17. stoletju je bilo okoli njega do 20 manjših fužin. Od prve polovice 16. stoletja dalje je znan tudi rudnik bakra v Rudah pri Samoboru; okoli srede 16. stoletja so imeli tudi v njem deleže nekateri ljubljanski meščani.⁵⁷ V drugih zahodnojugoslovanskih deželah rudnikov in fužin ni bilo.

Najpomembnejši rudnik in podjetje te dobe v obravnavanih deželah je bil rudnik živega srebra v Idriji. Štetí ga je med največje rudarske obrate zgodnjega kapitalizma nasploh. Sprva so v njem kopali beneški podjetniki. Toda za Maksimilijanove vojne z Benečani je prišla Idrija v habsburško posest. Potlej je v Idriji nek čas delalo več rudarskih družb, a od leta 1534 le ena sama s 144 deleži (die Kuxe). Njihovi lastniki so bili večinoma plemiči, a neko obdobje tudi posamezni meščani (W. Neumann in dediči ter U. Görtschacher iz Beljaka, H. Perger iz Ptuja, M. Stettner in dediči, L. Gruber in P. Dolničar iz Ljubljane). Proizvodnja je sprva zelo nihala in so nanjo vplivali na eni strani bogastvo rude, tehnika izkopa in moč kapitala podjetnikov, na drugi strani pa tržišče in konkurenca drugih rudnikov, zlasti Almadena. Živo srebro in cinober sta bila skoraj izključno izvozna predmeta. Izvažali so ju zlasti prek Italije na vzhod — v Egipt, Prednjo Azijo in Indijo — in na zahod v evropske dežele in po uvedbi amalgamizacijskega postopka pri pridobivanju dragih kovin zlasti v Ameriko. Benetke so bile do srede 17. stoletja najvažnejše tržišče, šele nato se v tej trgovini uveljavi Amsterdam. Trgovina z živim srebrom in cinobrom, v kateri so imeli po letu 1525 monopolne

⁵⁵ Prim. A. Mülner, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*, 1909; H. Wiesner, *Geschichte des Kärntner Bergbaues I—III, 1950—1953*; F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja o. c.*, str. 187 sl.; J. Zontar, *O našem starem žebjarstvu*, LR 2 (1955), str. 85 sl.; J. Gašperšič, *Loški žebliji in žebjarji*, LR 4 (1957), str. 35 sl.

⁵⁶ Prim. AS, Vic. a. F/I 125 — 1549 okt. 24, F/I 142 — s. d.; A. Mülner, o. c., str. 529; F. Gestrin, o. c., str. 189.

⁵⁷ Prim. VZA 19 (1917), str. 1 sl.; A. Blanc, *La Croatie occidentale. Étude de géographie humaine*, v *Travaux publiés par l'Institut d'Études Slaves* 25 (1957), str. 243, 245 sl.

pravice zaporedoma augsburške trgovske hiše (Hochstetter, Baumgartner, Herwart, Haug-Langenauer), je bila ena najvažnejših virov evropskega trgovskega kapitala te dobe. Od leta 1539 do 1573 so omenjeni podjetniki v 11 pogodbah dobili 33.540 centov živega srebra in 6.115 centov finega cinobra v vrednosti okoli 1.100.000 renskih goldinarjev in so imeli po uradnih podatkih okoli 362.000 renskih goldinarjev dobička. Ko je leta 1575 rudnik zaradi konkurence Almadena in propada augsburških trgovskih hiš padel v težave, je deželni knez kupil vse deleže za 170.000 renskih goldinarjev. Podredil ga je dvorni komori in posebni komisiji na dvoru. Poslej so s krajšim presledkom v letih 1588—1592 (nürnberska hiša J. Mainl) prodajo živega srebra monopolno obvladali beneški trgovski kapitali (Altan, Stelle de Calice, Albertinelli, Balbi in drugi).⁵⁸

V zvezi z rudarstvom in fužinarstvom je od začetka tega obdobja nastajala tenka plast od fevdalcev neodvisnega neagrarnega prebivalstva. V 16. stoletju se je ta sloj v okviru zgodnjekapitalističnih oblik proizvodnje še razvijal. Zanje, kakor tudi za druge ljudi, ki so živeli samo od meznega dela, se je že uveljavljal naziv delavec (der Arbeiter). V posameznih večjih fužinarskih krajih je bilo tudi več sto ljudi zaposlenih, zlasti če k njim prištejemo tudi vse pomožno osebje (drvarje, oglarje, tovornike itd.). V idrijskem rudniku živega srebra se je v 16. stoletju gibalo število rudarjev od 60 do 180, a število vseh z delom pri rudniku vezanih ljudi se ceni na okoli 450. Pravni položaj rudarjev in fužinarjev so v slovenskih deželah urejali rudarski redi, ki so jih izdajali deželni knezi za posamezna območja in za cele dežele (1517, 1555, 1575). Bili so neposredno podrejeni vladarju in so jih imeli zavoljo tega za svobodne ljudi. Isto je veljalo tudi za pomožno osebje, če se je preživljalo samo s to dejavnostjo. Zaradi tega posebnega položaja so bili podsodni posebnim rudarskim sodiščem in nadsodiščem. Tudi delovne pogoje in mezde so določali rudarski redi. Delovni čas v rudnikih in fužinah, kjer so delale tudi žene in otroci, je trajal 10—12 pa tudi več ur. V Idriji so na težjih delovnih mestih delali že 8 ali celo manj ur dnevno. Povprečno pa ni bilo več kakor 200 delovnih dni letno. Delali so za mezdo, a zlasti rudarji tudi na akord. Tako so npr. rudarji v Idriji po pogodbi dobili v najem (auf Lehenschaft) rudarske jame in se pri tem povezovali v posebne družbe (die Lehenschaftsgesellschaft). Plačani so bili po množini izkopane rude in po vnaprej določenih cenah. Pogosto so jih plačevali vsaj deloma v naturi. Proti koncu 16. stoletja, ko je fužinarstvo zapadlo v začasno krizo in so cene naglo rasle, zaznamujemo že prve pojave odpora delavcev, npr. v Idriji, Bleibergu pri Beljaku.⁵⁹

S fužinarstvom so se na Slovenskem — le v manjši meri tudi na Hrvatskem — v največji meri razvili tako imenovani založniški odnosi (Verlags-system) in nanj so se prvenstveno vezale prve, redke manufakture. Zaradi založniških odnosov, ki so se močneje uveljavljali prav v 16. stoletju, so fu-

⁵⁸ J. Strieder, Studien zur Geschichte kapitalistischen Organisationsformen, 1925², str. 292 sl.; H. Srbik, Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia, 1907, str. 128 sl.; F. Tremel, Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, 1954; M. Verbič, Idrijski rudnik do konca 16. stoletja. Inavgurarna disertacija, tipkopis na Filozofski fakulteti; F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja o. c., str. 89 sl.

⁵⁹ Prim. F. Gestrin, Gospodarstvo in družba o. c., in tam navedeno literaturo; M. Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, ZČ 6—7 (1952/3) str. 531 sl.

žinarji postajali vedno bolj odvisni od založnikov, večinoma meščanskih trgovcev, ali založniških družb. Mnogi so na tej podlagi postajali tudi lastniki fužin. Toda založniški odnosi so se uvajali tudi na drugih področjih, tako v zvezi z vaško, domačo obrtjo (npr. v 16. stoletju v platnarstvu in sitarstvu), v Trstu v proizvodnji obutve, v pomorstvu vzdolž jadranske obale. Prve manufakture so v slovenskih deželah nastajale, kakor že rečeno, ob fužinarstvu v zvezi z novo vojaško tehniko. Njihovi lastniki so bili trgovci in podjetniki (Fužine pri Ljubljani — ljubljanski meščan V. Khisl, Fuggerau pri Podkloštru na Koroškem — Fuggerji, ki so tam imeli tudi veliko čistilnico bakrene rude iz Ogrske) pa tudi deželni knez (Celje 1520 — livarna topov, Gradec 1530 — orožje), ki je morda leta 1558 začel na založniški način proizvajati tudi puške v Borovljah na Koroškem.⁶⁰ Vsekakor je značaj manufakture imela tudi steklarna v Ljubljani od leta 1526 dalje, kjer so delali številni mojstri iz Murana, ki je dobivala iz Pesara v Markah velike množine pepelike prek Trsta in je imela monopolno pravico za izdelavo in prodajo svojih izdelkov.⁶¹

Kakšen je bil položaj v manufakturah zaposlenih ljudi zaradi pomanjkanja virov, žal, ne vemo ničesar. Vsekakor so se morda tudi v zvezi s tem pri lastnikih fužin pojavljala prizadevanja, da se prepreči beg delavcev k drugemu lastniku ali celo izven dežele. Poskusi privezati delavce na delovno mesto in določbe proti beračem so tudi v slovenskih deželah pojav dobe zgodnjega kapitalizma.

V zvezi z agrarno in neagrarno proizvodnjo ter njenimi presežki, dalje v zvezi s surovinami, ki jih že tedaj posredujejo v sosedstvo, a tudi zavoljo geografske lege, ki je omogočala ugodne povezave na velike razdalje med Italijo in Sredozemljem nasploh in srednjeevropskim zaledjem ter Balkanom, je bila močno razvita tudi trgovina z domačim blagom na velike razdalje in tranzitna trgovina.⁶²

V slovenskih deželah se je trgovina že od začetka 14. stoletja dalje v vedno večji meri vezala na primorska mesta in nato Italijo. Le manjši deli slovenskega ozemlja na severu in severovzhodu so se trgovsko bolj vezali proti nemškimi deželam na severu. Trgovina s primorskimi mesti in kraji, politično razdeljenimi med Habsburžane (Trst, Devin, Štivan, Reka) in Benečane (Koper, Piran, Izola, Milje) ni od tega časa dalje zajela samo večjega dela slovenskega ozemlja, marveč je tja šel tudi večji del presežkov njegove proizvodnje. Seveda je ta trgovina tja posredovala tudi blago prehodne trgovine iz ogrskih in hrvatskih dežel (kože, kožuhovino, živino, žito) in obratno iz italijanskih dežel proti severu in vzhodu (sukno, levantinsko blago, dragocenosti). Ta trgovina je že v 15. stoletju dosegla 200.000 in več tovorov letno v obeh smereh. Toda to je bil le del prometa, ki se je iz slovenskih dežel ali prek njih usmerjal proti Italiji. Tja je šla trgovina tudi po številnih

⁶⁰ F. Tremel, *Der Frühkapitalismus o. c.*; za Fuggerje prim. F. Dobel, *Zur Geschichte der Fugger im bambergischen Kärnten*, A. f. v. G. u. T. 2 (1850); isti, *über den Bergbau und Handel des Jacob und Anton Fugger in Kärnten und Tirol*, ZHVSchN 9 (1882); L. Scheuermann, *Die Fugger als Montanindustrielle in Tirol und Kärnten*, 1929.

⁶¹ Arhiv Dvorne komore na Dunaju — Gedenkbuch 27 (1526—1528) f 28' do 29 — 1526 marec 8 (podatek mi je posredoval prof. B. Otorpeć, za kar se mu tudi tu najlepše zahvaljujem); A. Gasparetto, *Il vetro di Murano dalle origini ad oggi*, Venezia 1958, str. 106 sl.; ASP, not. knj. M. Milioni f 50 sl. — 1527 sept. 16.

⁶² Prim. op. 25: J. Tadić, H. Kellenbenz in dr. ter O. Pickl, *Die Auswirkungen o. c.*

kopnih poteh, zlasti v Furlanijo in Benetke. V celoti bi mogli trditi, da je ob koncu srednjega veka in dalje trgovina dosegla približno še enkrat večji obseg, kakor smo ga zgoraj omenili.⁶³ Trgovino, tudi prehodno iz ogrskih in hrvatskih dežel v Italijo in v obratni smeri so do blizu srede 16. stoletja obvladovali domači trgovci, ki so neposredno trgovali zlasti z mesti v Markah in bili principalni tudi največjim tamkajšnjim trgovcem in ki so s to trgovino nakopičili tudi za evropske razmere že kar precejšnje trgovske kapitale in z njimi deloma prehajali, kakor že rečeno, na področje neagrarne proizvodnje: Italijanski trgovci so do tega časa ali v glavnem prihajali le do primorskih mest in tu zamenjavali svoje blago iz zaledja ali pa so se naseljevali v mestih v zaledju, zlasti v Ptujju in Ljubljani, in trgovali z najvažnejšim blagom trgovine na večje razdalje in prehodne trgovine.⁶⁴

V trgovini slovenskih dežel s primorskimi mesti in nato teh z Italijo so do prehoda v 16. stoletje prevladovala mesta v slovenskem delu Istre pod beneško oblastjo, precejšen delež pa je imela tudi Reka. S habsburškim favoriziranjem Trsta se je trgovina, čeprav vloga Kopra v tem prometu s slovenskim zaledjem ni takoj prenehala, v vedno večji meri prenašala na Trst, ki je ob sredi stoletja nedvomno pritegnil že veliko večino poklicne meščanske trgovine slovenskih dežel.

V istem času, od krize zemljiškega gospostva dalje, so v to trgovino močneje posegali tudi kmetje in fevdalci. Kmetje niso trgovali samo s presežki svojih pridelkov, marveč so posegali tudi v trgovino z blagom, ki je bilo prej domena meščanske trgovine, iz primorskih mest pa so po skoraj vsem slovenskem ozemlju tovorili zlasti sol in vino. Kmečka trgovina na slovenskih tleh ni imela majhnega obsega; podatki iz prve polovice 16. stoletja kažejo, da so posamezniki prodali po 500—1000 tovorov in cela krdela živine v enem letu. V prometu z agrarnimi proizvodi se v istem času močneje uveljavljajo tudi plemiči, ki so trgovske posle vodili ali neposredno sami ali v povezavi z meščani ali pa so jih morali zanje opravljati podložniki.⁶⁵

Okoli srede 16. stoletja se je tranzitna trgovina s kožami iz ogrskih dežel v Italijo, ki so jo obvladali domači trgovci, prenesla na pot prek Bosne v Dubrovnik. Hkrati so slovenske dežele izgubile tudi pomemben del prehodne trgovine z italijanskim blagom proti vzhodu. Vloga trgovcev iz mest na Slovenskem v mestih v Markah je prenehala. V trgovino in deloma tudi v rudarstvo in fužinarstvo so v vedno večji meri začeli posegati tuji, zlasti italijanski in deloma nemški trgovci in njihove družbe. Z večjimi kapitali, tudi z boljšimi oblikami tehnike trgovine in z raznimi, od deželnega kneza pridobljenimi pravicami, zlasti apalti, so potiskali domačine iz trgovine z najvažnejšim domačim blagom (npr. z železom), posegali so v trgovino na drobno in po podeželju in pridobivali vedno večjo vlogo tudi v prehodni trgovini. Tako so v začetku 70 let domači trgovci izgubili še izredno važno trgovino z živino iz ogrskih dežel v Italijo. Poslej je to trgovino skoraj monopolno obvladala posebna družba beneških trgovcev, ki je poslovala s stalnim posredovalcem v Ptujju.⁶⁶

⁶³ F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, str. 45 sl.; isti, *Mitninske knjige o. c.*, str. 49 sl.

⁶⁴ F. Gestrin, *Trgovina slovenskih dežel o. c.*, glej v tem zvezku ZČ; isti, *Prispevek o. c.*, ČZN 5, str. 228 sl.; O. Pickl, o. c.

⁶⁵ Prim. F. Gestrin, *Kmečka trgovina o. c.*

⁶⁶ Prim. O. Pickl, o. c. str. 95 sl., 98 sl., 102 sl.; F. Gestrin, glej razpravo v tem zvezku ZČ.

Zaradi teh posegov tujih trgovcev, proti katerim je domače meščanstvo vse bolj nastopalo pri deželnemu knezu, čeprav zaman, so odtekali s trgovino zbrani kapitali iz slovenskih dežel. Polagoma je proti koncu stoletja začel pojenjevati razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma ter je v tem iskati enega izmed vzrokov za upad gospodarstva v slovenskih deželah proti koncu 16. stoletja. Prizadeta sta bila — tudi zaradi znotraj proizvodnje nastalih vzrokov — rudarstvo in fužinarstvo z izjemo proizvodnje živega srebra, v kateri pa naše meščanstvo v tem času ni bilo več udeleženo. Dvig cen in podražitev proizvodnje (ob pomanjkanju rude in lesa v ugodnejših in bližnjih legah) sta zmanjševala konkurenčno sposobnost fužinarskih izdelkov na tujih tržiščih. Domačim trgovcem je bilo tekmovanje s tujim kapitalom še težje z uveljavitvijo »kranjske« veljave denarja v začetku 17. stoletja. Že leta 1575 so oblasti prepovedale ustanavljanje novih fužin, da se ne bi proizvodnja v starih povsem zadušila. Do leta 1596 je nato ustavila delo skoraj tretjina fužin na Kranjskem. Zamrle so v istem času tudi na slovenskih tleh nastale manufakture, ki so začele ponovno nastajati šele v prvih desetletjih 18. stoletja.⁶⁷

Nov udarec je meščanstvu, ki je zlasti v manjših mestih izgubljalo trgovino iz svojih rok, zadalo po »kranjski veljavi« še veliko poslabšanje denarja v začetku tridesetletne vojne, ko je vrednost denarja padla na osmino prejšnje (Geldkrach). Ta denarni zlom je v precejšnji meri zmanjšal gospodarsko moč meščanstva (Kipper- und Wipperzeit). Šele ob koncu obravnavanega obdobja se je na Slovenskem začel ponoven dvig gospodarstva.⁶⁸

Vse to je seveda vplivalo na družbeni razvoj meščanstva, ki je šel v naslednjih smereh. Povprečna vrednost meščanskih premoženj, sodeč po davčnih obveznostih, se je počasi zmanjševala; izginjali so najbogatejši, propadali najubožnejši. Mnoga mesta so pustela, v malih mestih pa si je prebivalstvo v kmetijstvu našlo večji del gospodarske osnove. Številčno razmerje med trgovci in obrtniki se je vedno bolj obračalo v korist slednjih. To pa seveda ni pomenilo, da se znotraj meščanstva, predvsem v največjih mestih, kakor so bili Ptuj, Ljubljana, Beljak, Trst, ki so po številu prebivalstva celo nekoliko porasla, ni vedno znova porajala plast bogatejših meščanov s sorazmerno velikimi kapitali. Toda ti meščani so od konca 16. stoletja ostajali povezani zgolj s trgovino in je bilo zanje značilno, da so svoj trgovski kapital vlagali v zemljiško posest, tudi v cela zemljiška gospostva, si pridobivali z nakupom plemiške naslove in izginjali v plemiških vrstah.

Povsem razumljivo je bilo torej, da se je večji del meščanstva v obrambo svojih gmotnih koristi še poglobljal v cehovske in mestnogospodarske za fevdalno dobo značilne okvire. Meščanstvo se je vedno bolj pritoževalo proti tujim trgovcem in družbam, nastopalo proti kmečki trgovini, proti poplavi slabega denarja in odtoku dobrih novcev iz dežel. V nasprotjih, ki so nastajala, je skušalo meščanstvo svoje težave nasploh reševati v okvirih vezanega mestnega gospodarstva in v smislu fevdalne miselnosti o delitvi dela. Pri tem so se jasno pokazali različni interesi med deželnim knezom in plemstvom. Mesta so dobivala podporo pri deželnem knezu v boju proti kmečki trgovini,

⁶⁷ F. Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v obdobju agrarne revolucije in prevlade manufakturne proizvodnje, *Kronika* 17 (1969), str. 68 sl.

⁶⁸ G. Probszt-Ohstorff, Die »Krainische Währung«, *Numizmatičke vijesti* 15 (1968), str. 68 sl.; V. Vinaver, Pregled istorije novca u jugoslovenskim zemljama (XVI—XVIII vek), Beograd 1970, str. 86 sl.

plemstvo pa je stalo za meščani v boju proti prodoru in konkurenci tujega kapitala in pa v boju proti odtoku dobrega denarja. To je v času, ko so domači meščani še obvladovali tranzitno trgovino, pripeljalo do povezave plemstva in meščanstva v enotnem reformacijskem gibanju in v političnem boju proti knezu. Ko pa je meščanstvo proti koncu 16. stoletja izgubilo velik del trgovine na velike razdalje in je videlo delno rešitev svojega položaja v novi razmejitvi kmečke trgovine, ki bi jo mogel uveljaviti samo deželni knez, se je ob povečanem nasprotju med mestom in vasjo meščanstvo začelo odvracati od plemstva in od reformacije.⁶⁹

Ob takem razvoju je začela v istem času slabeti politična moč plemstva in razmerje sil med plemstvom in stanovni ter deželnim knezom se je obračalo v prid slednjega. Na ta preobrat so vplivali tudi kmečki upori, proti katerim je plemstvo iskalo pomoč deželnega kneza, in dobro plačane službe, ki jih je plemstvo dobivalo v deželnoknežji administraciji in Vojni krajini. Deželni knez je nato v protireformacijski akciji proti plemstvu (1628) zlahka strl politično moč plemstva in deželnih stanov v dednih deželah. Z izgonom protestantskih plemičev se je nato do konca obdobja struktura plemiškega razreda tako spremenila, da je pisemsko plemstvo tvorilo že skoraj polovico stanov, s čimer se je na svoj način krhala meja med meščansko in plemiško družbo.

V hrvatskih deželah je bila trgovina na velike razdalje v vsem tem obdobju vezana na dvoje prometnih smeri: proti zahodu prek slovenskega ozemlja proti Primorju in Italiji ter proti jugu k pristaniščem ob Kvarnerju in dalje po morju na italijansko stran in vzdolž dalmatinske obale. Proti zahodu je ena najvažnejših poti šla prek Ptuja, kamor se je stekala v velikih količinah tudi prehodna trgovina iz ogrskih dežel prek postaj tridesetnine vzdolž ogrsko-hrvatske meje proti habsburškim deželah. Druga pa, ki je pritegovala v večji meri trgovino hrvatskih dežel, je vodila prek Novega mesta in po njej so že od konca 14. stoletja prihajali številni ljudje iz Hrvatske v primorska mesta v Tržaškem zalivu in dalje v Italijo.⁷⁰ Reka pa je bila v 15. stoletju najvažnejše kvarnersko pristanišče in so se tam stikale poti ne samo iz hrvatskega marveč tudi iz slovenskega zaledja.⁷¹ V notranjosti pa je bilo v vsem obravnavanem obdobju najpomembnejše trgovsko središče Zagreb, kamor so prihajali in se naseljevali tudi italijanski (beneški) in nemški trgovci, ki so posegali v trgovino vse od Budima do Italije.⁷²

Zaradi turškega prodiranja in osvajanja je trgovina proti morju na prehodu v 16. stoletje in v njegovih prvih desetletjih močno upadla, čeprav ni nikdar prenehala. Porasla pa je v tem času vloga poti prek slovenskega ozemlja, posebej zavoljo povezav med Italijo in ogrskimi deželami.⁷³ Toda okoli srede 16. stoletja se je zaradi povečanih pristojbin tridesetnine del te po pomenu poti proti Reki pa tudi na Bakar, ki je postajal njen konkurent, in v Senj. V vseh treh pristaniščih so si med drugim ustvarili beneški,

⁶⁹ F. Gestrin, Družbeni razredi in reformacija o. c.; isti, Boj za podeželsko trgovino, o. c. str. 76 sl.

⁷⁰ O. Pickl, o. c., str. 73 sl.; F. Gestrin, Trgovsko-prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja), Novo mesto 1965—1965, Maribor 1969, str. 150 sl.

⁷¹ Prim. P. Blaznik, Trgovske zveze o. c., str. 75; F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja o. c., str. 83 in tam navedeno literaturo; isti, Mitninske knjige o. c., str. 49 sl.

⁷² I. Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini, Rad JAZU 176 in 178, str. 177 sl. in 87 sl.; R. Horvat, Hrvatske carine god. 1539, VZA, 1910, str. 251 sl.; V. Vinaver, o. c., str. 75 sl.

⁷³ Prim. O. Pickl, o. c.; F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja o. c., str. 112 sl.

ankonski in florentinski trgovci za trgovino s hrvatskim in še širšim zaledjem prehodne trgovine prenesel na poti prek Bosne v Dubrovnik in pozneje tudi v Split. V drugi polovici tega stoletja, ko se je nekoliko že ustaljevala turška meja in je tudi organizacija obrambe postajala trdnejša, se zopet dvigajo svoja stalna zastopstva s skladišči. Reški, bakarski in senjski trgovci pa so trgovali na italijanski strani, zlasti v Markah; ladjarji iz teh mest pa so pluli po vsem Jadranu tudi za italijanske trgovce. Promet je porasel in je to tendenco ohranjal v glavnem vse do konca obdobja.⁷⁴

Trgovina v hrvatskih deželah v 16. stoletju ni imela takega obsega kakor na Slovenskem, a tudi denarno gospodarstvo je bilo nekoliko manj razvito. Meščanstvo je bilo od konca 15. stoletja z redkimi izjemami v upadanju. Propadala so zlasti mesta južno od Kolpe. Položaj meščanov v svobodnih kraljevih mestih je bil precej boljši od položaja mestnih naselbin, kjer so bili mestni gospodje fevdalci. Mnogi prebivalci teh naselbin (purgeri, oppidani) so na Hrvatskem zdrknili celo v podložništvo ali pa zelo blizu njega, a tudi posamezna svobodna mesta so izgubila svoje pravice, zlasti v Slavoniji. Toda tod so nekatera mesta, zlasti Zagreb, kjer si je bogato meščanstvo polastilo proti koncu obdobja vso oblast, tudi Varaždin, pridobivala na pomenu. Bogatejši del meščanstva je bil v precejšnji meri tujeja, italijanskega in nemškega izvora. Na Reko se je npr. zlasti od srede 16. stoletja dalje naselilo veliko italijanskih družin iz mest v Markah (Pesaro, Fano, Ancona);⁷⁵ Benečani so bili številni v Bakru, precej jih je bilo tudi v Zagrebu.

Močnejše kakor plemstvo v slovenskih deželah pa je v trgovino posegalo hrvatsko plemstvo, ki se je od konca 15. stoletja številčno sicer zmanjševalo, postajalo pa je po svojem značaju predvsem vojaško plemstvo z velikimi potrebami. V njihovih vrstah so se krepile zlasti posamezne velike fevdalne rodbine (Zrinjski, Frankopani, v Slavoniji tudi plemstvo madžarskega izvora kakor npr. Erdödy). Ustvarjali so si velika zemljiška gospostva in komercializacija v bolj monopolistični in fevdalni smeri je dosegla pri njih najvišjo stopnjo. Zrinjski so svojo veliko posest, ki je segala od Medimurja do Primorja, in velike dohodke, ki so jih imeli od nje, vključevali v širše evropsko tržišče. Bili so lastniki žag, rudnikov, livarne in predelovalnice železa z večjim številom kovačev, imeli so svoji trgovini v Zagrebu in Bakru, ki je bil sploh eno izmed njihovih središč trgovine in povezav s širšim tržiščem. S to vlogo sta bila tesno povezana dvig in vloga Bakra v tem obdobju. Drugo središče njihove trgovine tu ob morju pa je bilo v Selcah blizu Novoga v Vinodolu. Podložni kmet, ki je tudi stopal na področje trgovine in prometa, je imel pri tem večje težave zaradi plemiških ukrepov o monopolizaciji presežkov agrarne proizvodnje. Vendar je v zadnji tretjini 16. stoletja že v večji meri trgoval v smeri proti zahodu, a tudi v smeri proti jugu in z Vojno krajino.⁷⁶

Vojna krajina je nasploh postajala pomemben faktor v gospodarstvu hrvatskih dežel, zlasti v njihovi notranji trgovini, saj je nastopala kot vedno

⁷⁴ S. Gigante, *Rivalità fra i porti di Fiume e Buccari nel secolo XVII*, Fiume 9 (1932), str. 154 sl.; F. Gestrin, *Mitinske knjige o. c.*, str. 49 sl.; isti, *Prispevek k poznavanju našega pomorstva v 16. stoletju iz gradiva italijanskih arhivov (Fano)*, VHAR 14 (1969), str. 163 sl.; isti, *K poznavanju reškega pomorstva v Markah v Italiji (XV.–XVII. stol.)*, VHAR 15 (1970), str. 41 sl.

⁷⁵ F. Gestrin, *Mitinske knjige o. c.*, str. 56 sl.

⁷⁶ *Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije II*, str. 365 sl., 605 sl.; A. Blanc, *La Croatie o. c.*, str. 245 sl., 245 sl., 248 sl.; F. Gestrin, *Trgovina in kmečki upori o. c.*, str. 214 sl.

večji potrošnik vsakovrstnega blaga. Že leta 1560 so se oskrbovalci Vojne krajine pritoževali nad fevdalci, da s prisilnim odkupom poljskih pridelkov od svojih podložnikov monopolizirajo vse presežke in jih po višjih cenah prodajajo za Vojno krajino, s čemer otežujejo oskrbo vojske v njej.⁷⁷ Tudi sicer je Vojna krajina zaradi dotoka denarja za obrambo veliko pripomogla h krepitvi blagovno-denarnih odnosov v hrvatskih deželah v času, ko so te zaostajale v gospodarskem razvoju zaradi turških vojn in osvajanj.

Konec turškega pritiska, poselitvev opustelih območij, nastanek in utrditev Vojne krajine so v precejšnji meri omogočili hitrejši gospodarski razvoj v hrvatskih deželah od konca 16. stoletja dalje. Toda hrvatske dežele so še vedno zaostajale za slovenskimi, ki jih je tedaj zajela gospodarska depresija. Agrarna proizvodnja — čeprav v starih organizacijskih okvirih in tehniki — je porasla, zlasti živinoreja je napredovala in dajala še več osnov za trgovino. Obrt, ki je bila zaradi upadanja mest v 16. stoletju precej prizadeta, je ostala tudi še v 17. stoletju v glavnem v starih mejah. Čehi so se še bolj zapirali, nastajali pa so še novi. Mestna obrt — hkrati s podeželsko — je krila predvsem le lokalne potrebe. Trgovina je v prvi polovici 17. stoletja naraščala, pri čemer pomen Vojne krajine ni bil majhen in vojni dobavitelji, pogosto zagrebški trgovci, so naglo bogateli. Poleg Zagreba raste pomen Varaždina in tudi Karlovca. Trgovina se je sedaj zopet v večji meri usmerjala proti morju in poleg Bakra, kjer so se utrdili Benečani, je začel zopet naraščati pomen Reke. Ukrepi deželnega kneza proti Bakru v korist Reke v tem času še niso prinesli večjih koristi. Vloga velikih fevdalcev v trgovini in sploh v gospodarstvu na Hrvatskem je tedaj še naraščala. Zlasti velja to za Zrinjske, ki so si leta 1668 pridobili celo pravico svobodnega trgovanja po hrvatskih deželah z vsem blagom, tudi z čezmorskim blagom. Tedaj je bilo na Hrvatskem 18 velikih fevdalcev, magnatov; med ostalim plemstvom pa je bilo že precej plemstva po pismu (*nobiles armales*), tudi iz vrst obogatelega meščanstva. Nižjega plemstva v okviru samostojnih plemiških občin se je ohranilo le še malo (npr. v Turopolju) ter obdržalo pravno in sodno samoupravo. Med višjim in nižjim plemstvom je obstajala zelo ostra družbena delitev.⁷⁸

Beneška Istra in Dalmacija, Dubrovniška republika — Istra in Dalmacija pod beneško oblastjo sta bili najtesneje povezani z gospodarstvom Benetk, ki so gospodarstvo obeh pokrajin podrejale svojim potrebam. Dubrovniška republika pa je kot posrednica trgovine med balkanskim in sredozemskim prostorom že od začetka 15. stoletja v večini obravnavanega obdobja doživljala višek gospodarskega razvoja.

V vseh treh območjih je bilo v poljedelstvu v prevladujoči meri uveljavljeno nadvoletno kolobarjenje. Agrarno gospodarstvo pa je bilo povsod tod vezano v glavnem na vinogradništvo in gojenje oljke; žita je bilo premalo in so ga morali za večji del leta uvažati. V živinoreji je prevladovala reja drobnice. Vendar je bil pomen kmetijstva v gospodarstvu teh dežel različen. V Dalmaciji, kjer je bila neagrarna dejavnost pod Benečani precej prizadeta, je bila vloga kmetijstva tudi za mestno prebivalstvo, zlasti nobile, precej večja kakor npr. v Istri. V Dubrovniški republiki pa je bilo, čeprav zelo razvito zlasti v Konavljih, ob neagrarnih dejavnostih še precej bolj v ozadju.

⁷⁷ J. Adamček, *Seljačka buna o. c.*, str. 51.

⁷⁸ *Zgodovina narodov Jugoslavije II*, str. 374 sl., 609 sl.

Povsod tod so prevladovali kolonatski in njim sorodni odnosi. Medtem ko so se v avstrijskem delu Istre v precejšnji meri ohranili fevdalni odnosi, so se v beneški Istri že v 15. stoletju naglo izgubljali. Na večjem delu najbolj plodne zemlje je prevladoval kolonat, vendar je bila odvisnost kolonov od lastnikov zemlje precej različna. Na ozemlju mestnih komun je bila močno uveljavljena tako imenovana »mezzadria« (colonia parziaria), ob njej je bil razširjen tudi zakup zemljišča proti določeni zakupnini in tudi tako imenovani »livel«, to je zakup kmetije ali dela zemljišča proti plačilu v denarju ali v naturi, katerega višino so določali na osnovi letnega donosa, vendar lahko tudi v stalnem iznosu. V času gospodarskega upadanja Istre, opustelosti in depopulacije podeželja od okoli srede 16. stoletja dalje se je položaj kolonov poslabševal. Čeprav so bili formalnopravno osebno svobodni, so le redkokje mogli izbirati novega lastnika zemlja, menjati zemljo, ki so jo obdelovali. Tudi novo prebivalstvo, ki so ga beneške oblasti naseljevale v Istro, prvenstveno iz svoje Dalmacije, v 16. in 17. stoletju je deloma prešlo v kolonatske odnose, manjši del pa je bil naseljen kot svobodni kmetje.⁷⁹

V Istri je namreč iz različnih vzrokov, med drugim tudi zavoljo kužnih bolezni, proti sredi 16. stoletja in dalje naraščala opustelost podeželja z depopulacijo, ki se je kazala tudi v mestih. Kmetijstvo je bilo v precejšnjem upadu. Beneške oblasti so skušale stanje popraviti in so vsa pusta zemljišča proglasila za državno last (1556) in začela nanja naseljevati doseljence in begunce iz Dalmacije in drugih hrvatskih dežel. Ustanovile so tudi institucijo posebnih poverjenikov (1578), ki so vsake dve leti delili prazno zemljo naseljencem, kar je trajalo še vse do srede 17. stoletja.⁸⁰ S temi ukrepi se je kmetijstvo počasi dvigalo, vendar se je ponekod precej povečal pomen živinoreje na račun poljedelstva.

Tudi v beneški Dalmaciji je bil kmet večinoma pravno svoboden zakupnik, kolon. Toda zemlje ni smel samovoljno zapustiti. Odnose med lastniki zemlje in koloni so praviloma določali po privatnopravnih pogodbah in predpisih mestnih statutov. Koloni so dajali gospodarjem četrtno ali petino pridelka in tako imenovana »darila« v raznih živilih in pijači. Morali so po nekaj dni na leto delati na gospodovi zemlji.⁸¹

Na ozemlju Dubrovnške republike so se fevdalni odnosi obdržali le na delu Konavelj, kjer so stari fevdalci tudi po letu 1420 ohranili svoja posestva (baštine), glavna oblika agrarnih odnosov pa je na veliki večini ozemlja bil kolonat različnih oblik. Fevdalci niso imeli nad podložniki niti sodne niti upravne oblasti, ti sta pripadali neposredno dubrovniškim, državnim oblastem. Veleposestniki (nobili, bogati meščani, tudi cerkev, ki pa so ji oblasti že v 14. stoletju prepredile kopičenje zemljiške posesti in prepovedale, da bi ji zemljo zapuščali v testamentih),⁸² a lastnik velike zemljiške posesti je bila tudi sama dubrovniška občina, so zemljo obdelovali v lastni režiji s pomočjo tuje delovne sile le na sorazmerno majhnih delih zemlje. (V pretežni meri so se namreč ukvarjali z gospodarsko važnejšimi neagrarnimi panogami, čeprav so imeli tudi od zemljiške posesti velike dohodke.) V 15. stoletju so se

⁷⁹ B. Marušić, Iz povijesti kolonata o. c., str. 237 sl.

⁸⁰ Ilustrirana povijest Hrvata o. c., str. 121, 129.

⁸¹ M. Šunjić, Dalmacija o. c., str. 262 sl.; J. Tadić, o. c., ZČ 6—7, str. 560—565.

⁸² J. Lučić, Prošlost dubrovačke Astaraje (Zupe, Šumeta, Rijeke, Zatona, Gruža i okolice grada do 1366), Dubrovnik 1970, str. 65.

na splošno razširili privatnopravni zakupi, ki so bili kratko- ali dolgotrajni in naturalni ali denarni. Spolovina (mezzadria) je bila najbolj razširjena oblika, na cerkveni zemlji so bili uveljavljeni predvsem denarni zakupi, na splošno precej pogost pa je bil tudi zakup proti delovni obveznosti, ki je lahko trajala tudi tedne dolgo. Zakup je bil vezan na zemljo in za obe pogodbeni stranki odtujljiv. Zakupna pogodba je ostala v veljavi tudi v primeru prodaje oziroma nakupa zemlje. Nobena stran ga ni mogla samovoljno prekiniti. Pripadniki nižjih slojev so svoje sorazmerno majhne zemljiške parcele obdelovali sami.⁸³

Toda kmečko prebivalstvo je bilo v vseh tu obravnavanih deželah ne glede na ugoden družbeni položaj, če ga primerjamo z deželami, kjer so bili fevdalni odnosi, močno obremenjeni z obveznostmi do lastnikov zemlje, države, oziroma do občinske, mestne uprave, in do cerkve.

Beneška republika je izmed neagrarnih panog gospodarstva v svojem delu Istre podredila svojim potrebam zlasti trgovino. Ta je v Benetke posredovala veliko kmetijskih pridelkov, zlasti vina in olja, a še posebej soli, posebno iz Pirana, kjer je bila sol najboljša izmed istrskih solin in so jo Benečani zato v veliki meri monopolizirali. Vnaprej so določali letno količino proizvodnje in lastniki solin so jo morali večinoma po določeni ceni oddajati beneškemu uradu za sol. Kakor trgovina tako naj bi beneškim koristim služila tudi pomorska dejavnost istrskih mest. Vendar se njihove povezave z italijanskimi mesti vzdolž Jadrana kljub temu niso povsem prekinile. V Italijo je šel iz Istre med drugim tudi tedaj zelo znani istrski kamen, s katerim so zgradili mnoge danes arhitekturno znamenite stavbe. Večjo vlogo v trgovini z zaledjem sta v obravnavanem obdobju imela le Piran in zlasti Koper, prvi v glavnem do konca 15. stoletja, a drugi še del 16. stoletja.⁸⁴

Proti koncu 16. stoletja je bila trgovina istrskih mest zaradi zgoraj opisanega padca agrarne proizvodnje tudi v smeri proti Benetkam precej prizadeta. V istem času so skoraj prenehale poklicne trgovske povezave z zaledjem, ki so imele poprej kar velik pomen za mesta slovenske Istre. Promet iz zaledja se je, lahko rečemo, preusmeril na Trst in se je izogibal tudi že Benetkam v tolikšni meri, da so se beneške oblasti nad tem stanjem od začetka 17. stoletja že pritoževale. V ta mesta se je iz slovenskega zaledja usmerjala predvsem le še kmečka trgovina (sol, vino). Tudi o povezavah istrskih mest z Italijo imamo v tem času sorazmerno malo vesti.^{84a}

V Dalmaciji so Benetke z raznimi ukrepi po letu 1420 začele omejevati svobodo trgovine dalmatinskih mest, z višjimi carinami pa tudi uvoz tujega blaga v Dalmacijo, ki je postajala v veliki meri le tržišče beneškega blaga. Prepovedali so (1434), da bi se beneški trgovci in njihovo blago prevažalo na tujih ladjah. Od konca 15. stoletja pa je prišla pod njihov udarec tudi brodogradnja. Prepovedali so prodajati ladje tujcem, omejili pa so tudi gradnjo večjih, za daljšo plovo sposobnih ladij (1490). Benečani so torej svojo gospodarsko politiko povsem podrejali koristim metropole. Čeprav se ti odloki, tudi zavoljo odpora dalmatinskih mest, niso mogli v celoti izvajati, so Benečani

⁸³ J. Tadić, o. c., ZČ 6—7, str. 538 sl.; D. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na področju dubrovačke republike od XIII do XV stoljeća. Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske 5, Zagreb (JAZU) 1955.

⁸⁴ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja o. c., str. 94 sl.

^{84a} Prim. Istra i Slovensko Primorje, Beograd 1952, str. 61 sl.; Zgodovina narodov Jugoslavije II, str. 543—554.

z njimi vendar zavrli do tedaj naglo se razvijajočo trgovino in pomorstvo dalmatinskih mest. To se je zgodilo v še toliko večji meri, ker so se tedaj pretrgale vezi z zaledjem in so Benečani ovirali trgovino tudi med samimi dalmatinskimi mesti, med katerimi je imel Zadar sprva najvažnejšo vlogo.⁸⁵

Posledica upadanja trgovine in pomorstva je bila slabitev obrti, tudi ladjedelništva in po letu 1420 lahko sledimo množičnemu izseljevanju obrtnikov iz dalmatinskih mest v mesta Italije.⁸⁶ Za mestno nobiliteto in precejšen del meščanstva je postala zemljiška posest poglavitni vir dohodkov. Porasla je tudi vloga ribolova in solarstva, od katerega so imele beneške državne oblasti veliko dohodkov, ker so na trgih za sol v Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu in Kotoru pobirali pristojbine. Pridelki in proizvodi teh panog so postajali nato važno blago v trgovini dalmatinskih mest z Italijo; ki je Benečani vendar niso mogli povsem zatreti in ki je deloma dvigala gospodarsko bilanco Dalmacije v 15. in 16. stoletju. S turškimi vojnami (zlasti 1499—1502 in 1537—1539) se je gospodarski položaj Dalmacije še poslabšal. Zaradi opustošenja je slabilo kmetijstvo in deloma tudi solarstvo, s tem pa tudi trgovina s temi proizvodi. To gospodarsko dogajanje je spremljalo izseljevanje starega agrarnega in mestnega prebivalstva v Italijo, a deloma so ga začeli Benečani naseljevati tudi v Istro. Prihajalo pa je v Dalmacijo novo prebivalstvo, ki je bežalo iz turških dežel; le-to pa v gospodarskem pogledu ni moglo nadomestiti starega. Tako stanje, ki ga moremó označiti za prekinitev naravnega razvoja, je trajalo še globoko v drugo polovico 16. stoletja.⁸⁷

V zadnjih desetletjih tega stoletja so namreč Benečani, ki so se jim ožile osnove gospodarstva v Sredozemlju, začeli iz Dalmacije uspešno posegati v trgovino s Turčijo. Najvažnejše izhodišče za te povezave je postajal Split, ki si je že pred ciprsko vojno (1570—1573) ustvarjal zveze z Bosno, v kateri so rasli blagovno denarni odnosi in je tudi sama iskala povezav z dalmatinskimi mesti. Benečani so od leta 1581 gradili v Splitu »skelo«, ukinjali carine na blago iz Turčije v smeri Benetk in leta 1592 ustvarili v Splitu svobodno pristanišče in promet iz dela turškega zaledja pritegnili v beneško Dalmacijo. Vloga Splita je v kratkem času izredno porasla in do konca obdobja je nase pritegoval del trgovine kopnega (turškega) zaledja. Za te zveze so bile zainteresirane turške oblasti v Carigradu in lokalne v Bosni. Mesto je postajalo eno važnejših prehodnih središč in pristanišč za trgovino s Turčijo in vanj so prihajali trgovci iz najoddaljenejših turških dežel. Promet je v njem v prvi polovici 17. stoletja dosegel velik obseg. Prehodno trgovino v Splitu so sicer v veliki meri obvladali tuji trgovci, pomorski promet pa Benečani, vendar je z nastankom splitske »skele« in s povezovanjem Dalmacije z zaledjem nastopilo novo obdobje v gospodarstvu Dalmacije.⁸⁸

⁸⁵ M. Sunjić, *Dalmacija o. c.*, str. 234 sl.; G. Novak, *Split o Marulićevo doba*, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1930, str. 85 sl.; J. Tadić, o. c., ZC 6—7, str. 532 sl.; T. Raukar, *Prilozi o trgovačkom životu u Zadru XV stoljeća*, Spomenica Josipa Matasovića (1892—1962), Zagreb 1972, str. 163 sl.

⁸⁶ O tem pričajo številni podatki v italijanskih arhivih (npr. v Pesaru, Fanu, Anconi itd.); problem doseljevanja slovanskega življa v Italijo od tega časa dalje bo treba še temeljito proučiti.

⁸⁷ Poleg J. Tadić, o. c. glej T. Raukar, *Dalmatinski grad i selo u kasnom srednjem vijeku*, JIC 13 (1974), str. 41 sl.; G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turским ratovima XVI—XVIII vijeka*, Beograd 1970, Istorijski institut u Beogradu, knj. 14; T. Popović, o. c.

⁸⁸ G. Novak, *Split u svjetskom prometu*, Split 1921, str. 108 sl.; isti, *Povijest Splita II*, Split 1961, str. 76 dalje; V. Morpurgo, *Daniele Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću*, *Starine* 52 i 53 (1962), str. 185—248 in 363—415; A. Braunstein, *A propos de l'Adriatique entre le XVIIe et le XVIIIe siècle*, *Annales* 26 (1971), str. 1272 sl.; R. Paci, *La «scala» di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra Cinque e Seicento*, v *Studi e memorie della Deputazione di storia patria per le Venezia* 14 (1971).

Po več kakor poldrug stoletnem zastoju je gospodarstvo počasi napredovalo. Posledice turških vojn so se popravljale, ozemlje se je z doseljevanjem napolnilo, začelo je napredovati poljedelstvo, čeprav je bila mnogokje živinoreja še vedno poglavitna agrarna panoga. Zadar, tedaj drugo mesto po pomenu v Dalmaciji, je bilo veliko tržišče za živino.⁸⁹ Naraščala je v vseh dalmatinskih mestih trgovina s turškimi deželami v zaledju, z Benetkami in tudi drugimi kraji v Italiji. Pomorska dejavnost se je poživila, zlasti se je v tem času dvignila vloga mest v Boki Kotorski. Ta gospodarski vzpon, v katerem sta Dalmacija in Bosna postajali tesneje gospodarsko povezani, je ob koncu obravnavanega obdobja zaustavila kandijska vojna (1645—1669), v kateri je bila Dalmacija zopet zelo opustošena in njena trgovina z zaledjem v veliki meri prekinjena, ker je Turčija zaprla promet z beneškimi dalmatinskimi pristanišči.⁹⁰

V nasprotju z Dalmacijo pod Benečani je Dubrovniška republika prav v tem obdobju dosegla vrhunec svojega gospodarskega vzpona in Dubrovnik je postal eno izmed najvažnejših trgovskih, pomorskih in denarnih središč v Sredozemlju. Po obsegu, po organizaciji trgovskega, pomorskega in kreditnega ter bančnega poslovanja, po poslovnih metodah trgovcev je bil Dubrovnik v tem obdobju enak drugim velikim trgovskim in pomorskim središčem tedanje Evrope.

Dubrovniško plemstvo in del bogatega meščanstva je imelo sicer ves ta čas precejšnje dohodke od zemljiške posesti, ki so si jih v začetku 15. stoletja še precej povečali in ki je bila v razliko od posesti dalmatinskih mest neprizadeta od turških vpadov.⁹¹ Vendar sta bili najvažnejši veji njihovega in dubrovniškega gospodarstva nasploh trgovina in pomorstvo, čeprav tudi denarni posli niso bili nepomembni. Od začetka 15. stoletja dalje so se te panoge silovito razmahnile. V tem času se je dubrovniška pomorska trgovina raztegnila na skoraj vse obale in dežele Sredozemlja: v Levanto, Prednjo Azijo in Carigrad, na vse področje Jadranskega morja, na Italijo, kjer so se dubrovniški trgovci uveljavljali zlasti v Markah (Ancona), Apuliji in na Siciliji, v Španiji in konec stoletja do Anglije.⁹² Na bazelskem koncilu (1439?) so dobili Dubrovčani dovoljenje za trgovanje v »paganskih« deželah in so že v 15. stoletju na veliko trgovali v Egiptu in drugih severnoafriških deželah.⁹³ Dubrovnik je postal pomemben činitelj v mednarodni trgovini Sredozemlja. O pomenu te trgovine govore tudi številni dubrovniški konzuli in predstavniki v mnogih mestih Sredozemlja, ki jih je republika organizirala od konca 14. stoletja dalje, prav tako pa tudi tuji predstavniki v Dubrovniku.⁹⁴

⁸⁹ T. Raukar, Prilozi o trgovačkom životu u Zadru o. c., str. 173 sl.; S. Traljić, Trgovina Bosne i Hercegovine u lukama Dalmacije u XVII i XVIII stoljeću, Pomorski zbornik I, Zagreb 1962, str. 341 sl.; G. Stanojević, o. c., str. 168 sl.

⁹⁰ G. Stanojević, o. c., str. 295 sl.

⁹¹ J. Tadić, o. c., ZC 6—7, str. 355 sl.; I. Božić, Ekonomski in društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku, Istoriski glasnik 1 (1949), str. 21 sl.

⁹² Glej op. 29 in op. 13 ter J. Tadić, Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la decadence économique de Venise au XVIIe siècle, Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII. Civiltà veneziana, studi 9 — Venezia—Roma 1961, str. 237 sl.; M. Aymard, Venise, Raguse et le commerce de blé pendant la seconde moitié du XVIIe siècle, Paris 1960.

⁹³ I. Božić, o. c., str. 45.

⁹⁴ Prim. M. Spremić, o. c., str. 53—83; I. Mitić, Pretstavnicí stranih država u Dubrovniku za vreme Republike, Pomorski zbornik 4 (1966), str. 381 sl.; isti, Dubrovački konzuli i diplomati od prvih početaka do pada Republike, Dubrovnik 2 (1967) in zlasti njegova knjiga Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika, 1973; J. Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1932, str. 119 sl.; B. Krizman, Dubrovački propisi o konzulima iz XIV stoljeća, HZ 4 (1951), str. 141 sl.

Vzporedno s pomorsko trgovino je raslo tudi dubrovniško pomorstvo. Okoli srede 15. stoletja so imeli Dubrovčani že okoli 180 ladij, sposobnih za trgovski promet na velike razdalje; ob koncu stoletja je veliko teh ladij imelo že več kakor 300 ton nosilnosti. V zvezi s tem so zrastle tudi velike ladjedelnice, zlasti v Gružu. Še tja v drugo polovico 16. stoletja je dubrovniško ladjevje neprestano naraščalo. Brodovje je tedaj naraslo na blizu 300 plovnih trgovskih enot, med njimi so bile posamezne ladje do 500 ton nosilnosti. Okoli leta 1570 je dubrovniško trgovsko brodovje imelo okoli 25.000 ton nosilnosti in njegovo vrednost cenijo na blizu 700.000 dukatov. V pomorstvu je našlo zaposlitev okoli 4.000—5.000 ljudi in je letno prinašalo od okoli 180.000 do 260.000 dukatov dohodka na vozarini in do okoli 100.000 dukatov plač mornarjem.⁹⁵

Ta vloga in pomen Dubrovnika v pomorski trgovini in pomorstvu sta bila najtesneje povezana z njegovo kopno trgovino, ki je od istega časa neprestano rasla, čeprav so to rast občasno prekinjali posamezni politični dogodki. Dubrovnik je po beneškem gospostvu nad Dalmacijo prevzel skoraj celotno trgovino med balkanskim zaledjem ter Italijo in Sredozemljem. Že leta 1442 je sklenil s Turčijo dogovor, s katerim je dobil svobodo in zaščito trgovine v vseh turških deželah. Ob začetku vladé sultana Sulejmana so dobili Dubrovčani pravico do posebne nižje carinske stopnje znotraj Turčije, Balkan je zanje postal enotno carinsko področje.⁹⁶ Dubrovnik je poslej s širjenjem Turčije poglobitni izvozni center za širše balkansko področje od Črnega morja in Male Azije do Podonavja. V balkanskih trgovskih središčih so rasle številne kolonije dubrovniških trgovcev (in obrtnikov), ki so v metropolo posredovale blago iz zaledja v notranjosti pa razpečavale zlasti italijansko in zahodnoevropsko blago. Še posebej so bile številne v Srbiji in Bosni, iz katerih so na sredozemski trg prihajali zlasti srebro in druge kovine ter razne surovine (kože itd.).⁹⁷ Za obe deželi je Dubrovnik bil tudi pomembno središče kreditnih poslov.⁹⁸

V prvi polovici 16. stoletja naj bi uvoz italijanskega in drugega blaga v balkansko zaledje dosegel blizu 150.000 dukatov letne vrednosti. Mnogo večja pa je bila vrednost blaga v dubrovniški pomorski trgovini in iz nje so dubrovniški trgovci vlekli največje dobičke.⁹⁹

Poklicna dubrovniška obrt je s svojo proizvodnjo le sorazmerno malo prispevala k dubrovniški trgovini, saj so za izvoz v nekoliko večjem obsegu delale samo redke obrtne panoge: zlatarstvo, ladjedelnštvo in sukнарstvo.

⁹⁵ Prim. J. Tadić, Organizacija pomorstva u Dubrovniku u XVI veku, IC 1 (1948), str. 54 sl.; isti, Ragusa e il suo porto nel Cinquecento, Archivio storico pugliese 14 (1960), str. 5 sl.; isti, Le port de Raguse et sa flotte au XVIe siècle, Le navire et l'économie maritime du Moyen Age au XVIIIe siècle, Travaux du Second Colloque International d'Histoire maritime, Paris 1959, na str. 9 sl.; J. Luetić, Brodovlje Dubrovačke republike 17 stoljeća, Gradja za pomorsku povijest Dubrovnika 3, Zagreb 1964; isti, Povijest pomorstva Dubrovačke republike. Sažeti pregled, PZ II (1962), str. 1699 sl.; isti, 100 godina dubrovačkog brodarstva, Zagreb 1969.

⁹⁶ T. Popović, o. c., str. 92 sl., 121 sl.

⁹⁷ Prim. I. Božić, Dubrovnik i Turska o. c., zlasti str. 272—314; M. Popović—Radenković, O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom (1480—1500), IG (1952), str. 3 sl.; D. Kovačević, Trgovina u srednjevekovnoj Bosni, Sarajevo 1961; ista (D. Kovačević—Kojić), O izvozu voska iz srednjovekovne Srbije i Bosne preko Dubrovnika, IC 18 (1971), str. 145 sl.; S. Cirković, Herceg Stefan Vukčić — Kosača i njegovo doba, Beograd 1964; S. Anselmi, Venezia, Ragusa, Ancona o. c., str. 72 sl.; I. Voje, La structure de la classe des marchands en Bosnie et en Serbie pendant la deuxième moitié du XVe siècle, Assotiation internationale d'étude du sud-est européen, Sofija 1969, str. 627 sl.; isti, Poslovanje dubrovniških trgovskih družb na Balkanskom polotoku v drugi polovici XV. stoletja, ZC 28, str. 215 sl.

⁹⁸ Prim. op. 30 in S. Anselmi, o. c., str. 98.

⁹⁹ J. Tadić, ZC 6—7, str. 353 sl.

Prav v zvezi s suknarsko proizvodnjo je v Dubrovniku že proti koncu prve polovice 15. stoletja nastala najstarejša manufaktura na jugoslovanskih tleh sploh. V tej manufakturi raztresenega tipa je delalo veliko število mojstrov in »ubogih delavcev« (poveri lavorenti). Toda že v 60 in 70 letih je proizvodnja sukna padla, ker na zunanjih tržiščih ni bilo več toliko zanimanja zanj. Porušili pa so tudi velike manufakturne delavnice zunaj mestnega obzidja zaradi turške nevarnosti. Pomen dubrovniške suknarske proizvodnje je poslej padal vse do prve polovice 16. stoletja.¹⁰⁰ Za izvoz je delalo v veliki meri tudi solarstvo. Ne glede na te ugotovitve pa moremo Dubrovnik v 15. in 16. stoletju označiti za enega izmed največjih obrtnih središč v zahodnojugoslovanskih deželah, saj se je z obrtjo ukvarjalo okoli dve tretjini mestnega prebivalstva.¹⁰¹

Torej je bil Dubrovnik v vsem tem obdobju pomemben predvsem kot trgovsko in pomorsko središče in v njem so se za tisti čas nakopičili veliki trgovski kapitali. Dokler je mesto imelo skoraj monopolni položaj v trgovini z balkanskim prostorom, je Dubrovnik ohranjal svojo gospodarsko vlogo v Sredozemlju.¹⁰²

Po ciprski vojni pa se je začelo v Dubrovniku počasi čutiti zastajanje trgovine, čeprav se je še večkrat dvignila nad povprečje. Proti koncu 16. stoletja je sledilo tudi upadanje pomorstva, v naslednjem stoletju se je brodogradnja zmanjšala skoraj na polovico doseženega ob višku. Poseganje Benečanov v trgovino iz dalmatinskih mest v zaledje in nastanek splitske »skele« in njeno napredovanje sta imela pri tem vsekakor svoj delež, o čemer pričajo tudi spori Dubrovnika z Benetkami, akcije Dubrovčanov v Turčiji in v Bosni. Iz raznih vzrokov, tudi zaradi upadanja Turčije in prodora tujih (angleških, nizozemskih, francoskih) trgovcev v Turčijo, so se dubrovniške trgovske kolonije na turškem ozemlju začele krčiti. S tem pa se je začelo počasi zmanjševati tudi ozemlje, ki ga je zajela dubrovniška izvozna trgovina iz dežel na Balkanu. Po nekem podatku naj bi se dohodki dubrovniške carine v letu 1612 — kot izjemen primer — zmanjšale na šestino tistih iz leta 1571. Razumljivo potem, da je začela padati tudi moč dubrovniškega pomorstva. Z vsem je nedvomno povezovati to, dâ so začeli dubrovniški trgovci vlagati svoje kapitale v banke v Italiji in da so postajali rentniki. Z začetkom kandidske vojne je v spremenjenih odnosih Turčije do Benečanov, ki jim je zaprla svoje meje, Dubrovnik zopet naglo porasel, trgovina se je povečala, pomorstvo stabiliziralo. Vendar je to trajalo le kratko dobo. Po koncu 60 let 17. stoletja se je začelo obdobje upadanja gospodarske moči Dubrovniške republike, pri tem sta poleg že prikazanega razvoja trgovine na turškem Balkanu, ki je bil neugoden za Dubrovčane, vsekakor svoje doprinesla tudi veliki potres in požar leta 1667, ki sta mesto povsem uničila. Dubrovnik kot posrednik trgovskega prometa med Balkanom in Sredozemljem od tega časa stalno izgublja na pomenu.¹⁰³

¹⁰⁰ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak o. c.*, str. 47 sl.; D. Roller, *Dubrovački zanati o. c.*, str. 44 sl.

¹⁰¹ S. Anselmi, o. c., str. 72 sl.; D. Roller, o. c., str. 44 sl.

¹⁰² R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd 1962.

¹⁰³ V. Vinaver, *Turska i Dubrovnik u doba španske invazije Jadranskog mora (1617—1619 godine)*, IG 1—4 (1952), str. 21 sl.; isti, *Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka*, *Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku* 4—5 (1956), str. 417 sl.; isti, *Dubrovačka trgovina u Srbiji i Bulgarski krajem XVII veka, 1660—1700*, IC 12—15 (1963), str. 189 sl.

Gospodarski in družbeni razvoj zahodnojugoslovanskih dežel, kakor je že bil različen, je torej v grobem sledil razvoju v velikem delu zahodne in zlasti srednje Evrope tega obdobja, s katerim so se naše dežele povezovale, čeprav je za njim zaostajal. Od konca tega obdobja pa se je to razmerje v celoti in po posameznih deželah spreminjalo iz številnih vzrokov v še večjo škodo zahodnojugoslovanskih dežel.

DIE WESTJUGOSLAWISCHEN LÄNDER VOM 15. BIS ZUR MITTE
DES 17. JAHRHUNDERTS

(Wirtschaft und Gesellschaft)

Zusammenfassung

Der Verfasser versucht die gesellschaftliche und wirtschaftliche Entwicklung dieser Länder in der angegebenen Zeit übersichtlich zu schildern. Ausser den für alle jugoslawischen Länder, die nicht unter der türkischen Oberherrschaft waren, typischen Entwicklungsmerkmalen, werden auch die für die slowenischen und kroatischen Länder (das Hinterland) einerseits und für das venezianische Istrien, Dalmatien und für die Republik von Dubrovnik andererseits typischen Entwicklungszüge geschildert. Besonders hervorgehoben wird dabei die Rolle der wirtschaftlichen Beziehungen dieser Länder mit dem breiteren Hinterland (der Balkanhalbinsel, dem Donaauraum, dem Adriagebiet und besonders im Falle von Dubrovnik auch mit dem ganzen Mittelmeergebiet) und besonders mit Italien. Es wird darauf hingewiesen, dass die wirtschaftliche Blüte der Küstenländer weitgehend von den Beziehungen mit dem natürlichen Hinterland abhing.

Miroslav Pahor

STATUT OBČINE PIRAN IZ LETA 1274

Referat na zborovanju slovenskih
zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

V nedeljo 8. julija 1274 je piranski kapetan, Benečan Giovanni Campolo, ki ga je Veliki svet občine Piran 1. januarja istega leta ustoličil v najvišji organ občinske izvršne oblasti, predložil Velikemu svetu v razpravo in sprejem prvi enotni kodeks mestnih statutov našega mesta. Veliki svet, ki so mu bili statuti v celoti prebrani, jih je sprejel brez nesoglasij. Nato so bili statuti skoraj poldrugo leto v javni razpravi, kajti mestni Arengo ali zbor meščanov jih je potrdil šele v nedeljo 30. decembra 1275.¹ Ti podatki nam povedo, da je Piran dobil svoje statute kot četrto mesto na vzhodni obali Jadrana, samo dve leti za Dubrovnikom. Na sedanjih slovenskih tleh pa je bil Piran prvo mesto, ki je kodificiralo svoje zakone v enotno knjigo statutov.

Originalni kodeks teh prvih statutov mesta Pirana se ni ohranil. V kasnejših predpisih, ki so jih v glavnem povzročili socialni boji v XV. in XVI. stoletju, pa se nam je ohranilo naslednje:

1. Uvod k statutu, iz katerega izvemo, da so jih poleg kapetana Campola pisali še štirje konzuli, tj. Almerik, Henrik Petidona, Dominik Rufo in Ivan Nareno. Sodelovali so še občinski komornik Almerik imenovan Pesce, občinski pisar Ivan Montanesi ter enajst modrih mož, ki jih je Veliki svet odredil v pomoč kapetanu ob nastopu vlade v Piranu. Med njimi je treba posebej omeniti Henrika iz družine Carantanov in Valterja Goino. Statute so zapisovali notar Mengolin Petener ter vicedoma Almerik Favelli in Mengozij sin Markvarda Cataldija.

2. Prisega kapetana ali podestata, ki je pravzaprav statut v malem, ker nam v glavnih obrisih pove, katerih političnih zakonov in pravil se bo držal vladajoči podestat ali kapetan. Analiza prisega nam pove, da je bil statut razdeljen v deset knjig in da je vseboval večino zakonov, ki so 33 let kasneje prišli v statut leta 1307.²

3. Prisega konzulov, ki so v Piranu vladali v času, ko iz kateregakoli vzroka ni bilo mogoče voliti podestata ali kapetana.³ Analiza prisega nam pove, da je prišla v le malo spremenjeni obliki v statut leta 1307, to pot kot prisega poleg podestata vladajočih sodnikov, ki so v beneškem obdobju mestne zgodovine nadomestili konzule.

¹ Pietro Kandler: Codice diplomatico istriano. Gl. pod letom 1274. Prim. tudi prepis: Archivio famigliare dei Rota 4, Copie di originali fra i quali copia dello statuto di Gio. Campulo. List 1. Mestni arhiv Piran (MAP). Tu ne gre za celoten statut, marveč samo za poglavja, ki jih je objavil Kandler. Isto velja za kodeks: Pro Comunitate Pirani 1589, kjer najdemo iste prepise nekaterih poglavij statuta 1274.

² Prav tam.

³ Prav tam.

4. 36. poglavje VII. knjige statotov, iz katerega izvemo, da je kapetan ali podestat, ki mu poteče enoletni mandat vladanja, dolžan predati oblast konzulom. Prepovedano mu je zaprositi — in to posredno in neposredno — za novo mandatno dobo ali predlagati naslednika in izročiti oblast v njegove roke.⁴ Tega poglavja v statutu leta 1307 ne najdemo več iz preprostega razloga, ker je bilo s tako imenovano vdanostno listino leta 1283 urejeno, da bo v Piran pošiljala podestate beneška vlada.⁵

5. 37. poglavje VII. knjige statotov, ki odreja, da mora podestat ali kapetan obdržati piransko občino v tistem stanju svobode in neodvisnosti, v katerem jo je našel ob začetku vladanja. Pod pretnjo 200 beneških lir globe, so mu prepovedana kakršnakoli pogajanja, da bi občino komurkoli podvrigel ali kakorkoli teritorialno okrnil.⁶ To poglavje je bilo leta 1307 skoraj dobesedno prenešeno v deveto knjigo tedanjih statotov, kjer tvori 26. poglavje.⁷

6. 54. poglavje VIII. knjige, ki prepoveduje prodajo soli, pšenice in drugih žit, razen po merah, ki so veljavne v občini Piran.⁸ To poglavje je v statutu leta 1307 ostalo nespremenjeno, le da ni več na 54., temveč na 21. mestu, ker je bila celotna osma knjiga skrajšana na 41 poglavij.⁹

To je vse, kar so nam prepisovalci kasnejših stoletij zapustili kot nedvoumno pripadajoče statutu iz leta 1274. Direktno omembo dveh statutarnih uredb omenjenega statuta najdemo tudi v dokumentu z dne 8. oktobra 1278. Piranski konzuli so tedaj dovolili gradnjo dveh solnih fondov v Fazanu pri Luciji. Dovoljenje za gradnjo je dobil župnik Baldo, vendar pod pogojem, da bo oddajal sedmi del pridelka občini in da bo moral oba solna fonda vrniti občini, če jih dve leti ne bo obdeloval. V dovoljenju je izrecno poudarjeno, da tako določajo piranski statuti.¹⁰ Kontrola vseh kasnejših statotov nam dokazuje, da je bila občinska sedmina soli stalni dohodek občine. Glede neobdelanih solnih fondov pa vsi kasnejši statuti določajo, da jih lahko obdeluje kdorkoli, tj. vsak meščan, ki je lahko garantiral delovno silo in občinsko sedmino.¹¹

Statut leta 1307 vsebuje zakone in uredbe, ki so nastale celo stoletje in več pred nastankom prvega statuta v beneški redakciji in so bili nedvomno vnešeni tudi v statut leta 1274. Tako na primer je 33. poglavje IX. knjige statuta leta 1307, ki priporoča rigolanje za nove vinograde pri rtu Ronek ob meji sovražne Izole, nastalo v letu 1205 po *piranskem originalu* ali celo v letu 1094 po *tržaškem originalu omenjenega statuta*.¹² Podobno je s 46. poglavjem VII. knjige, ki ureja tako imenovane »decimae novales«. To poglavje je bilo najbrž sprejeto v času koprškega škofa Absalona, tj. med leti 1209 in 1212.¹³

Gotovo je tudi, da se posamezne statutarne uredbe omenjajo v piranskih listinah. Tako je na primer Konstantin iz Rialta pred Ugucionom, škofom

⁴ Libro, che incomincia 1274. MAP.

⁵ Luigi Morteani: Pirano per Venezia. Trst 1906. str. 36.

⁶ Kakor v opombi št. 4.

⁷ Statuta Communitatis Pirani 1307. fo. 65. Prav tako Camillo de Franceschi: Gli statuti di Pirano del 1307... Venezia 1960. Str. 131.

⁸ Prim. drugi spis v opombi št. 1.

⁹ Kakor v opombi št. 7.

¹⁰ C. de Franceschi: Chartularium Piranense. Poreč 1921. Str. 212—215.

¹¹ C. de Franceschi: Gli statuti del comune di Pirano... Str. 114, 171 in 211.

¹² Statuta communitatis Pirani 1307. fo. 65. MAP. in De Franceschi: Gli statuti del comune di Pirano... str. 132.

¹³ Prav tam fo. 52'.

Ferrare in Dominikom, škofom iz Chiogge, leta 1205 pričal, da mu je znano, da je v Piranu uzakonjeno, da naj gre desetina pridelka olja piranski cerkvi in da se tega spominja za vsaj 55 let nazaj. Podobno so tedaj izjavljale tudi druge priče.¹⁴ (V kasnejših statutih je bilo urejeno tako, da je desetino olja pobirala občina, ki je cerkvi odstopala četrtno, oz. tako imenovani quartese).

Ta dognanja nam pomaknejo začetke piranskih statutarnih uredb vsaj v sredino XII. stoletja, če že ne v XI. stoletje. Posamezne statutarne zakone in uredbe so sprejemali vse do kodifikacije statotov. Tako imamo poročilo, da je Veliki svet občine 15. maja 1270 sprejel zakon o omejitvi pravic oglejskega patriarhata v piranski občini.¹⁵ Ni dvoma, da je bil ta zakon vnešen v statut leta 1274, izpadel pa je iz statuta leta 1307 že zaradi tega, ker so vse pravice patriarhata prenehale z beneško zasedbo. Podobno je s pomiritvenim aktom med piranskimi političnimi strankami, ki je bil napisan 10. novembra 1273 na zboru Arenga na trgu pri Stolničnih vratih. Tedaj je bil formuliran in izdan zakon o prepovedi uporabe zasebnih stolpov in zasebnih utrdb za strankarske boje, kar se je med tretjim in osim desetletjem XIII. stoletja v Piranu često dogajalo.¹⁶

V pogojih, ko je mesto pripadalo patriarhatu in je bilo gospodarsko delno odvisno od Benetk, katerim je že od 10. stoletja dalje plačevalo razne davščine, v pogojih, ko je občina Koper poskušala uvesti delno hegemonijo nad severno Istro, torej tudi nad Piranom, so se v mestu pojavile politične stranke, ki jih lahko opredelimo takole:

Prva je nastala oglejska stranka, ki se je borila za čim tesnejše sodelovanje z Oglejem in za čim popolnejšo gospodarsko osamosvojitve od Benetk. Ker so bili vezani na Oglej povečini tudi grofje Goriški, lahko to stranko v kasnejšem času imenujemo tudi oglejsko-goriško stranko. Nedvomno je zajemala večji del trgovcev, ki bi imeli koristi od svobodne trgovine.

V odporu do fevdalnih zahtev patriarhata, do fevdalne ureditve sploh, torej do odvisnosti od fevdalnega gospoda, je že v prvi četrtini XIII. stoletja nastala beneška stranka, ki se je potegovala za čim tesnejšo naslonitev na Benetke. Ta je v glavnem združevala zemljiške posestnike, ki bi imeli koristi od svobodne posesti zemljišč in trgovine s kmetijskimi pridelki z Benetkami.

Veliko manj pomembna je bila koprška stranka, katere pristaši so se hoteli tesneje nasloniti na Koper. V kolikor so interese Kopra občasno zastopali tudi Goriški, jo lahko opredelimo kot koprsko-goriško stranko. To je bila verjetno stranka največjih zemljiških posestnikov in posestnikov solin, ki so videli bodočnost Pirana v tesni povezavi s Koprom in njegovim globljim zaledjem.

Poročila imamo, da so bili boji med omenjenimi strankami dokaj ostri, občasno tudi krvavi. V mestu je zrastle vsaj deset visokih stolpov,¹⁷ s katerih so se pristaši Benetk in Ogleja obstreljevali in obračunavali med seboj. Beneški stranki je v Velikem svetu že v tridesetih letih XIII. stoletja uspelo nekoliko omejiti oblast in pravice patriarhata. Oglejska stranka je z volitvijo Benetkam sovražnih podestatov počasi omejevala pravice Benetk. Leta 1262 je bil iz Pirana izgnan najvažnejši pristaš in verjetno voditelj koprške

¹⁴ De Franceschi: *Chartularium piranense* ... str. 77–78.

¹⁵ Prav. tam str. 180–184.

¹⁶ Prav tam str. 195–201.

¹⁷ Prav tam str. 198.

stranke Ivan Goina.¹⁸ Njegove hiše so bile sežgane in premično premoženje zaplenjeno. Leta 1270 je beneški stranki uspelo dokončno omejiti pravice patriarhata.¹⁹ Po tem letu se je Oglejska stranka, morda s pomočjo pristašev Kopra odločno borila za zmanjšanje pravic Sereñissime.

V takšnih pogojih je prišlo do čestih krvavih obračunavanj. To se je zaostriло posebno po letu 1270. Že omenjeni pomiritveni akt iz leta 1273 skoraj neprikrito govori o notranjih krvavih praskah. Arengo, o katerem imamo po ustanovitvi Velikega sveta zelo malo poročil, se je tu pokazal v najpozitivnejši vlogi. Iz Kopra je poklical brate Ripoldi in jih imenoval za pomiritvene sodnike. Pod njihovim vodstvom je res prišlo do notranje pomiritve, do prepovedi uporabe zasebnih stolpov za notranje boje in do splošne garancije miru. Vendar se je pozitivna vloga Arenga pokazala še nekje drugje. V splošni psihozi dolgotrajnih bojev je v Piranu nastala tako imenovana avtonomistična stranka, pod vplivom katere je bil poklican v Piran Giovanni Campolo.²⁰

Takšno je bilo v grobih obrisih politično stanje v Piranu ob Arengovem naročilu Campolu, da kodificira piranske statute. Čeprav naj bi bila pomiritvev leta 1273 trajna, je bilo še vedno čutili obstoj strank. Zasebne utrdbe so še vedno stale sredi mesta in kljub talcem, ki so jih stranke poslale v Koper, je obstajala nevarnost, da se notranji boji ponovijo. S takšnim političnim stanjem je moral Campolo računati in da je s tem računal, dokazuje ohranjeno poglavje o prisegi podestata ali kapetana.

Prisega izhaja iz dejstva, da sta se v mestu in občini uveljavila Veliki in Mali svet. Zaradi vloge, ki jo je imel leta 1273 v pomiritvi političnih strank, je tudi oblast Arenga še zelo poudarjena, čeprav ga prisega omenja šele pri koncu. Akt o omejitvi pravic patriarhata, pomiritveni akt in vrsta drugih piranskih aktov XIII. stoletja dokazuje, da je v Piranu nastalo večje število pomembnejših rodbin, ki so si zaradi svoje gospodarske moči, lastile tudi vse važnejše politične pravice. Vendar je iz aktov razvidno, da je Veliki svet nastal kot organ Arenga, ki je bil, kljub temu, da je bila njegova pomembnost omajana, še vedno najvišji občinski organ oblasti. Članstvo v Velikem svetu še ni bilo dedno. Dejstvo, da je bil Veliki svet organ Arenga, dokazuje, da so bili njegovi člani voljeni.

Toda kljub temu, da je bil Veliki svet nedvomno odprt vsem odraslim meščanom, so bili vanj voljeni stalno eni in isti ljudje, tj. člani imovitejših rodbin. Tako se je v nekaj desetletjih izoblikoval sloj, ki si je zaradi svoje gospodarske moči prilaščal tudi vso politično oblast v mestu in občini. (Zato ni čudno, da je med leti 1300 in 1307 prišlo do zapore Velikega sveta, kjer so prisotni proglasili, da ne more biti član tega telesa kdor ni imel v njem že deda po očetovi in materini strani.²¹ Šele to je dokončno zrušilo oblast Arenga, katerega so z novim statutom samo seznanili na javnem zborovanju. Gotovo je, da so ta proces pospešile Benetke, da bi si v mestu zagotovile zvestobo celotnega vrhnjega sloja prebivalstva.)

¹⁸ Prav tam str. 146—148.

¹⁹ Kakor v opombi št. 15.

²⁰ Kakor v opombi št. 16.

²¹ De Franceschi: Gli statuti del comune di Pirano... str. 19 in Statuta Communitatis Pirani 1307 fo. 10'. MAP.

Leta 1274 pa je moral Campolo računati z obstoječimi političnimi prilikami, ki bi, kljub pomiritvenemu aktu in talcem, ki so jih strankè poslale v Koper, lahko spet izbruhnile v odkrite in krvave spopade po mestnih ulicah. Zaradi tega je v zaprisegi podestata v kratkem zaobjel ves politični del statuta. Tekst prisege, kakor se nam je ohranil, torej računa na možnosti, da bi se v Piranu ponovili strankarski boji. Zaradi tega je podestat ali kapetan s prisego postavljen izven vseh možnih političnih strank. Zato lahko prisego označimo tudi kot zakon o vladanju. Po tem zakonu je kapetan ali podestat dolžan priseči:

— da bo vladal dobro, pravično in v skladu z zakoni in statuti vse leto tj. dokler bo ostal na oblasti; vladal bo brez sovraštva ali ljubezni ali bojazni in brez posebnih koristi za svojo osebo;

— da ne bo pomagal prijateljem ali z zvijačo škodil sovražnikom;

— da bo skrbel za to, da se obdrži čast in imetje občine in da bodo za to skrbeli tudi drugi (tj. vsi meščani Pirana);

— da se bo držal statuta in po svoji vesti skrbel, da se ga bodo brez hudobije in goljufije držali vsi meščani Pirana;

— da bo izrekal pravične in razumne sodbe, v vseh sporih, ki mu bodo predloženi, da sporov ne bo zavlačeval in sprejemal podkupnin, da bi s tem izboljšal položaj ene od sprtih strank;

— da si ne bo prilastil nobenega imetja Pirana; sprejel bo samo plačo, ki mu je dodeljena od Velikega in Malega sveta in ki mu jo bo izplačal občinski komornik;

— da ne bo sprejemal izgnancev občine Piran; prizadeval si bo vračajoče se izgnance ujeti in jim soditi po teži zločinov, kakor to velevalo statuti;

— da bo v svoje knjige zabeležil vse meščane, ki bodo zašli v krivoprisežništvo; krivoprisežnike bo dal izgnati iz občine;

— da se ne bo oddaljil iz Pirana za več kot en mesec (če bo Istran) ali za več kot dva meseca (če bo iz Benetk ali drugih oddaljenih krajev); in če bo odsoten več kot predvideva statut, mu bo plača zmanjšana za toliko, kolikor bo znašala odvečna odsotnost;

— da ne bo niti posredno niti neposredno prosil kaj zase; (tu gre za prepoved obdarovanja podestata);

— da ne bo sprejel kapetanske ali podestatske oblasti dve leti zaporedoma;

— ko bo odsoten iz Pirana, bo izročil oblast konzulom; v nobenem primeru ne bo pustil namestnika, bodi ta domačin ali tujec;

— prvo polovico plače bo lahko sprejel po štirih mesecih, drugo polovico pa v zadnjih dveh mesecih vladanja;

— ves čas vladanja bo vzdrževal tri konje (kar pomeni tudi tri redarje) in tega dela statuta v nobenem primeru ne bo popravljal;

— ob koncu svoje mandatne dobe bo izročil oblast konzulom; vse dokumente in garancijska pisma bo izročil konzulom na seji Velikega sveta štiri dni pred koncem svojega vladanja;

— na isti seji bo izročil konzulom vse obsodbe zaradi krive prisege in drugih zločinov ter vse nedokončane sodne spise, ki jih ne bi mogel ali hotel zaključiti;

— na zadnji seji Velikega sveta bo podal obračun o vsem imetju občine in o vseh denarnih sredstvih, ki so prišla v Piran v času njegovega vladanja;

— (ves čas svojega vladanja) ne bo dopustil, da bi kdorkoli uporabljal svojo ali tujo utrdbo, da bi se uprl občini ali (politično) razdelil mesto, razen če bi se utrdbe uporabljale za odkrivanje tujih vojska, ki bi prihajale nad piransko ozemlje;

— niti v Arengu niti v Velikem svetu ne bo zahteval, da bi se spremenil zakon o utrdbah, prav tako ne bo dopustil, da bi to zahtevali drugi.

V zadnjih treh točkah je podestat ali kapetan dolžan priseči:

— da ne bo poskušal doseči, da bi bili kršilci statuta oproščeni kazni;

— da bo spoštoval sodbe svojih predhodnikov in

— da ne bo vzel statuta v roke proti volji občinskega komornika in če bi to storil, mu bo od plače odtrganih 100 denarjev.²²

Razumljivo je, da je morala biti ta prisega izrečena na zboru Arenga. Ker si tedaj Piran prizadeva, da bi zaživel samostojno politično življenje kot svobodna komuna, kar mu je z dokončno omejitvijo pravic patriarhata in s poskusi omejitve pravic beneške republike v veliki meri uspelo, lahko prisego, ki jo je Campolo diktiral v osnovne norme statuta, opredelimo kot prisego najvišjega organa izvršne oblasti komuni ali tako rekoč državi! Prav to dokazuje, da je Piran tedaj zaživel samostojno ali skoraj samostojno politično življenje. V prisegi namreč ni govora samo o notranji samoupravi. Točka o časti in imenju občine, s čimer je treba razumeti samostojnost ozemlja in njegovo neokrnjenost, kar potrjujejo tudi ohranjeni zakoni o podestatu, in še posebej točka o odkrivanju tujih vojska, govorijo jasno, da je statut iz leta 1274 proglasil občino Piran za samostojno komuno, ki ni priznavala nad seboj nobene tuje oblasti. (Jasno je, da so se Benetke v naslednjih devetih letih upirale tem političnim normam. To se je izražalo predvsem v prepovedi volitve sebi sovražnih podestatov, kakor so bili na primer grofje Momjanski, ki so se približno v istem času delno osvobodili oglejske oblasti.²³ To je končno dovedlo do ponovnega vzpona beneške stranke v mestu, ki je leta 1283 predala Piran z vsem ozemljem beneški armadi.) *Torej je statut obravnaval občino kot državo in državi je moral vsak podestat priseči ob nastopu svoje oblasti.*

Čeprav se statut, ki ga obravnavamo, ni ohranil, lahko precej točno izvemo, kakšen je bil, če nekoliko podrobneje analiziramo podestatovo prisego s statutom leta 1307. Omenjenih 22 točk prisege lahko strnemo v štiri smiselne skupine. Največ prostora je namenjenega politično-pravnim zadevam. Sledijo gospodarsko-pravne in nato kriminalno-pravne norme. Na koncu imamo še civilno-pravne norme, po katerih naj bi podestat vladal v svoji enoletni mandatni dobi. Dalje imamo v prepisih, ki smo jih omenili na začetku, še rečeno, da so posamezna poglavja vzeta iz VII. in VIII. knjige starega statuta. Vemo, da je statut iz leta 1307 razdeljen na deset knjig, prav tako vemo, da se je ta razdelitev ohranila v vseh kasnejših redakcijah piranskih statotov vse do vključno tiskane izdaje leta 1606, ki je veljala do konca beneške republike. Če posamezne točke prisege primerjamo s statutom leta 1307, opazimo naslednje:

²² Pietro Kandler: CDI pod letom 1274.

²³ De Franceschi: Chartularium Piranense ... str. 207.

1. Campolo je v zaprisegi najbolj upošteval tiste politične norme, ki govorijo o časti in neodvisnosti Pirana. Enake norme opazimo v statutu leta 1307 (tretja knjiga: XXI., XXIII. in XXIV. poglavje, deveta knjiga: XXV. in XXVI. poglavje in na drugih mestih).²⁴

2. V statut leta 1307 so prišle tudi vse uredbe, ki jih je Campolo povzel iz pomiritvenega akta. Tako na primer ponavlja ta statut prepoved gradnje in uporabe zasebnih stolpov in utrd, prepoved notranjih uporov, prepoved nošnje orožja, torej vse tiste zakonske norme, ki so pripomogle k pomiritvi leta 1273.²⁵

3. Vse druge zakonske norme, ki jih najdemo v zaprisegi so enakomerno porazdeljene v desetih knjigah statuta leta 1307. Vendar opazimo še več. Kljub pritožbi podestata Marina Mionia, ki je leta 1307 začel z izdelavo novega statuta, da je bilo v starem statutu precej nejasnosti, da so podestati pred njim dali izglasovati mnogo novih zakonov in da je to povzročilo veliko zakonsko zmedo,²⁶ lahko z gotovostjo rečemo, da je statut leta 1307 le skrajšana in za beneško zasedbo občine prilagojena 'kopija statuta iz leta 1274. Dokaz za to trditev daje statut sam. Tretja knjiga novega statuta, ki obravnava v glavnem manjše zločine in nižje kriminalno sodstvo, prinaša poleg vrste nedvomno starih zakonov, vsaj štiri zakone, ki ne spadajo sem. Od teh sta dva praktične, dva pa politične narave. Zakon, ki obvezuje občino, da hrani statut v dveh enakih izvodih, je nedvomno nov, ker je iz uvoda razumeti, da je bil Campolov statut napisan samo v enem izvodu. Isto je z zakonom, ki prepoveduje občinskim komornikom, da bi statute krajšali, raztrgali, brisali ali spreminjali posamezne zakone. Tu sta še dva zakona, ki sta očitno nastala pod vplivom Benetk. Gre za zakone proti tistim meščanom, ki ne bi hoteli priseči zvestobe ob vsaki umestitvi novega podestata in o onih, ki bi se proti taki prisegi pregrešili (tretja knjiga, XXVIII. in XXIX. poglavje).²⁷ Omenjena zakona sta vrinjena v tretjo knjigo statotov na mesto starih zakonov, ki so jih beneške oblasti ukinile, ker verjetno niso odgovarjali novi stvarnosti. Podobno je z XIII. poglavjem iste knjige. V četrti knjigi so dodana vsa poglavja, ki določajo način volitve raznih uradnikov (XV.—XXI. poglavje). Ta poglavja bi spadala v prvo, tj. oblastno-upravno knjigo, ker je bila četrta knjiga nedvomno posvečena drugačnim zakonom. V peti knjigi, ki je v glavnem posvečena sodni praksi sta dodani poglavji XXV, XXVIII in verjetno tudi XXIX. poglavje. Prvo določa, da uradniki, ki so klicani pred sodišče, niso dolžni odgovarjati svojim upnikom, drugo ureja izplačila dolgov med Pirančani in Benečani. Končno tretje od imenovanih poglavij, ki določa, da sodniki ne smejo dobiti plače za popravljanje statotov, bi spadalo v I. ali VII. knjigo.

Dalje imamo celo vrsto zakonov o tujcih, ki so nedvomno prevzeti iz statuta leta 1274. To dokazujejo formulacije, ki se dobesedno glasijo: »Et non intelligatur de civibus Veneciarum« ali »Et hoc non intelligatur de civibus communis Veneciarum« in podobno. Te formulacije so očitno vrinjene v stare zakone o tujcih, ki so vse nemeščane Pirana, torej tudi Benečane, obravna-

²⁴ Statuta communitatis Pirani 1307. fo. 27' in 28.

²⁵ Prav tam fo. 21'.

²⁶ Prav tam fo. 10.

²⁷ Prav tam fo. 28.

vale kot tujce. Dodana formulacija izvzema Benečane iz splošnega termina »tujci« in jih izravna s piranskimi meščani ali celo postavlja nad nje.²⁸ Da je zakonodajalec leta 1307 ukinil mnogo zakonov prvega statuta, najbolj dokazuje osma knjiga. Omenil sem, da nam kasnejši prepisi omenjajo 54. poglavje osme knjige. V statutu leta 1307 je bila ta knjiga skrajšana na 38 poglavij.²⁹ Kljub takšnemu splošnemu krajšanju pa je tu dodan zakon o prepovedi gradnje ladij pri občinski loži, ker je tamkajšnja ladjedelnica s svojim hrupom motila občinske uradnike in podestata pri vsakdanjem delu.³⁰ Podobno je z deseto knjigo, ki je bila očitno skrajšana na minimum in je, kakršno imamo možnost študirati v statutu leta 1307, le torzo desete knjige starejšega statuta, o čemer bo še govor.

Vsebinsko najvažnejše so bile gotovo spremembe, ki so bile izvršene v prvi knjigi. Poleg tega, da je bilo zamenjano poglavje o konzulih, sta bili ukinjeni poglavji o vicedomskem uradu in o poslednjih pravicah gastalda, ki ju je prvi statut nedvomno obravnaval. Dodano pa je bilo poglavje o članih Velikega sveta, ki dokazuje, da je bila zapora Velikega sveta izvršena pred letom 1307.³¹ Spremenjeno je bilo poglavje o popravljanju statutom. Medtem ko je stari statut predvideval revizijo vseh zakonov vsakih pet let, so leta 1307 določili, da se revizija opravi le vsakih 25 let.³²

Potemtakem lahko rečemo naslednje: Popravljeni in revidirani so bili tisti zakoni prve knjige, ki so določali širšo oblast Zbora meščanov in vsi zakoni, ki so določali direktne volitve članov Velikega in Malega sveta. Z zaporo je Veliki svet izključil zbor meščanstva iz oblasti in zavladal sam v svoji celoti in po svojih organih. Članstvo v Velikem svetu je postalo dedno, torej domena tistih patricijskih družin, ki so pripravile in izvršile zaporo in ljudi, ki so lahko dokazali, da je bil član tega telesa že njihov ded. Vse to je bilo posneto po razvoju, ki so ga nekaj let prej nakazale Benetke.

Najvažnejša sprememba se je zgodila s prisego podestata ali kapetana. To poglavje je bilo verjetno spremenjeno že kmalu po podpisu vdanostne listine leta 1283, s katero so se Pirančani odpovedali volitvi podestatom, Benetke pa prevzele nase dolžnost imenovati vsako leto podestata tudi za Piran.³³ Prisega občini je bila beneškim podestatom v breme. Zato so dosegli, da so poglavje o prisegi podestata nadomestili z zakonom, ki ga viri imenujejo »Sacramentum sequiti« in ki določa da morajo vsi odrasli meščani po svojih rajonih priseči zvestobo vsakemu novemu podestatu in občini Benetke.³⁴ Od leta 1274, ko je Giovanni Campolo formuliral prisego voljenega podestata občini ali, če se hočemo tako izraziti, državi, je v 33 letih ali bolje 24 letih beneške oblasti prišlo do prisega občine podestatu in po njem osrednji beneški vladi, torej do popolne izgube zunanje samostojnosti. Ostaja notranja samouprava, notranje višje in nižje sodstvo, ostaja statut z lokalnimi zakoni, vendar vse to kontrolira in vodi Benečan, ki je na čelu sodnikov in Malega sveta. Kratka samostojnost je bila izgubljena.

²⁸ Statuta Communitatis Pirani 1307. fo. 58' in na drugih mestih.

²⁹ Prav tam fo. 58'.

³⁰ Prav tam fo. 54.

³¹ Prav tam fo. 10.

³² Prav tam fo. 19.

³³ Prim. Vdanostno listino 26. februarja 1283. II. zaboje listin MAP. Objavljena je v: De Franceschi: Chartularium Piranense str. 226—229. Prav tako Morteani: Pirano per Venezia.

³⁴ Statuta Communitatis Pirani 1307. Fo. 11 in 11'.

Po tej analizi smo se toliko približali vsebini starega statuta, da lahko podamo naslednje ugotovitve:

1. Večina zakonov in uredb statuta iz leta 1307 je direktno povzeta po statutu leta 1274. Z malenkostnimi spremembami in dodatki so bili ti zakoni v glavnem v veljavi do leta 1384, ko je bila napisana zadnja redakcija piranskega statuta. Marsikateri zakon prvega statuta je prišel tudi v to zadnjo redakcijo, kar pomeni, da je prišel tudi v tiskani statut leta 1606, ki je bil potem v veljavi do avstrijske zasedbe Istre.

2. Prva knjiga starega statuta je bila posvečena oblastno-upravnemu pravu. Večina zakonov je bila pisana v obliki zaprisege.³⁵ Druga in tretja knjiga sta obravnavali kriminalno pravo. Tu so bili naštetni vsi možni zločini od umorov in tatvin, od upora občini in nošnje orožja vse do krivoprisežništva in navadnih kletvic. S četrto knjigo se je začelo civilno pravo. Tako je na primer peta knjiga obravnavala osnove civilnega in sodnega postopka, šesta osnove tržnega prometa, poroštvo in varstvo nepremičnin. Sedma knjiga je bila namenjena rodbinskemu in osebnemu pravu ter dedovanju. Posebni del te knjige je, kakor kažejo zakoni o podestatih, bil namenjen zakonom o zaščiti občinskega ozemlja in posebnim oblikam vladanja. Osmo knjiga je obravnavala javni red, tujsko pravo, določene oblike trgovskega prava, predpise o merah in utežeh. V osmi knjigi so bili nedvomno zbrani tudi vsi predpisi o notarjih. V deveto knjigo so zakonodajalci zbrali zakone o občinskem nepremičnem imetju, solinah, ribjih rezervatih. Dalje so bili tu predpisi o omejevanju prometa z zemljišči po tujcih in predpisi o odnosih s sosednjimi občinami.

Največje težave so z deseto knjigo. Leta 1307 so bili tu zbrani predpisi o ribičih, en predpis o oljarjih, en predpis o trgovcih in zakon o čevljarjih. Tu sta še zakona o uvedbi registra članov Velikega sveta in o uvedbi registra občinskih izgnancev. Omeniti je treba še zakon o uvedbi registra dacov in drugih dohodkov občine.³⁶ Očitno so vsi trije poslednji zakoni novi. To dokazuje predvsem zakon o uvedbi registra članov Velikega sveta, ki je nedvomno nastal kot posledica zapore Velikega sveta, da bi preprečil penetracijo novih ljudi v oblastna telesa. Manjkajo predpisi o ladjedelcih in ladjedelnstvu, o kamnosekih, mizarjih, tesarjih, krznarjih, zlatarjih in drugih obrtnikih, ki so nedvomno obstajali.

Če sedaj primerjamo vse štiri beneške redakcije piranskih statotov s statuti mesta Trsta, ki so nastajali približno istočasno in, kakor piranski, v mestu, ki se je z vsemi svojimi silami borilo za komunalno svobodo in neodvisnost, ki jo je v glavnih potezah tudi obdržalo do leta 1382, opazimo, da so tržaški zakonodajalci posvetili neprimerno več pozornosti obrtnikom, kakor so jo posvetili Benečani v Piranu in drugih istrskih mestih.³⁷ Primerjava osnovnih značilnosti zakona o čevljarjih v Piranu in Trstu nam pove, da sta bila v bistvu enaka, le da vsebuje piranski, ki je nastal nekoliko prej tudi podrobne cene, ki jih tržaški zanemarja. Zelo podobni so si tudi zakoni o ribištvu. Razlika je le v tem, da Piran polaga veliko več pozornosti na ribje

³⁵ Prav tako je v obliki zaprisege pisana večina zakonov, ki tvorijo prvo knjigo statuta leta 1307.

³⁶ Statuta Communitatis Pirani 1307 fo. 67^r in 68.

³⁷ M. Pahor: Predpisi o obrtnikih, prostih poklicih in trgovcih v statutih mesta Trsta. Kronika XI/1 str. 27 nasl.

rezervate, ki so v Trstu drugotnega pomena. Podobno je tudi z zakoni o oljarjih. Če vzamemo tržaški statut v tem pogledu za vzor in če upoštevamo, da so do leta 1307 še obstajali zakoni o čevljarjih, oljarjih in ribičih tudi v Piranu, potem lahko mirno rečemo, da je bila deseta knjiga Campolovega statuta namenjena obrtnikom in morda prostim poklicem, ki jih Benečani 33 let kasneje niso več imeli za važen dejavnik mestnega življenja. Razumljivo je sicer, da so v novem statutu pustili zakone o ribičih in ribištvu, ker je to bila ena najvažnejših panog mestnega gospodarstva. Razumljivo je tudi, da so pustili zakon o oljarstvu, ker je bila oljna kultura zelo razširjena na področju občine. Ni pa razumljivo, da so v statutu leta 1307 pustili zakon o čevljarjih, brisali pa zakone o krojačih, kovačih, mizarjih, zidarjih in drugih obrtnikih. To si razlagamo lahko le s tem, da je prišel zakon o čevljarjih v statut leta 1307 po pomoti. Za to govori dejstvo, da je bil kaj kmalu ukinjen, ker ga statut leta 1332 ne prinaša več.³⁸

Vprašanje nastane na kaj vse se je Campolo naslonil, ko je prvič kodificiral piranske statute. Delni odgovor na to dajejo že imenovani zakoni, ki so nastali stoletje in več pred kodifikacijo, kar pomeni, da se je naslonil na zakone, ki so bili v Piranu uveljavljeni že v dobi fevdalne odvisnosti na primer od gospodov Andeks-Meranskih ali patriarhov Oglejskih. Prav tako se je naslonil na tiste zakone, ki so jih v isti dobi sprejeli nastajajoči organi komunalne oblasti. Nekatere uredbe, predvsem s področja družinskega in dednega prava, dokazujejo, da se je naslonil tudi na običajno pravo, ki je nastajalo v mestu samem. Vendar to ni vse. Velik del starejših civilno-pravnih zakonov nosi pečat rimsko-bizantinskega prava, kar je za področje Istre popolnoma razumljivo. Poleg tega je, vsaj v kriminalnem zakoniku, nekaj uredb, ki spominjajo na Rotarijev edikt iz leta 643.³⁹ Sem najbrž spadajo tudi nekatere uredbe, ki urejajo odnose v družini, kajti nedvomno so starejše od prve kodifikacije statuta in nosijo nedvoumen pečat langobardskega prava. Poleg tega je moral Campolo upoštevati zakone, ki so nastali v zadnjih desetletjih ali celo v zadnjih letih pred kodifikacijo in ki so bili posledica bojev za omejitev oblasti oglejskega patriarhata in beneške republike v Piranu in v zvezi s tem tudi tiste zakone, ki so nastali kot posledica notranjih strankarskih bojev. Velika Campolova zasluga je torej, da je prvič v Istri zbral v smotrno urejen in enoten kodeks statutov, vse tiste zakonske prvine, ki so bile v rabi že stoletja, ali ki so po potrebi nastajale v mestu samem do njegovega prihoda v Piran.

Na osnovi tako opravljene analize, lahko rečemo, da so imeli zakonodajalci leta 1307 kaj lahko delo. Iz Campolovega statuta so izločili tiste zakone, ki so preveč poudarjali oblast meščanskega zbora in so ovirali neomejeno oblast Velikega sveta. Dalje je bilo treba izločiti tiste zakone, ki so preveč poudarjali občinsko samostojnost, kajti politične razmere so se po devetih letih svobode, spremenile. Treba je bilo odstraniti prisego podestata občini in jo nadomestiti s prisego občine podestatu. *Tega dela niso opravili niti malo temeljito*, kajti zakon, ki obvezuje podestata, da ohrani občino Piran

³⁸ Statuta Communitatis Pirani 1332. Tu iščemo zaman še zadnji obrtniški zakon, ki je ostal iz Campolovega statuta. Zakaj so bili ti zakoni ukinjeni je težko dognati. V splošnih seznamih davčnih plačnikov te dobe jih ne najdemo. Vemo, da je bilo ladjedelništvo monopol Benetk. Zaenkrat ostane nedognano ali so tudi obrtniki plačevali svoje davkatve naravnost v državno blagajno.

³⁹ A. Saitta: *Il Cammino umano*. Firenze 1966. str. 35.

v njeni samostojnosti, je ostal tudi v novem statutu in je bil kasneje prenešen celo v nove redakcije. Lahko torej rečemo, da je bil statut iz leta 1274 v odnosu do kasnejših statotov popolnejši in obenem demokratičnejši. Na tej podlagi sledi ugotovitev, da predstavlja beneška kodifikacija piranskega statuta, v odnosu do Campolove kodifikacije, korak nazaj. Odpravljena je bila občinska samostojnost, odpravljena oblast zbora meščanov in utrta pot oligarhiji. Minilo bo skoraj celo stoletje, da se bo ta nova oblast absolutno afirmirala.

Iz vsega povedanega sledi, da je bil statut iz leta 1274 sad kompromisa med tremi ali celo štirimi strankami, ki so se v Piranu borile za oblast. Prav zaradi tega, da bi se ta kompromis ohranil in utrdil, je ostal Campolo izven vseh političnih strank in se v svoji dejavnosti naslonil na celoten zbor meščanov. Iz tega zornega kota je lahko gledal — in to je tudi storil — na koristi celotnega prebivalstva občine ne glede na strankarsko pripadnost. Zaradi tega je pod njegovim vodstvom nastal statut, o katerem so meščani Pirana še tri stoletja kasneje trdili, da ga je »treba iskati z ljubeznijo« in z ljubeznijo upoštevati.⁴⁰ Zakaj to, nam postane jasno, če vemo da je celo v statut leta 1307 in v vse kasnejše statute Pirana — čeprav samo v zakone o dedovanju — prišla formulacija o občini »kot materi in zaščitnici vseh meščanov«.⁴¹ Populari XVI. in XVII. stoletja, so torej poznali demokratično vrednost in nepristranskost zakonov starega statuta. Če namreč študiramo zakone in uredbe, ki jih vsebuje statut leta 1307, a nedvomno pripadajo že Campolovi kodifikaciji, nam postane njihova nepristranost in demokratičnost popolnoma jasna. Zaradi tega lahko rečemo, da je Campolo, ko je zbiral, zapisoval in končno kodificiral statute, gledal s stališča oblastnika in sodnika, ki mu je pravica in blaginja vseh nad vse. Prav zaradi tega je nastal statut, ki se ga spominjajo in ga iščejo kasnejše generacije meščanov. Zaradi tega lahko formulacijo o »občini kot materi in splošni zaščitnici vseh meščanov« raztegnemo na celotno zasnovo Campolove kodifikacije mestnih zakonov. Stari zakoni namreč niso namenjeni samo »časti in ozemlju občine«, niti samo občinskemu imetju, marveč — kljub izredni strogosti nekaterih kriminalnih zakonov — zaščiti pravic slehernega meščana in prebivalca občine. Prav v tem je veličina tega prvega statuta Pirana in Istre. Nobena druga kodifikacija statotov naših mest, vključno s Trstom, ne bo odslej tako demokratična in tako nepristranska do vseh meščanov in prebivalcev občin severne in ostale Istre.

⁴⁰ M. Pahor: Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja. Ljubljana 1972. fo. 49. Ta formulacija je v delno spremenjeni obliki prišla tudi v statute 1332, 1358 in 1384. Ostala je tudi v tiskanem statutu leta 1606. Prav tako jo uporablja Petronijev prevod v istem letu.

Zusammenfassung

STATUT DER GEMEINDE PIRAN VON 1274

In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts treten in Piran politische Parteien in Erscheinung, die als die Aquileanische, Venezianische und die Partei von Koper bezeichnet werden könnten je nach dem Ort, von dem sie sich den grössten Nutzen versprochen — Aquilea, Koper mit seinem grossen Hinterland oder Venedig, an das der Handel mit landwirtschaftlichen Erträgen gebunden war. In Piran entstanden in dieser Zeit mindestens zehn private Festungen, von denen aus die Parteien blutige Auseinandersetzungen austragen konnten. Durch die zahlreichen Auseinandersetzungen zwischen den Parteien kam es zur Gründung einer autonomistischen Partei, die 1273 einen Ausgleich und 1274 die Kodifizierung des Stadtstatutes — des ersten in Istrien — erwirkt hat. Das Statut ist vom Podesta Giovanni Campolo, einem Venezianer, unter Mitarbeit des Gemeindegemeinschafters, zweier Vizedome und von elf in den Grossrat gewählten weisen Männern ausgearbeitet worden.

Das Statut selbst ist nicht überliefert. In Abschriften sind einige Bruchstücke überliefert, die Einleitung, der Eid des Podesta bzw. Kapitäns, der Eid der Konsulen, die in Abwesenheit des Podesta regierten, und einige Gesetze, die die Selbständigkeit von Piran beweisen. Eine Analyse des Statuts von 1307 und anderer Dokumente ergibt jedoch, dass einzelne Gesetze viel älter sind als das Statut selbst, ihre Entstehung kann fürs 12. bzw. sogar 11. Jahrhundert angenommen werden. Ferner enthält das Statut alle Verordnungen, die angelegentlich der Einschränkung der Rechte des Patriarchats von Aquilea und angelegentlich des Ausgleichs entstanden sind.

Der Eid des Kapitäns, der eigentlich ein Miniaturstatut darstellt, befasst sich mit politischrechtlichen, wirtschaftlichrechtlichen, strafrechtlichen Statutnormen und mit jenen des bürgerlichen Rechts. Die grösste Bedeutung fiel den politischrechtlichen Normen zu, in denen von der Unabhängigkeit Pirans die Rede ist, davon, dass interne Aufstände verboten sind, gleichfalls verboten ist auch der Gebrauch von Waffen bei Auseinandersetzungen. Dasselbe gilt für den Konsuleneid. Diese beiden Eide lassen die Vermutung zu, dass Campolos Statut in zehn Bücher gegliedert war. Diese Gliederung ist auch in den folgenden Statuten bis zum Jahre 1384 beibehalten worden. Aus denselben Eiden ist aber auch ersichtlich, dass Campolos Statut einen Kompromiss zwischen politischen Parteien darstellt. Unzweifelhaft hat sich Campolo bei der Ausarbeitung seines Statuts auf die gesamte erwachsene Bevölkerung gestützt, das heisst auf die Bürgerversammlung (arengo), nicht nur auf den gewählten Grossen Rat, der Mitte des 13. Jahrhunderts entstanden ist. Campolo hat auch das gewöhnliche, in der Stadt selbst entstehende Recht verwendet, ausserdem das römisch-byzantinische Recht, den Edikt von Rotari und die zur Zeit der feudalen Abhängigkeit und der keimenden Komunalmacht entstehenden Gesetze. Aufgrund der derart angelegten Arbeit von Campolo entstand das Statut, das »die Gemeinde als Mutter und allgemeine Schutzherrin aller Stadtbürgern« behandelt und das die Rechte jeden Bürgers und Einwohners der Stadt zu schützen trachtete. Nicht überraschend kommt nach all dem die Feststellung, dass dieses Statut das demokratischste und unparteiischste von ganz Istrien gewesen ist.

Ferdo Gestrin

TRGOVINA SLOVENSКИH DEŽEL Z ITALIJANSKIMI OB KONCU
SREDNJEGA VEKA IN V XVI. STOLETJUReferat na zborovanju slovenskih
zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju je bila samo en del trgovskih povezav, ki so v obravnavanem času obstajale med slovenskimi deželami in njihovimi širšimi področji. V obravnavanem obdobju so bile namreč slovenske dežele vključene v promet na dolge razdalje na prostoru, ki je segal od južnonemških dežel do Balkana in jadranske obale ter od Podonavja globoko v Italijo. Vloga slovenskih dežel v teh povezavah ni bila enako velika na vsem označenem ozemlju, vendar je prihajala zelo do izraza v povezavah z Italijo in s Podonavjem. Te povezave so obstajale že relativno zgodaj, vsekakor pa so se zelo jasno kazale v obravnavanem obdobju, saj je pglavilna povezava slovenskih dežel in smer trgovine severovzhod—jugozahod in obratno bila nedvomno najpomembnejša smer trgovine slovenskih dežel.¹

Trgovske povezave med obema področjema — slovenskim in italijanskim — se ustvarjajo že zgodaj, že ko je fevdalna družba tudi na slovenskem ozemlju stopala v novo stopnjo družbene delitve dela, to se pravi, nastopajo vsaj že tedaj, ko so tudi na slovenskih tleh začela nastajati mesta in se formirati meščanstvo, ko začenja obrt kot samostojna panoga, ločena od agrarne proizvodnje, ko se uveljavlja trgovina namesto v glavnem prejšnje zamenjave. Tako lahko rečemo, da so slovenske dežele že od XIII. stoletja dalje prihajale v živahnejše trgovske povezave z bližnjimi italijanskimi deželami in Benetkami.² To trditev dokazuje med drugim tudi to, da v XIII. stoletju posamezna mesta na slovenskih tleh — tudi na Kranjskem — kujejo novce, oziroma ko v njih obstajajo kovnice velikih fevdalcev in deželnih knezov kujejo med drugim novce po vzorih oglejskega patriarha, novce, ki jih na drugi strani izkazujejo arheološka najdišča globoko v Panonski nižini.³ Ko je prenehalo obdobje teh kovnic že konec XIII. stoletja, so na velikem delu slovenskega ozemlja — iz tega obsega bi mogli izločiti samo slovensko Koroško — začeli prevladovati oglejski in beneški novci in ti so nato v denarnem prometu zlasti na vsem Primorju in celotni Kranjski prevladovali

¹ Prim. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, 1965; isti, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, 1972; H. Kellenbenz, Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft in O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, oboje v Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd I, Graz 1971.

² Prim. J. Zontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMS 13 (1932); F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, ZČ 5 (1951).

³ Prim. V. Travner — E. Baumgartner, Naši srednjeveški novci, ČZN 25 (1930), str. 146 sl.; E. Baumgartner, Ljubljanska kovnica v XIII. stoletju, GMS 13 (1934), str. 92 sl.

še globoko notri v pozni srednji vek.⁴ V XIV. stoletju je ta povezava z italijanskimi pokrajinami dobivala nov obseg in je tekla tako po kopnih poteh kakor tudi po pomorskih iz pristanišč Trsta, tedaj beneških Kopra ter Pirana, in Reke. Ta trgovina pa tedaj ni segla samo na ozemlje oglejskega patriarhata, kjer je bil Videm (Udine) eden izmed pomembnih središč povezav s slovenskimi deželami, kar bogati viri iz videmskega arhiva tudi potrjujejo,⁵ marveč tudi na ozemlje Beneške republike. Poudariti pa je treba, da ne samo v Benetke same, čeprav so kot eno največjih trgovskih središč tedanje Evrope privlačile velika področja na svoje tržišče. Po trgovskih poteh so namreč Benetke tudi iz slovenskih dežel polnile svoj vedno »prazni trebuh«. Življenjske potrebščine in tudi surovine so bile tisto blago, ki je že v tem obdobju šlo proti Benetkam. Na drugi strani pa je to stoletje dalje čas, ko je trgovina iz slovenskih dežel prodrla tudi že precej nižje v Italijo in ne samo na beneško ozemlje. Vsaj konec XIV. stoletja je nedvomno čas, ko so ne samo blago iz slovenskih dežel marveč tudi trgovci zašli v Marke, Abruco in Apulijo, daleč torej v srednjo in deloma v južno Italijo, kjer so obiskovali sejme, zlasti tedaj znane sejme v Recanati⁶ in okolnih mest, a tudi v Lancianu in drugje. To je bil hkrati čas, ko je ta povezava prek morja tudi slovenske ljudi že usmerjala na morje in v pomorstvo. Že relativno kmalu po sredi XIV. stoletja poznamo prve lastnike ladij — Slovence, imamo prve trgovce, ki najemajo ladje za promet prek Jadranskega morja. Eno žarišče tega prometa, ki ga nekoliko bolje poznamo — druga bi bilo treba še proučiti — je bil tudi Piran.⁷

Konec XIV., vsekakor pa prehod v XV. stoletje je pomenil v teh zvezah z Italijo začetek novega dviga. Od tega časa začenjajo te povezave z veliko naglico naraščati in so prehajale nato v svoj višek, ki je trajal od konca XV. pa v glavnem vse do zadnje četrtine naslednjega stoletja, kar bomo tu podrobneje obravnavali.⁸ Da je temu res tako, samo nekaj ilustrativnih podatkov. Znano je, da so ljubljanski trgovci dobili — tudi po priporočilu deželnega kneza, Habsburžana — poseben privilegij pri Benečanih (1418): da jim je namreč odprto za trgovino, seveda z vsemi obstoječimi pogoji, veliko skladišče Fondaco dei Tedeschi v Benetkah.⁹ To novo kvaliteto v razvoju trgovine do zdaj v našem zgodovinopisju niso pravilno ocenjevali. Akt so imeli bolj za neko formalno zadevo, bolj za prestiž, brez nekih večjih vzrokov in posledic.¹⁰ Toda dejstvo je, kar nam potrjujejo viri iz italijanskih arhivov, ki doslej v našem zgodovinopisju niso bili skoraj nič upoštevani, da je bil to akt, ki je

⁴ Prim. F. Gestrin, Doneski o. c., str. 196 sl. in tam navedeno literaturo; za beneške novce glej listine v AS.

⁵ Te povezave proučuje prof. B. Otrepec, ki se mu za njegova opozorila tudi na tem mestu lepo zahvaljujem.

⁶ Prim. L. Zdekauer, La dogana del Porto di Recanati nel 1596, Le Marche 4 (1904), str. 65 sl. Glej še originalni kodeks o tej prometni pristojbini, ki ga hrani v seriji Porto občinski arhiv v Recanati.

⁷ Prim. PA — v. k. 1554/5 — 1554 april 26, v. k. 1562/4 — 1562 avg. 13, v. k. 1564/5 f 73 — 1565 febr. 9, v. k. 1567/9 f 177' — 1568 dec., v. k. 1571/4 f 68 — 1572 jan. 23, v. k. 1573/4 f 64 — 1573 okt. 2, v. k. 1573/4 — 1574 avg. 13, v. k. 1574/5 f 50' — 1575 jan. 2, v. k. 1576/8 f 36' — 1576 nov. 10, v. k. št. 71 f 5' — 1585 sept. 29, v. k. št. 76 f 119 — 1588 nov. 8, v. k. št. 79 f 105 — 1592 jan. 6, v. k. št. 100 f 64 in 68 — 1405 febr. 24 in april 8, v. k. št. 114 f 114 — 1423 jun. 16. Glej še F. Gestrin, Pregled pomorstva v Slovenskem Primorju, Pomorski zbornik, 2. del (1962), str. 1493 sl.

⁸ Prim. F. Gestrin, Gospodarske povezave jugoslovanskih dežel in Italije v 15. in 16. stoletju, Istorijski časopis 18 (1971), str. 155 sl. isti, Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quattro e Cinquecento, v Congressi Salentini II, Lecce 1973, str. 87 sl.

⁹ H. Simonsfeld, Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig I, str. 41 sl. in 54.

¹⁰ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 1929, str. 65.

izšel iz živega življenja, iz dejavnosti povezav slovenskih dežel z beneškimi pokrajinami in Italijo. Še v začetku leta 1508 sta imela ljubljanska trgovca Ivan Stettner in Ivan Glanhofner stalne prostore v fondaku, v izbah števil. 60 in 61.¹¹ Že konec XIV. stoletja, ko se v Italiji podatki o trgovskih zvezah s slovenskimi deželami pomnože, imamo v Recanatiju, v seriji Porto, v carinski knjigi pristanišča Porto Recanati, prvi podatek o trgovcu iz slovenskih dežel, ki trguje v tem mestu. Poprej viri govore samo o obiskih trgovcev »de partibus Slavonie« ali »Istrie«. V tej knjigi iz leta 1396 pa je podatek, da je v mestu trgoval »Anes Teutonicus«, oziroma »Anese Teutonicus«,¹² torej nedvomno Slovenec »Janez«, kajti pisar glasu j pri izgovorjavi imena ni slišal in ga je zapisal tako, kakor ga je. Teutonicus pa je bila oznaka, rabljena zelo pogosto za vsakega (prav tako tudi za blago), ki je prišel iz ozemlja nemškega cesarstva. Na podlagi podatkov, ki jih v italijanskih virih doslej poznamo, moremo v 90 % primerov, ko nosijo ta vzdevek ljudje ali predmeti (blago), gledati ljudi in predmete iz slovenskih dežel. Prehod v XV. stoletje in dalje je tudi čas, ko se v mestih v Markah javlja v carinskih in tarifnih redih blago iz slovenskih krajev tudi neposredno; tako je npr. s kanafasom iz Ljubljane ali z deskami iz Kanala (tudi iz Reke).¹³ Na istih področjih se že od prve polovice XV. stoletja dalje pojavljajo kože z oznako »nemške«, dalje je v virih veliko podatkov za železo, seveda brez oznake porekla in med njim je bilo nedvomno tudi železo in so bili železni izdelki iz slovenskih dežel, čeprav je tudi bergamaško železo krilo potrebe precejšnjega dela tržišča v Italiji. Toda dejstvo, da so nazivi za žebelje različnih vrst tudi v slovenskih deželah še dolgo znani zgolj samo v italijanščini, je nedvomno dokaz, da se je že zgodaj — nedvomno XV. stoletje — ogromen del proizvodnje fužin v slovenskih deželah usmerjal v izvoz v Italijo. Isto velja tudi za les in lesne proizvode; vse mere in izmere so bile tudi pri nas še konec XVI. stoletja poimenovane v italijanskem jeziku. Tudi lesni red nadvojvode Karla za Reko iz leta 1590 so napisali v italijanščini.¹⁴ In resnično najdemo že v zgoraj imenovanem viru iz leta 1396 v Recanatiju iste lesne izdelke, kakor jih srečujemo potem v XVI. stoletju v vseh tarifnih redih, v vseh znanih mitninskih knjigah in ki so jih v glavnem usmerjali proti Italiji.

V zvezi s trgovino med slovenskimi in italijanskimi deželami smo doslej mislili, da je bila do tega obdobja, to je do konca XV. stoletja in dalje, trgovina porazdeljena med trgovce iz slovenskih in italijanskih dežel — seveda ne glede na etnično poreklo — tako, da so trgovci iz slovenskih dežel svoje blago posredovali do skrajnih meja našega ozemlja, to se pravi, do poti prek morja, do že omenjenih primorskih pristanišč. Odtod dalje pa naj bi ves promet obvladovali trgovci iz italijanskih dežel.¹⁵ Toda italijanski viri od

¹¹ H. Simonsfeld, o. c., I str. 359 sl. in II str. 175.

¹² ACR, seria Porto (X) št. 1207 f 16' in 17 — 1397 febr. 8 in 9; glej še op. 6.

¹³ Prim. za Fano mitninski red (... che se debba pagare per tracta e per passo) za leto 1389 — ASFa, Codici Malatestiani 3, f 2', 6, 10 in 22; za Pesaro not. knj. P. A. Ambrosi 38/28 f 150 in sl.; za Ancono E. Spadolini, Il libro della franchigia di Ancona (1471), Atti e memorie della Deputazione di storia patria per le Marche, 2 (1905), str. 121; isti, La loggia dei mercanti in Ancona, 1904, str. 16 sl., 22, 30 sl.; C. Ciavarini, Statuti anconitani del mare, del terzenale e della dogana e patti con diverse nationi, Fonti per la storia delle Marche I, Ancona 1896, str. 93—228; ACA, 91 VI memb. 93 — Libro sull'ufficio del fondichiero e suoi pagamenti rinformanti nel 1518, f 8 sl., 20'; ACA, 92 VII memb., 94 — Dazi delle merci 1518, f 3, 4, 7, 12 sl.

¹⁴ AS, Vic. a. F I/74 — 1590 april 28.

¹⁵ Prim. F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja, ČZN 5 (1969), str. 228.

vključno XV. stoletja dalje zelo jasno kažejo, da temu ni bilo tako. To je vsekakor ena izmed trditev, ki jo bo treba glede gospodarskega razvoja, razvoja trgovine, popraviti v našem zgodovinopisju. Slovenski trgovci so tudi do konca XV. stoletja že neposredno posegali v trgovino v italijanskih deželah. Prav tako pa so v istem obdobju tudi italijanski trgovci že prodirali v slovenske dežele in še globlje v zaledje. Kakor imamo namreč npr. na Reki po podatkih reške notarske knjige iz okoli sredine XV. stoletja povezave reških trgovcev in trgovcev iz slovenskega zaledja s trgovci iz Ferma, Ancone, Fana, Recanatija itd. ter seveda medsebojne družbe in se je zdelo, da so samo italijanski trgovci transportirali blago iz Reke v Italijo,¹⁶ tako poznamo sedaj iz italijanskih arhivov podatke, iz katerih nedvoumno sledi, da so tudi ti reški in drugi trgovci (ne samo prek Reke) poslovali v Italiji. Kot konkreten primer naj navedemo družbo, ki sta jo sklenila Ade iz Ferma z Nikolajem, sinom Antona iz Reke za prodajo kož. Družabnika sta iz Reke prevažala po morju kože v mesta v Markah in jih tam prodajala med drugim tudi v Pesaru.¹⁷ S tem primerom hočemo samo osvetliti mnenje, da je treba gledanje na razvoj trgovine v slovenskih deželah ob koncu XV. stoletja spremeniti v naslednjo trditev. Že v vsem XV. stoletju je ena kakor druga stran trgovcev trgovala tudi na področju svojih partnerjev in je bila ta trgovina zelo aktivna. Nikakor se ni začel predor italijanskih trgovcev šele tedaj, prav tako pa tudi slovenski trgovci tedaj niso bili potisnjeni iz dela trgovine, ki naj bi jo usmerjali le do primorskih pristanišč. Nasprotno, trgovina trgovcev iz slovenskih dežel se je na prehodu v XVI. stoletje in v njegovi prvi polovici v Italiji, predvsem v mestih v Markah, še povečala in dosegla v tranzitni trgovini s kožami višek.

* * *

Po tem kratkem uvodu prehajamo na trgovino v obdobju od konca XV. stoletja do konca XVI. stoletja, ki jo obravnavamo v tej razpravi. Ko govorimo o trgovini med slovenskimi in italijanskimi deželami v tem obdobju, bi bilo treba upoštevati oba faktorja tedanjega denarnega gospodarstva na področju trgovine pri nas, torej tako mesta kakor tudi podeželje. Vendar podeželske trgovine nismo vključili v razpravo. Toda poudarimo naj, da je kmečka in tudi plemiška trgovina, torej podeželska trgovina nasploh, kakršna in koli-kršna je bila v obravnavanem obdobju, zajela tudi dele italijanskih dežel. Segla je v Furlanijo, beneško »terro fermo« in seveda tudi v kraje pod beneško oblastjo v Istri ter je bila z njimi v tesnih in stalnih povezavah. Dokaz za to je med drugim nedvoumno tudi baška mitninska knjiga; po njenih podatkih je šla kmečka trgovina daleč v Furlanijo do Ogleja, Čedadina in dalje. Plemiška trgovina in poslovne zveze, tudi kreditno denarne, pa so vsekakor segle do Benetk. Velik del presežkov zemljiških gospodarstev v rokah plemičev je šel v to smer. Na tej osnovi so goriški grofje, na primer, pa tudi Celjani

¹⁶ M. Zjačić, Knjiga riječkog notara i kancelara Antuna de Renno de Mutina (1456—1461), Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci 5 (1955/6), str. 5 sl., 4 (1957), str. 89 sl., 5 (1959) str. 257 sl. (prim. tudi S. Gigante v Monumenti di storia fiumana 2 (1912) in v Rivista semestrale della società di studi fiumani 9 (1932)); F. Gestrin, Trgovina, o. c., str. 84 sl.; P. Blaznik, Trgovske zveze Škofje, Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina (1456—1461), LR 8 (1961), str. 75 sl.

¹⁷ ASFa, not. knj. Mastropaolo A — 1442 maj 26.

ustvarili velik del svojega premoženja in bogastva.¹⁸ Zanima pa nas tu predvsem poklicna, meščanska trgovina, ki si jo v naslednjem oglejmo.

Ob začetku obravnavanega obdobja je meščanska trgovina, kakor smo že spoznali iz uvoda, zajela ne samo Furlanijo in Benečijo, marveč tudi Marke in Apulijo, posegala je v smeri proti Toskani in Laziu in zajemala tako tudi večji del papeške države in del neapeljskega kraljestva. Pri tem seveda ni šlo samo za trgovsko menjavo blaga med obema področjema. Torej na eni strani z blagom agrarne in neagrarne proizvodnje iz slovenskih dežel proti Italiji kot je npr. bilo železo, železni proizvodi in druge kovine: svinec iz Litije, ki je bil cenjen na sejnih v Lancianu,¹⁹ živo srebro, ki se je, razen v časih, ko imajo nad prodajo z njim monopol južnonemške zgodnjekapitalistične družine, v glavnem usmerjal prek Trsta v Benetke in Italijo sploh;²⁰ dalje vsakovrstno tekstilno blago: platno, grobo platno, kanafas, raševina (loden), ki je tudi iz slovenskih dežel šla v Italijo, dalje raznovrstna živila, zlasti med, sir itd. in tudi raznovrstne surovine, ne samo les, tudi razna barvila in podobno.²¹ Prav tako pa na drugi strani ne samo za trgovino z blagom agrarnega in neagrarnega izvora iz italijanskih dežel v slovenske pokrajine.²² Šlo je pri teh trgovskih menjavah med deželami na obeh straneh Jadrana v veliki meri tudi za tranzitno trgovino, ki je bila za razvoj na slovenskih tleh še posebej pomembna. Kajti celotni razvoj trgovine na Slovenskem je bil v tem obdobju izredno tesno povezan z razvojem tranzitne trgovine prek slovenskih dežel. Ta tranzitna trgovina pa je v glavnem tekla iz ogrskih dežel s tamkajšnjim blagom kmetijskega izvora proti Italiji in obratno iz italijanskih dežel proti Ogrski z italijanskim in levantskim ter drugim blagom. Zdi se, da smo upravičeni trditi, da moremo prav v zvezi s to tranzitno trgovino najbolje prikazati celotni tok trgovine na slovenskih tleh. Z njo je bil v veliki meri povezan tudi razvoj zgodnjega kapitalizma na slovenskih tleh. S celotnim tem razvojem pa so razločljivi, kar bom skušal na kratko prikazati ob koncu razprave, številni pojavi v takratnem življenju na slovenskih tleh. Brez poznavanja tega razvoja bi ne razumeli oziroma bi ne mogli dovolj pojasniti marsikakšnega zgodovinskega pojava v tem obdobju na naših tleh. Imeti je namreč pred očmi, da je bil pomen trgovine v tem obdobju po svoji gospodarsko družbeni vlogi v bistvu enak kakor ga je imela industrija v obdobju kapitalizma. Kakor je industrija v moderni dobi tisti osnovni gospodarski faktor, ki neposredno vpliva na proizvodne odnose in družbene spremembe, tako je v obravnavanem obdobju, čeprav na drug način, v mnogočem na isto vplivala trgovina. Blagovno denarni odnosi so bili v tistem času eni izmed poglobitvenih odnosov v sferi gospodarstva in zavoljo tega so se poglobitvena družbena nasprotja tedaj kazala v boju med mestom in vasjo.²³

¹⁸ F. Gestrin, *Trgovina*, o. c., str. 41 sl., 45 sl.; isti, *Mitninske knjige*, o. c., str. 57 sl., 60 sl.; isti, *Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov*, *Situla* 13 (1973), str. 45 sl.

¹⁹ Prim. AS, *Vic. a. F/1* 142 — s. d.; glej še ASP, not. knj. *Fattori* 20/27 f 185' — 1536 maj 19.

²⁰ F. Gestrin, *Trgovina*, o. c.; str. 189 sl.; M. Verbič, *Rudnik živega srebra v Idriji do konca 16. stoletja*, disertacija v rokopisu na dekanatu FF, 1966.

²¹ Prim. F. Gestrin, *Trgovina*, o. c.; isti, *Mitninske knjige*, o. c.

²² Prav tam; O. Pickl, *Die Auswirkungen*, o. c.

²³ B. Djurdjev, *Odnos sela i grada kao osnova ekonomske formacije društva*, *JiC* 12 (1973), str. 23—39; F. Gestrin, *Boj za podeželsko trgovino med mestom in vasjo od konca 15. do srede 17. stoletja*, *JiC* 12 (1973) str. 72 sl.; prim. B. Grafenauer, *Pitanje odnosa grada i sela u istoriji naroda Jugoslavije*, *JiC* 12 (1973), str. 5—22, glej še slovensko besedilo v *Kroniki* 22 (1974), str. 143 do 153.

Ko govorimo o vlogi tranzitne trgovine v gospodarstvu slovenskih dežel tistega časa, je treba poudariti tudi to, da je bila s tranzitno trgovino v eno smer tesno povezana tranzitna trgovina v drugo smer in so se pri tem tudi že v srednjem veku uveljavljale tendence, da se uvoz izenači z izvozom. Kdor je izvažal (trговец namreč), je hotel tudi uvažati in obratno. In če je iz kakršnihkoli vzrokov izpadla tranzitna trgovina v eno smer, je imelo to za posledico, da je prenehala tudi v drugo smer. Temu pa je seveda sledil padec vsega trgovskega poslovanja.

Poglavitna predmeta tranzitne trgovine iz ogrskih dežel prek slovenskega ozemlja v Italijo so bile kože in živina, v obratno smer iz italijanskih dežel na Ogrsko pa je šlo beneško oziroma levantinsko blago, vsakovrstno italijansko sukno in tudi drugo uvoženo sukno (npr. angleški karasje), ki ga tudi v naših mitninskih knjigah pogosto najdemo, dalje vsakovrstno drugo luksuzno blago in tudi surovine.²⁴ Seveda se je blago tranzitne trgovine proti ogrskim deželam ustavljalo in razpečevalo že deloma tudi na slovenskih tleh. Vzrok za to je vsekakor iskati v velikih dobičkih, ki jih je ta tranzitna trgovina prinašala. V relativno oddaljenih ogrskih deželah so italijansko blago prodajali s tako visokimi cenami in kupovali tam robo s tako nizkimi, da je mogla ta trgovina velik del nakopičenega kapitala v obliki uvoženega blaga realizirati tudi na slovenskih tleh. Da je bilo res tako, bomo prikazali na primeru trgovine s kožami iz ogrskih dežel v Italiji, točneje v Markah, kjer je v arhivih v Pesaru, Fanu in Anconi ogromno podatkov o tej trgovini.²⁵

Že pred sredo XV. stoletja imamo precej številne podatke za trgovino s kožami v omenjenih mestih.²⁶ Kože, ki so v tem času prihajale v markizanska mesta, so bile v glavnem iz slovenskih dežel in viri jih označujejo kot »nemške kože«.²⁷ V posameznih letih so kože iz slovenskih dežel med vsemi kožami, ki so bile predmet kreditne trgovine in jih viri registrirajo, dosegle tudi do 85 odstotkov.²⁸ To stanje pa se je spremenilo z začetkom obravnavanega obdobja, torej ob koncu XV. in začetku XVI. stoletja, zlasti po smrti Matije Korvina, ko so zasedeni deli habsburških dežel s Štajersko in Ptujem zopet prišli pod Habsburžane. Začelo se je tedaj obdobje velike tranzitne trgovine s kožami iz ogrskih dežel proti Italiji, ki jo zaznamujejo tudi po-

²⁴ Prim. O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c.

²⁵ Podatki o tem so predvsem v seriji notarskih knjig, ki jih hranijo državni arhivi. Za Fano glej predvsem ASFa, not. knj. P. A. Galassi, N. Galassi, P. A. Graziani, A. Fusconi, L. di Mastro Paolo, L. Vignattoli, J. Roncoli in P. D. Stati. Za Pesaro glej ASP, not. knj. P. D. Ambrosi, S. Peponi, M. G. Lepri, L. Abbati, B. Fattori, Emillioni Almerico. Za Ancono ASA, not. knj. J. B. Alberici, G. Alberici, Giustiniani Girolamo. V celoti nad 50 knjig.

²⁶ Prim. ASFa, not. knj. L. Mastro Paolo A — 1440 nov. 17; prav tam — 1442 maj 19; prav tam — 1442 maj 26; ASFa, not. knj. E. di Domenico A f 251 — 1457 maj 18; ASFa, AAC II 14 — Consigli 1468 f 156 — 1469 nov. 14.

²⁷ . . . ex causa pretii sexdecim ballarum coriorum curaminis pilosi teotonici habiti et recepti per dictum Angelum (Bartoli Luce de Saltaria) ab eisdem (Nicolay Antonii de terra Fiumi et Addami Antonii de Firmo) in civitate Pensauri . . . — ASFa, not. L. Mastro Paolo A — 1442 maj 26.

²⁸ Podatki seveda tudi še v tem času nihajo. Tako je Nikolaj Ufreduci iz Ferma, a meščan Fana po znanih podatkih prodal leta 1479 samo 11 bal »nemških« kož v obliki kreditne trgovine (ASFa, not. knj. P. A. Galassi M f 21 in 31 — 1479 febr. 9 in 19), a v letih 1479 do 1493 nad 480 bal kož, med njimi okoli 55 bal »nemških« kož ali okoli 6,8%. Toda Jakob Lanthieri je v Fanu še leta 1518 med več kot 112 balami kož prodal na kredit 58½ bal »nemških« kož ali 64,7%. V Pesaru pa so odstotki »nemških« kož dosegli po sedaj znanih podatkih: 1499. leta okoli 30%, 1501. leta okoli 40%, 1502. leta 47%, 1504. leta okoli 77%, 1505. leta okoli 80%, 1506. leta okoli 85%, 1507. leta okoli 78% in 1508. leta okoli 58,5%; pozneje pa se javljajo le v posameznih letih v majhnih količinah. V Ancono pa je šlo še do srede XVI. stoletja sorazmerno precej »nemških« kož.

datki tridesetninskih postaj na meji med habsburškimi in ogrskimi deželami.²⁹ Število kož iz ogrskih dežel je tedaj tako poraslo, da so bile kože iz slovenskega ozemlja močno potisnjene v ozadje, čeprav se njihovo absolutno število ni zmanjšalo. Tvorile so v tem času le še 4 do največ 9 odstotkov vseh količin kož, ki nam jih viri v obliki kreditne trgovine posredujejo. To je trajalo vse do srede 40 let XVI. stoletja.

V grobem se je ta trgovina odvijala tako, da moremo razlikovati v času od konca XV. stoletja pa do srede 40 let XVI. stoletja dvoje različnih obdobij. Do konca habsburško-beneške vojne oziroma do začetka 20 let XVI. stoletja so trgovino s kožami na drobno v Italiji — bolje rečeno v Markah, na katere se omejujem — obvladovali italijanski trgovci. Toda kože so v že omenjena mesta v Markah posredovali bodisi kot posamezniki bodisi kot družabniki italijanskih tamošnjih trgovcev, kar je bil najbolj pogost primer, v pretežni meri trgovci iz slovenskih dežel, zlasti iz Ljubljane in Ptuja, ki sta bila poglavitni središči te tranzitne trgovine proti Italiji. Vendar pa so bili med njimi že v tem obdobju tudi trgovci italijanskega izvora, ki so se vsekakor tudi zavoljo trgovine s kožami naseljevali v mesta na Slovenskem (kot npr. Baptist Manati iz Pesara, člani rodbine Lanthieri, Anton Taeni iz Bergama idr.). Zlasti veliko vlogo v trgovini s kožami so imeli v tem času posamezni člani rodbine Lanthieri, doma s področja Brescie, ki so se prek mest v Markah, prek Fana in Pesara, naseljevali zlasti v Ljubljano in Ptuj, ki sta si pridobila v trgovini s kožami posebno mesto in pravice, zlasti Ptuj od leta 1513 dalje. Že v zadnji tretjini XV. stoletja so Lanthieriji posredovali kože in imeli v trgovini z njimi veliko vlogo v Fanu, proti koncu istega stoletja se v enakem pomenu pokažejo v Pesaru in zelo verjetno jim bodo podrobnejše raziskave dale enako mesto tudi v Anconi.³⁰ Tako je npr. Ivan, sin Antonija Lanthieri v letih 1477—1498 dobavljal kože najbogatejšim trgovcem v Fanu, ki so sodili tudi v vrste mestnega patriciata, plemstva (npr. Nikolaju Ufreduciju in Andreju Durantis). V letih 1509—1518 je v Fanu nadaljeval to dejavnost Jakob Lanthieri, ki je nato svojo veliko trgovino s kožami prenesel v Pesaro, a je trgoval tudi v Anconi.³¹ Lanthieriji, a tudi nekateri drugi trgovci; kot npr. Peter Reicher, ki je imel v Pesaru svoje veliko skladišče, so v tem času že v veliki meri trgovali s kožami tudi povsem za svoj račun.

Toda v podrobnostih je trgovina s kožami v tem opisanem času po posameznih mestih tekla vendar precej različno. Fano se je pokazal v primerjavi s Pesarom in z Ancono kot precej manjše tržišče, čeprav segajo doslej znani podatki o tej trgovini v njem vsaj za dve desetletji bolj nazaj kakor v Pesaru. Toda v Pesaru za časa habsburško-beneške vojne trgovskega prometa s kožami skoraj ni bilo (v letih 1509—1517 samo okoli 250 kož), kar bi se skladalo z uveljavljeno tezo v našem zgodovinoписju, namreč, da je za časa te vojne

²⁹ O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c., str. 81 in dalje; za tridesetnino glej O. Pickl, Der Dreissigst im Windischlande. Organisation und Ertrag des ungarischen Aussenhandelszollens in Oberslawonien im 16. Jahrhundert, ZHVS, Sonderband 18 (1971), str. 157—178; I. Kampuš, Prilog poznavanju tridesetnine u XVI. stoljeću, HZ 19—20 (1966/7), str. 195 sl.

³⁰ Za Fano ASFa, not. knj. E. di Dominico B f 142 — 1463 maj 23; not. knj. P. A. Galassi X — 1477 avg. 10 in sept. 17; not. knj. P. A. Graziani A f 304 — 1489 avg. 17, B f 283, 285', 335' — 1495 april 23, avg. 24 in dr.; not. knj. P. A. Galassi G, vložek za leto 1516; not. knj. N. Galassi B f 169, 236'; 242' — 1517 jan. 22, jun. 30, avg. 27. Za Pesaro not. knj. P. D. Ambrosi 38/7, 38/8, 38/23; not. knj. B. Fattori 20/22, 20/23, 20/27, 20/28 in 20/30; not. knj. P. D. Ambrosi 38/16, 38/17, 38/18; not. knj. S. Peponi 22/6. Za Ancono not. knj. Giustiniani Girolamo n° 660 f 157' — 1529 marec 15.

³¹ Glej op. 30.

začasno prenehala trgovina slovenskih dežel z Italijo.³² Nasprotno pa imamo v Fanu tudi v letih vojne nezmanjšani promet v trgovini s kožami, ki so jo obvladovali člani družine Lanthieri.³³ To pa pomeni, da bo treba gornjo tezo spremeniti, popraviti. S pritegnitvijo še novih virov se bo verjetno tudi pokazalo, da je sedanja podoba trgovine s kožami v Pesaru v času te vojne zgolj samo posledica trenutnega stanja raziskav. Dejstvo je namreč, da imamo v Pesaru v letih po vojni (1518—1524) obdobje silovitega vzpona trgovine s kožami, ki je skoraj nerazumljiv, če se je trgovina v prejšnjih letih prekinila. Po dosedaj znanih naših podatkih so v Pesaru v letih 1518—1520 v obliki kreditne trgovine prodali nad 47.000 kož, a v letih 1521—1523 celo blizu 97.000 kož, od tega samo v letu 1523 nad 45.000 kosov, leto pozneje pa še okrog 22.000 kož.³⁴ Vendar se zdi, da pri tem vrhuncu prodaje kož v Pesaru trgovci iz slovenskih dežel niso bili že v večji meri neposredno udeleženi, saj se šele v letu 1523 javlja Jakob Lanthieri, kot trgovec iz Ljubljane, s prometom nad 11.500 kož samo v obliki kreditne trgovine.³⁵

Po tem letu začenja novo obdobje v trgovini s kožami, ki traja nato približno do srede 40 let XVI. stoletja in ki se kaže po doslej znanih virih zlasti v Pesaru. Kakor so prej obvladali trgovino s kožami v Italiji v glavnem italijanski trgovci in so trgovci iz slovenskih dežel predvsem samo dobavljali kože zanje, pa so v tem času v trgovini s kožami v markizanskih mestih začeli neposredno nastopati trgovci iz slovenskih (in hrvatskih) dežel v tej obliki, da so italijanski trgovci prodajali kože za račun slovenskih trgovcev. Le-ti nastopajo sedaj kot principalali v družbah, ki jih medsebojno sklepajo z italijanskimi trgovci, a ti nastopajo kot njihovi aktorji, faktorji, prokuratorji in »res gestorji«. Ti italijanski trgovci, ki so spadali v sam vrh mestnih plemiških in trgovskih rodbin v omenjenih mestih,³⁶ so prodajali kože na drobno v imenu trgovcev iz slovenskih (in hrvatskih) dežel in za njihov račun. Kupci, ki so dobili s trgovskim poslom kože na kredit in ki so prihajali v Fano, Pesaro in Ancono iz zelo prostranega ozemlja srednje Italije, so v svojih zadolžnicah izrecno navajali, da so dolžniki italijanskemu trgovcu za račun trgovca iz slovenskih (in hrvatskih) dežel, svojega principala.³⁷ V Fanu, kjer so že v prejšnjem obdobju povsem za svoj račun trgovali s kožami tudi

³² Tako sem trdil tudi sam v delu *Trgovina o. c.*, str. 51.

³³ Tedaj sta v Fanu trgovala s kožami Anton Lanthieri in njegova družba ter Jakob Lanthieri, ki je v petih mesecih leta 1516 na kredit prodal okoli 111 bal kož, leto pozneje imamo le podatek za 15 bal, a v petih mesecih leta 1518 nad 112 bal kož; glej op. 30.

³⁴ To so izračuni na podlagi zadolžnic po zgoraj navedenih notarskih knjigah v Pesaru. Po nekem podatku je okoli leta 1550 (?) šlo iz Ogrske prek slovenskega ozemlja okoli 10.000 tovorov kož (kar bi bilo okoli 20.000 bal s povprečno 10 kožami vsaka. — O. Pickl, *Die Auswirkungen o. c.*, str. 91, tudi op. 64.

³⁵ ASP, not. knj. P. D. Ambrosi 38/8 za leto 1523.

³⁶ V Pesaru so to bili zlasti Vincenc Buratelli in njegovi sinovi, Nikolaj Streiner, Bartolomej Pompeo, Marko Pechs in njegovi bratje, v Fanu Andrej Durantis, Ivan in Andrej Galassi ter Hieronim Galassi, ki mu je bil principal Jakob Lanthieri (ASFa, not. knj. A. Fusconi E f 27' in 336' — 1518 jan. 16 in april 25), v Anconi pa Ivan de Senatis (Senatus).

³⁷ Zadolžnice so bile, čeprav jih doslej poznamo nekaj tisoč, precej enotne. Dolžnik iz kreditne trgovine se je priznal za dolžnika trgovca v Pesaru, Fanu ali Anconi za vrednost prodanih kož ali za preostanek plačila, če je kože deloma plačal, toda v imenu oziroma za račun ljubljanskega principala. Formule so se navadno glasila: »... ex causa pretij petiorum (121) choriurum pilosorum de ratione domini Alexij Moscon...« (ASP, not. knj. B. Fattori 20/25 f 517 — 1535 okt. 15) ali »... ex causa pretij (30) choriurum pilosorum ei venditorum de ratione domini Bolcampos (Volfgang Posch) de Lubiana...« (prav tam f 277 — 1535 jun. 26), ali »... pro residuo pretij petiorum (280) choriurum pilosorum de ratione domini Georgij Regal de Petouia...« (not. knj. B. Fattori 20/27 f 375' — 1536 jan. 15), ali »... pro residuo pretii petiorum (79) choriurum manziurum ei venditorum et consignatorum de ratione domini Hieronimi de Buchari...« (prav tam f 679 — 1536 jul. 29).

trgovci iz naših dežel, se je ta preobrat javljal že leta 1518.³⁸ V Pesaru pa se je to začelo šele v letu 1523 in pesarski trgovci nato v letih 1525—1545 za svoj neposredni račun ne prodajajo več dosti kož, pač pa jih v pretežni meri prodajajo za račun trgovcev iz slovenskih (in hrvatskih) dežel. Kakšna je bila razvojna črta trgovine s kožami v tem času v Anconi, še ne vemo povsem točno. Zdi se pa, da v tem mestu ni prišlo v tako izraziti obliki do razvoja, kakor ga moremo slediti v Pesaru. Res je, da tudi v Anconi prenehajo podatki o trgovini s kožami iz slovenskih (»nemške kože«) in ogrskih dežel v letu 1545,³⁹ vendar imamo pri vseh razpoložljivih podatkih le posredno potrditve, da so tudi anconski trgovci prodajali kože za račun trgovcev iz slovenskih dežel, ki so jim bili družabniki. Tako poznamo take oblike poslovanja med ljubljanskim trgovcem Francem Mosconom, ptujskim trgovcem Venturinom Maffette z ankonskim trgovcem Ivanom de Senatis (tudi Senatus).⁴⁰ Vsekakor pa so trgovci iz slovenskih dežel zalagali tudi ankonske trgovce s kožami slovenskega in ogrskega izvora (taki so npr. bili Jakob Lanthieri, ki je bil stalni poslovni partner zgoraj omenjenega Ivana de Senatis, Andrej della Motta iz Trsta, prokurator Lanthierijev, in drugi člani družine Maffette, ki so poslovali v Anconi prek svojega rojaka Renalda Maffette, prebivalca v Anconi.⁴¹

V to trgovino s kožami v Italijo je posegalo, kolikor vemo doslej, približno 35 trgovcev iz slovenskih dežel, posredno pa jih je lahko bilo še znatno več. Ko govorimo o slovenskih deželah, mislimo predvsem na nekaj tedanjih mestnih središč, ki so obvladovali to tranzitno trgovino in ki so nasploh v tedanji trgovini nekaj oziroma več pomenili. To so bili Ptuj in Ljubljana ter deloma Trst, Gorica in tudi Reka. Vloga posameznega mesta v tej tranzitni trgovini je bila v različnih obdobjih različna, toda pomen Trsta kot prekmorskega izhodišča je postajal vedno večji. Piran in Koper sta bila v tem obdobju od te tranzitne trgovine pravzaprav že odrezana. Zato se tudi, kot bi presekali, v piranskih virih po letu 1500 ne omenjajo več Ljubljančani, čeprav jih je bilo poprej na ducate. Mogli bi reči, da je bila v teh letih tranzitna trgovina s kožami v Italijo, predvsem pa seveda v Marke in še zlasti v Pesaro, v veliki meri v rokah ptujskih in ljubljanskih trgovcev in njihovih italijanskih družabnikov. Med trgovci, ki so trgovali s kožami (in seveda z drugim blagom) proti Italiji in v markizanska mesta, so bili deloma tudi v mesta na Slovenskem doseljeni trgovci italijanskega izvora: npr. člani rodbine Lanthieri, Moscon, Marenze, Regali, Maffette, Martinenghi, dalje Babbist Manati, Anton Taeni in Janez Krstnik Valvasor, ki so bili meščani in prebivalci v Ljubljani, Ptuj in Gorici. Med drugimi trgovci s kožami pa je naštetih: Janža in Lenarta Glanshoferja, Pankracija Lustalerja (Dolničarja), Lenarta in Viljema Prauns-

³⁸ ASFa, not. knj. A. Fusconi E f 27' — 1518 jan. 16, f 336' — 1518 april 23; Hieronim Galassi je prodajal kože na kredit »vice et nomine domini Jacobi Lanterii«. Prim. še not. knj. A. Fusconi I f 104 — 1521 marec 22.

³⁹ Po dosedaj znanih virih se v Anconi po tem letu ne omenjajo več kože iz slovenskih in ogrskih dežel, pač pa kože iz Levante, Montecastra in Varne. ASA not. knj. J. B. Alberici, n° 235 f 327' — 1545 jun. 30; isti, not. knj. n° 243 f 265 — 1554 nov. 12; prim. še not. knj. J. B. Alberici n° 235, f 62 — 1542 april 6.

⁴⁰ ASP, not. knj. B. Fattori 20/32 f 38 — 1540 marec 8.

⁴¹ ASA, not. knj. G. Alberici n° 29 f 38' — 1524 febr. 25; ASA, not. knj. Giustiniani Girolamo n° 660 f 157 — 1529 marec 15; ASA, not. knj. J. B. Alberici n° 230 f 5 — 1544 marec 11, f 92' — 1544 april 8; isti n° 235 f 201' — 1545 maj 1.

pergerja, Marka Stettnerja, Volbenk Polža,⁴² njegovega sina in dediča Janeza Krstnika, Antona Cvenklja, Hieronima Bruneta, Petra Reicherja, Andreja Foresta, Janža Dorna, Andreja Dolenika, Frančiška Catanija, Janža Weilhamerja, Lenarta Hrena, Blaža Sorica, dalje Andreja della Motta, Draghija Picardi in Ivana Franca del Fin, Ivana Berthozzi (Berthos), Petra Vitalisa iz Trsta, Gašperja Pastorja iz Zagreba in Hieronima iz Bakra.^{42a} Vsi ti trgovci so bili za svoje poslovanje dovolj pripravljeni. V veliki meri, če ne že v pretežni večini ali vsi, so znali latinsko, nemško, italijansko in slovensko. Vsi akti, vezani na to trgovino s kožami, so pisali v markižanskih mestih notarji v latinščini. Tudi mandat o prokuraturi, ki ga je za Lenarta Hrena po naročilu principala Janža Weilhamerja napisal ljubljanski notar Benedikt Kuripešič je bil sestavljen v latinščini. Podpisali pa so ga vsak z lastnoročno napisano klavzulo v italijanščini Peter Reicher, Volbenk Polž, Marko Stettner in Hieronim Brunet.⁴³ Nemško so praviloma znali vsi večji trgovci v mestih na naših tleh, prav tako pa je povsem razumljiva trditev, da so znali tudi slovensko. Dalje so bili vsi ti trgovci seznanjeni z osnovami knjigovodstva, ki so ga nujno morali voditi ob tako zamotanem poslovanju, kakor se nam kaže ob tranzitni trgovini s kožami. Posamezni ohranjeni primeri ali drobci takih knjig, ki jih poznamo, in pa podatki iz italijanskih virov nas v tej trditvi potrjujejo. Tako je trgovske knjige vodil tudi Jakob Lanthieri, ki je za to opravilo imel celo posebnega pisarja.⁴⁴

V Pesaru so ti trgovci od leta 1498 — z izjemo v letih od 1508 do 1517, ko prometa s kožami po doslej znanih virih skoraj ni bilo — do leta 1545 prodali v obliki kreditne trgovine blizu 400.000 kož, za kar so kupci ostali dolžni okoli 250.000 beneških oziroma ogrskih zlatih dukatov kredita (vrednost kož je bila še precej višja). Sodeč po teh podatkih, dobljenih iz velikega števila zadolžnic, bi mogli soditi, da so v Pesaro v tem obdobju dostavili več kakor milijon kož v skupni vrednosti okoli milijona zlatih dukatov. To pa je za čas približno štiridesetih let velika množina in ogromna vsota, kar je bila seveda že tudi navedena kreditirana vsota. Celo posamezni zaključni računi po poteku trajanja sklenjene družbe za trgovino s kožami kažejo vsote po 700 in več zlatih dukatov, ki jih je dolžan plačati italijanski trgovec našemu trgovcu ali pa mu za dolžno vsoto poslati razno dogovorjeno blago v poravnavo dolžne vsote.⁴⁵ To pa je bila tedaj vrednost, za katero se je dalo dobiti 50 do 60 konj, kar bi danes zneslo blizu osemdeset in več milijonov starih dinarjev, oziroma je bila tedaj cena za pet, šest in tudi več hiš ali šest in več precej velikih ladij za prekjadranski promet. Torej vsekakor že veliki kapitali, ki jih je ta kreditna trgovina zadrževala izven meja slovenskega

⁴² Ko je bil leta 1525 osebno v Pesaru in je bil priča pri kasiranju listine iz leta 1523 jul. 4, je notar zapisal njegov priimek, vsekakor po osebni navedbi, kot »Bulsch de Lubiana mercatore«, torej Polž — ASP, not. knj. B. Fattori 20/11 213' — 1523 jul. 4. Leta 1536 pa je notar Fattori njegov priimek zapisal v zadolžnici kupca njegovih kož iz Pinnabilli, kupljenih za njegov račun pri Vincencu Buratteli, kot Poss — ASP, not. knj. B. Fattori 20/27 f 681' — 1536 jul. 29.

^{42a} O trgovini s kožami in njenimi nosilci pripravljam obsežnejšo razpravo za ZČ.

⁴³ ASP, not. knj. B. Fattori 20/27 f 181' — 1536 avg. 26 (npr. Io Marco Stetner da Lubiana sui parte a quanto di sopra se contiene or per fede de ei ho scritto questo di mia propria mano, anno, giorno supradicto).

⁴⁴ ASP, not. knj. B. Fattori 20/25 f 462 — 1535 sept. 22: »... ex libris ... scriptis per egregium virum Constantinum Tomodellum tunc scribam librarum illorum de Lanterijs.«

⁴⁵ Gre za zaključni račun med Petrom Reicherjem iz Ljubljane in njegovima poslovnioma tovarišema, bratoma Ivanom Krstnikom ter Ivanom Frančiškom de Puteis iz Pesara. ASP, not. knj. B. Fattori 20/9 f 202' — 1520 nov. 25.

ozemlja, pogosto celo za daljši rok. Obstajale so namreč pogodbe o trgovski družbi, v katerih so s posebno klavzulo določali, da italijanski faktor oziroma prokurator drži denar iz tega poslovanja vso dobo trajanja družbe (npr. tri leta, kot je bil primer s pesarskim trgovcem Nikolajem Strainerjem) in ga ni smel izplačati niti svojemu soprokuratorju, kolikor to ne bi dovolili ljubljanski principalali.⁴⁶ Vsekakor to pomeni, da je vsak od zgoraj naštetih trgovcev iz slovenskih mest za sorazmerno dolgo dobo kreditiral visoke vsote denarja v Italiji, iz česar sledi sklep, da so morali razpolagati z resnično kar velikimi kapitali.

Ta tranzitna trgovina je imela svojevrstne oblike tehnike, ki jih zaenkrat poznamo le na enem koncu, to je v Italiji, nimamo pa podatkov o njih na drugem koncu, v ogrskih deželah. Zavoljo nje so nastajale družbe, ki so trajale praviloma dve ali tri leta, lahko pa tudi daljšo dobo, in ki so jih sestavljali trgovci iz slovenskih in italijanskih dežel. V njih so se pogosto povezovali po trije trgovci, od katerih je eden posloval na področju nabave kože, drugi jih je posredoval na italijanski trg, tretji pa jih je tu v imenu družbe (ali tudi v svojem imenu ali v imenu svojega principala in za njegov račun) razpečeval. Za poslovanje v Italiji so tudi trgovci iz slovenskih dežel imenovali posebne prokuratorje, ki so bili ali iz vrst italijanskih trgovcev ali pa so pošiljali take prokuratorje v Italijo iz domačih krajev.⁴⁷ Naj navedemo en primer. Janž Weilhamer, družabnik Vida Khisla, je imenoval za svojega prokuratorja v Italiji Lenarta Hrena, očeta škofa Hrena, ki ga poznamo iz reformacije. To je storil s posebnim mandatom, ki ga je napisal, kakor vemo Benedikt Kuripešič kot javni notar v Ljubljani. V njem so bile točno opredeljene naloge, dolžnosti in pravice prokuratorja. Iz njega in podobnih aktov jasno spoznamo funkcije prokuratorjev v tedanji tehniki trgovanja. Weilhamer je dal Hrenu pooblastilo za trgovanje z vsakovrstnim blagom in za kreditno poslovanje v italijanskih deželah in v Neapeljskem kraljestvu, dalje za izterjevanje dolgog in da sme v zvezi s tem ukrepati proti dolžnikom po običajih in pravih prokure. Imel je pravico tožiti in klicati pred svetno in duhovno sodišče vsakogar v zadevi dolga, prodaje ali nakupa, imel je pravico zahtevati priče in razna dokazila, zahtevati posebne arbitre v gospodarskih sporih. Mogel pa je vse spore reševati tudi na miren način brez stroškov in škode. V njegovo dolžnost je sodilo pravo izdajati razne akte, cirografe, izstavljanje računov in obračune ter zaključevati poslovanje. S splošno formulacijo, da sme storiti vse, kar je potrebno in koristno v zadevi prokure, je dobil pravzaprav pravico, da spremeni vse, kar se mu bo zdelo prav spremeniti. Toda Hren je z vsem svojim premoženjem jamčil za izvajanje svojega mandata.⁴⁸ Podobno je bil ljubljanski meščan Blaž Soric prokurator in faktor celi vrsti trgovcev iz slovenskega zaledja, ki so ga za svoje zadeve in poslovanje pošiljali v Italijo. Enako vlogo je imel tudi Andrej della Motta iz Trsta, ki je bil pogosto prokurator članov družine Lanthierjev.⁴⁹ Vsi pro-

⁴⁶ Prim. ASP, not. knj. B. Fattori 20/32 f 38 — 1540 marec 8.

⁴⁷ Tako so bili družabniki Nikolaj Marenze, Andrej Foresto in Vincenc Burattelli — ASP, not. knj. B. Fattori 20/31 f 424 — 1539 okt. 1; ali Venturin Maffette, Franc Moscon, Gaspar della Vecchia in Nikolaj Streiner — ASP, not. knj. B. Fattori 20/35 f 370' — 1542 avg. 8 itd.

⁴⁸ ASP, not. knj. B. Fattori 20/27 f 181' — 1536 avg. 26.

⁴⁹ Tako npr. Gregorju Regalu, Volbenku Polžu in Hieronimu de Bucharo Blaž Soric iz Ljubljane (a doma iz Sorice, odtod njegov priimek) — ASP — not. knj. B. Fattori 20/28 f 23' — 1537 jan. 13; 20/25 f 277 — 1535 jun. 26; 20/27 f 180' — 1536 avg. 26 itd. Za Andreja della Motta npr. ASP, not. knj. B. Fattori 20/22 f 150 — 1535 nov. 27; 20/22 f 150 — 1535 nov. 27; 20/25 f 354' — 1534 sept. 14.

kuratorji pa tudi italijanski družabniki trgovcev iz naših krajev, za katerih račun so prodajali kože, so se morali držati določila, da so prodajali kože samo v dukatih, zlatih beneških ali ogrskih dukatih. To na svoj način tudi kaže velik pomen tranzitne trgovine s kožami. Niti ena cena kož oziroma niti ena kreditnih postavk za kože ni bila izražena v florinih, ker je bila razlika v vrednosti v primerjavi z dukati zelo velika. Ta razlika, se zdi, je že sama po sebi prinašala del dobička iz te trgovine (ki pa se je povezovala še s številnim drugim blagom v obe smeri).⁵⁰ O tem dobimo predstavo že iz naslednjega približnega izračuna. Govedo, ki je šlo s trgovino proti Italiji, je na Ogrskem imelo okoli srede 16. stoletja ceno 13 florinov, iz česar sklepamo, da je mogla biti cena kože na istih tržiščih vsekakor precej nižja od cene enega florina. V Pesaru pa je bila v istem času prodajna cena kože na kredit 1 beneški ali ogrski dukat, včasih nekaj več, drugič nekaj manj od te cene. Ker je imel florin tedaj vrednost 40 boloninov, dukat pa 63, se razmerje dobička ne glede na stroške transporta in na prometne pristojbine dovolj jasno pokaže. Razumljivo, da moremo prav s tem prometom v Italijo in z vlogo, ki jo imajo trgovci iz slovenskih dežel v tranzitni trgovini iz ogrskih dežel proti zahodu, vezati nakopičenje velikih trgovskih kapitalov, ki se kažejo v rokah sorazmerno mnogih trgovcev v Ptuju, Ljubljani, Trstu in deloma celo na Reki v desetletjih od konca XV. do okoli srede XVI. stoletja.

Toda tranzitna trgovina s kožami je začela okoli srede XVI. stoletja doživljati pomembne in za slovenske trgovce neugodne spremembe. Na eni strani so v slovenskih deželah pomrli nekateri veliki trgovci, ki so obvladovali precejšen delež te trgovine (npr. Jakob Lanthieri, Aleksij Moscon, Volbenk Polž in Gregor Regal). Na drugi strani se je začejala tedaj uveljavljati precejšnja konkurenca trgovini s kožami iz slovenskih in ogrskih dežel v sami Italiji. V Pesaru, Anconi in Fanu so se namreč tedaj na trgu začele pojavljati v večjih množinah kože iz področja Varne in Montecastru,⁵¹ ki so prihajale tudi iz Pere, a v Anconi še posebej kože iz Grčije in Levante,⁵² ki so jih v veliki meri posredovali dubrovniški trgovci in dovažali dubrovniški pomorci. V to trgovino so začeli, dalje, ob istem času posegati na veliko florentinski, genovski, beneški pa tudi flandrijski in celo angleški trgovci.⁵³ Vsi ti trgovci so prodajali kože na kredit pod ugodnejšimi pogoji. Če so bili doslej precej nasplošno uveljavljeni v praksi kreditni roki za čas treh

⁵⁰ Kot primer naj navedemo družbo. Leta 1522 so faneški meščani Konstantin in Firman, sinova Kerubina Firmana, ter Gentil, nečak mojstra Donata, ustanovili družbo za trgovanje z lesom, železom, voskom, kožami in drugim blagom za štiri leta (... fecerunt insimul et adinvicem societatem ad exercitium lignaminum, ferromum, cerarum et coriorum et aliarum rerum et ad usum bone societatis duraturus per quatuor annos proxime futuros. — ASPa, not. knj. A. Fusconi K f 218 — 1522 jun. 28.). Leta 1542 pa je Vincenc Buratelli za račun Alojzija Marenze prodal 100 kož poleg tega pa še štiri poveze železa, narejenega po bresciansko in štiri barile medu za svoj račun. — ASP, not. knj. B. Fattori 20/35 f 525 — 1542 dec. 23.

⁵¹ Prim. ASP, not. knj. B. Fattori 20/22 f 255' — 1537 jan. 7; 20/28 — 1537 april 30, jun. 28 in 30, jul. 17 in 28, avg. 2 in 8, sept. 19; 20/30 — 1540 okt. 15; 20/36 f 113' bis — 1543 jul. 30. f 147 — 1543 avg. 14; ASA, not. knj. J. B. Alberici n° 233 f 62 — 1542 april 6, n° 233 f 31 — 1543 marec 8; n° 243 f 265 — 1554 nov. 12. Druge podatke glej še pod op. 53.

⁵² ASA, not. knj. J. B. Alberici n° 247 f 69' — 1541 jul 14 (coria de Gretia); n° 235 f 62 — 1542 april 6, f 74 — 1542 maj 17, f 75 — 1542 maj 17, f 80' — 1542 maj 25; n° 230 f 182 — 1544 jun. 9; n° 235 f 327 — 1545 jun. 30.

⁵³ Prim. ASP, not. knj. B. Fattori 20/37 f 219 bis — 1543 sept. 17, f 321 bis — 1543 nov. 9; isti 20/34 f 68', 190', 234', 267', 275', 286', 293', 294', 298', 299', 306', 315', 362', 363, 367, 383, 395', 405, 422, 440, 445, 449', 523', 623; dalje še isti 20/35, 20/36, 20/37, 20/38 (tudi v zvezi z našimi trgovci): isti 20/36 f 143, 143', 144'; ASA, not. knj. J. B. Alberici n° 233 f 61' — 1542 april 6, f 62 — 1542 april 6; n° 230 f 26 — 1544 febr. 9, f 182 — 1544 jun. 9.

mesecev, so oni dajali kože na kredit na petmesečni rok. Ta sprememba v plačilni praksi kreditov ni dosti pomenila, bil pa je ta ukrep vendar zelo važen psihološki moment. S plačilom kreditnih vsot za kupljene kože je bilo po mojih izračunih namreč približno takole. Točnih, to je, ob poteku roka plačanih kreditiranih vsot za prodane kože je bilo zelo malo, morda dober odstotek vseh zadolžnic. V času enega leta po poteku roka so plačali in kasirali približno do 50 odstotkov dolgov v kreditni trgovini s kožami. V štirih do petih letih po poteku roka se je ta odstotek dvignil na okoli 70—80 odstotkov. Znani pa so tudi primeri, da so dolg iz te kreditne trgovine poravnali dolžniki šele po osmih in več letih. Na drugi strani pa so bili precej pogosti tudi primeri, da so bili posamezni trgovci že v enem letu skoraj 100 % izplačani. Vendar je ostalo kakih 30—20 odstotkov kreditnih poslov za kože neporavnanih v škodo trgovca-upanika.⁵⁴ Ta izračun naj služi zopet kot ilustracija kako dolgo je ležal trgovski kapital posameznih trgovcev iz slovenskih dežel brez kroženja oziroma kolikšen del ga dolžniki niso nikdar poravnali, kar kaže kako velike dobičke je morala dajati trgovina s kožami, da se jim je z njimi še vedno splačalo trgovati.

Med vzroki, da se je tranzitna trgovina s kožami izmikala iz rok trgovcev v slovenskih deželah, pa je vendarle najpomembnejši bil ta, da se je začel promet s kožami preusmerjati na druge poti, zlasti na pot prek Bosne v Dubrovnik, kar je med drugim povezovali s konsolidacijo razmer turške oblasti in težnjami paš v Bosni. Prve pojave tega premika v trgovini s kožami lahko zasledimo že proti koncu 30 let. Sredi 40 let pa se trgovci na slovenskih tleh že močno pritožujejo, da se trgovina s kožami preusmerja prek Hrvatske oziroma po Bosni v Dubrovnik.⁵⁵ Isti proces je ugotovil po graških virih tudi tamkajšnji univerzitetni profesor O. Pickl, vendar ga je postavljajal za približno desetletje pozneje v leto 1555.⁵⁶ Preokret, ki ga postavljajam že v čas okoli leta 1545, se kaže tudi v tem, da se po tem letu v virih v Pesaru ne omenjajo več trgovci s kožami iz slovenskega ozemlja, ki so dotlej trgovali v Markah. Isto nam kažejo namreč tudi doslej znani viri za Ancono.⁵⁷

Ta sprememba v tranzitni trgovini s kožami je prizadela trgovino na slovenskih tleh z več vidikov. V markežanskih mestih so trgovino s kožami za svoj račun povsem prevzeli tamkajšnji trgovci, ki so šli v to smer zopet že nekaj let pred 1545. letom. S tem so trgovcem iz slovenskih dežel zapirali tržišče na italijanski strani. Na drugi strani pa je zavoljo prenosa tranzitne trgovine s kožami na druge poti trpela trgovina na slovenskih tleh tudi zavoljo tega, ker je na nove poti vsaj deloma prehajala tudi tranzitna trgovina iz Italije proti ogrskim deželam, ki so jo doslej v zvezi s trgovino s kožami prav tako deloma obvladovali tudi trgovci na našem ozemlju. Promet z blagom je namreč praviloma po pravilu »protivožnje« v obe smeri potekal po

⁵⁴ Pri zadolžnicah so notarji ob pričah in po naročilu upnika zapisovali dan plačila ali pa so listino enostavno prečrtali ali prekrizali, ko je bil dolg iz kreditne trgovine poravnán. Sledil sem tem zaznambam pri zadolžnicah za vsakega trgovca posebej in izračunal odstotke plačil po letih. Zgornja razmerja predstavljajo približno povprečje.

⁵⁵ Prim. AS, Stan. a. F 207 f 785 — 1544 april 28; oceno dela O. Pickla v ZČ 25 (1971), str. 308 sl.

⁵⁶ O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c., str. 93 sl., 114, 126.

⁵⁷ Z letom 1545 v Pesaru prenehajo vesti o tej trgovini, tega leta pa je promet s kožami padel le na dobrih 1110 kož. Tudi v Anconi notar J. B. Alberici vsebuje podatke o trgovini s kožami le do leta 1545, poznejše knjige teh podatkov nimajo.

istih poteh. S tem se ni trgala samo ena važnih gospodarskih vezi med slovenskimi in italijanskimi deželami, marveč je to negativno vplivalo tudi na obseg trgovine slovenskih dežel z Italijo nasploh.⁵⁸

Po tem prenosu trgovine s kožami med ogrskimi in italijanskimi deželami na druge poti in po njenem upadu prek slovenskega ozemlja, je posledaj ostala za tranzitni promet prek slovenskega ozemlja samo še druga pomembna veja tranzitne trgovine med temi deželami, trgovina z živino, z govedom, ki se je usmerjala zlasti na beneško ozemlje, še posebej v Benetke, po skoraj istih poteh kakor trgovina s kožami.⁵⁹ Iz ogrskih tržišč za živino, ki je prihajala v veliki meri iz Puste, — a ta tržišča so bila ista kakor za kože — so po poteh prek Pečuha (Pécs), Sigeta, Kaniže ali Legrada gonili živino ali po poti v smeri proti Zagrebu, dalje po dolini reke Krke, na Lož, prek Postojne in Gorice v Italijo, ali pa po poti čez Ptuj, Celje, Vransko, Ljubljano, Postojno in Gorico na beneško ozemlje. Toda na to pot se je vezala pri Ptuju tudi pot, ki je šla od Segedina in Stolnega Beograda (Székesfehérvár) na Veszprém, Billege, Türje, Vasvár, Rákos, Mursko Soboto (Morezambott) in prek Mure na Ptuj. Ob tej poti so na slovenskih tleh plačevali mitnino za živino v Murski Soboti, na prehodu čez Muro, v Ptuj, na mostu čez Dravo pri Ptuj, v Slovenski Bistrici, Celju, Vranskem, Podpeči, Ljubljani, pri Vrhniki (Tunda), v Planini, Landolu in v Gorici. Višina mitnine se je gibala na postajah od 1 baca oziroma pol krajcarja (cerantano) do 2 bacov oziroma enega krajcarja za vsakega vola (per bo). Toda v Ljubljani so morali za sto volov ene vrste (bovi tersi) plačati 16 dukatov, a od sto velikih volov 20 dukatov, a v Gorici od vsakih 40 dukatov vrednosti volov po 1 dukat.⁶⁰

Tudi v tej tranzitni trgovini z živino so bili poleg italijanskih trgovcev, zlasti beneškega in bergamaškega izvora, v veliki meri udeleženi trgovci iz slovenskih dežel. Del italijanskih trgovcev se je zavoljo te trgovine tudi naseljeval v središča te trgovine, v Ptuj in Ljubljano, in pridobival tam meščanske pravice. Veliki kapitali, ki so jih že konec XV. stoletja nakopičili nekateri ptujski meščani (Henrik in Peter Meichsner, Janž Thumer, Ladislav Swetkowitz), izvirajo nedvomno tudi iz te trgovine.⁶¹ Ljubljanski trgovec Peter Samardo je samo leta 1518 izvozil v Italijo okoli 3000 volov s posebnim spremnim pismom deželnih oblasti.⁶² Tudi po upadu tranzitne trgovine s kožami so imeli zlasti ptujski in ljubljanski trgovci večino trgovine z živino še naprej v svojih rokah. Med njimi pa jih je bilo precej tudi iz Italije, ki so postali meščani v obeh mestih (Moffette, Moscon, Martinengo idr.). Tako so bili največji trgovci z živino iz Ptuja in Ljubljane še leta 1564 na nakladniškem uradu v Ljubljani dolžni velike vsote za neplačane prometne pristojbine. Peter Valentin, meščan v Ptuj, imenovan tudi Peter Olasz ali Peter

⁵⁸ Okoli leta 1350 naj bi šlo prek slovenskih dežel v Italijo okoli 10.000 tovorov kož (glej op. 34). Če vzamemo, da je leta 1344 šlo v 4 ½ mesecih čez ljubljanski nakladniški urad okoli 1060 tovorov kož (J. Zontar, Drobeč registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1344, Kronika 16 (1968), str. 32), je zgornja ocena precej blizu resnice. To pa v tem času pomeni, da so trgovci na Slovenskem izgubljali vsaj velik del, če že ne ves promet od teh okoli 20.000 tovorov zelo donosnega blaga tranzitne trgovine v obe smeri med italijanskimi in ogrskimi deželami.

⁵⁹ O. Pickl, Die Auswirkungen o. c., str. 96, op. 81.

⁶⁰ Prim. Kardos Tibor v Századok 85/3-4 (1951), Budapest 1952, str. 438 in 442 (podatke mi je posredoval prof. Vilko Novak, za kar se mu tudi tu najlepše zahvaljujem); J. Zontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka) Zbornik ob 900-letnici Kranja, 1964, str. 157 sl.

⁶¹ O. Pickl, Die Auswirkungen o. c., str. 76 sl.

⁶² J. Zontar, Vloga Kranja o. c., str. 158.

Italijanci, ki je dal v predhodnih 20 letih mitnicam okoli 360.000 goldinarjev mitninskih pristojbin na poteh od Ogrske do Italije, je bil tega leta dolžan nakladniškemu uradu 8596 goldinarjev, Ivan Jakob Moffette iz Ptuja pa 3165 goldinarjev. Andrej Forest in Franc Moscon, oba meščana v Ljubljani, 1379 oziroma 566 goldinarjev; Bernard Muerlackho iz Gorice pa 292 goldinarjev. Leta 1568 pa so bili dohodki nakladniškega urada v Ljubljani od trgovine z živino 16.254 goldinarjev.⁶³

Po tem letu pa je trgovina z živino nenadoma upadla in v letih 1570 ter 1571 so znašali dohodki nakladniškega urada komaj še okoli 40 odstotkov prejšnjih. Vzrok za ta nenadni padec je iskati v posledicah vojne po padcu Sigeta, turški osvojitvi ogrskega ozemlja južno od Blatnega jezera in podreditve Stolnega Beograda (Székesfehérvár), kjer so bila doslej poglavitna tržišča za živino, namenjena v Italijo. Tržišča te trgovine so se tedaj prenesla na ozemlje severno od Blatnega jezera proti Donavi. Ljubljanski in ptujski trgovci z živino niso zmogli novega stanja preusmeriti sebi v korist. Transitna trgovina z živino, ki so jo doslej obvladali, imajoč celo pravico predkupa na ogrskih trgih (Ptuj), jim je uhajala iz rok. Mnogi trgovci z živino italijanskega izvora, med njimi tudi nam že znani Peter Valentin, so tedaj zapustili Ptuj. Namesto njih se je polastila te trgovine grupa beneških trgovcev, združenih v »Compagnia del partito della beccaria«. V aprilu leta 1572 je dal nadvojvoda Karl družabnikom te družbe s posebnim privilegijem monopolne pravice za nakup živine na ogrskih trgih. Stanje se ni v ničemer spremenilo, ko je leta 1577 prevzela oskrbo lagunskega mesta nova skupina beneških trgovcev in je od leta 1577—1597 (s presledkom 1587—1593) kot poglavitni nakupovalec živine za družbo nastopal Luka Bazin (Wazin), ki je bil sicer ptujski meščan, a Benečan po rodu.⁶⁴ Zopet so torej pri deželnem knezu prevladali — kakor že večkrat prej ob vprašanih prometnih pristojbin, ki jih je zaradi dohodkov poviševal — fiskalni in kameralistični interesi nad starimi mestnimi privilegiji. Ta protekcijski ukrep je takoj oživil trgovino z živino, ki se je v velikih krdelih gonila prek slovenskega ozemlja, po postonjski in ljubljanski poti, še tja do konca XVI. stoletja, ko se je začela prenašati na druge poti.

Zgoraj omenjena družba oziroma njeni družabniki so torej poslej obvladovali s svojimi premočnimi kapitali (dajali so prometne pristojbine celo vnaprej, na ogrskih tržiščih so plačevali živino v gotovini) tranzitno trgovino z živino prek slovenskih dežel; postala je popoln monopol Benečanov.⁶⁵ Slovenske dežele niso bile udeležene pri njej od tega časa dalje v obravnavanem obdobju drugače, kakor da so dajale goniče, travnike, po katerih se je proti Italiji gonjena živina pasla in pa gostinske usluge.

Po tej spremembi so slovenske dežele izgubile pred začetkom zadnje četrtine XVI. stoletja še drugo vejo za svoje gospodarstvo izredno pomembne tranzitne trgovine iz ogrskih dežel proti Italiji, ponehaval pa so zavoljo tega in drugih vzrokov (plačevanje živine v gotovini) tudi poživljajoči to-

⁶³ O. Pickl, Die Auswirkungen o. c., str. 96 sl.

⁶⁴ Prav tam, str. 104.

⁶⁵ Z uvozom živine v Benetke, ki je v času monopolne obvlade trgovine v ogrskih deželah dosegel tudi število 20.000 do 50.000 glav (glej O. Pickl), je razložiti sorazmerno malo podatkov o trgovini s kožami iz naših dežel v Benetke. Kože so Benečani dobavljali v veliki meri s kupljeno živino. Na podlagi tega in že doslej znanih količin kož v markizanskih mestih sodimo, da je večina tranzitne trgovine s kožami prek slovenskih dežel šla v Marke.

kovi tranzitne trgovine z italijanskim blagom v obratni smeri iz Italije proti vzhodu.⁶⁶ Le desetletje pozneje so doživljale tudi fužine na slovenskih tleh, zlasti še na Kranjskem, velik upad proizvodnje in padale v težave. Gospodarstvo v slovenskih deželah, zlasti njegov neagrarni del, je šlo počasi proti krizi, ki ga je zajela ob koncu XVI. in v začetku XVII. stoletja. Pospeševali so ta razvoj trgovci iz italijanskih dežel, zlasti beneških, ki so (sicer že od srede XVI. stoletja) posegali v trgovino z blagom, proizvedenim na slovenskih tleh, kot npr. z železom in železnimi proizvodi, živim srebrom itd., in dobivali za to trgovino pri deželnem knezu — a tudi za uvoz italijanskega blaga — različne pravice (apalto). Razvoj v smeri depresije so še poglobljala velika davčna bremena, povezana z organizacijo in vzdrževanjem vojne krajine, delni prenos trgovine z živino iz slovenskih dežel na hrvatske poti prek ozemlja grofov Zrinjskih na Bakar, Bakarac in Senj, uveljavljanje poti prek Bozna, Brenerja in Tirolske v smeri proti Dunaju⁶⁷ za italijansko blago, povečane vloge poti prek Bosne in splitske »skele«, ki je pridobivala na pomenu zavoljo povezav turškega zaledja z dalmatinsko obalo pod beneško oblastjo in ki je močno konkurirala tudi trgovini Dubrovnika.⁶⁸ Vojna s Turki po bitki pri Sisku, devaluacija denarja in počasno uveljavljanje revolucije cen so gospodarsko dogajanje v smeri krize še pospeševali. Po dolgem obdobju konjunktore so slovenske dežele ob koncu obravnavanega obdobja padle v krizo, ki se je raztegnila še v prva desetletja XVII. stoletja (Kipper- und Wipperzeit).

* * *

S tranzitno trgovino prek slovenskega ozemlja med italijanskimi in ogrskimi deželami in obratno je povezovati številne razvojne tendence na naših tleh. Z njo je bil, kakor že rečeno, najtesneje vezan v veliki meri celotni tok trgovine na Slovenskem v obravnavanem obdobju, prav tako pa nove oblike poslovne tehnike in mišljenja, ki se tedaj kažejo in uveljavljajo med trgovci. Blagovno-denarni odnosi so se v tem obdobju v tolikšni meri okrepli kakor še nikoli poprej in z njimi je možno razložiti številna družbena nasprotja in razredni boj 16. stoletja, ki se kažejo zlasti v kmečkih uporih in reformaciji.

S to trgovino so se v rokah meščanov, zlasti ljubljanskih in ptujskih, na slovenskem ozemlju nakopičili za tisti čas zelo veliki trgovski kapitali, a z njimi so se že močno uveljavljali elementi zgodnjega kapitalizma. Doslej je v naši historiografiji prevladovalo prepričanje, da so trgovci v slovenskih deželah, kolikor so nakopičili trgovske kapitale, le-te pretežno vlagali v nakup zemljiške posesti in tudi v nakup plemiških naslovov, torej skušali z njimi preiti med plemstvo, med »gospodo«. Toda dejstvo je, ki je danes že v veliki meri dokazljivo,⁶⁹ da so trgovci od konca XV. in zlasti od začetka XVI. stoletja dalje pa vse do nastopajoče krize od 70 let tega stoletja dalje zavestno

⁶⁶ O. Pickl, Die Auswirkungen o. c., str. 115.

⁶⁷ Prav tam, str. 114.

⁶⁸ J. Tadić, Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja u XVI veku, ZČ 19—20 (1965/66), str. 204.

⁶⁹ Problem sem s študenti seminarja obravnaval v študijskem letu 1971/2 in pripravljam o njem posebno razpravo.

in na veliko vlagali nakopičeni trgovski kapital v proizvodnjo, ne samo v agrarno, marveč sprva v večji meri tudi v neagrarno proizvodnjo.

Skoraj vsi veliki trgovci, ki so se vključevali v trgovino na velike razdalje proti Italiji in ki jih v razpravi omenjamo, so se vključevali ali v založniške posle ali so postajali lastniki ali delničarji fužin in rudnikov ali lastniki raznih novih zvrsti neagrarne proizvodnje, ki so se tedaj uveljavljale na slovenskih tleh (in ki so jih deloma spoznavali v Italiji), celo tudi manufaktur, ki so tedaj nastajale na slovenskih tleh. Že ko sem pred desetletji pisal o gospodarskih in družbenih osnovah reformacije na Slovenskem, sem nekako bolj v »ihtu« kakor pa podprt z dokazi trdil, da so nekatera sicer v zgodovinopisju že znana podjetja delala na manufakturni osnovi, bila torej manufakture.⁷⁰ Trditev, ki je tedaj doživela ostro zavrnitev (pa tudi marsikatera druge, ki pa so bile že kmalu nato sprejete tudi v besedilih kritikov), je danes mogoče dokazovati. Vzemimo za primer ljubljansko steklarno, ki je bila prva na Kranjskem in katere lastniki so bili ljubljanski meščani: najprej Franc Cathani in Andrej Dolenik (do leta 1541), nato Vid Khisl in Janž Weilhamer, a končno Vidov sin Janž Khisl, ki si je še leta 1572 pridobil monopolne pravice za svojo steklarno. Leta 1526 sta prva dva lastnika, ki sta steklarno ustanovljala, dobila za »glösser prennung zu Laybach«, kakor jo vir imenuje, popoln monopol za steklarsko proizvodnjo na beneški način v deželi za dobo dvajsetih let.⁷¹ Po podatkih, ki jih navaja A. Gasparetto, je v ljubljanski steklarni od leta 1526 do 1547 delalo kar 14 muranskih mojstrov steklarjev.⁷² Lahko si zamišljamo, da vsak mojster-steklar ni delal v Ljubljani zgolj po eno ali dve leti, temveč jih imamo v steklarni hkrati po večje število, kar nedvomno kaže na večjo proizvodnjo. Še bolj se prepričamo o večji proizvodnji in tudi o večjem številu v steklarni zaposlenih ljudi iz pogodbe, s katero je Cathani (Captanio), ki se označuje kot »mercator et civis« Ljubljane, kupil v Pesaru od beneškega trgovca in lastnika steklarne Sebastijana Ansoino 105 miliarijev (okoli 50 ton) pepelike (»cineris ad faciendum vitros«) za 1100 zlatih dukatov. Rok dobave je bil eno leto, a vsa količina za steklarno važne surovine, ki so jo tedaj na veliko proizvajali na ozemlju dukata Urbino, naj bi se prek morja pripeljala v Trst v treh prevozih.⁷³ Naj poudarimo, da je velik del trgovcev iz Pesara, ki so trgovali s kožami, dobavljenih s strani trgovcev iz slovenskih dežel, doma, tudi v zameno za prodane kože, kupoval pepeliko, gvado, to je obljast oziroma silino, ki je služil kot surovina za barvilo, dalje velike množine olja, vina in celo žita, da je s tem blagom zalagal trgovce iz slovenskih dežel. Iz zgornjih treh podatkov nedvomno sledi, da je steklarna vendarle morala delati v neki manufakturni obliki in da so v XVI. stoletju manufakture na slovenskih tleh obstajale. Podobne podatke bi verjetno mogli najti — o tem sem prepričan — tudi za Khislrove delavnice na Fužinah pri Ljubljani. Za njegovo fužino vemo, da je proizvajala železne krogle za topove, ki so jih prodajali v Neapeljskem kraljestvu v Bariju.⁷⁴ Korigirati bo torej treba do-

⁷⁰ F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 15 sl.

⁷¹ Arhiv Dvorne komore na Dunaju — Gedenkbuch 27 (1526—1528) f 28' do 29 — 1526 marec 8. Podatek mi je posredoval prof. Božo Otorepec, za kar se mu tudi tu najlepše zahvaljujem.

⁷² A. Gasparetto, Il vetro di Murano dalle origini ad oggi, Venezia 1958, str. 106 sl.

⁷³ ASP, not. knj. M. Milioni f 50 sl. — 1527 sept. 16.

⁷⁴ F. Gestrin, Mitninske knjige o. c., str. 65.

slej uveljavljeno mnenje in pojave zgodnjega kapitalizma na naših tleh poglobljeno proučiti in spremeniti med drugim tudi gledanje na predstavnike zgodnjega kapitalizma v slovenskih deželah in jim dati tisto mesto, ki jim v zgodovini tega obdobja gre.

Z vsem tem razvojem, tudi trgovine kot pomembne gospodarske panoge tistega časa, moremo v veliki meri povezovati družbeni, politični in kulturni razvoj tega obdobja na Slovenskem. Poudarili bi tu predvsem posamezne sočasnosti dogajanja, ne da bi se spuščali v opisovanje in dokazovanje, tembolj ker za vsako teh zvez ni pričakovati neposrednih, pisanih virov, a vendar bi njihovi resničnosti težko oporekali.

V času ko so italijanski trgovci obvladovali trgovino s kožami v Italiji in posegali zavoljo nje (med drugim) na slovensko ozemlje ter je ta trgovina dosegala enega svojih viškov (okoli 1523/4), je rasel odpor proti temu med »domačimi«⁷⁵ trgovci. Tako so se leta 1526 kranjska mesta in trgi pri deželnem knezu pritožila proti nastalemu stanju in so ugotavljala, da so deželo pred kratkim preplavili številni tuji trgovci in da le-ti prevzemajo trgovino domačinom. Posebej so poleg nemških nastopila proti italijanskim trgovcem, ki da pred tem časom niso nikdar prišli dalj kakor do deželnoknežjih mest ob morju in do Gorice, a da sedaj prodirajo v deželo in trgujejo vse do Ptuja in Ogrske, na Koroško in še naprej. Pri tem so poudarjala, da zavoljo tega uhaja kapital iz dežele in da obstaja nevarnost propada še za tiste »domače«⁷⁶ trgovce, ki sedaj še vztrajajo. S tem stanjem so se ustvarjale osnove za širjenje reformacije med meščani. V času pa, ko so začeli trgovci iz slovenskih dežel v 40 letih izgubljati trgovino s kožami iz svojih rok, se začena meščanstvo masovno odločati za reformacijo v znak odpora med drugim tudi proti fiskalni politiki deželnega kneza in njegovi podpori »tujim«⁷⁷ trgovcem. Po začetku 70 let, ko so slovenske dežele izgubljale še drugo važno vejo tranzitne trgovine iz ogrskih dežel proti Italiji in ko je v gospodarstvu naraščala krizna situacija, se protestantsko meščanstvo, gospodarsko oslABLJENO po višku reformacije ni moglo več upirati protireformacijskemu pritisku in se je v boju med mestom in vasjo, kjer dobe podporo deželnega kneza le-temu versko podredilo.⁷⁶ Razvojne črte trgovine proti Italiji so v zvezi s celotnim naraščanjem blagovno-denarnih odnosov in zaostrovanja nasprotij med mestom in vasjo pomemben vzrok tudi za kmečke upore tega stoletja in zlasti za upor slovenskih kmetov v hrvaško-slovenskem uporu leta 1572/3.⁷⁷

Brez italijanskega vpliva, povezanega z neposrednimi gospodarskimi vezmi se med tedanjo družbeno duhovno elito na Slovenskem ne bi v toliki meri uveljavljalo humanistično mišljenje, čeprav je pri tem širjenju igrala važno vlogo tudi dunajska univerza, na kateri je študiralo veliko študentov iz slovenskih dežel. Prav tako pa se ne bi širili po slovenskih deželah elementi renesančne umetnosti, čeprav ne toliko v velikih umetnostnih spomenikih, marveč v malih delih in predmetih celo vsakdanje uporabe. Ti dve področji takratnega življenja sta dosedaj še premalo proučeni in jim bo treba posvetiti večjo pozornost.

⁷⁵ F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja. ČZN n. s. 5 (1969), str. 233 sl.

⁷⁶ F. Gestrin, Družbeni razredi o. c.

⁷⁷ Prim. F. Gestrin, Kmečka trgovina o. c. in isti, Boj za podeželsko trgovino o. c.

Prav tako je v prvih desetletjih razvoja reformacije na slovenskih tleh reformacijo povezovati z vplivi iz italijanskih dežel. Tako povezujem z njimi najstarejši sedaj znani podatek o začetkih reformacije na Kranjskem. Leta 1521 je namreč duhovnik Avguštin Prygl, ki je dobil moravško faro v oskrbo, zagotavljal, da se bo z vso oblastjo apostolskega sedeža bil proti lutrovskim naukom.⁷⁸ Ni pozabiti pri tem, da se je Trubar šolal in dobil prve osnove protestantskih misli v Trstu pri škofu Bonomu. Prav tako ne, da so prihajale prve protestantske knjige na slovensko ozemlje iz Italije (Benetk) in da je s tem povezovati prve deželnoknežje nastope proti reformaciji, ki veljajo tudi za slovenske dežele. Italijanski vpliv v reformaciji je verjetno iskati tudi v tem, da so ljubljanski meščani, ko so zahtevali po Trubarjevem odhodu na faro v Št. Jernej, naj se bere maša v slovenskem jeziku hkrati podarjali, da se bere tudi maša v nemščini in italijanščini.⁷⁹ Brez teh vplivov se ne bi k nam iz Italije širili tudi posamezni kulturni pojavi. Prepričani smo, da so ljubljanski piskači reformacijske dobe produkt ne samo vplivov reformacije, marveč tudi posledica povezav slovenskih dežel z Markami, kjer so se z glasbenimi korpusi že prej seznanjali. V Fanu je npr. že proti koncu XV. stoletja igral v tamkajšnjem mestnem »orkestru« tudi glasbenik iz Ljubljane. To obliko glasbenega življenja so nato ljubljanski protestantski meščani, povezani s trgovskimi stiki z Markami, prenesli v Ljubljano.⁸⁰ Kot zadnji neposredni vpliv Italije na razvoj reformacije na slovenskih tleh moremo imeti vlogo Petra Pavla Vergerija ml. pri uveljavitvi latinice namesto gotice v Trubarjevo in nato vse protestantsko knjižno delo na Slovenskem. Poslej šele so v reformaciji na Slovenskem povsem prevladali reformacijski vplivi nemških dežel. To pa se približno ujema s časom, ko so, kakor se zaenkrat zdi, s prenosom trgovine s kožami na druge poti upadle povezave med slovenskimi deželami in Markami v Italiji.

Ob zaključku razprave bi rad poudaril še naslednji vtis, ki sem ga dobil ob proučevanju gospodarske zgodovine XVI. stoletja. Namreč, da je gospodarska kriza ob koncu XVI. stoletja hkrati z vsemi posledicami in pojavi, ki jo spremljajo, za daljši čas zaustavila razvoj na Slovenskem v smereh, ki so se v prejšnjih desetletjih uveljavljale in že močno kazale. Začasno je prenehal razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma, zatrta je bila reformacija in z njo ustvarjena ugodna klima za kulturni razvoj na Slovenskem ter uničeno vse ali skoraj vse, kar je reformacija slovenskemu ljudstvu — zamudniku prinesla; med drugim tudi že dovolj jasno izraženo etnično zavest, ki so jo izpričali naši reformatorji. Vsekakor bi mogli trditi, da je v vsem tem iskati vzroke, da se je slovensko narodno prebujenje — ki so mu prve osnove že precej močno postavljali naši protestanti in kmečki upori — začinjalo šele v drugi polovici XVIII. stoletja.

⁷⁸ KALj 141/45 — 1521 maj 19: »De negotio meo ratione Morautsch hoc ex longa inter nos disputatione elicui ac elegi, quod ego omnino auctoritate sedis apostolicae observabo veneraborque contra Lutherianum morem.« Podatek mi je dal na razpolago asist. Primož Simonitti, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

⁷⁹ A. Svetina, Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske slike, 1952, str. 161. O tem vplivu glej za Ascoli Piceno delo G. Fabiani, Ascoli nel cinquecento I—II, Ascoli Piceno 1957/9, I, str. 168 sl in 179.

⁸⁰ F. Gestrin, Piskač Andrej iz Ljubljane (ok. leta 1472), MZ 7 (1971), str. 5 sl.

Zusammenfassung

DER HANDEL DER SLOWENISCHEN LÄNDER MIT ITALIEN IM AUSGEHENDEN MITTELALTER UND IM 16. JAHRHUNDERT

In der behandelten Zeit nahmen die slowenischen Länder an dem von Süddeutschland bis zur Balkanhalbinsel und dem Adriatischen Meer und vom Donaugebiet tief nach Italien reichendem Handelsaustausch teil. Als Handelsrichtung sehr wichtig und wenigstens für einen Teil des slowenischen Gebietes am wichtigsten war die Richtung NO—SW und umgekehrt, also die Verbindung slowenischer Gebiete mit italienischen.

Schon seit Ende des 13. Jahrhunderts beteiligten sich die slowenischen Gebiete lebhaft am Handel mit den benachbarten Teilen Italiens und mit der Republik Venedig, im Anbruch des 15. Jahrhunderts und später setzt ein zunehmendes Vordringen des Bürgertums und aller anderer am Handel mitbeteiligten gesellschaftlichen Faktoren der Adriaküste entlang nach Italien ein, von der Friaul bis Apulien. Udine, Venedig, Pesaro, Fano, Ancona, Recanati, Fermo und Lanciano waren die bedeutendsten Zielstädte dieses Handels. Im Zusammenhang mit dieser Rolle der märkischen Städte kam es zum Plan Ferdinand I., von Ancona und Pesaro über Triest und Rijeka, Ljubljana und Villach einen Verkehrsweg nach Holland zu schaffen.

In dem angegebenen Zeitabschnitt kann man wenigstens in der hauptberuflichen Handelstätigkeit zwei Zeitabschnitte unterscheiden. Im ersten, fast bis Mitte des 16. Jahrhunderts, spielten die Kaufleute aus slowenischen Ländern auch in den Hauptzweigen des Handels in Richtung Italien eine führende Rolle, trotz der Tatsache, dass sich bereits die Teilnahme der italienischen Kaufleute bemerkbar macht, die sich gerade wegen des Handels in slowenischen Städten (Ljubljana, Ptuj) niederlassen. Im zweiten Zeitabschnitt, bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, insbesondere nach dem Jahr 1572, spielte das italienische Handelskapital eine zunehmende Rolle und verdrängte die slowenischen Kaufleute aus dem Transithandel und aus den übrigen wichtigsten Zweigen des Fernhandels.

Eine Konkrete Vorstellung von Umfang und Technik dieses slowenisch-italienischen Handels im ersten Zeitabschnitt ist aufgrund von Daten über den Transithandel mit Häuten und Vieh aus slowenischen Landteilen und aus Ungarn nach Italien möglich. Der Transithandel mit Häuten dauerte ungefähr bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts, später wurde er auf andere Transitwege verlagert. Bei den Häuten handelte es sich vorwiegend um Ware aus ungarischen Ländern, Häute slowenischen Ursprungs, die selbstverständlich von den »Einheimischen« auch später noch verkauft wurden, bildeten 6 bis 9% der Gesamtmenge. Aufschluss über die Menge der überschlagenen Güter gewähren die Daten über den Kredithandel mit Häuten von Ende des Mittelalters bis zur Mitte der vierziger Jahre des 16. Jahrhunderts in den Städten der Mark. In Pessaro allein wurden nach den bisher bekannten sehr lückenhaften Quellen in den Jahren 1498 bis 1548, mit dem Schwerpunkt in der Zeit von 1518 bis 1543, im Rahmen des Kredithandels zirca 400.000 Häute verkauft, in erster Linie Rinderhäute, deren Kreditwert 250.000 venezianische bzw. ungarische Goldstücke ausmachte. An diesem Handel waren zahlreiche Kaufleute aus Ptuj, Ljubljana, Triest aber auch aus Görz und Rijeka beteiligt, in erster Linie leiteten sie die Ware nach Italien weiter. In slowenischen Ländern entstanden verschiedene Techniken der Handelsgeschäftsführung, die bis zu jener Zeit in der Praxis auf slowenischem Boden unbekannt gewesen sind. Der Transithandel mit Vieh nach Italien, besonders nach Venedig, blieb bis zu den siebziger Jahren des 16. Jahrhunderts fest in den Händen der Kaufleute aus slowenischen Ländern (wobei die in slowenische Städte zugewanderten Italiener mitgerechnet sind). Nach dem Jahre 1572 wurde dieser Handel von Venedig bzw. einer Venezianischen Gesellschaft beherrscht. Mit dem Rückgang dieses Transithandelszweiges wurde auch der Transithandel mit italienischen Waren in Richtung Ungarn rückläufig. Der Anteil der slowenische Kaufleute am Fernhandel ging auch stark zurück, was zusammen mit zahlreichen anderen Ursachen, (dem Rückgang der Eisenhüttenproduktion, der Geldentwertung, der Fiskalpolitik des Landesfürsten) Ende des 16. Jahrhunderts die Wirtschaftskrisis mit herbeiführte.

Es ist selbstverständlich, dass die Handelsbeziehungen slowenischer Länder mit Italien und die Entwicklung dieses Handels die wirtschaftliche, gesellschaftliche und kulturelle Entwicklung in Slowenien mitbeeinflusst haben. Diese Einflussnahme war so gross, dass es nötig sein wird, die üblichen Meinungen über das Geschehen in Slowenien in dieser Zeit teilweise zu revidieren.

Vasilij Melik

SLOVENSKA POLITIKA V TAAFFEJEVI DOBI

Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

Vlada grofa Edvarda Taaffeja je trajala od srede avgusta 1879 do 11. novembra 1893, torej dobrih štirinajst let, znatno več kot katerakoli druga avstrijska vlada. Po svoji osnovni usmerjenosti to ni bila vlada desnice, ampak naj bi »posredovala nad strankami in med strankami«, z nalogo, doseči »sporazum in spravo«. ¹ Toda nemška levica se je takoj postavila odločno proti vladi. Večino v parlamentu so dale Taaffeju desnica in nekatere sredinske skupine. Kljub raznim premikom in spremembam je ostala ta podoba v bistvu enaka vse do konca. Ves ta čas so Slovenci podpirali vlado in bili del vladne večine v parlamentu. V primerjavi s prejšnjimi časi, ko so prevladovala nemške liberalne vlade in so bili Slovenci v opoziciji, je bila to veličanska sprememba.

Vladna večina je bila v začetku sestavljena predvsem iz treh klubov: poljskega, češkega in Hohenwartovega. Poljski klub je združeval vse poljske poslance, češki je združeval vse češke poslance, tako prevladujoče staročehe kot skromno zastopane mladočehe, ter konservativno staro češko veleposestvo. Hohenwartov klub je nosil uradno ime »klub desnega centra« in je združeval prvotno nemške konservativne in klerikalne poslance, Slovence, istrske in dalmatinske Hrvate in Srbe ter del bukovinskih Romunov. Na Hohenwartov predlog so se vsi trije klubi še posebej povezali med seboj. Iz po petih predstavnikov vsakega kluba je bil sestavljen eksekutivni komite, svet petnajstorice, ki je vodil in koordiniral celotno politiko desnice. ² Ostra disciplina je dala tej povezavi ime »železni obroček«. Vsak od treh klubov je štel leta 1879 po okrog 55 članov, skupnih 165 pa še ni zadostovalo za večino v poslanski zbornici, ki je imela 353 voljenih poslancev. Vlada je morala doseči še podporo drugih glasov in je stalno težila po neki »srednji stranki«. Od takih njenih podpornikov moramo omeniti tako imenovani Coroninijev klub, ki ga je v začetku osemdesetih let ustanovil goriški poslanec grof Franc Coronini in v katerem so bili italijanski primorski poslanci, pa tudi zastopniki moravskega veleposestva. Klub je hotel biti v sredi med desnico in levico ter je podpiral vlado vse do njenega konca. ³ Večina nemških klerikalcev je leta 1881 zapustila Hohenwartov klub in ustanovila svoj klub centra, znan kot Liechtensteinov klub, ki pa je ostal v sklopu vladne desnice in železnega obroča.

¹ Gustav Kolmer: *Parlament und Verfassung in Osterreich, Dritter Band (1879—1885)*, Wien—Leipzig 1905, str. 34.

² Prav tam, str. 10.

³ Prav tam, str. 219.

Pri novih volitvah leta 1885 je desnica pridobila nekaj mandatov. Njeni šitrje klubi so šteli zdaj 178 članov in s tem pičlo večino v poslanski zbornici.⁴ Na volitvah leta 1891 se je položaj v parlamentu močno spremenil, predvsem zaradi zmage mladočehov nad staročehi. Železnega obroča in njegove večine je bilo konec. Hohenwartov klub se je precej preuredil: dobil je ime »konservativni klub« in je povezoval večino nemških klerikalcev, Slovence, Hrvate, del bukovinskih Romunov in konservativno češko veleposestvo.⁵ Vendar so člani kmalu začeli odpadati. Ob padcu Taaffejeve vlade so se razcepili tudi Slovenci: šest jih je izstopilo iz Hohenwartovega kluba, sedem jih je ostalo v njem.

V vsem tem času (1879—1893) desnica kot celota ni bila konservativna. To je bila koalicija nacionalnih meščanskih strank nenemških narodov z nemškimi klerikalci in konservativci. Ta koalicija je imela istega nasprotnika, nemški liberalni tabor, toda močno različne smotre in namene. Nacionalnim strankam je šlo za nacionalne pravice, nemškim klerikalcem za spremembo zakonodaje iz časa liberalnega parlamenta in liberalnih vlad. Taaffejeva vlada ni želela ustreči v celoti ne enim ne drugim željam. Tako je nastalo svojevrstno stanje, polno protislovij. Vlada je izrabljala večino — večina je podpirala vlado, ker ni hotela, da bi prišla na oblast spet nemška levica — nobena stranka ni dosegla, kar je želela. Vlada je nastopala v imenu sporazuma in sprave, toda nacionalna nasprotja so se v njenem času ostrila. Ob vsakršni koncesiji nenemškim narodom je zagnala nemška liberalna levica vik in krik o slavizaciji monarhije, o preganjanju nemštva.

Za Slovence se je položaj pod Taaffejem nedvomno popravil na Kranjskem; vlada je Kranjsko v nasprotju s prejšnjimi režimi priznala za deželo s slovensko večino. Izredno pomembno je bilo, da je bil za deželnega predsednika na Kranjskem prvič (in zadnjič) imenovan Slovenec, Andrej Winkler, ki je ostal na tem mestu dvanajst let (1880—1892). Winkler je bil po rodu z Goriškega, bil je na Goriškem državni uradnik, tudi deželni in državni poslanec v šestdesetih in sedemdesetih letih, sicer zvest pristaš vsakokratne vlade, a vendar vselej Slovenec, z velikimi zaslugami za uveljavljanje slovensčine v uradih. Kot deželni predsednik na Kranjskem je veliko napravil za slovensko poslovanje in za nastavljanje slovenskega uradništva. S slovenske strani so ga sicer mnogi dostikrat zelo kritizirali, vendar nam njegovo celotno vlogo najbolj jasno kaže besno sovražstvo, ki ga je nemška stranka vseskozi čutila do njega. Vladna pomoč nemški stranki na Kranjskem je s Taaffejevo vlado ugasnila, vladni aparat ni več pomagal pri volitvah, uradništvo ni bilo več siljeno v protislovensko glasovanje, število slovenskih uradnikov je naraščalo. Karieristi in lokalni veljaki so nemško stranko zapustili in se pridružili slovenski. Dnevnik, ki ga je nemška stranka izdajala v Ljubljani (Laibacher Tagblatt), je leta 1880 nehal izhajati — nadomestil ga je skromen tednik (Laibacher Wochenblatt). Taaffejeva vlada sicer ni hotela predčasno razpustiti kranjskega deželnega zbora z nemško večino, ki je bil izvoljen v času najhujšega nemškega liberalnega pritiska 1877, kakor so to želeli Slovenci, tako da je do slovenske večine v deželnem zboru prišlo šele po volitvah 1883. Deželni glavarji so bili odtlej imenovani iz vrst slovenske

⁴ Slovenec 12. okt. 1885.

⁵ Slovenec 11., 13., 14., 15. apr. 1891.

večine — te navade ni imela dotlej nobena avstrijska vlada (z izjemo Hohenwartove). Mesta in trgi na Kranjskem so se politično slovenizirali. Tu so bile dotlej najhujše bitke med slovensko in nemško stranko. Zmaga v posameznih volilnih okrajih je bila dostikrat odvisna od par glasov, volitve 1873 in 1877 pa so dale Nemcem popolno zmago. Razmerje glasov je bilo 1130 : 465 (1873) in 1090 : 560 (1877) v nemško korist. Zdaj se je položaj popolnoma spremenil. Že pri državnoborskih volitvah 1879, pod prehodno Stremayrovo vlado, ko je bil Taaffe notranji minister, so zmagali Slovenci v vseh treh volilnih okrajih s 1000 : 820 glasovi. Pri naslednjih volitvah je padlo število nemških glasov na 221 (1883), po volitvah leta 1885 pa so se Nemci s svojimi kandidaturami v mestni kuriji omejili na kočevski volilni okraj, ki so jim ga Slovenci (z izjemo 1887) prepuščali brez boja. Tudi v kmečki kuriji, kjer je v času nemškega liberalnega pritiska glasovalo za nemško stranko nad 10 % volilnih mož, je zdaj število nemških volilcev usahnilo. Po letu 1885 nemških kandidatov v kmečki kuriji ni bilo več. Ostala pa je v nemški posesti veleposestniška kurija, tudi so ohranili Nemci svojo gospodarsko moč v deželi. Tudi statistika občevalnega jezika nam kaže del tega, za Slovence ugodnega procesa v Taaffejevi dobi. Število Nemcev na Kranjskem je padlo od leta 1880 do 1890 za pol odstotka (od 6,1 % na 5,6 %), v Ljubljani od 21 % na 17 %.

Na Štajerskem in Koroškem se je sicer tudi več stvari spremenilo na boljše. Slovenski jezik si je pridobil to ali ono pravico, zlasti na Štajerskem. Namestnik štajerskega deželnega glavarja je bil od 1884 naprej imenovan iz vrst slovenskih poslancev, česar tudi ni dotlej delala nobena avstrijska vlada. Vendar pa do kakega bistvenega premika v položaju Slovencev na Štajerskem ali Koroškem ni prišlo. Pri volitvah so sicer Slovenci zdaj brez izjeme zmagovali v vseh kmečkih volilnih okrajih, ki so bili prej sporni, tudi tam, kjer je bil ta boj prej najtežji, v mariborskem in velikovškem. V mestni kuriji pa so ostali Nemci enaki gospodarji kot poprej. Število slovenskih volilcev v mestni kuriji je sicer poraslo in je znašalo večinoma okrog 20 % volilnih upravičencev. Zlasti ostri so bili boji v celjskem državnoborskem volilnem okraju, vendar zmage Slovenci niso mogli doseči. Na Koroškem so Slovenci razen ene edine izjeme (1884), ko so se (in niti ne s slabim uspehom) spustili v boj v Velikovcu, Pliberku in Železni Kapli, prepuščali mestno kurijo brez boja nemški stranki. Uradništvo na Štajerskem in še bolj na Koroškem je bilo pretežno nemško in je v svojem delovanju nastopalo večinoma protislovensko, čeprav ne več v vladnem imenu. Po statistiki občevalnega jezika so imeli Nemci na Spodnjem Štajerskem večino v pomembnejših mestih in še v nekaj drugih občinah. Stanje, ki je bilo pred Taaffejem, se je nadaljevalo tudi pod Taaffejem. Še celo več: število občin, ki so imele nemško večino, se je od leta 1880 do 1890 zvečalo od 18 na 22, delež slovenskega prebivalstva pa se je zmanjšal za en odstotek (od 89 % na 88 %). Še slabše je bilo na Koroškem: tu je na ozemlju Slovenske Koroške, kakor jo je omejil B. Grafenauer v Koroškem zborniku 1946, padel delež Slovencev v istem času za 3 odstotke (od 68 % na 65 %). Pri tem pa ni šlo le za relativen padeč, ampak je število Slovencev kljub porastu prebivalstva tudi absolutno padlo od 101.874 na 100.604.⁶

⁶ Glej o vsem tem V. Melik: O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861—1918 (Zgodovinski časopis 24, 1970, str. 39—51).

V času Taaffejeve vlade se Slovenci uradno za Zedinjeno Slovenijo niso nič več oglašali. Ta izločitev Zedinjene Slovenije iz narodnega programa je bila predvsem posledica ozirov na vlado, pa tudi na parlamentarne zavezničke. Zlasti v začetku velja naziranje, da se preveč ne sme zahtevati. Navajajo primer Čehov, ki so leta 1871 preveč zahtevali, pa je zato padla Hohenwartova vlada in niso dosegli ničesar. Namesto Zedinjene Slovenije so se postavljale od časa do časa nekatere nadomestne zahteve. Prva taka je bila zahteva po ustanovitvi višjega deželnega sodišča v Ljubljani, ki bi obsegalo slovenski del Štajerske in Koroške, celo Kranjsko in Primorsko. Ta zamisel se je pojavila takoj ob začetku Taaffejeve vlade leta 1879, proti koncu Taaffejevega obdobja pa jo je sprejel 1. shod slovenskih in istrskih hrvatskih poslancev 2. oktobra 1890, potem pa še kranjski deželni zbor 25. novembra 1890. To je bilo v času, ko so dogodki okrog nemško-staročeskega sporazuma prinesli precejšnjo razgibanost v slovensko politično izžvljenje in so se pojavljale težnje, da bi se moral podoben sporazum uveljaviti za dežele, kjer živijo Slovenci v manjšini. Druga, ne tako široka (ker se ni nanašala na vse Slovence), a še bolj pogosto ponavljajoča se zahteva je terjala poseben oddelek namestništva v Mariboru ali Celju za slovenski del Štajerske. Kakor prva se tudi druga zahteva ni nikdar izpolnila.

Zahteve po večjem upoštevanju slovensčine v uradih, na sodiščih in v šolah, ki so jih slovenski poslanci neprestano ponavljali v dunajskem parlamentu, so prinesle nekaj Slovincem ugodnih resolucij državnega zbora, več ministrskih naredb, med katerimi naj posebej omenimo naredbo pravosodnega ministra Pražaka z dne 18. aprila 1882, ki je odredila sprejem slovenskih vlog na sodiščih v območju višjega deželnega sodišča v Gradcu tudi v primerih, če stranka obvlada nemški jezik, več konkretnih rešitev glede slovenskega učnega jezika v posameznih šolah, razne nastavitve slovenskih uradnikov itd. Vseh teh posameznih in postopnih koncesij niti ni bilo tako malo, kakor se velikokrat misli, niti niso bile nepomembne, gotovo pa je res, da se rešitvi slovenskega vprašanja in enakopravnosti slovenskega naroda in jezika še zdaleč niso približale. Zato je vse to zbuvalo občutek pobiranja drobtinic, ki padajo z vladne mize, občutek zgrešene, drobtinčarske politike.⁷ Ta občutek se ponavlja že od prvih let Taaffejeve vlade naprej. Od časa do časa so zahtevali odločnejšo politiko, izstop poslancev iz Hohenwartovega kluba, kritizirali vlado in parlamentarne zavezničke, češ da negativno vplivajo na slovensko politiko, zahtevali obnovo programa Zedinjene Slovenije. Na drugi strani pa so poudarjali, da zagovarjajo Slovenci Taaffejevo vlado samo »faute de mieux«, ker »vlada, katera utegne priti za Taaffejem, bode brž ko ne še veliko manj naklonjena slovenskemu življu, kakor dosedanja«, kakor se je izrazil Šuklje v kranjskem deželnem zboru.⁸ In to zadnje naziranje je vedno prevladalo.

Če bi merili slovenski razvoj štirinajstletnega obdobja 1879—1893 samo po rezultatih bojev za politične zahteve ter enakopravnost slovenskega jezika v šoli, uradu in na sodišču, bi rezultat ne bil preveč razveseljiv. Prav tako je bil šibek gospodarski razvoj slovenskega ozemlja in ni bila preveč pozitivna rast slovenske narodne zavesti na precejšnjem delu slovenskega ozemlja.

⁷ Prim. Slovenski narod 5. febr. 1891.

⁸ Obravnave deželnega zbora kranjskega 31, str. 327 (24. nov. 1890).

Močno drugačna in zelo pozitivna slika pa se nam pokaže, če primerjamo splošno razvojno stopnjo slovenskega naroda in njegove kulture v začetku in na koncu Taaffejevega obdobja. Slovensko časopisje je močno poraslo, prav tako je raslo število slovenskih organizacij na najrazličnejših področjih. Včevala se je ustvarjalnost v kulturi in v znanosti. Zlasti od osemdesetih let naprej je Slovenska Matica vedno bolj prehajala na izdajanje pravih, originalnih slovenskih znanstvenih del. Letopis Matice Slovenske se je tedaj spremenil v zbornik izvirnih znanstvenih razprav. Slovenska bibliografija za leto 1879 je imela približno sto enot, bibliografija za leto 1893 pa trikrat več. Mohorjeva družba je leta 1875 presegla število 25.000 članov, leta 1891 pa jih je imela že več kot 50.000. Na koncu Taaffejevega obdobja so Slovenci že povsem razvit narod z razplatenó družbo, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, z najrazličnejšimi gospodarskimi, političnimi, kulturnimi društvi in organizacijami, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka, narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov, ki mu nasprotniki še vedno odrekajo enakopravnost, ki še vedno nima docela slovenskih srednjih šol niti univerze, ki je zato sicer velikokrat poln dvomov vase in pesimizma, ki pa vendarle nedvomno in trdno obstaja in živi.

Med Slovenci obstajata v vsem tem času dve stranki, delavska in meščanska. Delavska je v teh letih še skromna po številu pristašev in brez politične moči. Meščanska, tako imenovana »narodna stranka« govori v imenu ogromne večine Slovencev in je edina, ki lahko nastopa v volilnem boju. V tej stranki so združeni tako liberalni kot klerikalni Slovenci, ki nastopajo na zunaj v znamenju sloge enotno in vodijo skupno politiko v dunajskem parlamentu in v deželnih zborih. Ob vsej slogi pa živita oba tabora, tako klerikalni kot liberalni, vsak svoje življenje. Vsak ima svoja glasila. Dočim je liberalni Slovenski narod starejši, dnevnik že od sedemdesetih let (1873), je postal klerikalni Slovenec dnevnik šele 1883. Od pokrajinskih glasil je pri mariborskem (Slovenski gospodar) in celovškem (Mir, začel 1882) prevladovala konservativna katoliška smer, pri goriškem (Soča) in tržaškem (Edinost) pa liberalna. V kulturnem življenju je bil liberalni tabor glede ustvarjalcev, kvalitete in časopisja mnogo močnejši. Po zasedbi vodilnih političnih mest sta si bila oba tabora približno enaka. Položaj po deželah je bil sicer različen, vendar je klerikalna smer izrazito prevladovala samo na Koroškem.

V okviru sloge so pristajali liberalci na geslo »vse za vero, za dom, za cesarja«, ki je dobilo po Bleiweisovi smrti še nekak poseben pomen kot simbol zvestobe Bleiweisú. Sprejemali so »krščansko« in tudi »katoliško podlagó«, sprejemali so naziranje, da je katoličanstvo glavni steber narodne zavesti med Slovenci in da uničuje narodni napredek, kdor se postavlja »cerkvi in veri v nasprotje«. ⁹ Poskušali so krčevito trdovratno plavati po sredi, kakor je zelo posrečeno zapisal Janko Kersnik. ¹⁰ Zaradi takih stališč je že Prijatelj večkrat govoril o »skrivnih liberalcih«, Kermavner pa je zelo odločno trdil, da ne smemo govoriti o liberalcih ampak samo o kriptoliberalcih. ¹¹ Tako naziranje se mi zdi nekoliko pretirano. Izrazu liberalci so se naši liberalci sicer res najrajši izogibali, zato so ga pa tem rajši v neštetih drobnih

⁹ Ivan Prijatelj: Janko Kersnik, njega delo in doba, sešitek II. in III., Ljubljana 1914, str. 311.

¹⁰ Janko Kersnik: Zbrano delo, Peta knjiga, Ljubljana 1952, str. 216 (Pirhi).

¹¹ Dušan Kermavner: Slovenska politika v letih 1879 do 1895, Ljubljana 1966, str. 9—10.

polemikah uporabljali njihovi klerikalni nasprotniki — drug za drugega pa so oboji točno vedeli, kaj so.

O kaki kapitulaciji liberalnega tabora pred klerikalnim ne moremo govoriti. Uradni slogaški volilni proglesi sicer uporabljajo zgoraj omenjeno Bleiweisovo geslo »vse za vero, za dom, za cesarja«, ne kličejo pa na obrambo vere in cerkve in se bistveno razlikujejo od volilnih zahtev, ki jih postavlja Slovenec. Res je, da glasujejo tudi liberalci za konservativno reformo šolskega zakona leta 1883, vendar je pri tem treba poudariti, da ni šlo pri tem za domače liberalno-kerikalne odnose, ampak za koalicijsko nemških klerikalcev in Slovanov v dunajskem parlamentu. To nam zelo jasno kaže diskusija v poslanski zbornici. Štajerski nemški liberalni poslanec Carneri je poudarjal, da je pravzaprav ogromna večina zbornice proti reformi, da so zanjo samo klerikalci in fevdalci, »Čehi in Slovenci so proti, in sicer iz naprednih razlogov; držijo pa jih v šahu z grožnjo, da bi klerikalci lahko odpadli, s tem pa bi se razsula sedanja večina«. Dalmatinski hrvaški poslanec, liberalni dr. Miho Klaić pa je deset dni zatem razlagal zadržanje slovanskih poslancev, ki so se morali odločiti za tiste, ki so proti reformi, ali za tiste, ki so za reformo. »Šlo nam je za to, ali hočejo gospodje (ki so za reformo, V. M.) kaj malopridnega, kaj res škodljivega. Ker pa temu ni tako, smo se morali odločiti za one, ki so nam blizu predvsem po naši simpatiji in naših političnih interesih. Ti gospodje, ki hočejo to določbo, so poslanci iz nemških dežel, ki so, čeprav trdni Nemci, od časa, ko sedimo v tej visoki zbornici, vselej pokazali razumevanje za naše upravičene narodnostne zahteve. Od časa, ko smo se prikazali v tej visoki zbornici, smo se postavili na stran teh gospodov in jim bili zvesti. Da zdaj v tem odločilnem trenutku držimo z njimi, se nam ne zdi samo stvar časti ampak tudi politična potreba.«¹² Upoštevati moramo tudi to, da je bil zakon sam kompromis, ki še daleč ni odgovarjal vsem težnjam klerikalnega tabora.

Tudi v času sloge je prihajalo med liberalnim in klerikalnim taborom od časa do časa do večjih ali manjših spopadov. Na marsikaterih volitvah so se pojavili proti uradnim kandidatom slogaškega vodstva protikandidati — proti uradnim kandidatom liberalne smeri klerikalni protikandidati, proti uradnim kandidatom klerikalne smeri liberalni protikandidati. Del teh kandidatur je bil pretežno osebne značaja, volilni boj pa se je oprl tudi na liberalno-kerikalna nasprotja, del pa je bil izrazito nazorskega značaja. Take volitve se pojavljajo že leta 1883, prevladujejo pa že na Kranjskem in na Goriškem leta 1889 in 1891. Liberalno-kerikalni spopadi so se kazali tudi v društvenem življenju, na primer pri Slovenski matici, kjer so leta 1886 nadvladali liberalci, v razpravljanjih o znanosti in zlasti literaturi, v raznih polemikah, v Mahničevem pisanju itd. Kolikor bolj se bližamo devetdesetim letom, toliko pogostejši so postajali ti spopadi, ki so končno privedli do konstituiranja dveh strank. Oblik in izida tega boja pa najbrž ne moremo prav razumeti, če ne upoštevamo različnih nians v katoliškem taboru. Znatno del duhovščine je izrazilo slogaško usmerjen in ne želi zapustiti skupne stranke, če ni k temu prisiljen — bodisi od odprtih, proticerkvenih, liberalnih nastopov z liberalne strani, bodisi od vedno hujšega pritiska z lastne, katoliške strani.

¹² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, IX. Session, str. 10208 (Carneri 17. apr. 1883) in 10636 (Klaić 27. apr. 1883).

Zdi se mi, da je Mahničev boj za ločitev duhov v veliki meri namenjen prav tej skupini. Ravno tako se liberalci prav zaradi te katoliške skupine obotavljajo z odkrito besedo. Na drugi strani gre zasluga za zmago klerikalizma novemu, mlademu katoliškemu gibanju, ki se je zavedalo važnosti socialnega vprašanja, novih možnosti parlamentarizma in demokracije, ki se je »v svoji politični akciji obleklo socialno, ljudsko«, da uporabimo Kermavnerjeve besede,¹³ in zaradi tega tudi zmagalo nad liberalnim taborom, stranko meščanstva in bogatega kmeta, ki torej nikakor ni bilo več konservativno in je s staro, konservativno katoliško strujo, prevladujočo v sedemdesetih letih in v večini osemdesetih let, tudi marsikje prišlo v konflikt. Toda vrnimo se nazaj na glavni del Taaffejevega obdobja.

Razen liberalno-klerikalnih konfliktov, o katerih smo govorili, se v tem času pojavljajo tudi drugi. Povezani so v glavnem z vprašanjem: ali popustljivejša, bolj oportunistična politika do avstrijske vlade — ali bolj odločna, radikalnejša politika. V letih 1883—1885 je bil to spor med slovensko vladno stranko na Kranjskem, tako imenovanimi elastikarji s Šukljetom na čelu, ter »radikalno stranko«. Ti in podobni spori so bili v tedanjem času v središču pozornosti, iz časovne oddaljenosti pa gledamo nanje precej drugače. Vsekakor so, prav ker se ponavljajo, izredno značilni za začarani krog, ki se je v njem vrtela slovenska politika odnosov do avstrijskega režima v vsem tem času, za dileme, ki jih ni znala razrešiti. Poudariti velja, da se nasprotja med oportunističnejšimi in med odločnejšimi v narodnostnem oziru nikakor ne krijejo s konservativno-liberalnimi nasprotji. Tako kakor najdemo liberalce med najbolj vnetimi zagovorniki vladne politike, najdemo tudi klerikalce med najbolj odločnimi glasniki opozicijskih tendenc. Ponekod (vendar je tudi tu treba biti zelo previden) gre za razliko med slovensko politiko na Kranjskem, ki bolj teži k oportunizmu, in med politiko v drugih deželah. Posebej pa je treba opozoriti še na osebna nasprotja in osebne povezave, ki igrajo na Slovenskem tudi v tem času dokaj opazno vlogo.

Slovenska narodna stranka je v Taaffejevem obdobju precej izgubljala svojo nekdanjo trdnost. Vodstvo je postajalo vedno bolj odmaknjeno od množic. Poslance so izbirali iz dokaj ozke družbe posvetne in duhovniške inteligence, na lokalne veljake, ki so jih pritegovali v času velikih narodnostnih bojev, so se zdaj le bolj malo ozirali. Začenjalo se je govoriti o advokatokraciji. Ta odmaknjenost vodstva je vzbujala nevoljo v lokalnih krogih, vedno hujši socialni problemi pa so ustvarjali še drugo nezadovoljstvo, ki se je kazalo na primer v radikalno-demokratskem obrtniškem gibanju v Ljubljani v začetku osemdesetih let in še marsikje drugje.

Kakor vemo, so staroslovenci izvolili leta 1873 grofa Hohenwarta za državnega poslanca. V letih 1879/1880 so prišli v parlament kot slovenski kandidati še štirje Nemci.¹⁴ Nekaj let so slovensko stranko Kranjske zastopali na Dunaju štirje Nemci in štirje Slovenci. V volilnih okrajih z večjim številom nemškega prebivalstva so mogle take kandidature izvirati iz težnje, da bi bilo lažje doseči zmago, drugod pa so bile izraz želje, da bi se slovenska stranka pokazala pred vlado in cesarjem kot zmerna, spravljiva, vredna zaupanja, pa tudi upanja, da bi prek ljudi z visokimi zvezami kaj dosegla.

¹³ V op. 11 cit. delo str. 471.

¹⁴ Schneider, Margheri, Gödel, Windischgrätz.

Najbolj tipična je bila izvolitev kneza Windischgrätza, ki ga je za poslanca nasvetoval Hohenwart prav zaradi zvez z dvorom in kot primerneza za osebne intervencije.¹⁵ Vsi slovenski kandidati so disciplinirano odstopili. Edino, kar je centralni volilni odbor lahko zapisal za Windischgrätza v priporočilo volilcem, je bilo, da je »v višjih krogih visoko cenjen«.¹⁶ Ti nemški poslanci slovenske stranke so deloma odpadli leta 1885, deloma šele leta 1891. Po tem letu je ostal samo najpomembnejši med njimi, grof Karl Hohenwart.

Skoraj četrto stoletja je predstavljal grof Hohenwart slovenske volilce v poslanski zbornici dunajskega parlamenta, vendar bi ga slovenskega poslanca po prepričanju nikdar ne mogli imenovati. Njegovi govori v parlamentu so veljali širšim, državnim problemom, ne pa položaju in problemom slovenskega naroda. Bil je šef velike stranke, avstrijski državnik, ne pa slovenski politik. Vendar je imel izredno močno vlogo v slovenski politiki. Po programu, s katerim je nastopil leta 1879 na volitvah v kranjskem veleposestvu, naj bi veleposestvo kot konservativen element posredovalo v narodnostnem oziru ter med mestnim in kmečkim prebivalstvom, proti prenatrženemu novotarjenju na eni in odreveneli stagnaciji na drugi strani.¹⁷ Takšne Hohenwartove konservativnosti seveda nikakor ne smemo razumeti v smislu klerikalne konservativnosti. Hohenwart je stal nad slovenskimi klerikalno-liberalnimi trenji.

Leta 1879 so slovenski poslanci ponovno vstopili v Hohenwartov klub, v njegovem vodstvu pa niso bili posebej zastopani. Predsednik je bil Hohenwart, podpredsednika pa dalmatinski Hrvat Klaić in nemški klerikalec Lienbacher. Tudi v eksekutivnem komiteju desnice ni bilo nobenega Slovenca — oziroma so se Slovenci zadovoljevali s tem, da jih je zastopal Hohenwart.¹⁸ V delegacije so slovenski kranjski poslanci celih sedem let stalno (do 1886) volili Hohenwarta. Šele počasi in v glavnem pod pritiskom kritike slovenske državne politike se je ta podrejenost Hohenwartovemu vodstvu začela spreminjati. Po novih volitvah 1885 so Slovenci sklenili, da bodo vse domače zadeve najprej pretresali med seboj, potem šele v klubu. Pri volitvah v delegacije so začeli voliti vsako leto drugega poslanca. Do še večje osamosvojitve je prišlo 1891, ko je postal Šuklje član vodstva Hohenwartovega kluba.¹⁹

Če hočemo na koncu povzeti glavne značilnosti slovenske politike v Taaffejevem času, bomo ugotovili naslednje: Slovenska politika tega časa se je vrтела v začaranem krogu. Od velikih točk slovenskega nacionalnega programa ni bila dosežena nobena. Ker reševanje slovenskega narodnega vprašanja na revolucionaren način za slovensko meščanstvo v nobenem primeru ni prišlo v poštev, si je bistveno drugačno in uspešnejšo politiko težko misliti. Pred radikalnejšo politiko je Slovence zlasti zaustavljala strah pred razbitjem večine v državnem zboru in pred padcem Taaffejeve vlade, pred novo nemško-liberalno vlado. Razen tega so Slovenci z nekoliko preveliko ustrežljivostjo poslušali migljaje od zgoraj, želje cesarja in vlade — to pa ni bila samo slovenska posebnost, ampak v veliki meri značilnost časa in monarhije. S preveliko naivnostjo so se Slovenci zlasti v prvem obdobju

¹⁵ Glej korespondenco, objavljeno v Naših zapiskih 7, 1910, str. 83, 106.

¹⁶ Slovenski narod 10. dec. 1879.

¹⁷ V op. 15 cit. delo str. 82.

¹⁸ Slovenski narod 10, 11. okt. 1879.

¹⁹ Slovenec 15. apr. 1891.

prepuščali vodstvu Hohenwartovih konceptov. Ker so se Slovenci vseh teh napak že v tistem času zavedali, je bila ta politika ves čas kritizirana in obsojana, toda boljše poti tudi kritiki niso nastopili. Na ta način med različnimi tabori, strujami in smermi ni bilo kakih bistvenih razlik. Ne glede na uspehe in neuspehe drobtinčarske realne politike je bil v Taaffejevem času nedvomno dosežen velik nadaljnji dvig kulturne ravni in splošno razvojne stopnje slovenskega naroda. Močno negativna poteza tega časa pa je bila globoka gospodarska kriza z velikim izseljevanjem, pa tudi nazadovanje na severni narodnostni meji. Gospodarski, socialni in politični problemi in konflikti so se bolj in bolj kopičili. Taaffejeva doba jih v glavnem ni reševala — toliko več težav so zato povzročali naslednjemu obdobju.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE POLITIK ZUR ZEIT DER REGIERUNG TAAFFE

Zur Zeit der Regierung Taaffe (1879—1893) gehörten die Slowenen der regierungs-tragenden Mehrheit im Parlament an. Dieser Wechsel ins Regierungslager machte sich in Krain stark bemerkbar, in Kärnten und in der Steiermark jedoch in weit geringerem Masse.

Zur Zeit der Regierung Taaffe stellen die Slowenen offiziell keinerlei Forderungen nach einem vereintem Slowenien auf. Zu dieser Auslassung des vereinten Sloweniens aus dem nationalen Programm kam es vor allem aus Rücksicht auf die Regierung, aber auch auf die Verbündeten im Parlament — auf Tschechen, Polen und die deutschen konservativen Mitglieder des Hohenwartklubs, dem auch die Slowenen angehören. Es setzt sich die Ansicht durch, man dürfe nicht zu hohe Forderungen stellen. Anstelle der früheren Forderung nach dem vereintem Slowenien kommen von Zeit zu Zeit verschiedenen Ersatzforderungen vor wie die nach der Gründung Oberlandesgerichts in Ljubljana, das für den slowenischen Teil der Steiermark und von Kärnten, für ganz Krain und das Küstenland zuständig sein sollte. Diese Forderung kommt im Jahre 1879 auf, kurz nach dem Amtsantritt von Taaffe, gegen Ende der Taaffeschen Zeit wurde sie bei der 1. Zusammenkunft der slowenischen und istrisch-kroatischen Abgeordneten am 2. Oktober 1890 beschlossen, am 25. November 1890 auch vom Landtag von Krain.

Durch die wiederholten Forderungen slowenischer Abgeordneter im Reichsrat nach grösserer Geltung der slowenischen Sprache in Ämtern, Gerichten und in den Schulen wurden einige slowenenfreundliche Resolutionsen des Reichsrats erwirkt, einige Ministerialerlasse, darunter soll der Erlass des Justizministers Pražak vom 18. April 1882 besonders erwähnt werden, in dem verordnet wird, dass im Sprengel des Oberlandesgerichts von Graz slowenische Eingaben auch von solchen Parteien anzunehmen sind, die der deutschen Sprache mächtig sind — ferner mehrere konkrete Massnahmen hinsichtlich des Gebrauchs der slowenischen Sprache in einzelnen Schulen usw. Alles in allem genommen waren diese allmahlichen Zugeständnisse nicht so selten, wie man gemeinhin denkt, auch waren sie nicht ganz unbedeutend, doch ist es andererseits auch wahr, dass die Gleichberechtigung der slowenischen Nation und Sprache noch weit entfernt war. Deshalb konnte der Eindruck entstehen, dass das alles nur Brosamen von einer reich gedeckten Tafel seien, das Gefühl, dass die eingeschlagene Politik verfehlt ist.

Von den grossen Forderungen des slowenischen nationalen Programms wurde keine einzige erfüllt. Weil aber eine revolutionäre Lösung der slowenischen nationalen Frage für das slowenische Bürgertum überhaupt nicht in Frage kam, ist eine wesentlich verschiedene und erfolgreichere Politik kaum denkbar. Vor einer mehr radikalen Politik schrakten die Slowenen zurück auch in der Furcht, mit einer solchen Politik die Mehrheit im Reichsrat zerschlagen und damit den Fall der Regierung Taaffe verursachen zu können, in der Furcht vor einer neuen deutschliberalen Regierung.

Ausserdem folgten die Slowenen eine Spur zu willig jedem Fingerzeig von oben, jedem Wunsch von Kaiser und Regierung — auch das war aber nicht nur den Slowenen eigen, es war ein allgemeines Merkmal der Zeit und Monarchie. Zu naiv überliessen sich Slowenen besonders in der ersten Zeit der Führung der Hohenwartschen Konzeption. Weil sich die Slowenen schon zu jener Zeit aller dieser Fehler bewusst waren, fehlte es nicht an Kritik dieser Politik, doch schlugen auch die Kritiker keinen besseren Weg ein. Die Unterschiede zwischen einzelnen Lagern, Richtungen und Gruppen waren unbedeutend. Wenn wir die Erfolge und Misserfolge der Brosamenpolitik ausser Acht lassen, müssen wir doch feststellen, dass in der Zeit der Regierung Taaffe eine allgemeine Erhöhung des Kulturniveaus und der allgemeinen Entwicklungsstufe des slowenischen Volkes erreicht worden ist. Ein stark negatives Merkmal dieser Zeit sind dagegen die tiefe Wirtschaftskrise mit der durch sie bedingten Auswanderung und grosse Gebietsverluste an der nördlichen nationalen Grenze. Wirtschaftliche, soziale und politische Probleme und Konflikte häuften sich, in der Zeit Taaffes wurden sie meist beseitiged — um in der folgenden Zeit um so mehr Schwierigkeiten zu bereiten.

Franc Rozman

DELAVSKO GIBANJE NA SLOVENSKEM V TAAFFEJEVI DOBI

Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

V zgodovini avstrijskega delavskega gibanja (kamor moramo šteti tudi delavsko gibanje na Slovenskem) doba Taaffejeve vlade 1879—1893 ne predstavlja zaključenega obdobja, ampak združuje v sebi dve razdobji v zgodovini delavskega gibanja. Na začetku Taaffejeve vlade je delavsko gibanje sredi svoje najhujše krize, ki traja od 1871 do 1886 in v kateri je znani neudörflski kongres aprila 1874 le epizoda. To krizo karakterizira predvsem spopad med zmerno in radikalno strujo in ta razcepljenost je še olajšala in včasih celo povzročila represivne mere oblasti. V času Taaffejeve demisije pa je delavsko gibanje v strmem vzponu, že nekaj let, od hainfeldskega kongresa, obstaja legalna delavska politična stranka, ki se prav tedaj bori za osemurni delavnik in splošno volilno pravico. Petnajstletna vladavina spretne taktika Taaffeja in njegovega tako imenovanega »železnega obroča« pa je na socialnem področju prinesal toliko zakonov kot nobena druga avstrijska vlada ne prej ne potlej vse do razpada monarhije. Po drugi strani pa je spet Taaffejeva vlada pripravljala zakon proti socialistom in ko je ta izgubil na svoji politični ostrini je Viktorju Adlerju uspelo organizirati socialnodemokratsko stranko, potem ko je združil zmerne in radikalne struje, izločil desne in leve ekstremiste in ustanovil marksistično stranko.

Problematika avstrijskega delavskega gibanja v Taaffejevi dobi se seveda kaže tudi v delavskem gibanju pri nas. Potem ko so se raziskave slovenske historiografije iz proučevanja delavskega gibanja na Kranjskem, v bistvu v Ljubljani, razširile tudi na slovensko Štajersko, nam še vedno ostaja praznina, vsaj kar se tiče sistematične obdelave, za Koroško in predvsem za Trst.¹ Nočem zmanjševati pomena del, ki obstajajo, vendar je treba poudariti, da sistematične študije še manjka. Zato so tudi obrisi dogajanj v našem delavskem gibanju v marsičem nejasni. Mnoga vprašanja so še odprta, ker nam manjka kvalitativni in kvantitativni prerez slovenske družbene strukture, v tem pogledu za naše raziskave potrebno vedenje o številu in strukturiranju

¹ Med številnimi deli naj navedem le nekatera: D. Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije, Ljubljana, 1964, isti v I. Prijatelj: Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848 do 1895, V/2, Ljubljana, 1966, str. 509—802, R. Kyovsky: Ilegalni tisk v delavskem gibanju v Ljubljani okrog 80 let prejšnjega stoletja, Kronika, II, št. 1, 1954, str. 6—20, isti: Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, Socialistična misel, II, 1954, str. 4—19, isti: Zakon o koaliciji, prvi razredni spopadi in ustanovitev strokovnih društev ljubljanskega delavstva, Socialistična misel, III, 1955, str. 357—371, 433—448, 523—536, J. Fischer: France Železnikar in pariška komuna, Kronika, 1971, št. 3, str. 158—162, ista: Ljudski glas 1882—1885, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971/72, str. 177—187, F. Baš: Maribor v avstrijski ustavni dobi, Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 3, 1967, str. 184—239, F. Rozman: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, str. 53—100.

slovenskega delavstva, rasti nacionalnega bruto produkta izven agrara, odmevu borznega poloma 1873 in podobno.

Razdelitev avstroogrške monarhije na kronovine je za umevanje razvoja delavskega gibanja bolj pomembna kot bi bilo pričakovati ob dejstvu, da je bila socialna demokracija po programskih izhodiščih internacionalistična in vseavstrijska, ali vsaj cislajtanska stranka. Obstoječo upravopolitično razdelitev je v svoji organizacijski shemi morala upoštevati tudi socialna demokracija in to je imelo dalekosežne posledice pri nas predvsem na Štajerskem in Koroškem, vsaj globoko v devetdeseta leta pa tudi v Trstu. V teh predelih namreč ni štel načelo internacionalnosti in enakopravnosti narodov, ki ga stranka ni v programih in v visoki strankini politiki nikoli oporekala, drugačen pa je bil položaj na terenu, kjer je v vsakodnevni politični borbi odločila večina okolja. Ta ugotovitev velja za vse razdobje socialističnega gibanja od začetkov in od ustanovitve stranke.

Naslednja značilnost v delavskem gibanju tega časa pri nas je, da je ubirala pota radikalne, večkrat anarhistične smeri, ki ji je šlo za nasilno zrušitev obstoječega družbenega sistema, za revolucijo ali kot so pri nas takrat pisali za »silnostni preku«. Anarhistična propaganda dejanj se je širila po eni strani iz Italije, kjer je bila anarhistična smer v delavskem gibanju tradicionalno močna, po drugi strani pa je bila radikalno središče vsa Štajerska, zlasti pa Gradec. Štajerska je v socialističnem gibanju od 1867 do konca monarhije veliko štela in je tudi v času, ki ga obravnavamo njen vpliv na Koroško in Kranjsko primeroma močan. Slovenski socialni demokrati so pod obtožbo anarhističnega delovanja stali pred sodniki na procesih v Celovcu (Železnikar, Tuma in drugi ljubljanski »krvavci«), v Zagrebu (Ser-nec), v Gradcu (Krainer, Podboj, Šnuderl, Leskovar), Varaždinu (Keše).

Ob začetku Taaffejevega obdobja se je gospodarsko življenje začelo obnavljati od udarcev, ki mu jih je zadala kriza v letu 1873 in ki predstavlja prelomnico v gospodarski politiki države. Tedaj se je zlomila politika gospodarskega liberalizma manchesterske šole.² Vedno bolj se je večal poseg države v gospodarsko življenje. Taaffejeva vlada je začela načrtno izvajati poddržavljanje železniškega omrežja, začela se je koncentracija železarske industrije, ki je 1881 privedla do ustanovitve Österreichische Alpen-Montangesellschaft, v letu torej, ko je pri nas začetek moči Kranjske industrijske družbe. Österreichische Alpen-Montangesellschaft in praška železarska industrijska družba sta še pred letom 1900 kontrolirali 97% železarske proizvodnje v avstrijski državni polovici.³ Izhodiščni točki Alpen-Montangesellschaft sta bili izključna omejitev na proizvodnjo surovega železa ter koncentracija obratov v štajerskem prostoru z novim centrom siemens-martinovo jeklarno v Donawitzu pri Leobnu, kjer je bilo zaposlenih tudi precej Slovencev. Koroškemu fužinarstvu in železarstvu je bil s tem zadan odločilen udarec. Od ostalih industrijskih panog sta od 1887 dalje v nenehnem vzponu industrija sladkorja in tekstilna industrija. Še vedno pa je Avstrija po industrijski razvitosti zaostajala za zahodno Evropo.⁴

² H. Hautmann, R. Kropf: Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945, Wien, 1974, str. 71.

³ Prav tam, str. 81.

⁴ Prav tam, str. 84.

Dolgoletna gospodarska recesija, ki se je začela po letu 1873, je povzročila znatno brezposelnost, zmanjšanje realnih in minimalnih mezd ter vse ostale pojave, ki spremljajo gospodarske krize. Na spodnjem Štajerskem so takrat zaprli manjše rudnike v Savinjski dolini (Zabukovica, Pečovje, Sv. Neža), ki jih je odkupila, nato pa zaradi nerentabilnosti zaprla Trboveljska premogokopna družba. Obratovati je prenehala tudi železarna Štore.⁵ Vsekakor je kriza slovenske, močno agrarne dežele manj prizadela kot pa razvite avstrijske dežele. Konservativna Taaffejeva vlada je kot reakcijo liberalcem od 1879 pripravila precej obsežen program socialne zakonodaje. Osnovne značilnosti Taaffejeve ekonomske filozofije bi v bistvu lahko strnili v treh točkah: zavarovanje kmečkega srednjega stanu, poudarjanje majhnih obratov in drobne obrti. Zato se je koncentracija industrije razvijala pozno, kar je vtisnilo pečat vsemu obdobju monarhije in je še leta 1902 56 % delavcev delalo v obratih z manj kot dvajset zaposlenimi. Tretji element Taaffejeve ekonomske doktrine pa je bila socialna zakonodaja, s katero je Taaffe skušal delavstvu nekaj dati, da bi na ta način ustvaril delavsko aristokracijo in omilil borbeno ost vedno močnejšega družbenega razreda, delavstva.⁶ Že v začetku sedemdesetih let je takšen načrt sestavil minister Plener in zdaj ga je modificiranega skušal Taaffe izvesti. Ne glede na ozadja in stremiljenje vlade je v socialni zakonodaji Taaffejeva vlada storila več kot katera koli druga vlada do razpada monarhije. Najprej je bil reformiran obrtni red iz leta 1859. Novi red je izboljšal položaj v majhnih podjetjih in šel na roko rokodelcem in obrtnikom. Leta 1883 je izšel zakon o obrtnih inšpektorjih in čeprav jih je bilo v začetku malo, so vendar predstavljali instrument za kontrolo izvajanja delavske zaščitne zakonodaje. Leta 1885 je novela k obrtnemu zakonu prepovedala tovarniško delo otrok pod 14 leti in pa nočno delo žena in mladolétnih. Zakon je prvič vpeljal maksimalni delovni dan, ki je trajal 11 ur in uzakonil nedeljski počitek. Ravno tako je prepovedal osovražen truck sistem ali plačevanje v blagu. Leta 1889 je bilo uvedeno nezgodno in bolniško zavarovanje, h kateremu je že do 1890 pristopilo 1,5 milijona delavcev.⁷ Ta socialna zakonodaja je nedvomno zelo pozitivno vplivala na položaj delavskega razreda, po drugi strani pa je bila tudi odgovor na radikalno anarhistično propagando dejanj, ki je kljub temu, da je bilo število anarhističnega delavstva relativno majhno, imela velik odmev v javnosti, ustvarjala v prebivalstvu nasprotovanje do delavcev in delavskemu gibanju zelo škodovala. Čeprav so bila vodstva naših delavskih izobraževalnih društev radikalna z anarhističnimi tendencami, ta dejavnost širših slojev ni zajemala, ampak je bila omejena le na vodstva društev. Večina delavstva je stala zbegana v sporu med radikali in zmernimi ob strani in se v dolgotrajni gospodarski recesiji skušala obdržati na delu. Delavci so celo zapuščali društva, ker so se bali represalij (npr. v Ljubljani). Omeniti velja, da razen nekaj redkih časnikov, ki so izhajali neredno in je bila njihova kolportaza ovirana, naši socialni demokrati vse do osnovanja stranke niso kaj prida

⁵ F. Rozman: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1874, Zgodovinski časopis XXVII, 1-2, 1973, str. 52.

⁶ E. Zöllner: Geschichte Österreichs, Wien, 1970, str. 419 ss.

⁷ Zöllner, str. 423, Hautmann, str. 72-73, F. Kresal: Pregled razvoja delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VIII/IX, 1698/69, str. 108 ss.

prodirali v marksistično teorijo. Ta problem ni specifičen le za naše dežele in velja v bistvu za vso Avstrijo. Žal v virih ni dosti podatkov o tem, kakšne knjige so imele knjižnice delavskih izobraževalnih društev, po obstoječih poročilih pa se vidi, da so bile te knjige pretežno splošno izobraževalne. Zdi se, da je bil prvi slovenski socialni demokrat, ki je bral prvi zvezek Marxovega Kapitala Karel Potisek, ki je deloval v Salzburgu, južni in srednji Nemčiji in ki je bil leta 1884 osumljen umora frankfurtskega šefa policije Rumpfa. Ob preiskavi v njegovem stanovanju v Salzburgu je policija našla izvod Kapitala.⁸ Nekateri časniki so sicer prinašali poglavja iz klasičnega marksizma, vendar je v časnikih radikalne smeri takšnih člankov primeroma malo. Še vedno je bil živ vpliv Lassalla in daleč v devetdeseta leta so delavska izobraževalna društva pri nas proslavljala dan njegove smrti.

Med značilnostmi takratnega slovenskega delavskega gibanja je vsekakor da so bili socialni demokrati skoraj praviloma obrtniki. To velja za Ljubljano, Celje, Ptuj, Slovensko Bistrico, Celovec, nekoliko manj za Maribor, Trst ali revirje. Obrtniki so bili pač najbolj izobraženi; s pomočniškimi potovanji se jim je odprl nov pogled na svet, medtem ko je bilo delavstvo v industrijskih obratih, rudnikih še zelo neosveščeno. Gotovo je značilno in vredno posebne obdelave dejstvo, da v tako močni aglomeraciji delavstva kot je npr. Idrija ali revirji vse do konca osemdesetih let preteklega stoletja delavstvo ni bilo organizirano. Res je prišlo do nekaterih štrajkov, nekaj je bilo tudi velikih in dolgotrajnih kot 1889 v Ojstrem, Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, vendar pa ni bilo vse dotlej nikjer politične organizacije, nobenega delavskega izobraževalnega društva, samo bratovske skladnice.

Na slovenskem Štajerskem je po vzpodbudnem začetku v zgodnjih sedemdesetih letih ostalo pri življenju samo delavsko izobraževalno društvo v Mariboru, pa tudi njegovo članstvo je padlo od 150 na 22 v letu 1881.⁹ Nekdanji voditelji so zapustili Maribor, Wiesthaler pa je prešel v nemški tabor. Mariborsko društvo je bilo nekaj časa bližje Oberwinderjevi smeri, pod vplivom Gradca pa je 1881 prešlo v radikalni tabor. Radikalno smer je društvo pod predsednikovanjem Johanna Maritschnigga zastopalo v svoji resoluciji avgusta 1882, ko je nastopilo proti predlogu novega obrtnega zakona, ker je smatralo, da se lahko pričakuje temeljito izboljšanje socialnega položaja delavskega stanu samo v spremembi obstoječega kapitalističnega produkcijskega sistema. Iz istega razloga je bilo društvo tudi proti splošni in enaki volilni pravici in je poudarjalo, da delavci z njo ne bodo ničesar pridobili, pač pa naj bi pomenila le podaljševanje njihovega trpljenja.¹⁰ V tem času zasledimo tudi stališče do narodnostnega vprašanja, ko se je v društvu izoblikovalo mnenje, da niso le Nemci upravičeni, da sodelujejo v kulturnem razvoju naroda, ampak tudi druge narodnosti. Vsaka narodnost mora biti enakopravna, če se le bori za koristi delovnega ljudstva.¹¹ Vendar pa zdaj ne zasledimo več podatkov, da bi v društvu govorili v obeh deželnih jezikih kot je bilo to pred desetimi leti. Mariborski socialni demokrati so konec leta 1882 nastopili tudi proti Kautskyjevemu programu, ki je bil sprejet na okrnje-

⁸ Archiv der Bundespolizeidirektion Wien, leto 1885, škafila 9, akt št. 259 z dne 6. 8. 1887.

⁹ F. Rozman: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do 1889, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, str. 91.

¹⁰ Prav tam, str. 93.

¹¹ Prav tam.

nem kongresu v Brnu in je predstavljal zmago zmerne struje. Leta 1885 je v Mariboru izšlo sedem številk vodilnega anarhističnega lista Die Arbeit, ki je kasneje izhajal v Gradcu in Beljaku. Urejal ga je Johann Rissmann.¹² V času najhujšega preganjanja socialnih demokratov 1884/85 se je mariborsko delavsko izobraževalno društvo prostovoljno razpustilo, obstajala so še strokovna društva obrtnikov ter splošna delavska bolniška in invalidska blagajna.¹³

Ponoven dvig socialnodemokratskega gibanja na Štajerskem se je začel 1888 in po osnovanju stranke je bilo najprej ustanovljeno društvo v Mariboru, brž nato v Celju, organizirati so se začeli v revirjih, zlasti še po štrajku 1891. Že leta 1890 so bila prva praznovanja prvega maja, sprva pod hudim pritiskom oblasti in podjetnikov, tako so južne železnice 1891 odpustile 400 delavcev, ki so brez dovoljenja direkcije praznovali prvi maj. Štajerska socialna demokracija se je v začetku 90 let najhitreje in najbolje organizirala od vseh avstrijskih deželnih organizacij in je vse do 1918 predstavljala vzor organiziranosti socialnodemokratskih organizacij. Na volitvah 1893 so v Mariboru socialni demokrati dobili 4 številne glasove, njihov pravi razcvet pa se je začel v začetku 20. stoletja, ko so prišli v mariborski mestni svet in 1907 je v mariborskem volilnem okraju za državni zbor socialni demokrat Johann Resel celo zmagal.¹⁴

Na Kranjskem je bilo delavstvo organizirano v Taaffejevi dobi samo v Ljubljani, kjer je prejkoslej imelo glavno besedo delavskoizobraževalno društvo, ki pa v osemdesetih letih ni razvilo takšne dejavnosti kot za časa predsednikovanja Matije Kunca, ki je bil prava leaderska osebnost. Vodstvo društva do znanega in podrobno obdelanega procesa decembra 1884 v radikalnih rokah, druga skupina pa je bila zmernejša obrtniško demokratična skupina, ki je v letih 1882—1885 izdajala list Ljudski glas in ki ni bila socialnodemokratska, ampak je združevala ljubljanske obrtnike kot nekakšen most med socialno demokracijo in meščanskonacionalno organiziranimi obrtniki in delavci.¹⁵ Zmerno strujo je v ljubljanskem izobraževalnem društvu predstavljal Ludvik Zadnik in ta smer je po procesu prevladala, dokler se ni društvo po hainfeldskem zgledu organiziralo pod vodstvom Karla Kordeliča. Tudi na Kranjskem se je z nastankom socialnodemokratske stranke delovanje socialistov zelo poživilo, začela so se tudi sindikalna gibanja, praznovanja prvega maja, ustanavljajo se nova društva. Že zelo zgodaj, od nekako 1892, pa delavstvo dobi nevarnega konkurenta v krščanskih socialcih, ki so socialnim demokratom odvzeli znaten del potencialnih somišljenikov.

Na Koroškem je bilo 1879 razpuščeno delavsko izobraževalno društvo v Celovcu, kmalu po procesu proti ljubljanskim »krvavcem« decembra 1884 pa so bila 1885 razpuščena ali so se prostovoljno razšla še ostala delavska društva skupaj z največjim, beljaškim. Radikalna smer je v začetku 80 let prevladovala nad zmerno in 1885 je v Beljaku izšlo nekaj številk osrednjega lista radikalov Die Arbeit, ki je že prej izhajal v Mariboru.¹⁶ Za delavsko

¹² Prav tam, str. 95, gl. tudi K. Miersch: Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampf-mittel der österreichischen Sozialdemokratie, Wien, 1968, str. 168.

¹³ Prav tam, str. 95.

¹⁴ V. Melik: Volitve na Slovenskem, Ljubljana, 1965, str. 295.

¹⁵ J. Fischer: Ljudski glas 1882—1885, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII, 1971/72, str. 177 ss.

¹⁶ J. Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana, 1965, str. 393.

gibanje na Koroškem pomeni hud udarec 1881 ustanovljena Alpenen-Montangesellschaft, ki je v nekaj letih povsem izrinila koroško železarstvo in fužinarstvo. Čeprav je bil najmočnejši udarec gospodarski, ne gre podcenjevati tudi političnih posledic, ki jih je imel za delavsko gibanje. Po letu 1885 se je delavsko gibanje začelo obnavljati, skladno s splošnim avstrijskim razvojem delavskega gibanja in istočasno z močnim naraščanjem slovenskega gibanja na Koroškem. Na kongresu v Hainfeldu je Koroško zastopal Ferdinand Perlornig, ki se je na zboru zavzemal za izdajanje delavskega lista v slovenskem jeziku. Kot v vseh deželah se je po Hainfeldu tudi na Koroškem začel hiter vzpon socialne demokracije, začele so se ustanovljati sindikalne organizacije, od 1891 so praznovali prvi maj, prišlo je do stavk v industrijskih in rudniških obratih (Beljaku, Plajberku).¹⁷ Leta 1894 je bila Koroška organizirana v socialnodemokratski deželni organizaciji z devetimi organizacijskimi okraji. Tradicionalna industrijska središča so bili nosilci socialnodemokratskih organizacij, ki so pa dobivala vse bolj nemško obeležje in nastajala je podobna situacija kot na Štajerskem, namreč da je socialna demokracija vse bolj postajala nemška stranka po vodilnem kadru, agitacijskih sredstvih, večini članstva. Na posameznih shodih je sicer še prišlo do tega, da so nekateri govorniki agitirali v slovenščini in potreba po izdajanju delavskega lista v slovenščini je bila še nekajkrat javno izražena, celo na kongresih strank. Vendar pa do praktične realizacije ni prišlo.

Ob koncu Taaffejevega kabineta se je delavsko gibanje v vseh slovenskih deželah, nekje bolj, drugje manj, že pojavljalo kot organizirano gibanje na katerega je bilo že treba računati. Tisti časi, ko so meščanski listi sicer opozarjali na socialne demokrate, v isti sapi pa zatrjevali, da pri nas še nič ne pomenijo, so minili. Čeprav je bila socialna demokracija vseavstrijska stranka, pa je zaradi organizacijske sheme stranke nikoli ni združevala vsega slovenskega delavstva iz istega središča (če izvzamemo skupen vrh stranke), kar pa ji je v političnem oziru marsikdaj in mnogo škodilo. V nacionalnem oziru pa se je znatno število slovenskega delavstva utopilo v nemškem in italijanskem večinskem življu organiziranem v socialni demokraciji.

¹⁷ Prav tam, str. 393 ss.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERBEWEGUNG IN SLOWENIEN IN DER TAAFFESCHEN ZEIT

Die Zeit der Taaffeschen Regierung überschneidet sich mit zwei Zeitabschnitten der Geschichte der Arbeiterbewegung. Bis zum Jahre 1886 macht die Arbeiterbewegung, zersplittert und unter starkem Regierungsdruck, ihre schwerste Krisis durch. In den letzten Jahren des Taaffeschen Kabinetts kommt es jedoch zu einer neuen Blüte der Arbeiterbewegung, die nun auch eine eigene legale Partei bildet. Auch in der Arbeiterbewegung in Slowenien kommt dieses Merkmal der österreichischen Arbeiterbewegung zur Geltung. In der Taaffeschen Zeit wird die Wirtschaft wieder aufgebaut, der Anteil der Industrie wächst, in Kärnten kommt es durch die Industrie zur Vernichtung des bisher wichtigen alten Eisenwerke. Von Bedeutung sind auch die Sozialgesetze, 1885 das Gewerbeaufsichtsgesetz, 1889 die Unfall- und Krankheitsversicherung usw. Noch immer sind in der slowenischen Arbeiterbewegung die Gewerbetreibenden in der Mehrheit. Die Industriearbeiter organisieren sich meist erst nach 1889, was vor allem für das Bergwerk von Idrija und die Kohlengruben zutrifft. In allen Teilen Sloweniens kommt es nach 1889 zu einer sehr schnellen Entwicklung der Arbeiterbewegung, vor allem in der Steiermark, wo die Arbeiterbewegung durchaus am besten organisiert gewesen ist. Trotzdem, dass die Sozialdemokratische Partei eine gesamtösterreichische Partei gewesen ist, hat sie wegen ihrer besonderer Organisationsstruktur nie die ganze Arbeiterschaft in einem Industriezentrum zusammengefasst (ausser im gemeinsamen Vorstand), was in politischer Hinsicht der Partei sehr geschadet hat.

Branko Marušič

GORIŠKI SLOVENCİ V TAAFFEJEVI DOBI

Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

Med pregledi slovenskega političnega življenja na Goriškem, ki so bili obravnavani na zadnjih treh zborovanih slovenskih zgodovinarjev,¹ je štiri-najstletno Taaffejevo obdobje časovno najdaljše, politična dogajanja pa ki jim tedaj sledimo mnogo manj izrazita od tistih v začetniških dveh desetletjih. Tudi historiografsko je razdobje slabo raziskano. Poleg splošnih del o slovenski zgodovini druge polovice 19. stoletja (Priatelj, Kermavner, Ge-strin-Melik), v katerih se goriške razmere le generalno obravnavajo, ostajata kot pglaviti malo zanesljiva Gabrščkova² monografija o goriških Slovencih in Koblarjevo delo o pesniku Simonu Gregorčiču, v katerem nam literarni zgodovinar tudi predstavi razvoj od navideznega slogaštva slovenske poli-tike na Goriškem po letu 1875 k ponovni ločitvi duhov na prelomu osem-desetih in devetdesetih let; prav za prav je v tem razvoju zajeta geneza dr. Mahničevega bojevitega klerikalizma, ki je za ves slovenski prostor name-njena goriška pobuda in tudi značilnost. S tem je pregled slovenske historio-grafije končan, enako skromno je tudi stanje pri Italijanih, če ne upoštevamo nekaterih neobjavljenih doktorskih disertacij tržaške univerze iz časa po drugi svetovni vojni.³ R. M. Cossar, ki je s komentirano objavo virov v več člankih predstavljal razmere na Goriškem v drugi polovici 19. stoletja, je končal z letom 1882, pozornost pa je posvečal iredentizmu.⁴ Fragmentarne doneske, ki segajo v Taaffejev čas in katerih avtor je G. Demejo, objavljata hkrati goriški časnik »L'arena di Pola« in revija »Gorizia«.⁵ Več je splošnih del o italijanskem iredentizmu, zlasti tržaškem. Tudi ta prispevek se omejuje zgolj na politične razmere, neobdelana pušča številna vprašanja (pojav de-lavskega gibanja, pregled gospodarskih razmer, slovensko društveno življenje, vprašanje slovenske etnične meje, delovanje deželnega zbora, kulturno živ-

¹ ZČ, XXIII/1—2, 3—4, 1969, str. 1—30, 211—255; ZČ XXV/3—4, 1971, str. 213—241; Jkol 1974, str. 99—104.

² Andrej Gabršček je prvi zgodovinar goriške slovenske politike 19. stoletja. V slavnostni številki »Sočec« za 25-letnico izhajanja (št. 15, 10. 4. 1896) je objavil članek »Soča« v prvem desetletju ter spominsko pričevanje »Soča« pod sedanjim uredništvom. V Lavričevi številki »Sočec« (1. 11. 1906) je objavil pregled »Prvo slovensko politično društvo »Soča« in prvi razpor med Slovenci na Goriškem«, jubilejna številka »Edinost« za petdesetletnico (št. 15, 17. 1. 1926; izšla tudi v obliki brošure) pa je objavila Gabrščkove »Črtice iz politične zgodovine Goriške« (v jubilejni številki na str. XIII, v brošuri na str. 26-8; ponatis v GorKnjiž, II/1—2, 1964, str. 15—20). Sledila je nato objava obeh delov »Goriških Slo-vencev« (Ljubljana 1932-4).

³ L. Ziani, Il movimento irredentista a Gorizia dopo la terza guerra d'indipendenza. Sol. leto 1945-6; F. La Stella, L'attività nel Goriziano dei partiti Nazionale Liberale, Cattolico Popolare e Socialista dal 1880 al 1914. Sol. leto 1946-7; L. Leardi, Gorizia e il Friuli orientale nel Risorgimento. Sol. leto 1946-7. Obstojta drugih disertacij nisem ugotavljal.

⁴ Gorizia ottocentesca. Il tormentato periodo dal 1870 al 1882 (Silloge documentaria). Separat iz »Rassegna storica del Risorgimento« XXX/4, 1943 — XXXI/XXXII, 1944/6.

⁵ L'arena di Pola, XXIX/1974, št. 26, 29, 30, 31, 32; Gorizia, IV/1973, str. 391-5, 411-4, 431-9, 455-8.

ljenje, slovensko šolstvo in germanizacija, gospodarska emigracija itd.), ki jih bo reševal kompleksnejši pristop k obravnavanemu obdobju.

Za goriško slovensko politiko predstavlja leto pričetka Taaffejeve vladavine mejnik, prav za prav začetek obdobja, ki konča štiri leta preden Taaffe pade ob predlogih zakona za spremembo državnega volilnega zakona. Primorska oziroma goriška posebnost je tudi dejstvo, da je obravnavani čas povezan in omejen tudi z opravljanjem mandata dveh dovolj odločujočih usmerjevalcev dogajanj. Prvi je baron Sisinio de Pretis, ki mu Taaffejev prihod na državno krmilo znova prinese sedež namestnika v Trstu; tu ostane deset let in je po letu 1848 namestnik z dotlej najdaljšo dobo namestniškega delovanja. To naj bi bila ena najodgovornejših državnih funkcij v monarhiji. Drugi je dr. Josip Tonkli, katerega delovanju smo na Goriškem priča že od samega začetka do šestdesetih let, vendar ga šele Taaffejev čas dvigne v »vodjo« slovenskih Goričanov; po presledku enega mandatnega obdobja deluje v goriškem deželnem zboru neprekinjeno zopet od leta 1876 do 1895, državni poslanec pa je med leti 1880 in 1891. Čas vladanja državnega ministrskega predsednika bi na Goriškem imenovali lahko tudi razdobje dr. Tonklijevega prvaškega suverenega obvladovanja razmer, ki je pa končano štiri leta pred padcem prvega ministra.

Tudi Goričani sprejemajo Taaffejev nastop z nado, da se jim obetajo boljši časi, da slovenski jezik v boju za enakopravno veljavo v javnem življenju ne bo naletel na težave, da bo novi čas opravil tudi z iredentisti,⁶ ki so na Goriškem prav ob koncu sedemdesetih let povečali svojo protiavtstrijsko oz. protidržavno dejavnost. A ker nova doba ni prinašala tistega, kar so pričakovali ter namesto pričakovanj nekaj denarnih podpor za obnovo deželnih cest ter le tisto, kar so si Slovenci v privatni obliki lahko sami pridobili, se je začetno hodrenje spreminjalo v razočaranje in resignacijo ter ugotovitev, da bi pridobitve pod Taaffejevo vlado lahko dobili tudi za časa kateregakoli drugega ministrovanja.⁷ S Taaffejem tudi niso bili zadovoljni goriški Italijani, ker so menili, da omogoča pohod Slovanov in germanizacijo, da omogoča nastanek tistega, kar se je prej zdelo »chimera e sforzo impotentex«⁸ pri čemer se misli slovensko politično gibanje na Goriškem.

Prvi razhod s Taaffejevimi zagotovili je bilo vsekakor imenovanje barona de Pretisa na mesto tržaškega namestnika, kjer je nasledil prav tako barona Pina, Slovencem prijaznega državnega uradnika. Goriški Slovenci so novega namestnika poznali kot deželnega poslanca v Gorici. Bil je že leta 1867 izvoljen v furlanskem mestnem okolišu, potem pa je v letih 1871—72 prvič namestnikoval v Trstu. Že takrat se je pokazal Slovincem nenaklonjen, zato so ob njegovem imenovanju sledili komentarji o nezaslišani anomaliji, »da vodi deželno vlado na Primorskem mož, kateri se ne ujema niti z načeli in namerami voditelja notranje državne politike, niti s težnjami ogromne večine slovensko-italijanskega prebivalstva te dežele.«⁹ Neuglašenosť programskih izjav vlade in dejanj tržaškega namestništva je postalo obče razglašeno dejstvo. Negotov položaj ob nastopu svojega delovanja je želel Pretis

⁶ Soča, 29. 8. 1879, št. 34.

⁷ Soča, 3. 4. 1885, št. 14; E, 28. 5. 1890, št. 43.

⁸ Il Corriere di Gorizia, 17. 1. 1883, št. 5.

⁹ Soča, 2. 4. 1880, št. 14.

urediti tudi s pomočjo nekaterih slovenskih občin na Goriškem, predvsem na Krasu. Županstva so mu pošiljala zaupnice. Tedaj se je porajala povezava Kraševcev z »Eđinostjo« in slednje s tržaško vlado, kar je bilo ena izmed spornih točk v nameri, da bi se slovenski politiki na Goriškem in Tržaškem zedinili za skupno nastopanje. Začenjajo se zanimive povezave ali opredelitve, ko se »Soči« pridruži v kritikah obeh tržaških »Eđinosti« ljubljanski »Slovenski narod«. Taka opredelitev je nakazovala nekoliko kasnejšo cepitev v liberalnem taboru; ko je šla »Eđinost« spočetka za elastiki, »Soča« pa se je nagibala k radikalcem v okviru razvoja osrednje slovenske politike. Svoje protislovensko razpoloženje je de Pretis pokazal, ko se je dal v goriški zbor izvoliti za Pinovega naslednika, a je odstopil poleti 1882, tedaj, ko je bil grof Coronini imenovan za deželnega glavarja. Goriški liberalni list »Il Corriere di Gorizia«, ki je bil prekrito glasilo goriškega iređentizma, je leta 1885, ko se je govorilo o morebitnem de Pretisovem odhodu iz Trsta, pisal, da je bil kot namestnik Italijanom nepristran in ni nikdar odločal v škodo dobro poznanih italijanskih pravic.¹⁰ Kritiko v obliki zanimive besedne igre pa je kasneje izpovedal »Slovenski narod«, da se slabše primorskim Slovanom ne bi moglo goditi kot pod Taaffejevo vlado, pa naj bi vladal kdorkoli, »če tudi italijanski ministrski predsednik Depretis«,¹¹ očitno aludirajoč na tržaškega namestnika, ki je imel podoben priimek kot italijanski premier. Ko je prišlo sredi leta 1889 do zamenjave namestnikov, je upanje, da se bo vladna politika na Primorskem spremenila, razblinilo novembra istega leta imenovanje dotedanjega de Pretisovega namestnika Rinaldinija za njegovega naslednika.

Dr. Josip Tonkli¹² je zagotovo poglobitna osebnost Goriških Slovencev med leti 1880—1890. Dasiravno ima v tistem času že nad petnajst let izpolnjenih z delovanjem v deželnem zboru, z nastopi na taborih, v političnem društvu »Soča« ter je med poglobitnimi akterji razkola na Goriškem v letih 1872—1875 in nastopa za konservativno stran, pa mu je suvereno vodstvo slovenske goriške politike omogočila obnovitev deželnozboškega mandata (izvoljen 23. junija 1883), izvolitev za državnega poslanca (27. september 1880) in predsednika društva »Sloga« (24. julij 1879), k temu lahko še dodamo podelitev viteškega naslova konec leta 1883 in funkcijo namestnika deželnega glavarja (izvoljen 1883 in 1891). Že sam njegov nastop spremljajo glasovi opozicije, ki za svoje orožje uporablja podobne argumente iz časa prvega razkola (1873—75): da je sebičnež, slavohlepen in oblastizeljan, skrbeč za lasten in nato šele za položaj ljudstva, ki naj ga kot poslanec predstavlja. Tak motto Tonklijevih nasprotnikov se pojavlja sporadično ob dejanjih, ki jih Tonkli stori ali pa ne stori na raznih nivojih svojih mandatov. Njegova popolna domena je društvo »Sloga«, ki ga sklicuje tedaj, ko se je treba pripravljati na redne ali nadomestne volitve (1880, 1881, 1883, 1885, 1889) in s primernim volilnim programom in obljubami olajšati pot k izvolitvi lastne osebe ali pa somišljenikov. Iz teh predvolilnih pobud so se tudi rodili najbolj zapaženi dosežki osemdesetih let: otroški vrtec v Gorici, ljudska posojilnica in dvorazredna dekliška šola prav tako v Gorici. Osemdeseta leta na

¹⁰ 10. 1. 1885, št. 3; povzetek v SN, 14. 1. 1885, št. 10.

¹¹ SN, 4. 6. 1886, št. 126.

¹² Poleg citiranih del pišejo o Tonkliju še: N. N. (Stanko Stanič), Dr. Josip vitez Tonkli (1834—1907). KolGMD 1953, str. 113-8; B. Marušič, Breginjska rojaka brata dr. Josip in dr. Nikolaj Tonkli, Sreč, VII/1972, št. 37-8, str. 71-3.

Goriškem prepleta dr. Tonkličeva osebnost, ob njem se porajajo ali pa krhajo in uničujejo različne akcije, ob njem in zaradi njega se od časa do časa pojavlja opozicija, ki šele ob koncu obdobja doseže tolikšno moč, da ga prisili k postopnemu umiku iz javnosti.

10. avgusta 1879, prav na dan, ko je Taaffe nastopil svoje skoraj pol-drugo desetletje dolgo vladanje, so se v Nabrežini zbrali primorski slovenski politiki, da se pogovore o skupnem nastopanju, predvsem o ustanovitvi enega političnega društva za vso Primorsko s svojim glasilom; Goričani in Tržačani naj bi tudi zacelili rane, prizadete ob državnoborskih volitvah konec meseca junija tistega leta. Dr. Tonkli, ki je v Nabrežini zastopal Goričane, je vztrajal na goriški avtonomnosti, a kljub temu je bil rezultat sestanka razširitev društva »Edinost« na vso Primorsko. Vendar so Goričani vztrajali pri svoji »Slogi«, pa tudi list »Soča« se ni zlil z Dolenčevo »Edinostjo«. ¹³ Ko so bile 27. septembra 1880 nadomestne volitve v državni zbor, so kraški volilci, za katerimi je stala »Edinost«, podobno kot leta 1879 postavljali dr. Tonkličju za sokandidata dr. Josipa Abrama. Če je bila za dr. Abramom le pobuda Kraševcev in »Edinosti« ali pa se je na ta način v volitve vtikala tudi tržaška vlada, ni znano. Vsekakor pa lahko od začetka osemdesetih let sledimo stalnim nesoglasjem med goriškim in tržaškim listom. Če vprašujemo po vzrokih, potem ne moremo pozabiti na stalno željo Viktorja Dolenca, ki je do leta 1877 deloval na Goriškem (lastnik in urednik »Soče« ter predsednik »Sloge«), da bi s preselitvijo v Trst iz »Soče« in »Edinosti« ustvaril enoten političen list za vso Primorsko. Na Goriškem mu je bil dr. Tonkli ovira, ki v preselitvi »Soče« v Trst in razširitvi »Edinosti« čez vso Goriško ni videl le omejitve svoje oblasti, pač je tudi spoznal, da bi predlagana centralizacija vodila k pasivnejšim nastopom v lokalnih dosegih. ¹⁴ Goriško-tržaški odnosi poslej niso bili več tako začetniško navdušeni in iskreni; antagonizem se je vzpenjal in padal med amplitudami in mirovanji, ki so jih povzročale intervencije tržaškega namestništva.

Na državnoborskih volitvah 1879 je na Goriškem s kandidaturo Winklerja posegla tudi vlada — s tem je pomagala cepiti volilce, katerim je sicer društvo »Sloga« predlagalo svojega predsednika F. Povšeta — in dosegla zmago. V zadnjem trenutku pa se je s svojo kandidaturo pojavil dr. Tonkli in na Krasu dr. Abram. Medsebojna trenja so napovedovala ponovni razcep sil, ne zaradi idejnih pač pa zaradi osebnih razlogov. Zunanji vtis razdora je dajala štirinajstdnevna prekinitev izhajanja »Soče« in sklic občnega zbora »Sloge«, ki je izvolila 24. julija 1879 za svojega predsednika na volitvah propadlega dr. Tonkličja. Ta je v prvi predsedniški izjavi zagotavljal, da bo dal vse sile za spravo med sprtimi Goričani. ¹⁵ V pretresu se je pokazala neuglašenost med »Slogo« in »Sočo«, ki naj bi bila glasnik društva, pa čeravno bi slednja lahko dovolj samostojno nastopala, ker so bili njeni lastniki skupina ljudi in ne društvo. Občasna neuglašenost se je tudi kasneje pojavljala, zlasti ko sta list urejala Franc Podgornik (1880—1882) in dr. Anton Gregorčič (1882—1887, 1888—1889).

¹³ B. Marušič, Goriška slovenska politika med leti 1875 in 1880. JKol 1974, str. 102.

¹⁴ B. Marušič, O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja. JKol 1971, str. 122—128.

¹⁵ Soča, 25. 7. 1879, št. 29.

Prvo Tonklijevo prizadevanje, da uredi razmere na Goriškem, je bila vsekakor odločitev, da Goričani še dalje samostojno nastopajo v političnem življenju svoje dežele. Vztrajal je potemtakem pri društvu »Sloga«, ki mu je še celo desetletje krojil pota. Opozicija je tedaj tožila nad skromno dejavnostjo društva, sploh nad celotnim slovenskim gibanjem, objokajoč čase taborov, čitalnic in dr. Lavriča. Sprava, ki je bila na Goriškem dosežena konec leta 1875 in doživela večji pretres junija 1879, se je bolj ali manj srečno prebijala skozi skoraj natanko deset let trajajoče razdobje.

Po imenovanju Winklerja za kranjskega predsednika je bilo potreba na Goriškem dobiti njegovega namestnika v deželnem in državnem zboru. Da bi se funkciji združili v eni osebi, ni bilo moč pričakovati. Dr. Tonkli se je skušal takemu idealu približati tako, da je za Winklerjeva namestnika v slovenski mestni kuriji predlagal svojega deset let mlajšega brata, prav tako odvetnika dr. Nikolaja. Toda zmagal je bovški mogotec Jonko; spočetka narodnostno problematična osebnost, ki se je končno le odločil za slovensko stran (izvoljen 3. junija 1880). S svojo tretjo kandidaturo za dunajski parlament je na nadomestnih volitvah 27. septembra 1880 končno uspel dr. Tonkli. Poslej se je njegov način dela močno spremenil. Kot ostali slovenski poslanci je član Hohenwartovega kluba in sodi med njimi v vrsto delavnic. Njegovo javno delovanje se poslej različno odvija na dveh različnih stopnjah, v deželnem in državnem zboru. Tako dvojnost, kar mu očitajo tudi nasprotniki, sam priznava na primer na sestanku s svojimi volilci pri Rebku v Vipavski dolini 3. septembra 1882, ko je izjavil, da je imel na Dunaju več sreče kot v Gorici.¹⁶ Tonkli je razglasil tezo o različnem, dvojnem postopanju tržaške in dunajske vlade predvsem glede jezikovnega vprašanja v šolah. Tudi ta teza je naravnana s Tonklijevo dunajsko ambicijo, povzdigovati Dunaj in za vse nastale neugodnosti in neuspehe kriviti Trst. Nesoglašanje s tržaškim »kamnitim« baronom De Pretisom naj bi mu konec leta 1883 prineslo tudi viteški križec,¹⁷ kasnejše nasprotovanje kranjskemu predsedniku Winklerju, ki ga je priobčevala »Soča«, pa naj bi gladilo Tonkliju pot za dozdevno obljubljeni mesto kranjskega predsednika; Tonkli je tudi meril na mesto višjega predsednika sodišča v Trstu.¹⁸ Teza o neurejenem razmerju dr. Tonklija s tržaškim baronom je bila javna in ko je »Soča« objavila članek »Baron Depretis pa doktor Tonkli«, je bila zaplenjena.¹⁹

Iz razmerja goriškega »vodje« do tržaškega namestništva in tega do Tržačanov izvirajo odnosi med Tržačani in Goričani (»Sloga« : »Edinost«), med glasiloma »Soča« in »Edinost«. Od poletja 1880 je goriški tednik vodil Franc Podgornik, čepovanski rojak. Kot je zagotavljal v pismih F. Levcu konec leta 1880, je sprejel uredništvo lista le za krajši čas, vendar je pri njem ostal več kot dve leti. Iz pisem je tudi razvidna Podgornikova odločnost, da list sam ureja in da Tonkli nanj nič ne vpliva, čeravno menijo, da obvlada tudi »Sočo«.²⁰ Prvi resnejši prepir je nastal leta 1881, ko sta »Sloven-

¹⁶ SN, 7. 9. 1882, št. 205.

¹⁷ Pozor! Slovenci na Goriškem! Maribor 1885, str. 5-6.

¹⁸ I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. Peta knjiga, Ljubljana 1966, str. 164-5; F. Bernik, Pisma Frana Levca. Prva knjiga, Ljubljana 1967, str. 150-1.

¹⁹ 2. 2. 1883, št. 5. Podobno v članku »Dr. Tonkli in njegovi nasprotniki« (Soča, 9. 2. 1883, št. 6). Kasneje je »Soča« (15. 8. 1884, št. 37) pisala o razliki med Trstom in Gorico, med tržaško in dunajsko vlado.

²⁰ Pismo z dne 11. oktobra 1881 v Levčevi zapuščini (NUK, rkps oddelek).

ski narod« in »Soča« očitala Tržačanom, da so pri mestnih volitvah paktirali z vlado. Polemika, nastala čez leto dni zaradi Podgornikovega opisa slavnosti 24. septembra 1882 v Trstu ob priliki blagoslovitve prapora tržaškega podpornega delavskega društva, je bila ostrejša in povod, da se je Podgornik moral umakniti. Trditev slovenske historiografije,²¹ da je bila vzrok ostrih tržaško-goriških obračunavanj (Dolenc—Tonkli) »uslužnost« do de Pretisa in da ni mogoče verjeti tezi o tedanjem »Sočinem« radikalizmu je mogoče deloma oporekati s Podgornikovo izjavo, da se je »zavezal edino po svojem prepričanju delati in se nič ne ozirati na zaviranje našega vodje.«²² Jedro spora so bile dozdevne zdravice, s katerimi naj bi Dolenc kot Nabergoj napila na slavlju prisotnemu de Pretisu. Iz polemike je izzvenel Dolencev prakticism: »Bog zna, ako bi se tam (v Gorici namreč; op. BM) še toliko dovolilo, kolikor se je tukaj?«²³ Novembra 1882 je Podgornik odšel, a Tonkli je na začetku leta 1883 predramil svoje društvo, da se pripravi na predvolilno agitacijo zaradi bližajočih se deželnozborskih volitev, zavedajoč se pomembnosti temeljitejših priprav, da ne bi »Sloga« ponovno pogorela, kot je bilo ob nadomestnih volitvah v kmečki kuriji na Tolminskem, ko je uradnega kandidata »Sloge« 10. avgusta 1881 porazil tolminski mogotec »tobakar« Josip Devetak. Te nadomestne volitve so bile zaradi odstopa starega Antona Gorjupa; z njim je odšel iz javnega delovanja še zadnji predstavnik generacije iz leta 1848.

Predvolilni boj leta 1883 je Tonkli začel z akcijo, da se v Gorici ustanove privatni slovenski otroški vrtci in da se uresniči že desetletje star predlog o ustanovitvi ljudske posojilnice. Z ustanovitvijo vrtcev pričenja doba slovenskega privatnega šolstva, ki je poseben razmah doživela v devetdesetih letih. Konec osemdesetih let so že delovali otroški vrtci v Gorici, Pevmi in Podgori ter dvorazredna dekliška šola, ki se je porodila iz volilne agitacije za državnozborske volitve leta 1885.

Po odhodu Podgornika je prišel list v roke »znamenitega duhovnika«²⁴ dr. Antona Gregorčiča, akterja goriške politike v desetletju, ki je sledilo Tonklijevi dobi. Bil je tedaj semeniški profesor ter sošolec in delovni tovariš dr. Antona Mahniča. Tudi pod njegovim uredništvom »Soča« ni vselej sledila Tonkliju, naprtila mu je to in ono napako. Zelo verjetno, da tedaj Gregorčič še ni bil povsem pripravljen, da stopi v odkrit spopad, ali še točneje, primanjkovalo mu je zanesljivih pomočnikov. Sam bi kot duhovnik in semeniški profesor podlegel pritiskom kurije, v kateri se je že čutil vpliv dr. Mahniča, zlasti po njegovem nastopu v slovenski javnosti z razgovori »Dvanajst večerov« v »Slovincu«, medtem, ko je za domači duhovniški krog pisal podobno tvarino v nadškofijski latinski »Folium periodicum«. S tem v zvezi velja zlasti za leto 1885 omeniti tudi na Goriškem posebne manifestacije za napadenega pesnika Simona Gregorčiča. Razprava o tem sodi v predmet literarne zgodovine, a vendar se nanjo tesno naslanjajo tudi politični dogodki, saj je končno Mahnič s svojim konservativnim radikalizmom posegel tudi na področje politike zlasti na prelomu osemdesetih in devetdesetih let. Tedaj se je

²¹ D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Ljubljana 1966, str. 112-4.

²² Pismo F. Levcu z dne 30. januarja 1882 v Levčevi zapuščini (NUK, rkps oddelek).

²³ E, 4. 10. 1882, št. 53.

²⁴ E, 9. 12. 1882, št. 72.

tudi dotlej še omahljivo politično naziranje in delovanje dr. Antona Gregorčiča ob pomoči nadvse dinamičnega mladega učitelja Andreja Gabrščka razbistrilo in dozorelo v odprt spor s Tonklijevim krogom.

Za volitve v deželni zbor julija 1883 je značilna agitacija na Krasu, ki jo je vodila »Eдинost«, kar je bilo ponovna prilika, da sta se oba lista spopadala, čeravno je tržaški list razglašal nevtralnost.²⁵ Ob postavljanju kandidatov je »Sloga« na ta problem računala, zato je dopustila na svoji kandidatni listi možnost, da se Kraševci zedinijo o kandidatu in ga nato sprejela kot svojega. Po volitvah je lahko ugotavljala, da je s svojo kandidatno listo za vse kurije povsem uspela, kljub delovanju opozicije. Čeravno je Tonkli prejel od Taaffeja zagotovilo, da se vlada v volitve ne bo vtikala,²⁶ pa se je videla kot de Pretisova mahinacija kandidatura sežanskega župana Rajmunda Mahorčiča. Če je bilo na Krasu delovanje prikrito, pa se je v Tolminu odkrito razlagala kandidatura de Pretisa, poleg tega še že omenjenega Devetaka in njegovega zeta Goriupa in drugih; imena nasprotna liste je objavil »Il Corriere di Gorizia«.²⁷

Dve volitvi sta bili leta 1885. Prve 29. maja 1885, ko so volilci potrdili državnozborni mandat dr. Tonkliju, in druge 17. oktobra 1885, ko je na nadomestnih volitvah za odstoplim Povšetom prišel na deželnozbornske klopi kot poslanec slovenskega veleposestva dr. Anton Gregorčič, ki je mandat z malenkostnim presledkom (od 6. 11. 1889 do 30. 8. 1890) ohranil do razpada Avstro-Ogrske. Čeravno je bil Tonkli kandidat »Sloge«, katero je k delavnosti pred volitvami pozivala »Soča«, pa Tonklijeva kandidatura ni bila soglasno sprejeta. Lepo nam o tem govori anonimna brošurica, tiskana v Mariboru »Pozor! Slovenci na Goriškem!«, skrbno pisan dokument, ki je volilcem v premislek razglabljal o Tonklijevem delovanju in značajskih potezah. Očitala mu je preveliko oslonitev na dunajsko vlado, tako imenovani »vladni oportunistem« kot najdemo oznako v slovenski historiografiji. Očitala mu je med drugim tudi njegovo zadržanje, da je prebral načrt zakona kot posledico socialističnih nemirov na začetku leta 1884 v Avstriji, mlačnost pri boju za uveljavljanje slovenskega jezika, briskiranje članov društva »Sloga«, nespretnost in egoizem. Za konec je brošura postavila pogoje, če naj Tonklija goriški Slovenci še volijo. Prvi pogoj je bila obljuba odločnega potezanja za narodne in materialne pravice, da preneha njegova funkcija v deželnem odboru in deželnem šolskem svetu ter da izroči vodstvo Goričanov drugi osebi. Pisec delca se je dobro zavedal položaja, ki ga je Tonkli imel na Dunaju in bi ga bilo škoda izgubiti, a zato naj goriška politika preide v druge roke. Navedel je ime dr. Antona Gregorčiča. Če pa bi želel zadržati domače vajeti, potem naj bi mu na Dunaju sledili dr. Gregorčič ali dr. Josip Abram ali Matej Ternovec, tedaj sodnik v Sežani. Kljub brošuri je Tonkli z veliko večino zmagal, kar kaže, da opozicija ni bila stalna, pač pa občasna, zrasla ob dogodkih, ki so presejali korektnost njegovega voditeljskega ravnanja. Ob tem je zlasti zanimiv primer iz poletja 1884, ki nam v zvezi s Tonklijem daje priliko, da pogledamo z nekaj osnovnimi potezami tudi razmere pri italijanskih sosedih v Gorici in na Goriškem.

²⁵ E, 20. 6. 1883, št. 49.

²⁶ Soča, 1. 6. 1883, št. 22; 6. 7. 1883, št. 27.

²⁷ 20. 6. 1883, št. 49; SN, 23. 6. 1883, št. 142.

Med raznimi slovenskimi društvi, ki so v osemdesetih letih nastajala, je bilo najagilnejše Bralno in podporno društvo v Gorici, katerega prvotni namen je bila nekašna podružnica čitalnice za tiste goriške Slovence, ki niso dosegli take socialne ravni, ki bi jih uvrstila enakovredno med prave čitalničarje. Društvo je postalo nekakšna bolniška blagajna in je pri njem že od začetka (marec 1882) deloval dr. Gregorčič. Verjetno je po zgledu tržaškega delavskega podpornega društva želelo pripraviti v Gorici 6. julija 1884 slovesno blagoslavljanje svojega prapora. Napovedana povorka članov društva in gostov po Gorici je sprožila pri Italijanih val negodovanja, protestno izjavo, na katero so se goriški Italijani podpisovali in končno zahtevo oblasti, da društvo program prireditve okrne (spreved po mestu), na kar prireditelj ni pristal in je raje prireditve preložil na poznejši čas. Dogodek je odmeval v slovenskem tisku in »Soča« je zapovedala: »Iredenta je postala predrzna, pozna dobro slabosti nekih merodajnih krogov, ukrotite jo Vi, izstradajte jo!«²⁸ Skupaj z »Edinostjo« je pozivala goriške slovenske poslance, da grobo žalitev Slovencev (s protislovensko gonjo ni štedil liberalni »Il Corriere di Gorizia«) pokažejo v posebni interpelaciji goriški deželni poslanci. Na zahteve, da se poslance odpokliče, ker interpelacije niso sprožili, je »Soča« odgovarjala o nesmotrnosti takega početja, čeravno bi poslanci zadevo lahko predočili deželnemu zboru.²⁹ Očitek, da do zahtevane reakcije ni prišlo, je padel zopet na dr. Tonklija, ki se je izgovarjal na neke nepomembne formalnosti, nasprotniki pa so mu očitali, da je bil njegovi nezainteresiranosti vzrok Povše, predsednik društva, čigar zastava naj bi se blagoslovila.³⁰ Pet let je bilo potreba počakati, da je končno 7. julija 1889 prišlo do slavlja. Poleg neuresničenega protesta slovenskih deželnih poslancev naj bi kot odmev na protislovenske napade sledil gospodarski bojkot Italijanov. Ta se pa ni mogel uresničiti, saj tedanje goriške razmere niso še pogojevale samostojnejšega gospodarskega življenja goriških meščanov in slovenskih prebivalcev dežele. Na to je bilo potreba počakati še deset let.

V osemdeseta leta vstopajo goriški Italijani prizadeti z nekaterimi vladnimi in policijskimi ukrepi, ki so želeli zaježiti bojovite akcije iredentizma zlasti ob koncu zadnjega desetletja. Leta 1880 je prenehal liberalni »L'Isonzo«, njegov urednik Jurettig je bil zaprt in je kasneje postal urednik tržaškega iredentističnega »L'Indipendente«.³¹ 2. novembra 1879 je bila ukinjena telovadna organizacija »La Società goriziana di ginnastica« zaradi govora, ki ga je imel ob njeni desetletnici predsednik društva. Italijanska historiografija potrjuje pričevanje sodobnih slovenskih virov, da je društvo gojilo prikrito iredentistično dejavnost.³² Med leti 1879 in 1889 je društvo delovalo pod imenom »Associazione Goriziana di Ginnastica«; 21. septembra 1889 je bilo prepovedano, ker je ob slavlju društvenega prapora 15. septembra 1889 v Gorici prešlo svojo v statutu določeno dejavnost. Še isto leto se je znova preimenovalo in delovalo poslej pod imenom »L'Unione ginnastica goriziana«. Tri leta so bili goriški italijanski liberalci brez svojega glasila, ko se je na začetku leta 1883 pojavil že nekajkrat omenjeni »Il Corriere di Gorizia«, ki ga je

²⁸ 11. 7. 1884, št. 28.

²⁹ Soča, l. 8. 1884, št. 31.

³⁰ Pozor! ..., str. 8.

³¹ R. M. Cossar, n. d. str. 68.

³² L. Spangher, Cent'anni della »Ginnastica goriziana«, 1868—1968. Gorizia 1968.

urejala goriška Židinja Carolina Luzzatto.³³ Čeravno naj bi nadaljeval po poti »L'Isonza«, pa je v odnosih do Slovencev prinašal še ekstremnejša stališča že od svojih prvih številk dalje. Njegova osnovna teza je bila, da so Slovenci v Gorici gostje, da so »a Gorizia«, ne pa »di Gorizia«.³⁴ S »Sočo« sta si napovedala časnikarski boj, ki ni več ponehal. »L'Eco del Litorale«, glasilo goriških katoličanov italijanske narodnosti, ki je izhajal od 1871 dalje, je ohranjeval svoje pozicije v odnosu do Slovencev: krščanska spoštljivost, a vendar naglaševanje kulturne nadmoči italijanskega sveta. Z goriškim liberalnim italijanskim dvakrat tednikom pa nista hodila z roko v roki. Septembra 1884 je dobil »Il Corriere« pomoč v humorističnem »La Freccia«, 5. maja 1885 (zadnja številka izšla 18. 12. 1887) pa je izšla prva številka še enega goriškega italijanskega štirinajstdnevnikarja »La Rassegna«, ki se je v uvodniku odrekel »zgrešeni politiki« iredente, a se je vendar razglašal za branilca italijanske narodnosti ob istočasnem stremljenju za sporazum med narodnostmi v deželi. Za njim je stal avstrijakantski del goriškega italijanskega meščana, ki ga je posebljal tudi državni poslanec grof F. Coronini. Po prenehanju je ista skupina napravila z listom »Il Dover« (prva številka 14. 9. 1889, zadnja 27. 3. 1890) bežni poskus. Lista sta bila Slovincem dokaj naklonjena, vendar sta odklanjala tako »italianissime« kot »slavissime«. Med kratkotrajne časnikarske poskuse pri Italijanah sodita tudi v letu 1880 izhajajoča »L'Imparziale« (od 21. 4. do 15. 11. 1880) in »Il Raccoglitore« (od 12. 5. do 25. 11. 1880), kot nekaka naslednika »L'Isonza« ter zagovornik organizacije »Pro patria« dvakratmesečnik »Il Gallo« (1887).

Dogodki poletja 1884 so verjetno sprožili zamisel o nekakem nadnacionalnem političnem društvu za interese Goriško-Gradišanske, ki naj bi izdajalo svoj list tudi v slovenskem jeziku. Iz tega pa ni bilo nič in z letom 1885 je opazna ponovna povezava Slovencev z Doliacovo katoliško družbo, ki je nastala že leta 1870 z namenom, da združuje katoliške Slovence in Italijane; kasneje so se ji Slovenci odtegnili skoraj v celoti. Povezava se je tedaj pokazala v tolikšni meri, da je dr. Gregorčič postal 29. januarja 1885 celo podpredsednik družbe. Seveda je bila to le epizoda v boju proti iredentizmu, ki se je konec novembra 1884 organiziral v društvu »L'Unione«. V sklopu pregleda povezav konservativnih Italijanov s Slovenci sodi tudi podatek, da je bila »Soča« z dne 24. oktobra 1884 zaplenjena zaradi članka »Pobratimstvo goriških Slovencev proti iredentik«. Iz takih povezav se ni rodilo ničesar, le pomoč Slovencev pri mestnih volitvah v Gorici, vendar pri tem brez direktnih rezultatov v korist slovenskih meščanov. Ob koncu desetletja postane »Soča« še bolj bojevita proti iredentizmu in ko prevzame njeno vodstvo Andrej Gabršček, je polemika stalna in ne več priložnostna. Problematika tega bi zahtevala posebno razpravo.

Tako smo se približali koncu desetletja, zadnjim letom Taaffejeve vlade, ki jim zaradi posebnih goriških razmer ne bomo do konca sledili. Pravzaprav nam preostane še pregled dogodkov okoli goriškega razdora sredi leta 1889. Če je desetletje med 1880 in 1890 Tonklijevo, je to zaradi izjemne koncentracije oblasti v njegovih rokah in nepotizma (brat Nikolaj), ko je mo-

³³ SN, 6. 3. 1885, št. 53; J. Pisani, La stampa a Gorizia dal 1800 ai giorni nostri. StudG XIX/1956, str. 43-5.

³⁴ 6. 1. 1885, št. 2.

gel zlasti s svojo funkcijo državnega poslanca vzbujati upanje. A prihajale so le drobtine, tako naj bi denar za »Sočo« prihajal iz dispozicijskega fonda, prav tako tudi denar za goriške otroške vrtnice;³⁵ Tolmince je nagrajeval z denarjem za ceste itd. Sam njegov prihod na čelo Goričanov je bil predmet polemičnih neodobravanj in pomislekov, enako velja za kasnejši čas. Toda vzporedno je rasla opozicija, ki pa je organizirano stopila na dan takrat, ko je Tonkliju hitel na pomoč Mahnič. Ta povezava pa ni bila sad pristajanja na skupne ideje, pač pa pomoč v sili, tako Tonklija, ki je mislil, da bo mogoče dr. Gregorčiča z nekakšno ekskomunikacijo prisiliti k nedelavnosti, kakor tudi za dr. Mahniča, ki je videl v goriški katarzi praktično uveljavljanje svojega »militantnega klerikalizma«. Mahnič je svoj boj napovedal v polemiki s pesnikom Gregorčičem, kasneje pa je bil verjetno sestavljalec pastirskega pisma škofov goriške cerkvene pokrajine, ki je bilo sprejeto na škofovskem posvetovanju v Gorici od 23. do 29. 11. 1887; pismo je izredno oster nastop proti katoliškemu liberalizmu. »Soča«, tedaj že pod Gregorčičevim uredništvom, je pisala o »listu«, ki je »udaril nedolžni, že tako preveč zatirani slovenski narod«.³⁵ Ker pa so nekateri osrednji dunajski listi napačno spremenili vsebino pastirskega pisma, nalagajoč slovenskemu narodu rusofilske in veleizdajske namere, je interpelacijo proti pisanju tiska v imenu vseh slovenskih poslancev Goriškega deželnega zbora prebral 20. septembra 1887 dr. Anton Gregorčič.³⁶ Takrat Gregorčič ni urejal »Soče«, a zelo verjetno mu je izjava pomagala, da se ni uklonil pritisku goriške nadškofijske kurije. Z drugo polovico leta 1888 je pričel Mahnič izdajati »Rimskega katolika«, tedaj pa je »Sočo« ponovno prevzel dr. Gregorčič. Tako smo priča spopadov dveh goriških semeniških kolegov, kar se prenaša tudi na drugo slovensko časopisje, pri čemer se Mahničevi kritiki pridruži »Slovenec«, očitajoč dr. Gregorčičevo češčenje sv. Cirila in Metoda.³⁷

Deželne volitve 1889 so potekale v popolnem nesoglasju. »Soča«, ki jo je še vodil Gregorčič, je napadala Tonklija in njegovo »Slogo«. Čeravno je bil dr. Rojic kandidat »Sloge« v kmečki kuriji goriške okolice, je bil poleg J. Tonklija izvoljen tudi semeniški profesor Tomaž Čerin, doslej povsem nepoznana osebnost; dr. Rojic, označen za framasona, pa je propadel. Razkol je bil tu in ko je na povabilo dr. Gregorčiča prišel v Gorico dotlej le sodelavec »Soče« Andrej Gabršček, mu je ta konec julija 1889 izročil uredništvo lista, potem ko se je pokazalo kot nepotrebno ustanavljati novo glasilo, ki naj bi nosilo ime »Slovenski jeza«. Dogodki, ki so potem sledili, so vodili v polni odcep. »Aktivna moč«, kot je Gabršček označil Tonklijevu opozicijo, je v »Soči« odklanjala vsako povezavo z »vodjem Tonklujem« in pojasnjevala svojo neodvisnost, poudarjajoč, da je toliko glasilo »Sloge«, kot briškega »Slovenskega jeza«, katoliške politične čitalnice v Čepovanu ali »Vzajemnosti« iz Podmelca.³⁸ Tonkli ni miroval in je Gabrščku vzel uredništvo, ker da je pri listu prišlo do spremembe brez vednosti lastnikov in da je bil storjen protizakonit akt. Tonklijevu »Sočo« je urejeval dr. Mahnič, Gabršček pa je pričel z »Novo Sočo«. Goriški raz-

³⁵ 10. 12. 1887, št. 50.

³⁶ I. Prijatelj, n. d., str. 280-1; D. Kermavner, n. d., str. 418-440; Zur Steuer der Wahrheit. Ein Antwort auf di Verdächtigungen des Slavenvolkes der Görzer Metropole. Wien 1888.

³⁷ 13. 7. 1889, št. 138.

³⁸ 11. 10. 1889, št. 41.

cep je tako dobil še formalno potrdilo. Med listoma je poslej razpredena nit stalne polemike, ki se polarizira tudi okoli »Slovenskega naroda« in »Slovenca«, dočim je »Edinost« na Gabrščkovi strani. Gregorčič je poslej nanzal dva poraza dr. Tonkliju; 22. septembra 1891 je bil izvoljen za predsednika »Sloge«, 4. marca 1891 pa je Tonklija porazil še na državnozbornskih volitvah. Tako je tudi formalno nehala Tonklijeva doba.

Z deseto številko 8. marca 1891 je tudi nehala »Soča«, ki jo je od desete številke 1890 urejal duhovnik Červ, Mahničev naslednik. Z datumom 30. decembra 1892 je izšla ponovno »Soča«, urednik in lastnik je bil Gabršček. Nastopilo je Gregorčič—Gabrščkovo desetletje, ki je pravzaprav slogaška formacija v času, ko sta se že formalno opredelila klerikalni in liberalni tabor v slovenskih okvirih. Konservativni Goričani dobijo s preselitvijo »Primorskega lista« iz Trsta svoje glasilo, kot nekak rudiment goriškega preživelega avstrijkanstva pa se pojavi dne 9. septembra 1893 dvakrat mesečnik »Sloga«, pod katerim je bil kot lastnik in odgovorni urednik podpisan Italijan, a v slovensko družbo zahajajoči Obizzi, lastnik »prve slovenske tiskarne«. Že v prvi številki se je branil, da ne izdaja lista proti dr. Gregorčiču, čez dve leti se je v prvi številki tretjega letnika opredelil za program »naroden na hristjansko-socijalnej podlagi«. Veliko politične veljave pa ni imel. V začetku devetdesetih let je tudi zanimiv list »Il Rinnovamento«, ki je začel 12. aprila 1892 in ga je od 1. 6. 1893 dalje do številke 149 (3. 4. 1895) urejal dalmatinski Hrvat Ivan Kušar. Bil je predvsem literarno glasilo, ki je predstavljalo slovensko književnost italijanskemu svetu, a prinašal je tudi politične sestavke posvečene slovanski politiki.

Dr. Gregorčič—Gabrščkovo desetletje je v pretežni meri usmerjeno v politično emancipacijo Slovencev v deželi, potem ko so začasno prenehali pretresi znotraj slovenskega tabora. Politična uveljavitev je tesno povezana z narodnostnim bojem in bojem za pridobivanje gospodarskih pozicij predvsem v deželnem glavnem mestu. Če za gospodarski bojkot goriških Italijanov sredi osemdesetih let še ni bilo primernih pogojev pa je bilo v devetdesetih letih že mogoče uveljavljati program, da postanejo Slovenci »merodajni faktor v našem mestu«, ³⁹ ki ga je »Soča« strnila v osmih zapovedih, v duhu gesla »svoji k svojim«.

Taaffejev čas na Goriškem je čas prvaka dr. Josipa Tonklija. Politična pota, dejanja in pobude krojijo njegovi nastopi seveda v tesni povezavi s tendencami osrednje državne politike, tržaškega namestništva, ki je delovalo po načelu »nič vedeti in nič slišati«⁴⁰ in končno z nastopanjem italijanskega tabora na Goriškem. Italijani niso nastopali enotno, vendar niti zmerni, niti iredentisti (katerih bojevitost je komaj odsev tistega kar se dogaja v Trstu — na primer dogodki leta 1882 in Oberdankov poskus umora cesarja 1882) Slovincem ne priznavajo vloge enakovrednega kulturnega, gospodarskega in zato tudi političnega činitelja. Tonklijeva prvaška politika je pravzaprav dopolnjevala vladne tendence v Primorju, od tod si lahko razlagamo njegov negativni odnos do povezav Goričanov s Tržačani, zapečatil je možnosti, da bi se lahko primorski Slovenci trdno politično pove-

³⁹ Soča, 16. 9. 1887, št. 38.

⁴⁰ SN, 19. 7. 1889, št. 164.

zali. Po letu 1860 so bila osemdeseta leta na Goriškem relativno mirnejša od obeh predhodnih; pomembnih dejanj tudi ni opaziti v deželnem parlamentu, kjer je ostalo narodnostno razmerje nespremenjeno. Čitalniškemu življenju podeželja so dala novo kvaliteto politična društva v Brdih in Čepovanu, Podmelcu, zlasti briško je od 1882 dalje opravilo veliko narodno obrambno delo. Nerešeni problemi prejšnjega časa (uveljavljanje slovenskega jezika v javnosti, upravno združenje slovenskega dela dežele, Slovencem pravičnejši deželni volilni zakon, zastopstvo Slovencev v Goriškem mestnem svetu itd.) so se skušali sicer reševati, a uspeha ni bilo.

Zusammenfassung

DIE GÖRZER SLOWENEN ZUR ZEIT DER TAAFFESCHEN REGIERUNG

Der Amtsantritt der Taaffeschen Regierung ist zugleich auch ein Meilenstein für die Periodisierung slowenischen Politik in Görz. Nach der Bewegten Zeit der Čitalnice und Tabori (1860—1872), nach den Auseinandersetzungen zwischen Jung- und Altslowenen (1872—1875) und nach einer Zeit passiver Billigung (1876—1879) kommt es zwar nicht zu einschneidenden Änderungen der Verhältnisse, es beginnt die Zeit der »Regierungsoportunisten« Dr. Josip Tonkli und einer ständigen und latenten Opposition, die gerade am Vorabend der Zehnjahresfeier der Taaffe-Regierung klar zutage tritt. In den achtziger Jahren werden die politischen Wege durchwegs von starken Einzelpersönlichkeiten bestimmt, im Küstenland darf dabei auch die langjährige Tätigkeit Stellvertreters von Triest Baron de Pretis nicht unerwähnt bleiben. Die Massnahmen der Triestinischen Stellvertreterschaft ermöglichen keine festere Bindung zwischen Görzern und Triestern, die eben in diesen Jahren mit dem Aufbau einer eigenen Organisation beginnen. Für die Zeit der Regierung Taaffe ist in Görz sehr geringe politische Tätigkeit kennzeichnend, bedeutend ist diese Zeit jedoch für den Ausbau der Fundamente der slowenischen Gesellschaft, wie wir sie aus dem letzten Vierteljahrhundert vor dem ersten Weltkrieg kennen. Beim Fall von Taaffe sind die Görzer Slowenen wieder auf Konservative (Dr. A. Mahnič und Dr. Tonkli) und gemässigte Liberale (Dr. A. Gregorčič und A. Gabršček) zersplittert. Die nationalen Gegensätze im Görzischen haben sich vertieft. Der Verfasser befasst sich ausschliesslich mit politischen Problemen, andere, auch die im Leben der Gesellschaft neu erscheinenden (die Arbeiterbewegung), werden nicht mitberücksichtigt.

Avguštin Malle

KOROŠKI SLOVENCİ V TAAFFEJEVI DOBI

Referat na zborovanju slovenskih
zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

Ko je bil avgusta 1879 imenovan grof Eduard Taaffe za ministrskega predsednika in je s tem prenehala doba liberalne vladavine, je bilo pričakovati, da si bodo tudi koroški Slovenci laže priborili narodno enakopravnost. Toda sprememba vlade na Dunaju ni niti najmanj omajala dominantne vloge, ki so jo igrali liberalci na Koroškem. To svojo vlogo so znali koroški liberalci, ki jih bolj točno moremo imenovati nemški nacionalisti, z vsemi razpoložljivimi sredstvi utrjevati in izgrajevati. Pri tem so se posluževali vseh sredstev, ki jih jim je nudil sistem — naj omenim le razdelitev volilnih okrajev na škodo Slovencev, krivično ureditev osnovnega šolstva ter ne nazadnje nadvse odločujočo gospodarsko moč.

Krivični volilni sistem koroškim Slovencem ni dopuščal večjih volilnih uspehov. Te so mogli doseči edino pri deželnozborskih volitvah v velikovškem okraju. Vsi drugi volilni okraji so bili jezikovno mešani in koroški Slovenci so iskali zaveznike med nemško govorečim prebivalstvom dežele. Politično vodstvo koroških Slovencev je take zaveznike videlo v konservativno-klerikalnih Nemcih, ki na Koroškem v Taaffejevi dobi niso igrali pomembnejše vloge. Andrej Einspieler, ki se je predvsem zavzemal za nemško-slovensko sodelovanje na Koroškem na podlagi katoliške vere in na klerikalno-konservativni idejni osnovi, ni mislil na ustanovitev neke samostojne slovenske politične organizacije, ki bi v določenih predelih Koroške mogla postati odgovarjajoča protiutež snujočim se nemškim političnim organizacijam.

Taka organizacija je bila tudi »Bauernbund«, ki so ga njegovi idejni voditelji skušali prikazati kot stanovsko zastopstvo koroških kmetov, ki da ne pozna nacionalnih razprtij in nasprotij. Dejansko pa je bila ta »Kmečka zveza« privesek nemško-nacionalnega gibanja na Koroškem z nalogo, da prodre na slovensko podeželje in s tem ohromi vpliv slovenskega konservativno-klerikalnega vodstva. Kmečka zveza je imela pri tem početju določene uspehe, še prav posebno zaradi demagoškega nastopanja njenih voditeljev, ki so vselej trdili, da koroškim Slovencem nikakor ne mislijo vzeti narodnosti oziroma materinskega jezika.

V demagoškem nastopanju so bili nemški nacionalisti sploh prekaljeni. Demagogija in blatenje političnega nasprotnika — to je bila tudi osnovna publicistična poteza obeh nemško-nacionalnih listov »Freie Stimmen« in »Allgemeine Bauernzeitung«. Seveda je delo nemških nacionalistov olajševal nastop slovenskega konservativno-klerikalnega vodstva, ki je že najmanjši

pojav liberalnih idej obsojalo in s tem odrinjalo od slovenskega narodnega gibanja predvsem edino posvetno intelingenco na podeželju — učiteljstvo in poleg tega važne vaške mogotce.

Ker so idejni voditelji koroških Slovencev izhajali iz vrst duhovščine, je tudi krško škofijstvo izvajalo pritisk na le-te. Duhovnike so nadzirali. Na znane narodnjake-duhovnike so izvajali direkten pritisk.¹ Tako se je moral leta 1872 zagovarjati pred krškim škofom slovenjeplajberški župnik Simon Muden prav zaradi narodnega delovanja. Podljubeljski občini je naznanil, da nemških dopisov ne bo več sprejemal in da jih bo vračal občini, kar je tudi storil. Okrajno glavarstvo je obvestilo škofa in ta je zahteval pojasnila. Muden pa je bil trdne volje, »v ti zadevi kot Slovenec, državljan in srenjčan svojo pravico tirjati in braniti in tudi ne jenjati, čeravno podpisani ni kot pravnik šole na vseučilišču doveršil, pa je vendar po božji milosti tolko zdravih možgan dobil in sprejel, da § 19 drž. osnovnih postav razložiti ve in se jemu nepotrebno dozdeva, se na *nezmotljivost* Podljubeljskoga župana in dopisca c. k. okrajne glavarije zanašati, . . .«² Muden pripominja, da ni stvar uradnij, da razlagajo zakone napačno in pravi, da že leta slovensko dopisuje okrajni glavariji, dobiva pa le nemške odgovore ter meni: »Slovenec je potprežljiva duša, pa to ni enakopravnost, če bi imel Slovenec le toliko življati, kolikor se drugim dopade in poljubi, če *Slovenec slovenski dopisuje je dolžen nemške odloke* sprejemati, zares čudna enakopravnost — podpisani je ne more razumiti — tako razlaganje § 19 preseže meje mojega omejenega podložnikovega uma! in podpisani le to resnobno izreka. Da je vsih uradnij, ki imajo s Slovenci opravka sveta dolžnost s Slovenci slovensko občevati, to dolžnost jim nalaga § 19 — in to bomo tudi tirjali če bi mogel podpisani tudi prvi ali drugi po tem potu nastopati. Okoli 8.000—10.000 Slovencev je bilo zbranih, ki sim ravno § 19 na Taborji v Žopračah razkladal, in terjal tanjko izpolnevanje, — čim me uradniki niso zavrnili?? —«³

Še naprej bo uradnijam dopisoval slovensko, tako pa ne nastopa kot duhoven — temveč kot Slovenec, državljan in srenjčan na pravni zemlji stoji in svojo pravico terja — tako bo stal in se boril za svojega — za slovenskega naroda pravice, kolikor se svojimi slabimi močmi le zmore. Uradi so pa postavi dolžni, s slovenskimi strankami po slovenski uradovati.«⁴

Interese naroda postavlja Muden torej pred verske. Tako mišljenje pa je na Koroškem preganjala oblast tudi s pomočjo cerkvenih dostojanstvenikov. Sicer se je tudi Andrej Einspieler zavzemal v svojem življenju za narodno enakopravnost, to dokazujejo vsi njegovi listi, vendar je stalno poštarjal, da je vsak napredek možen le na podlagi katoliške vere. Narodno enakopravnost je hotel doseči prav s pomočjo nemških klerikalcev in s tem zašel v tabor, ki z interesi slovenskega prebivalstva na Koroškem ni imel nič skupnega, saj so njegovi pripadniki večinoma pripadali veleposestvu in industriji in so prav nekrščansko izžemali slovensko prebivalstvo, v času krize kmečkega gospodarstva pa pokupili v slovenskem delu Koroške številne kmetije.⁵

¹ Npr. tudi na Andreja Einspielerja zaradi publicistične dejavnosti v šestdesetih letih 19. stoletja.

² Škofijski arhiv Celovec, farni akti, Slovenji Plajberk fasc I.

³ Škofijski arhiv Celovec, farni akti, Slovenji Plajberk fasc I.

⁴ Škofijski arhiv Celovec, farni akti, Slovenji Plajberk fasc I.

⁵ Pleterski, Nraodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 94—128, 226—228.

Slovenskemu gibanju oziroma slovenski stranki je politični nasprotnik zlahka očital, da se brati z nasprotniki kmeta, čeprav je bila to le demagoška fraza. Nemški nacionalisti so se še v veliko večji meri opirali na gospodarsko moč veleposestnikov, industrije in malih podjetnikov. O »Miselnosti ‚Nemcem prijaznih Slovencev‘ — ‚Nemškutarjev‘ po letu 1873«⁶ razpravlja J. Pleterski, ki opozarja na gospodarske, politične in družbene faktorje, ki so bili temelj tej miselnosti. Genocidna miselnost se je na Koroškem oblikovala prav v tej dobi. Parole o mirnem sožitju Nemcev in Slovencev in trditev, da spravlja slovensko narodno gibanje v nevarnost to mirno sožitje, so starejšega izvora, ohranile pa so se do današnjega dne. Najpogosteje so se pojavljale v publicistiki nemških nacionalcev.

Eden glavnih oblikovalcev in gojiteljev protislovenske ideologije je bil Albin Matschnig, ustanovitelj »Kärntner Bauernbunda« in urednik lista »Allgemeine Bauernzeitung«. Pod pretvezo, »da se bori za blaginjo dežele«,⁷ je vplival kvarno na razpoloženje v deželi. Moral je leta 1888 pobegniti iz dežele oziroma države, ker bi ga bili sicer postavili pred sodišče. V poročilu na notranje ministrstvo o publicistiki na Koroškem poroča leta 1888 deželni predsednik, da se liberalizem in nemštvo povzdigujeta posebno na Koroškem in to s strani oseb in na način, ki da je bil mnogim že dolgo »zelo neljub in neprijeten«.⁸ Vendar se stari liberalci doslej niso upali reagirati. Dejstvo, da so se za »velikimi frazami o blaginji ljudstva, napredka in nacionalnosti skrivale le nepoštenost, želja po škandalih in korupcija«,⁹ je po mnenju deželnega predsednika globoko omajalo ali mogoče celo uničilo »verodostojnost in kredit organov ostrejšega tona in njihovih zastopnikov«¹⁰ pri vseh tistih, ki se do tedaj niso mogli izvleči iz njihovega vpliva. Vendar se pri listih »Freie Stimmen« in »Allgemeine Bauernzeitung« v agresivnosti pisanja proti slovenski stranki ne da opaziti nobenih sprememb. Agresivnost se je kvečjemu še povečala z ustanovitvijo »Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem« 5. marca 1890, priložnost pa je nudil tudi podkloštrski incident, kjer je bil pri nekem pretepu med volitvami ubit volivec nasprotne stranke.¹¹ Moralno krivdo za uboj so naprtili Gregorju Einspielerju, ki je po smrti Andreja Einspielerja prevzel vodstvo koroških Slovencev.

Nemški nacionalisti so napadali vse in vsakega, ki je ogrožal njihovo dominantno vlogo v deželi, in zavračali še tako malenkostno koncesijo koroškim Slovcem s strani vlade. Pri svojem boju proti slovenski stranki so uporabljali tudi slovenščino. Nazadnje so leta 1898 ustanovili še slovenskega pedanta k »Allgemeine Bauernzeitung« — »Koroški kmetski list«, ki je imel nalogo, da vpliva v »naprednem smislu prosvetljijsko na kmečko prebivalstvo slovenskih delov dežele Koroške«.¹² V drugi številki imenovanega lista

⁶ J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 205–242.

⁷ Kärntner Landesarchiv (KLA) Präs. Fasz. 156/1686 de 1888.

⁸ KLA Präs. Fasz. 156/1686 de 1888.

⁹ KLA Präs. Fasz. 156/1686 de 1888.

¹⁰ KLA Präs. Fasz. 156/1686 de 1888.

¹¹ KLA Präs. Fasz. 165/1177 de 1890.

KLA Präs. Fasz. 165/1568 de 1890.

KLA Präs. Fasz. 165/1465 de 1890.

KLA Präs. Fasz. 165/1465 de 1890.

KLA Präs. Fasz. 165/1577 de 1890.

¹² KLA Präs. Fasz. 202/688 de 1898.

najdemo pismo bralca iz Rožne doline, ki dokumentira, kako uspešna je bila propaganda nemških nacionalistov med premožnejšimi in slovensko govorečim prebivalstvom dežele.

Istovetenje slovenskega narodnostnega gibanja z nazadnjaštvom, konservativizmom, klerikalizmom in materialno revščino je v tem primeru popolno. »Poglejmo en malo okoli sebe — en malo po krasni rožni dolini — kdo so naprednjaški možje in kdo je privrženec klerikalcev. Večji, premožnejši posestniki, ljudi, koji ste bolj omikani — vsi ste za napredek, vsi ste hvaležni sredstvu nemščine; nemški jezik vam kaj dobro služi, da si gospodarjenje zboljšate. — Klerikalcem pokorni so pa le bolj revni kočarji. — Nočemo jih zavolj jih gmotno slabega stanja obrekovati — a kriva temu je tema, kateri služijo, tema ki ovira vsaki napredek.«¹³ Prav v tem pismu bralca »Koroškemu kmetskemu listu« najdemo vse prvine, ki jih navaja J. Pleterški v že omenjenem poglavju svoje razprave »Narodna in politična zavešt...« Manjka morda le še važna komponenta — to je komponenta izdajstva domovine, agentstva za neko tujo silo.

Seveda tega razmišljanja ni oblikoval šele »Koroški kmetski list«. Začetki takega naziranja segajo v obdobje po marčni revoluciji in so na Koroškem prisotni zdaj v manj potem spet v bolj jasni obliki.

Pod takimi okoliščinami seveda ni bilo mogoče pričakovati velikih uspehov pri volitvah. Volilni boj je bil posebej na Koroškem narodnostni boj, boj za enakopravnost Slovencev v šolah, uradnih in pred sodišči.¹⁴ Volilno propagando slovenske stranke so nemški nacionalci označevali kot hujskanje in agitatorje stranke kot hujskače.¹⁵ Slovenskemu narodnostnemu gibanju so sploh odrekli domovinsko pravico in še posebej napadali »kranjske hujskače« in s tem terminom najpogosteje označevali slovenske poslance v državnem zboru na Dunaju, ki so pogosto stavili interpelacije zaradi razmer, v katerih so se nahajali Slovenci na Koroškem.

Politično so se koroški Slovenci prvič spet krepko pojavili pri državnoborskih volitvah leta 1879. Priporili so si znatno število glasov na vsem slovenskem področju Koroške, ne da bi seveda dosegli mandat, kar pa je preprečeval krivični volilni sistem, ki enostavno ni dopuščal Slovincem volilnih uspehov. Združeni nemško-slovenski konservativci so dosegli 283 glasov, nemški liberalni stranki je zadostovalo 362 glasov za dosego vseh štirih mandatorov kmečke kurije. Pri nadomestnih deželnih volitvah leta 1880 v velikovškem okraju je z veliko večino prodril Andrej Einspieler, ki je začetka januarja 1882 ustanovil »Mir« — list, ki je nastopal v imenu slovenske in nemške katoliške (konservativne) stranke¹⁶ vse do smrti svojega ustanovitelja.

Prav v Taaffejevi dobi so koroški Slovenci pomagali organizatorično in gmotno nemškim konservativcem na noge, ne da bi imeli od tega koristi. Pri deželnih volitvah leta 1884 so slovenski konservativci osvojili oba mandata kmečke kurije v velikovškem okraju, v mestni kuriji pa je propadel njihov kandidat dr. France Adamič. To je bil obenem prvi in zadnji poskus

¹³ Koroški kmetski list, 15. februar 1898, št. 2.

¹⁴ V. Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 238–248.

¹⁵ Glej »Freie Stimmen« in »Allgemeine Bauernzeitung« v času volilnih bojev.

¹⁶ Mir, 10. julij 1884, št. 15.

koroških Slovencev, da prodrejo s svojim kandidatom v mestni kuriji. Pri volitvah za državni zbor leta 1885 je A. Einspieler prepustil kandidaturo v volilnem okraju Celovec—Velikovec nemškemu konservativcu baronu Pinoju, sam pa se je umaknil v brezizgledni beljaški okraj. Kandidat nemško-slovenske konservativne stranke Pino je bil izvoljen s konservativnimi glasovi, v državnem zboru pa ni odprl ust za potrebe Slovencev in niti dve leti po izvolitvi je odložil mandat. V beljaškem volilnem okraju A. Einspieler ni bil deležen podpore nemških konservativcev.

Po odstopu Pinoja od svojega poslanskega mandata so Slovenci na Koroškem abstinirali nadomestne volitve v državni zbor. Leta 1888 so pri nadomestnih volitvah v deželni zbor po smrti Andreja Einspielerja kandidirali njegovega nečaka Gregorja Einspielerja, ki je prodril z 78 glasovi. Njegov liberalni oziroma nemško-nacionalni nasprotnik je dosegel 33 glasov. Slovenci so pri deželnozbornskih volitvah leta 1890 osvojili oba mandata kmečke kurije v velikovškem okraju. Pri volitvah v državni zbor leta 1891 pa so propadli v kmečki kuriji v volilnem okraju Celovec—Velikovec.

Po smrti A. Einspielerja so bile oblasti prepričane, da se za stremljenja voditelja koroških Slovencev ne bo našel »enako vztrajen naslednik«. ¹⁷ Gregorju Einspielerju niso pripisovali sposobnosti, kot jih je imel A. Einspieler. ¹⁸

Oster boj so vodili nemški nacionalci na področju šolstva. Poudarjali so potrebo znanja nemščine, smešili dosežke slovenske kulture in trdili, da koroški Slovenci »novoslovenskega« jezika ne razumejo. Čeprav so koroški Slovenci tožili nad jezikovno ureditvijo ljudskih šol, so nemški nacionalci dosledno in stalno poudarjali, da so Slovenci z jezikovno ureditvijo ljudske šole na Koroškem zadovoljni in da ne želijo sprememb.

Že dolgo pred pričetkom Taaffejeve dobe so na Koroškem vodilni politični faktorji formulirali svoje gledanje glede jezikovne ureditve ljudskih šol in odločno zavrnilo želje koroških Slovencev po enakopravnosti na tem področju, dobro zavedajoč se, da bi s tem izgubili verjetno tudi vpliv pri učiteljstvu in pri velikem delu premožnejšega prebivalstva na slovenskem področju Koroške. Ko so poslanci slovenske narodnosti v neki spomenici leta 1867 zahtevali enakopravnost slovenskega jezika v šolah, uradnih ter pred sodišči in ko so ministrstvo za uk in bogočastje, notranje ministrstvo in justično ministrstvo izdali tozadevne odloke o upoštevanju slovenščine pri podrejenih uradih na Koroškem, je koroški deželni odbor nastopil proti zahtevam poslancev slovenske narodnosti in pripomnil, da monarhija ne pozna poslancev narodnosti, temveč le poslance kronovin. Koroški deželni odbor je menil, da slovenski poslanci nimajo pravice govoriti v imenu koroškega prebivalstva. V odlokih je videl deželni zbor krepitev slovenskega in slabitev nemškega elementa na Koroškem. Koroška da je starodavna nemška cesarska dežela in nemški značaj dežele naj se ne spreminja s pomočjo administrativnih ukrepov; nemška kultura prekaša slovensko, nemški element pa da se je izkazal za podjetnejšega. Koroško prebivalstvo da je vselej živelo v »globokem miru in harmoničnem sožitju«. ¹⁹ Nemeč je videl v Slovencu ljubega soprebivalca, še več, brata, kajti tako

¹⁷ KLA Präs. Fasz. 157/84 de 1888.

¹⁸ KLA Präs. Fasz. 157/1105 de 1888.

¹⁹ KLA Präs. Fasz. 76/1425 de 1867.

Nemec kot Slovenec sta se čutila kot Korošca. Koroški Slovenec v koroški Nemcu ni nikoli videl sovražnika. Rad in voljno je prevzemal nemško kulturo in sredstvo za dosego le-te, to je jezik svojega nemškega sodeželana... »Ob oživljajočem soncu nemške kulture se je naš Slovenec ogreval in v nje-no okolje se je vživel, naučil se je več kot nemško govoriti, naučil se je čutiti in misliti nemško. In to ne samo, ker je njegova eksistenca s tisočimi niti povezana s to kulturo, ne, temveč tudi zaradi tega, ker je v njej videl odrešenje iz barbarstva. Promet, industrija, vsi življenjski pogoji vežejo koroškega Slovenca na Nemca. Samo nemška roka mu odvzema v mestih in trgih, ki je vsako in vsak na Koroškem še specifično nemško, njegove izdelke, samo industrija, ki jo je ustvarila nemška bistrournost in ki je razširjena v vseh predelih dežele, mu daje delo, samo z nemščino se more sporazumevati preko mej svoje fare, samo nemški jezik in le nemška kultura mu odpirata svet.«²⁰ In tej kulturi in temu jeziku naj bi se odpovedal. Ves ta triumfalni pohod nemške kulture pa je potekal brez nasilja. »Novejšemu času je bilo pridržano, da tudi na Koroškem odkrije jezikovno vprašanje in našla se je stranka, ne, kasta, ki se je nenaprošena in nepoklicana proglasila za zagovornika dozdevno napadenih pravic koroških Slovencev. So edino in le člani slovenskega klera na Koroškem in njihovi maloštevilni pristaši, ki skrbijo v deželi za nelepo delo nacionalnega hujskanja in iz te okoliščine sledi, da ni nemški jezik, temveč da je nemška kultura, ki se tu napada.«²¹ Pri prevelikem vplivu, ki ga je imel kler v preteklih desetletjih, je bil oškodovan po pisanju koroškega deželnega odbora le nemški element. Najdejo se seveda tudi še vse druge znane teze. Nazadnje pa le preide na bistvo odgovora, ko meni, da bi upoštevanje slovenščine kot enakopravnega jezika v šolah, uradih in pred sodišči spremenilo »nemški značaj«²² dežele na način, ki bi povzročil krik splošnega zgražanja in v drugem koraku bi se začela slavizacija dežele potom dekretov.

Taka in podobna stališča so koroške oblasti v Taaffejevi dobi dosledno ponavljale, še posebno, ko so v dunajskem državnem zboru interpelirali slovenski poslanci zaradi razmer na Koroškem, ali je to bil zdaj Vošnjak, Poklukar, Klun, Ferjančič ali Šuklje. Odgovor Koroške je bil vselej enak — koroški Slovenci da so s svojim položajem zadovoljni.

Nemški nacionalci so na Koroškem napadali vse, kar bi utegnilo krepiti narodno zavest slovenskega prebivalstva v deželi. Prav v Taaffejevi dobi so bili le-ti izredno dosledni in so pri tem prizadevanju izrabili vse možnosti. Neposredno so pritiskali na zastopnike koroških Slovencev. Andrej Einspieler, ki je državnemu poslancu Vošnjaku posredoval material za interpelacijo o koroških šolskih razmerah, je bil potem deležen izredne »pozornosti« s strani koroškega deželnega predsednika Schmida-Zabierowa, tako, da je nazadnje samo še upal, da bo v miru dočakal penzijo, do katere je imel le še mesec dni.²³ Prav tako so nemški nacionalci trdili, da je zaradi praznovanja 50-letnice mašništva A. Einspielerja²⁴ v nevarnosti deželni mir. Uradni za-

²⁰ KLA Präs. Fasz. 76/1425 de 1867.

²¹ KLA Präs. Fasz. 76/1425 de 1867.

²² KLA Präs. Fasz. 76/1425 de 1867.

²³ Arhiv Slovenije, Priv. A LIX (korespondenca Josipa Vošnjaka).

²⁴ KLA Präs. Fasz. 153/814 de 1887.

stopnik pa je zapisal,²⁵ da je bilo praznovanje »tako dostojno in legalno«, da so se izkazale bojazni, da bi utegnil biti v nevarnosti deželni mir, ki so bile izrečene z nemške strani, »popolnoma neosnovane«.

Gregorja Einspielerja je deželni predsednik zatožil zaradi letaka »Častiti gospod!«²⁶ pri škofu. Letak, edini izvod, so zaplenili.²⁷ Z letakom je mislil podpreti Gregor Einspieler zahtevo državnega poslanca dr. Ferjančiča po preureditvi volilnih okrajev. Letak naj bi Slovenci tudi podpisovali. V istem letaku je Gregor Einspieler zahteval tudi enakopravnost slovenščine v ljudskih šolah. Deželni predsednik je v pismu, ki ga je naslovil na škofa, menil, da bi letak sprožil val peticij — »Petitionssturm«. Označil je dejavnost G. Einspielerja kot »katoliškemu duhovniku nedostojno«²⁸ in prosil škofa, da nekaj ukrene proti Einspielerjevi agitatorični dejavnosti.

G. Einspieler se je udeležil proslave 25-letnice ljubljanskega Sokola in s te proslave poslal v imenu vseh udeležencev Strossmayerju čestitke. Taaffe sam je iz tega sklepal, da spada G. Einspieler k »najbolj vnetim«²⁹ pristašem Strossmayerja in izrazil bojazen, da utegne med »slovanskim prebivalstvom dežele« agitirati za Strossmayerjeve ideje. Zato je zaukazal »strogo, toda prikrito nadzorstvo«³⁰ nad dejavnostjo poslanca. Po približno letu in pol je stvar prišla na dan in državni poslanec grof Lažansky je naslovil na Taaffeja interpelacijo, ki je le-tega neprijetno prizadela.³¹ Deželni predsednik se je v cirkularju, v katerem je zaukazal okrajnim glavarstvom nadzorstvo nad G. Einspielerjem gléde na njegovo delovanje med slovenskim prebivalstvom, skliceval na tozadevni Taaffejev ukaz. Kako so podkloštrski volilni incident izrabljali nemški nacionalci, smo že čuli. Posebno so se avstrijski politični krogi zanimali za Einspielerjeve stike in odnos s Slovanskim dobrodelnim društvom v Petrogradu. V preiskavo se je vključilo celo zunanje ministrstvo monarhije.³²

Predmet interpelacije v koroškem deželnem zboru je bila 1884 Mohorjeva družba. Zopet enkrat je bil namreč mir dežele v nevarnosti, ker se je Mohorjeva družba drznila tiskati list »Mir«. Poslanec dr. Traun je skušal dokazati, da stoji Mohorjeva družba zunaj zakona. Posebno je kritiziral, da družba iz društvenega denarja vzdržuje tiskarno, kjer se tiska »Mir«, ki da seje v deželi »le nemir in zavist med narodnostima.«³³ Čutil je »moralno obveznost«, da v »interesu miru in enakopravnosti v deželi«³⁴ povpraša deželnega predsednika po zakonitosti obstoja in delovanja družbe. Leta pozneje je celovški okrajni glavar Mac Nevin, ki je bil pri Slovencih na zelo slabem glasu, očital Mohorjevi družbi, da je izdala dve knjigi, ki sta pridigali »golo veleizdajo« in so ju oblasti morale konfiscirati.³⁵ Odbor je zahteval od okrajnega glavarja

²⁵ KLA Präs. Fasz. 153/1143 de 1887.

²⁶ KLA Präs. Fasz. 156/1808 de 1888.

²⁷ KLA Präs. Fasz. 156/1808 de 1888.

²⁸ KLA Präs. Fasz. 156/1808 de 1888.

²⁹ KLA Präs. Fasz. 156/1346 de 1888.

³⁰ KLA Präs. Fasz. 156/1346 de 1888.

³¹ KLA Präs. Fasz. 166/726 de 1890.

³² KLA Präs. Fasz. 170/204 de 1891.

³³ KLA Präs. Fasz. 182/284 de 1894.

³⁴ KLA Präs. Fasz. 182/558 de 1894.

³⁵ KLA Präs. Fasz. 182/1155 de 1894.

³⁶ KLA Präs. Fasz. 145/1743 de 1884.

³⁷ KLA Präs. Fasz. 145/1743 de 1884.

³⁸ KLA Präs. Fasz. 172/1977 de 1892.

pismeni preklic in Mac Nevin je moral priznati, da je bil njegov očitek ne-utemeljen. Deželni predsednik ga je posvaril in mu priporočal večjo zadržanost pri uradovanju s prebivalstvom celovške okrajne glavarije.

Oblasti so skušale s pomočjo visokih cerkvenih krogov otežkočiti delovanje Ciril-Methodove družbe. Duhovniki naj ne bi delili brošur te družbe. Brošura družbe »Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik«, je vzbujala pomisleke v »patriotičnem pogledu«, ³⁶ brošura »Tisočletnica Metodova« je nalletela sploh na težave ter so jo zaplenili sklicujoč se na §§ 302 in 303 kazenskega zakona. Brošura je bila po mnenju celovškega okrajnega šolskega sveta politične in agitatorske vsebine, ker je na »vse mogoče načine« stremela za tem, da »vzbudi in neguje slovansko zavest svojih bralcev«. ³⁷ Poleg tega je urad omenil, da dela »propagando za slovansko bogoslužje« in da bralce hujska proti Nemcem. Eden delivcev citirane brošure, župnik Scharwitzel, je bil celo obsojen na denarno kazen. ³⁸

Ministrstvo za bogoslužje in pouk se je zanimalo za vpliv revije »Dom in svet« ³⁹ med študirajočo mladino in za agitatorje revije ter priporočalo, da deželno predsedstvo v primeru, da revija negativno vpliva na mladino, ukaže šolskim direkcijam, ⁴⁰ da na primeren način prepovedo list. Podobno je ministrstvo nastopalo v primeru Mahničevega »Rimskega katolika«, ⁴¹ ko je indirektno prepovedalo branje revije oziroma sodelovanje v njej. ⁴² Pomisleke je deželni predsednik izrazil, ko je krški škof Kahn leta 1887 sprejel v semenišče veliko število študentov teologije češke narodnosti in menil, da to ne bo dobro vplivalo na mir v deželi, kajti »pri znanih narodnostnih razmerah te dežele, pri veliki občutljivosti pripadnikov nemške narodnosti proti vsemu, kar utegne spremeniti ali okrniti njihov položaj v deželi...«, bo večina videla v škofovem koraku »možnost, da, verjetno dalekosežnih sprememb v narodnostnih razmerah te dežele...« ⁴³

Ta občutljivost je bila zares izrazita, seveda pa tudi zavestna in nameravana. Tako se je deželni odbor izrekel proti navedbi imen katastralnih občin v zemljiški knjigi v nemščini in slovenščini. Očital je justični upravi, da s tem, ko zahteva tako vodenje zemljiških knjig, pripravlja »postopno slovenizacijo« ⁴⁴ dežele.

Ob zatonu Taaffejeve dobe so Slovenci prosili za uvedbo dvojezičnih poštnih žigov pri poštnih uradih v Pliberku in v Šmihelu. Poštna direkcija, ki je tozadevno povprašala deželno predsedstvo, je dobila značilen odgovor: »Po mnenju c. k. deželne vlade naj se pomen nekega drugega deželnega jezika ne meri le po svoji številčni razširjenosti kot 'občevalni jezik', temveč tudi po pogostosti svoje uporabe v notranjem uradnem in v zunanjem uradnem prometu. Izhajajoč iz tega stališča pomen slovenskega jezika na Koroškem nikakor ne odgovarja svoji številčni razširjenosti kot občevalni jezik, kajti tako

³⁶ KLA Präs. Fasz. 165/458 de 1890.

³⁷ KLA Präs. Fasz. 165/458 de 1890.

KLA Präs. Fasz. 169/265 de 1891.

³⁸ KLA Präs. Fasz. 169/265 de 1891.

³⁹ KLA Präs. Fasz. 196/681 de 1891.

⁴⁰ KLA Präs. Fasz. 169/1668 de 1891.

⁴¹ KLA Präs. Fasz. 182/751 de 1894.

⁴² KLA Präs. Fasz. 187/85 de 1895.

⁴³ KLA Präs. Fasz. 153/1506 de 1887.

KLA Präs. Fasz. 153/1556 de 1887.

KLA Präs. Fasz. 153/1470 de 1887.

⁴⁴ KLA Präs. Fasz. 157/1250 de 1888.

v notranjem uradnem kot v zunanjem uradnem prometu — za zadnjega vse-kakor v toliko, v kolikor se odvija pismeno, je tudi v slovenskih delih dežele v rabi skoraj izključno nemški jezik;...⁴⁵ Vzrok temu, da je tako, so za deželno predsedstvo mesta in trgi, ki jih poseljujejo večinoma Nemci. S temi pa tudi Slovenci s podeželja občujejo pogosto v nemščini. Koroški Slovenci si v Taaffejevi dobi niso mogli priboriti niti najmanjših koncesij na narodnostnem področju. Režim sam tudi ni imel interesa, da spremeni položaj v deželi, ki so jo imeli v zakupu nemški nacionalci, ti pa so skušali uničiti in preprečiti vse, kar bi utegnilo koristiti razcvitu in utrditvi narodne zavesti med koroškimi Slovenci.

Zusammenfassung

DIE KÄRNTNER SLOWENEN ZUR ZEIT DER REGIERUNG TAAFFE

Die Kärntner Slowenen konnten sich zur Zeit der Regierung des Grafen Eduard Taaffe weder politisch, wirtschaftlich, noch kulturell entscheidend in Szene setzen. Das wirtschaftliche Leben Kärntens lag in den Händen der deutschsprachigen Bewohner, die dadurch auch das politische Leben des Landes bestimmten. Einzig und allein in der Kurie der Landgemeinden des Bezirkes Völkermarkt konnten sich die Kärntner Slowenen bei Wahlen zum Kärntner Landtag durchsetzen. Eine stärkere Vertretung der Kärntner Slowenen im Landtag verhinderte die ungerechte Wahlkreiseinteilung sowie die soziale Struktur der slowenischen Bevölkerung. Das Pflichtschulwesen stand unter der Kontrolle der Deutschen. Die slowenische Sprache fand weder in der Schule noch vor Behörden eine entsprechende Beachtung. Bildungspolitisch kann man von einem Bildungsprivileg der deutschen Bewohner des Landes sprechen. Die Behörden unterdrückten jedwede Tätigkeit, die geeignet wäre, das Nationalbewusstsein der slowenischen Bevölkerung des Landes zu wecken oder zu heben. Sie verhinderten systematisch jeden nennenswerten Fortschritt der Kärntner Slowenen auf politischem, wirtschaftlichem und kulturellem Gebiet. Die slowenische Bewegung wurde als klerikal und konservativ abgetan, die »deutschfreundlichen Slowenen« als fortschrittlich und liberal bezeichnet. Zahlreiche Beschwerden und Interpellationen slowenischer Abgeordneter wurden als nicht gerechtfertigt zurückgewiesen, wobei auf den Gegenstand der Beschwerden teilweise überhaupt nicht eingegangen wurde.

⁴⁵ KLA Präs. Fasz. 174/1754 de 1892.

IN MEMORIAM

DUSAN KERMAVNER

Ljubljana 7. XII. 1903 — 11. VI. 1975

Ko se spominjamo v krogu slovenskih zgodovinarjev dvajset tednov po njegovi smrti Dušana Kermavnerja kot enega izmed najmarljivejših delavcev na področju spoznavanja slovenske poti v današnje življenje slovenskega naroda — posebej v zvezi s prvim polstoletjem zgodovine našega delavskega gibanja — se naša naloga razlikuje od spominskih besed v imenu Zgodovinskega društva in inštituta za zgodovino na SAZU ob slovesu od pokojnika, čeprav so bile tudi one do kraja iskrene in odprte. Rad bi zastavil svojo besedo o njem tako, kot bi jo on sam, vsaj po njenem načinu: tako da odprto izmerim njegovo delo in njegove trajne rezultate, ne da bi pri tem zatajil razlike v najinih stališčih, ki so se javno kazale največ po krivdi različnih nesporazumov, mnogo ostreje pa v najini korespondenci in še ostreje v pogostih osebnih razgovorih, zlasti dokler sem bil urednik Zgodovinskega časopisa.

Dušan je v tretjem rodu potomec kmečkega rodu iz bližine Ljubljane, iz Vnanjih goric pri Brezovici, od koder je bil doma njegov ded, slovenski pesnik, prevajalec in avtor ene izmed najboljših slovenskih latinskih slovníc, Valentin Kermavner. Dušanov oče, ljubljanski uradnik, v slovenskem življenju ni zapustil posebne sledi, Kermavner, ki se omenja med nemško-nacionalnimi študenti v Gradcu 1897, pa je bil od ljubljanske družine vsekakor toliko oddaljen, da Dušan ni vedel, ali spada k njegovemu sorodstvu.

Dušan sam je hodil v življenju po dveh poteh — po poti političnega aktivista, »soustvarjalca zgodovine, kot duhovni oče mlade slovenske marksistične inteligence ob rojstvu stare Jugoslavije, kot eden izmed voditeljev delavske mladine Slovenije«, ter kot zgodovinar delavskega gibanja med Slovenci. Do začetka 50-ih let je pri tem očitno prevladovala prva komponenta, o kateri je dal živo pričevanje njegov sopotnik Stane Krašovec (NR 4. VII. 1975). Šestnajstletnik se je ob Cankarjevi besedi vnel za ideje socializma in bil od 1920 kot član SKOJ in KPJ že kot gimnazijec med mladino eden izmed najvidnejših in najvplivnejših razširjevalcev marksistične misli. Po maturi (1922) je študiral najprej tri semestre gospodarske vede na Handelshochschule v Berlinu, od začetka 1924 pa pravo na univerzi v Ljubljani (absolviral 1928, diplomiral 1932, promoviral 1941, ker je šele tedaj potekla obsodba na odvzem častnih državljskih pravic iz leta 1933). Od 1920 do 1926 je bil član pokrajinskega odbora SKOJ, od 1924 do aretacije 1929 član pokrajinskega odbora KPJ, v zadnjem letu pred aretacijo kot njegov sekretar, že 1924 pa se je udeležil kot delegat 5. kongresa Kominterne v Moskvi. V teh letih je živo sodeloval tudi v delavskih listih (Britovškova bibliografija v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 13, 1973, 271 sl., navaja 42 člankov, dobro polovico iz leta 1928). Že v tej publicistiki je bila vrsta prispevkov usmerjenih v zgodovino slovenskega delavskega gibanja (Slovenska socialna demokracija ob izbruhu ruske revolucije, Enotnost 1927; France Zeleznikar, Enotnost 1928; Rusija in mi, Slovenska mladina 1928). Sledil je najprej križev pot po kaznilnicah: po obsodbi l. 1929 do 1931, po drugi obsodbi 1933 do 1936. Kratko vmesno obdobje 1931 do 1933 izpolnjuje organizacijsko delo med študenti in vrsta člankov v Književnosti, med njimi vnovič več zgodovinskih (zlasti »Zgodovinski pregled revizionizma« in »Karl Marx«, oboje 1932/33). Pet let, ki jih je prebil v ječi, je do najvišje možnosti izkoristil za študij novejšega razdobja v slovenski zgodovini, ki ga označuje začetek in razvoj delavskega gibanja. Že iz Sremske Mitrovice se spominja Boris Zihlerl na njegova predavanja o pregledu zgodovine slovenskega delavskega gibanja in na pomoč, ki jo je pri

poglabljanju v ta vprašanja nesebično nudil svojim tovarišem na robiji. Prav to zgodovinarsko znanstveno delo je po njegovem povratku v Ljubljano postalo srčika Kermavnerjevega življenja, saj je prešla pogloblitna skrb za politično organizacijo ilegalne partije na njeno novo vodstvo, ki se je izoblikovalo okrog Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja.

Prvi rezultat tega dela je bila vrsta obravnav življenja in dela nekaj zelo pomembnih ljudi v vrstah slovenskega delavskega gibanja. Tako je k spominom (Iz mojega življenja, 1937) socialističnega publicista in politika Henrika Tume dodal — v veliki meri s povzemanjem Tumovih spisov — »urednikove dopolnitve« (419—473), ki jih je delno dopolnil z novim gradivom in dodal poskus analize Tumovega značaja in dela — ob sicer vprašljivem vzporejanju z Levstikom — v obsežnem polemičnem spisu v Sodobnosti 1939. V isto vrsto spada izdaja spominov Albina Prepeluha (Pripombe k naši prevratni dobi, 1938, na dveh mestih z nepopolnim besedilom) in zlasti v knjigo vključena obsežna analiza avtorjevega »idejnega razvoja in dela« (Albin Prepeluh — Abditus, 295—562), kjer je Kermavner v zaokroženi monografiji združil povzemanje Prepeluhovih del z njihovo analizo, oboje pa v marsičem dopolnil z ustreznimi podatki političnega življenja ali publicistike. To je vse doslej edino tako temeljito obravnavanje kakega političnega publicista pri nas (prim. tudi označbo Prepeluha v SBL 8. zv., 1952) in doslej najpomembnejša monografija iz zgodovine slovenskega delavskega gibanja v prvih dveh desetletjih našega stoletja. Iz Tumove zapuščine je prišla tudi prva pobuda za začetek študija o Ivanu Cankarju (objava predavanja o Trubarju, pripravljena in že postavljena za Sodobnost 1938, ki jo je z obsežnimi črtanji Cankarjevega besedila preprečila tedanja cenzura, tako da je bilo besedilo objavljeno po korekturnih odtisih iz arhiva uredništva šele v Novem svetu 1947 in 1951). Vendar je vodilo to Kermavnerja kmalu v širši študij problemov okrog Cankarja, zlasti seveda njegovih političnih sodb (Sodobnost 1938, 510—527), kar je v zvezi s Cankarjem ostalo tudi pozneje pogloblitni problem Cankarjevega dela in se tudi pri poznejšem obravnavanju pozna prvotno Kermavnerjevo izhodišče v priljubljenem avtorjevem vzporejanju Cankarjevih sodb s Tumovimi.

Ce izvzamemo Cankarja, so spadala navedena dela med prve temeljitejše študije o vprašanih slovenske družbenopolitične problematike neposredno pred prvo svetovno vojno in po njej. To delo pa je bilo za Kermavnerja pomembno tudi še v drugem pogledu. Napravil si je obsežne izpiske iz Prepeluhove in zlasti iz Tumove korespondence in si na ta način pridobil zlasti za gluho dobo med prvo svetovno vojno zbirko virov, ki jo je smatral za odločilne pri presojanju slovenske zgodovine med prvo svetovno vojno. Žal ga je smrt prehitela prav ko je začel s pripravljanjem vnovič odkrite Tumove korespondence za objavo v publikacijah SAŽU. Njihova objava bo brez dvoma pomembna tudi za razumevanje vsega, kar je pisal Kermavner o Slovencih med prvo svetovno vojno.

Leta 1939 je objavil z obravnavo prve velike stavke v trboveljskem revirju (1889 — Prvi veliki boj slovenskega delavstva, 1939, ponatis z dopolnili 1950) tudi prvi rezultat svoje druge poti pri poglabljanju v zgodovino delavskega gibanja v obliki podrobnega študija posameznih stankovnih in podobnih gibanj, pri čemer poleg ugotovitve stvarnega dogajanja pogosto z obsežnimi citati dokumentira tako namene stavkujočih kakor tudi stališča različnih strank do teh dogodkov. Vsa zadnja predvojna leta (1938—1940) je sodeloval pri reviji »Sodobnost«, nekaj časa tudi kot član ožje redakcije. V tem časopisu je sodeloval poleg drugega tudi z aktualnimi polemičnimi razpravljanji o evropskem političnem položaju med avgustom 1939 in drugo polovico l. 1940, ki uporabljajo zgodovinske podatke (zlasti o prvi svetovni vojni in Slovencih) seveda le kot ozadje argumentacije o sodobnosti. Prav ta zadnji Kermavnerjev poseg v politično publicistiko po 23. avgustu 1939 je z ideološko tezo o Londonu kot središču svetovne reakcije sprožil ne le ostro diskusijo z Lojzeto Udetom (prim. Slovenci in jugoslovanska skupnost, 1972), marveč tudi polemiko zoper Kermavnerjevo stališče na sestanku sodelavcev Sodobnosti, ki jo je opisal Fr. Zwitter na znanstvenem posvetovanju ob petindvajsetletnici Osvobodilne fronte (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 6, 1966, 268 sl.).

Drugo svetovno vojno je prebil Dušan Kermavner po koncentracijskih taboriščih v Italiji in Nemčiji (1942 do 1945). Po koncu vojne je bil najprej nekaj

mesecev član komisije za ustavo pri ministrstvu za konstituantno DFJ, nato pa je bil od konca oktobra 1945 do 1948 zaposlen najprej v zvezi z diplomatskim bojem za meje v Beogradu (svetnik ministrstva za zunanje zadeve in član inštituta za proučevanje mednarodnih vprašanj; znanstveni sodelavec pri inštitutu za mednarodno gospodarstvo in politiko), na mirovni konferenci v Parizu 1946 in ob dveh posvetovanjih ministrov zunanjih zadev (London in Moskva 1947). Ta črta se je zalomila, ko se je po juniju 1948 stari in goreči partijski borec težko ločeval od ideološke uvere, da mora imeti svetovno socialistično gibanje enotno in skupno vodstvo, tako da je za nekaj mesecev izgubil svobodo tudi v novi Jugoslaviji, nato pa postal poleti 1949 v Ljubljani znanstveni sodelavec v Narodni in univerzitetni knjižnici, kjer je bil zaposlen do upokojitve 1. 1962 (od 1960 naprej kot znanstveni svetnik). Vzporedno s tem je bil do 6. knjige Enciklopedije Jugoslavije (do 1965) tudi sekretar slovenske redakcije tega pomembnega dela. Kakorkoli je že prišlo do Kermavnerjevega povratka v Ljubljano, je bil to za slovensko zgodovinarstvo pomemben in srečen dogodek. Sele odtlej se je namreč Kermavner utegnil z vso svojo energijo vrniti k nadaljevanju pred 1941 začete študija zgodovine delavskega gibanja pri Slovencih in pozneje razširiti to delo tudi na druga področja slovenske preteklosti v zadnjega polstoletja pred prvo svetovno vojno.

Tudi sedaj je v enem delu svojih objav nadaljeval z obravnavanjem posameznih oseb ali njihovega dela ter posameznih pomembnejših dogodkov iz delavskega gibanja. Poleg kratkega zapiska o Vlad. Martelancu (Sd 1964, 950-4, predvsem opis publicističnega dela) in analize Gumpłowiczevega razmerja do Slovencev (NSd 1960, blizu 60 str.) z utemeljenim popravkom v slovenski publicistiki prevladujočih mnenj, stanečih dotelej skoraj izključno še na Krekovih izpiskih iz konca prejšnjega stoletja, spadajo v študij oseb zlasti prispevki v SBL (posebej obsežen o Slancu, 10. zv., 1967, 346-355, zelo nov po bibliografiji, sicer bolj opis kakor analiza) in v EJ, pa tudi članki po različnih časnikih. Med obravnavami stavkovnih gibanj so najpomembnejše one o Jesenicah (1891 — Kronika 4, 1956, 1-6; 1904 — Jeseniški zbornik 1, 1964, 41-90), oboje poglavji iz dela »Razvoj delavskega gibanja in političnih bojev na Jesenicah od začetkov do leta 1920«. V ta okvir spada tudi knjižica o prvi ruski revoluciji v slovenski publicistiki (1960, 91 str.), ki jo pa zaradi obsežnega citiranja tedanjih časnikov sam označuje le kot »zgodovinsko branje« oz. »zbrano gradivo«, odreka pa ji značaj »monografije«. V publikaciji »Prvi junij 1924 v Trbovljah« (2. izd., 1964) je (poleg uvoda, 5-18) težišče na objavi stenograma sodne razprave v Celju. Končno spadata v ta okvir še dve oceni — prva s kratko označbo A. Dermote (Sd 1940, 81-83) in druga — nenavadna po svojem obsegu in po tem, da je razdrobljena v deset različnih kosov in objavljena v štirih različnih časopisih in še drugje — o Golouhovich spominih; mnogi popravki v tej oceni so zelo potrebni, podroben način polemičnega komentiranja obsežnih citatov in pod. pa prav tako problematičen.

Vendar so prispevki te vrste v Kermavnerjevem delu po 1950 le drugotnega značaja. Najpomembnejši kompleks v njegovem delu predstavljajo v zadnjih petindvajsetih letih dela, v katerih je (po kratkem pregledu Delavsko gibanje v slovenskem kulturnem življenju, Sd 1959, 412-418) začel na široko podrobno obravnavati slovensko delavsko gibanje predvsem na Kranjskem (tu zajema še Trbovlje) in v Primorju. V celoti ga je zajel (od 1869 do 1920) v zborniku večji del po tisku zbranih dokumentov (Zgodov. arhiv KPJ V, 1951), kjer sta dokumente uredila skupaj z Golouhom (1-464), opombe (465-493) pa je napisal Kermavner sam. V monografski preiskavi pa je zajel tri obdobja: v dveh knjigah (Dodatek »Socialistično gibanje med Slovenci /od začetkov do leta 1895/« v knjigi Prijatelj V/2, D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879-1895, 1966, 559-802, ter Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884-1894, 1963, 462 str. (nekaj odlomkov iz zadnje knjige je objavil že pred izidom knjige, npr. v Kroniki 4, 1956, in 10, 1962) je obsežno obdelal četrto stoletja začetkov delavskega gibanja pri nas (z vrzeljo procesa proti »kravcem«, ki ga je prepustil R. Kyovskemu) in pokazal v resnici povsem novo konkretno podobo; obsežni citati iz časopisja in policijskih aktov delno zamenjujejo tudi publikacijo virov. V treh razpravah je — kljub njihovemu polemičnemu izhodišču in delno tudi značaju — podrobno obdelal desetletje med 1896 in 1906, s težiščem na 20. stol. (Narodnostna delitev avstrijske

socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljševiske kritike, NSd 4, 1956, 735—747, nedokončano; O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, NSv 1950. okr. 120 str.; Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v letih 1905—07, NSv 1952, okr. 35 str.), od česar so delno antikvirana danes po Melikovi disertaciji le z volilno reformo in volitvami zvezana vprašanja. Te problematike se je dotaknil še trikrat v ostrih polemičnih spopadih z Gradnikovim spominskim stališčem o nacionalni strani slovenskih tržaških socialistov (NSd 2, 1954, 1091—1108) ter z Udetom o vlogi socialistične organizacije v etničnem razvoju na Koroškem (NSd 5, 1957, 782—788, in 6, 1958, 62—69 in 161—168; ob nekaterih utemeljenih opozorilih mu je tu polemična zagnanost zaprla oči za druge, prav tako ali celo bolj pomembne elemente v razvoju). Končno je z vrsto razprav (O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921, NOBz 10, 1957, 593—609, z dodatkom o Prežihovem Kanjuhu iz Zagate, 609-12; Oktobrska revolucija in Slovenci, Sd 15, 1967, 1057-75 /in Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, 23—37/ z dodano polemiko zoper Kocbekovo spominsko pisanje v »Listini« o jeseni 1939, 1075 do 1080 /37—41; tu str. 263—269, 429—430 tudi še polemika po referatu in njen umik/; Slovenski socialisti o ruskem revolucionarnem degajanju l. 1917—1918, Sd 16, 1968, 81—96; O radikalizaciji in demokratizaciji slovenske meščanske politike v letu 1917, Dialogi 3, 1967, 297—308; Ko je pretilo razkosanje Slovenije, Sodobnost 13, 1965, 315—328 /vrsta drobnih popravkov/; Ustanovitveni manifest »delavske socialistične stranke za Slovenijo« z dne 3. marca 1920, Kronika 7, 1959, 57—65) očitno pripravljaval monografičen pristop k obdobju od 1917 do 1918 ali 1919, vendar mu je ta obravnava očitno manj dozorela kakor prejšnji dve in so nekajkrat posamezna Kermavnerjeva stališča glede te dobe zbudila na znanstvenih posvetovanjih po njegovih referatih ali diskusijskih posegih tudi ostre diskusijske kontroverze, včasih pa opozorila tudi na nejasnosti, ali so se nekatere (zlasti Tumove) koncepcije, ki jih je le reproduciral, tudi v tedanji zgodovinski situaciji realne ter ali jih je mogoče podajati ločeno od »zgodovinske prakse«. Tako je bilo že ob njegovem referatu »O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko« (ZČ 1969, 89—100) na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Gorici, medtem ko je obsežna monografija o istem vprašanju (Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, 1968, 265 str.) sprožila ostro kontroverzo med Fr. Zwitterjem (Zlom avstromarksizma pri Slovencih, ZČ 26, 1972, 103—138) in Kermavnerjem (Boj v političnem zgodovinopisju brez konca in kraja, ZČ 27, 1973, 107—126); glede na metodološke nesporazume in odprta stvarna vprašanja v odgovoru ta spor vsekakor ni še zaprt.

O tem kompleksu svojega dela je podal Kermavner že pred osmimi leti tudi nekak avtoreferat pod splošnejšim naslovom »o stanju istoriografije socialdemokratskega perioda u Sloveniji« (Prilozi za istoriju socializma 4, 1967, 329—338), kjer vsebinsko poroča le o svojih knjižnih publikacijah, za druge avtorje (brez knjižnih objav) pa navaja le njihova imena. V obdobje po l. 1920 se je spuščal predvsem v različnih prispevkih po časnikih, sicer pa skoraj izključno le v svojih kritičnih nastopih (zlasti proti Golouhu).

Tretji kompleks Kermavnerjevega dela predstavljajo njegove obravnave slovenske politične zgodovine od 1848 naprej. Najprej se je je dotaknil le glede periodizacije (Novi svet 1952, 72—77, le z upoštevanjem Prijatelja in enega izmed Lončarjevih stališč; pozneje je svoje stališče vsaj glede časovnih meja delno spremenil). K poglobljanju v ta vprašanja pa ga je pritegnila naloga, naj sestavi političnozgodovinske opombe k objavi predavanj Ivana Prijatelja »Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895«. V prvih treh zvezkih (I, 1955, 586—414, II, 1956, 499—626, III, 1958, 414—536) se omejuje do konca 60-ih let na komentar pretežno z dopolnjevanjem po večjih delih iz zgodovinske literature, z zanemarjanjem podrobnejše literature in skoraj brez poglobljanja v vire (bodisi časnike, bodisi arhivske vire in pod.). Že v III. knjigi, še bolj pa v IV. (1961, 548—675) in v komentarju k V., ki se mu je razrasla v obsežno knjigo (V/2, gl. zgoraj, opombe te vrste str. 5—538), pa je skušal podati celotno revizijo Prijateljeve koncepcije dobe po 1870, uporabljajoč tako publicistiko kot tudi ohranjeno korespondenco. V podrobnostih je ta podoba v marsičem nova, medtem ko je v širših koncepcijah v nekaterih pogledih še nepopolna (zlasti zaradi zanemarjanja gospo-

darskih elementov razvoja, ki se jim avtor načelno izogiblje, češ da zanje ni strokovnjak; delno tudi zaradi stališča, da ni potrebno preverjati časniških poročil po stenografskih protokolih državnega zbora in pod.), v nekaterih pa tudi sporna in so drugi raziskovalci prišli v zadnjem času do drugačnih rezultatov, zoper katere je Kermavnerjeva polemika tudi še v novejšem času (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1970, 219—225, ZČ 1970, 34—36) premalo precizna in kljub apodiktčnosti pogosto neprepičljiva. Kermavner popravlja Prijateljve konceptije v vprašanjih, ki jih je Prijatelj že načel, ne razširja pa — razen že obravnavanega delavskega gibanja — problematike na širša in globlja vprašanja globalnega slovenskega narodnega razvoja, ki so za slovensko zgodovino v tem času prav tako ali še bolj pomembna kot ona, ki jih zajema diskusija med politiki in političnimi strankarskimi glasili. To velja tudi za nekatere probleme, ki so v slovenski historiografiji pred njegovim delom že bili načeti ali obravnavani. Bistveno pomembna novost konceptualnega značaja pa je pri Kermavnerju vsekakor spoznanje Trsta kot drugega pola slovenske politike, drugačnega od Ljubljane.

Delno v komentarjih, delno pa v posebnih razpravah v ZČ (14, 1960, 205—217; 16, 1962, 81—144; 17, 1963, 225—254 in 155—170; 19—20, 1965—1966, 319—352) in HZb (16, 1963, 147—158; 18, 1965, 251—283) je obravnaval posebej vprašanje ljubljanskega kongresa 1870. Dokazal je neopravičenost Radojčičeve prekonstrukcije akcije za jugoslovanski program tega kongresa, čeprav je bilo v obzirni obliki to v naši historiografiji povedano že prej; pritegnil je tudi nove vire in dosegel posamezne nove rezultate glede poteka in odmeva kongresa. Nekaj temeljnih vprašanj (posebej vprašanje tehtnosti in realnosti protiavtstrijskih koncepcij pri nekaterih Slovencih) je ostalo bolj odprtih, kot je Kermavner priznaval bodisi v teh razpravah bodisi v komentarjih k Prijatelju. Nekaj podobnih odprtih vprašanj je tudi sicer ob njegovem razpravljanju bodisi o 60-ih letih prejšnjega stoletja, bodisi o prvi svetovni vojni (npr. zanikanje obstoja liberalnih idej in njihovega političnega delovanja pred politično organizacijsko osamosvojitvijo po 1872, ob protiavtstrijskih koncepcijah pred 1918 in mestu deklaracijskega gibanja, obsegu medvojnih persekucij proti Slovencem — ZČ 1970, 97 sl., in posebej v polemiki zoper Pleterskega ZČ 27, 1973, 343—375 — in pod.).

V svoji zadnji veliki monografiji »Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah—Javorniku od začetkov do leta 1918« (I—III, 1975, 339+397+367) je strnil obe poglavitni črti svojega dela v celoto in nam par mesecev pred svojo prezgodnjo smrtjo poklonil prvo — čeprav regionalno omejeno — kompleksno političnozgodovinsko monografijo o koncu 19. in prvih dveh desetletjih našega stoletja. V njej je plastično osvetlil dva loka zgodovine jeseniško-radovljiškega kota: v prvi knjigi od propada starega železarstva in pavperizacije nekdanjih železarskih krajev preko gospodarskega vzpona, ki so ga pomenile nove železarne na Jesenicah, do svojevrstne poslušnosti delavstva, ki se je zavedalo, iz kakšne revščine ga je nova tovarna rešila — do poslušnosti, ki jo je začela lomiti šele krščansko-socialistična delavska stavka leta 1904. V tretji knjigi je analiziran lok, ki vodi na Jesenica med leti 1908 in 1918 od klerikalne premoči z naraščanjem delavskega socialističnega gibanja zlasti med svetovno vojno do klerikalnega zloma. Le druga knjiga je glede teh velikih zgodovinskih komponent blede in za ponazoritev vse bednosti tedanjih časnikarskih in lokalnih političnih spopadov pač prepodrobna in preobsežna. Prav ta monografija pa je obetala, da se bo Kermavner vendarle lotil naloge, katere izvršitev smo že dolgo čakali od njega: sintetičnega dela o zgodovini slovenskega delavskega gibanja od njegovih začetkov do leta 1919. Zaenkrat še ne vidimo zgodovinarja, ki bi bil pripravljen prevzeti na svoja ramena to nalogo, ki jo je s Kermavnerjevih odvezla njegova prezgodnja smrt.

S svojimi približno 150 zgodovinarskimi publikacijami se je uvrstil Dušan Kermavner med najboljše poznavalce slovenske politične zgodovine zlasti zadnjih desetletij 19. in prvih desetletij 20. stoletja ter je na tem področju v svoji generaciji kljub vsem odprtim vprašanjem storil daleč največ za dopolnjevanje in nadaljevanje tozadavnega dela Ivana Prijatelja. Za slovensko zgodovino pisje so posebej pomembna njegova prizadevanja, da bi postavil delavsko gibanje na tisto mesto v slovenski zgodovini, ki mu vsekakor gre po odločilnem pomenu tega

gibanja v vsem polpreteklem in sodobnem družbenem dogajanju na naših tleh — v dogajanju, v katerem Dušan Kermavner ni bil samo znanstvenik, marveč tudi pomemben borec za zmago delavskega razreda. Kermavnerjeva dela s tega področja pomenijo trdne temeljne kamne, na katere se bo oprla ne le zgodovina slovenskega delavskega gibanja, marveč jih bo morala vgraditi tudi zgodovina slovenskega naroda kot celote v tem obdobju, seveda pa izpopolnjena z analizo gospodarskih in družbenih struktur, ki so v našem zgodovinopisju navzoče doslej še vedno le v skopih obrisih najvažnejših črt. Tako nas tudi Kermavnerjevo delo enako kot delo vsakega resnično plodnega in pomembnega zgodovinarja ob uri njegove smrti opominja predvsem na potrebo po njegovem nadaljevanju.

30. oktobra 1975

Bogo Grafenauer

KONGRESI IN SIMPOZIJI

Antoša Leskovec

MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI
(MOGERSDORF)

V spomin na bitko pri Monoštru so po proslavi 500-letnice (1964) še nekajkrat priredili v Modincih (Mogersdorfu), porabskem kraju na avstrijskem Gradiščanskem, ki je bil bojišču najbližje, srečanja zgodovinarjev, iz katerih se je razvila mednarodna prirediteljska komisija. Leta 1970 so sklenili gradiščanska deželna vlada, institut za kulturne stike s tujino v Budimpešti in po pooblastilu izvršnega sveta SR Slovenije združenje visokošolskih zavodov v Mariboru pogodbo o vsakoletnem mednarodnem kulturno-zgodovinskem simpoziju. Jeseni 1971 je v krog prirediteljev stopilo še Povijesno društvo Hrvatske.

Namen simpozija je, kot pravi pogodba: »da bi si znanstveniki družno prizadevali s predavanji in razgovori ustvariti novo zgodovinsko podobo o mejnem ozemlju treh narodov, da bi premagali predsodke, ki jih je povzročilo v preteklosti često zmanjnjeno prikazovanje te podobe in tako pomembno pripomogli h kulturnemu sporazumevanju med narodi...« Od 1969 do danes (junija 1975) se je zvrstilo že šest teh prireditev; gradivo s petih je že izšlo v posebni seriji publikacij. 1969. (od 28. julija do 2. avgusta v Modincih) je bil to še avstrijski simpozij z udeležbo Madžarov in Slovencev. Okvirna tema je bila »Avstrija in Turki«. Avstrijci kot domačini so prebrali dvanajst referatov, Madžari dva, iz Slovenije sta referirala dr. Josip Zontar pod naslovom Južni Slovani in Turki in mag. Jože Koropec pod naslovom Krščanske cerkve jugoslovanskih ljudstev pod turško oblastjo. Tudi simpozij 1970 (od 6.—11. julija, v Modincih) je bil formalno še avstrijski z madžarsko in slovensko udeležbo (v gradivu — vabilih in poročanju je to Das Kulturhistorische Symposium Mogersdorf 1970, v naslovu publikacije pa kot že 1969 Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1970). Generalna tema je bila »Avstrija in Južni Slovani«, referati so bili že precej enakomerno porazdeljeni, saj so jih Avstrijci prebrali štiri, Madžari tri in Slovenci dva: dr. Janez Rotar pod naslovom Zasedba Bosne in Hercegovine 1878 kot tema v slovenskem slovstvu in Bruno Hartman pod naslovom Dunajska dvorna knjižnica in njeni slovenski knjižničarji. Prvi simpozij po mednarodni pogodbi je bil prirejen med 5. in 10. julijem 1971 zopet v Modincih, kot je to določila pogodba. Generalna tema je bila Narodnostni problem v panonskem prostoru — prispevek k sporazumevanju med narodi. Avstrijska stran je oskrbela pet referentov, madžarska štiri, Slovenci smo imeli od napovedanih dveh na simpoziju le enega, ker drugi zaradi službenih zadržkov ni mogel priti na simpozij. Naš referent Franc Šebjanič je govoril o protestantskem gibanju panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja. Madžari, ki so po pogodbi prevzeli organizacijo simpozija 1972, so ga priredili v Kisku (Köszeg) v Železni županiji. Generalna tema je bila »Mesta in trgi v panonskem prostoru od 16. do 19. stoletja«, krog referentov in udeležencev so razširili Hrvati. Gostitelji Madžari so prebrali tri referate, Avstrijci dva, Hrvati dva in dva vnaprej pripravljena koreferata. Naša referenta sta bila profesor dr. Vasilij Melik, ki je prebral referat o demografskem in etničnem razvoju v slovenskih mestih v 19. stoletju in profesor dr. Sergij Vilfan, ki je referiral o temi Srednjeveško mesto med Panonijo in Jadranom. Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru je organiziralo simpozij v Mariboru od 2.—7. julija 1973. Z generalno temo »Položaj kmeta in kmečki upori od 15.—19. stoletja« je dal simpozij mednarodno obeležje proslavljanju 500-letnice slovenskih kmečkih vstaj in 400-letnice slovensko-hrvaškega punta. V zaslugo si smemo slovenski prireditelji šteti, da smo na

tem simpoziju z uvedbo simultanege prevajanja v jezike partnerjev prispevali k dejanski enakopravnosti udeleženk simpozija in tako utrdili njegov mednarodni značaj. V nemščini so bili na dotedanjih prireditvah brani referati in nemško se je diskutiralo, v publikacijah simpozija so bili do zbornika kiseškega simpozija le nemški teksti referatov, povzetki pa v madžarščini in hrvaščini in le povzetki referatov slovenskih referentov v slovenščini. V publikaciji referatov s simpozija v Kisku so teksti vseh referatov objavljeni v madžarščini in v nemščini, povzetki k vsem referatom pa tudi v slovenščini. V Mariboru so referenti in diskutanti govorili v svojih jezikih, tako so referati (diskusije se ne objavlja) tudi objavljeni v zborniku, v katerem so za vsakim referatom povzetki v ostalih treh jezikih. Slovensko stran kot domačina so v Mariboru zastopali trije referenti: akademik profesor dr. Bogo Grafenauer (Kmečki upori na Slovenskem do 18. stoletja), docent dr. Jože Koropec (Slovenski kmečki upor leta 1635) in profesor dr. Sergej Vrišer (Zgodovina in znamenitosti Maribora), hrvatsko dva, avstrijsko tri, ker je Gradišćanska pridobila en dodatni referat za Štajersko, ki se je najprej potegovala za vstop med prirediteljce in je bila nato zastopana po Gradišćanski, madžarsko dva. V Sisku je organiziralo Povijesno društvo Hrvatske simpozij Modinci 1974 z generalno temo »Delavska gibanja od začetka do konca prve svetovne vojne«. Hrvati so prebrali štiri referate, Madžari dva, Avstrijci tri (dva za Gradišćansko, eden za Štajersko), mag. Franc Rozman je bil s svojim referatom Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do izbruha prve svetovne vojne edini slovenski referent, ker naš drugi napovedani referent ni mogel priti na simpozij. Izid zbornika referatov s simpozija so organizatorji napovedali za letošnje leto.

Kakšne koristi imamo Slovenci od tega simpozija, v katerega smo se vključili na pobudo iz severovzhodne Slovenije in ki ga za nas organizira inštitucija, združujoča mlade mariborske visokošolske zavode? Tako v objavljenem programskem delu kot v neformalnih stikih z našimi panonskimi sosedi Avstrijci in Madžari, ki jih ta prireditev nam kot tudi Hrvatom omogoča, je obilo priložnost za diskusijo. Zgodovini je pripadlo na teh prireditvah plemenito poslanstvo utrjevanja mirnega sožitja med sosedi ob vzajemnem spoštovanju. Medsebojnemu spoznavanju služi tudi okvirni program kulturnih prireditev, vsako leto nastopajo na folklornem večeru skupine iz vseh dežel prirediteljic in se prirejajo enodnevnne ekskurzije. Z ožje strokovnega gledišča simpozij naše zgodovinarje spodbuja, da nadoknadijo zamujeno pri raziskovanju panonskih Slovencev. Naši udeleženci simpozija se spoznavajo z delavci tistih znanstvenih in kulturnih ustanov madžarskega Cezdonavja, ki hranijo tudi gradivo za zgodovino Prekmurja. Gradišćanski zgodovinarji, s katerimi se srečujemo, so v tem oziru gotovo pred nami in nam morejo njihove izkušnje koristiti. Zato si simpozij Modinci zasluži zanimanje naše znanstvene in kulturne javnosti ter njeno podporo.

OCENE IN POROČILA

Sergij Vilfan in Jože Žontar, *Arhivistika*. Arhivsko društvo Slovenije, Arhivski priročniki: zvezek 2. Ljubljana 1973. 170 strani; cena 35,00 dinarjev.

Arhivistika je za Arhivsko tehniko že drugi arhivski priročnik, ki ga je izdalo Arhivsko društvo Slovenije in tako poskrbelo za temeljni deli domače arhivistične literature. Avtorja, priznana arhivska delavca, sta v predgovoru zapisala, da Arhivistika ne more in noče biti recept za delo v arhivu, temveč da z njo hočeta podati taka pravila in take razvrstitve pojmov, ki so kolikor mogoče uporabni za vse glavne tipe arhivskega gradiva, nastale v najrazličnejših razmerah, in s katerimi imajo slovenski arhivi največ opravka; ta pravila pa naj bi bila kolikor mogoče neodvisna od vsakokratne zakonodaje. Pisca sta pri tem skupno zasnovanem delu upoštevala domače in tuje izkušnje.

Delo obravnava arhivistiko v ožjem pomenu besede, obravnava torej specifična strokovna dela, namenjena določitvi gradiva trajnega pomena in njegovi obdelavi z namenom, da se doseže njegova najboljša preglednost in uporabnost, le deloma pa obravnava tudi arhivsko pravoznanstvo. Delo sta avtorja začela s temeljnimi pojmi in načeli arhivskega dela. Približno enako obsežno je poglavje o temeljnih lastnostih arhivskega gradiva. Največ prostora pa sta posvetila poglavju o urejanju arhivskega gradiva, v katerem podajata nastanek in izbor splošnih načel, uporabo le-teh, organizacijo in tehniko urejanja. V posebnih poglavjih sta obdelala izločevanje nepotrebnih delov registraturnega gradiva oziroma odbiranje arhivskega gradiva, razvide nad gradivom, varstvo arhivskega gradiva, njegovo uporabljanje ter arhivske strokovne opravke v zvezi z mikrofilmanjem in posebnimi vrstami zapisov. Njim sta dodala še izbor temeljne domače in tuje arhivske literature ter strokovnih časopisov.

Arhivistika ni samo prvo tovrstno slovensko delo, je tudi najbolj izčrpna in najboljša obravnava arhivistike v jugoslovanskem okviru. Nedvomno bo to spretno rajeno, tehtno in pregledno delo bistveno vplivalo na razvoj arhivistike in tudi na dvig strokovnega dela v jugoslovanskih arhivih. S tem delom je slovensko arhivarstvo visoko prerastlo svoje prevečkrat zelo omejene materialne in kadrovske možnosti in dokazalo, da zmore vrhunske dosežke ter da tudi zaradi njih vsekakor zasluži največjo družbeno pozornost.

Arhivistiko so arhivski delavci že težko pričakovali. Delo bo opravilo nadvse koristno vlogo pri strokovnem usposabljanju arhivskih delavcev. Tudi uporabnikom arhivskega gradiva, zgodovinarjem, raziskovalcem in drugim, bo vpogled v arhivistiko, zgodovinsko pomožno vedo, koristilo pri uporabljanju arhivskega gradiva.

Janez Kos

Bevölkerungsgeschichte. Köln 1972. Neue Wissenschaftliche Bibliothek, 54, Geschichte.

Wolfgang Köllmann in Peter Marschalck sta izdala zbornik, za katerega je 17 avtorjev prispevalo kar 19 razprav, večidel kot ponatisov. Gre za knjigo, ki je posvečena raznim problemom prebivalstva in njegove zgodovine, na primer odnosu med gospodarstvom in porastom števila prebivalcev, dotoku ljudi v mesta v moderni dobi, izseljevanju iz Evrope prek oceanov, načrtovanju družine v zahodni Evropi — in podobno.

Za uvod oriše Köllmann razvoj in stanje demografske vede. Njeno zgodovino pričinja z omembo demografskopoličnih konceptov, ki jih vsebujeta že stari testament in Platonova Politeia, vendar se več zadržuje še pri Thomasu Robertu Malthusu in pri pol stoletja starejšem a manj znanem Prusu Johannu Petru Süsmilchu — in pri drugih raziskovalcih iz novejših dobe; pregled končuje s

francoskimi »Annales«, katerih sodelavci so dali demografsko-zgodovinskim raziskavam bistveno pomembni impulz. Pod vplivom del Louisa Henryja in Philippa Goubertsa je historična demografija postala samostojna raziskovalna panoga in prav Francozi danes močno vplivajo na tovrstno mednarodno dejavnost.

Uvodu sledijo ponatisi iz del starejših demografov: strani 49–60 iz Süsmilchovega Božjega reda (II. izd., Berlin 1761), nato odlomek izpod peresa Johna Stuarta Milla z naslovom O zakonitosti pomnoževanja prebivalstva, potem 3. poglavje Gerharda Mackenrotha Temelji historično-sociološke demografske teorije. Težišče zbornika sestavljajo razprave sodobnih demografov in zgodovinarjev prebivalstva. Omejujemo se le na nekaj del. Rudolf Heberle piše o tipologiji migracij, Gunter Ipsen pa je ponatisnil in še razširil svojo Zgodovino prebivalstva, kjer omenja katastrofalne posledice kužnih bolezni, tridesetletne vojne, verskih vojn, ter kolonizacijsko politiko Prusije, Avstrije in Rusije. Isti avtor je objavil še zanimivo razpravo o osvoboditvi kmetov v Prusiji kot prispevku za izgradnjo dežele (od 1717 dalje do prve svetovne vojne). Karl Obermann reproducira tekst z zborovanja zgodovinarjev na Dunaju 1965 »Nemška statistika o prebivalstvu in prebivalstveni strukturi Nemške zveze v letih okoli 1815«. Kot Obermann se tudi Friedrich Burgdörfer dotika problemov, ki se nanašajo na habsburško monarhijo, in jim da skupni naslov Preseljevanja prek nemških državnih meja v poslednjem stoletju. Evropsko preseljevanje prek morja v 19. in 20. stoletju obravnava Frank Thistlethwaite, se pa pri tem dotika tudi migracij med evropskimi državami samimi. Wolfganga Köllmanna priteguje razvoj prebivalstva v določenih nemških velemestih v obdobju visoke industrializacije, T. H. Hollingsworth pa se je odločil za demografsko raziskavo družin angleškega visokega plemstva.

Tudi ostale razprave bi zaslužile omembo, toda tu smo omenili le tiste, ki se v večji ali manjši meri nanašajo na habsburško monarhijo in njene probleme (z izjemo študije o angleškem visokem plemstvu). Poudariti moramo, da obsega bibliografija na koncu zbornika kar deset tiskanih strani in da je, tako menimo, precej izčrpna.

Jože Šorn

Schwerpunkte der Eisengewinnung und Eisenverarbeitung in Europa 1500–1650. Herausgegeben von Herman Kellenbenz. Kölner Kolloquien zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Band 2. Köln 1974 (Böhlau-Verlag). 506 strani, 27 karte in 3 slike.

Leta 1967 je bil v Kölnu prvi kolokvij, ki je obravnaval temo »Tuji trgovci na iberijskem polotoku«. Zaradi pozitivnega rezultata in dobrega odmeva se je profesor Kellenbenz odločil za drugi kolokvij, ki naj bi obravnaval zgodovino železarstva. Povod za sklicanje kolokvija je bil naslednji: Ko je Kellenbenz spisal razpravo za 5. zvezek znane Cambridge Economic History o evropskih industrijah med 1500 in 1650, je spoznal, da je še mnogo vrzeli v zgodovini železarstva tega obdobja. Kölnska zbornica za trgovino in industrijo mu je finančno omogočila, da je izpeljal tudi 2. kolokvij. O njem sem poročal v Zgodovinskem časopisu XXII, 1968; dodal bi samo še to, da je organizator nanj povabil iz Jugoslavije dr. Josipa Zontarja, ta pa je udeležbo prepustil podpisaneemu in mu stal ob strani tudi pri koncipiranju referata.

Koncept o kolokviju je zahteval, naj bodo referati sinteze, kjer naj se odgovori na nekaj vprašanj, ki so zanimala organizatorja. Že pri referiranju, še bolj pa v obravnavani knjigi nekateri udeleženci niso upoštevali želje in so zašli v precejšnje podrobnosti. Toda kljub temu je profesorju uspelo, da je kot poslednjo ali devetnajsto razpravo v zborniku objavil svojo sintezo, ki obsega kar 56 strani tiska, in da zajema družbe oziroma države, ki niso poslale svojih referentov (Sovjetsko zvezo in druge vzhodne države).

V srednjem veku se je železarstvo (rudarjenje, taljenje in obdelava železa) razvijalo bolj ali manj samoniklo, pozneje, zlasti od sredine 16. stoletja dalje, pa se je zaradi migracij pokazala večja povezanost pri uveljavljanju novih tehničnih dosežkov. Proti koncu srednjega veka so imeli peči na volka, visoke 4–6 metrov, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v okolici Schmalkaldena in na Bližnjem vzhodu. Temu nasproti sta imeli Nemčija in Švedska že neprekinjeno delujoče

peči, ki pa so porabile več goriva. Prvi opis prave visoke peči ali plavža — visok je bil 5 m — izhaja iz Švedske leta 1520. Sredi 15. stoletja so imeli take visoke peči razen tu še v Siegerlandu, Belgiji, blizu Bergama in v Toskani, ok. 1500 tudi v Franciji. V Anglijo so to novost zanesli nemški in valonski delavci. Prav tedaj se je v Franciji in Belgiji razvil poseben tip peči, ki je bila visoka 7 metrov; uspelo ji je, da je izrinila starejši tip peči. V Angliji so peči dosegle v drugi polovici 17. stoletja višino prek 8 metrov. Rusi so na Uralu gradili sredi 18. stoletja celo do 13 m visoke plavže. Sredi 16. stoletja so vpeljali na Švedskem 7,2 m visoke peči tja priseljeni Nemci, okoli 80 let pozneje pa tja priseljeni Valonci celo 8,4—9 m visoke plavže.

Tudi količina dnevne proizvodnje se je večala. V Nemčiji je v 16. in 17. stoletju znašala 1.000—1.600 kg, v Angliji druge polovice 16. stoletja 1.000 kg, v naslednjem stoletju že 2.000—3.000 kg, v Rusiji prve polovice 18. stoletja prek 4.000 kg (take peči so tam gradili Nemci »po angleških merah«).

Glede skupne proizvodnje železa v Evropi si raziskovalci niso enotni. Johannsen jo za konec srednjega veka suponira na 60.000 ton (vzhodnoalpske dežele, Zg. Pfalza in Francija po 10.000 ton, Švedska in Anglija po 5.000 ton itd.), Sprandel jo za čas okoli leta 1500 določa na ok. 40.000 ton, Nef jo za ok. 1525 ceni na približno 100.000 ton; Kellenbenz se zaradi pomanjkljivih podatkov odpoveduje računanju skupne evropske količine proizvedenega surovega železa in se omejuje na citiranje podatkov po posameznih deželah ali državah: Anglija konec 16. stoletja 12.000 ton, dve glavni področji v Španiji sredi 16. stoletja okoli 1.500 ton (konec 17. stoletja vsa država — po Gilleju — 5.810 ton, leta 1738 celo 13.600 ton), Italija v 17. stoletju prek 7.000 ton, Francija 1738 kar 40.800 ton, za Nemčijo se skupne količine ne more določiti; štajerski Erzberg je na začetku 16. stoletja proizvedel 6.000—9.000 ton, pol stoletja pozneje 12.500—13.500 ton, sto let pozneje komaj 8.000 ton; medtem ko za Koroško ni na voljo točnih podatkov, se za Kranjsko 1569 navaja okoli 1.500—2.000 ton cajnanega železa in jekla (konec 17. stoletja 1.650 ton), za Rusijo 1668 kar 8.000 ton, okrog 1725 že 25.000 ton.

Češka je kljub svojim plavžem železo uvažala iz Avstrije, tudi Francija je bila v podobnem položaju. V Angliji je bilo zaradi večajoče se mornarice in oboroževanja s topovi povpraševanje po železu tolikšno, da so železo uvažali iz severne Španije in Nizozemske, pozneje iz Švedske in končno iz Rusije. Konec 16. in začetek 17. stoletja je Anglija svoje topove že izvažala, na primer v Španijo in drugam, glavni kupec pa so bili Holandci, ki so topove uporabljali v boju proti Špancem za svojo neodvisnost in v svoji prekmorski aktivnosti. Izraziti eksport železa se je razen v navedenih deželah kazal še v Nemčiji, v alpskih deželah in na Poljskem. Rusi dolgo časa niso mogli misliti na obsežen izvoz; na bolje se je obrnilo šele po 1716 in 1732 so že izvozili 1.600 ton, 18 let pozneje celo skoraj 19.800 ton. S tem so pričeli resno konkurirati Švedom, ki so ob pričetku 18. stoletja izvozili nekako 30.000 ton železa.

Za naše zgodovinarje železarstva je zbornik zelo dobrodošla knjiga, ker bodo mogli primerjati svoje izsledke s tujimi dognanji in povezati razvoj na Slovenskem z evropskim dogajanjem. Razprave so pisane razen v nemščini, angleščini in francoščini še v španščini. Profesor Prada z barcelonske univerze je na kolokviju referiral v lepi francoščini, v knjigi pa je dal prednost svoji materinščini. Sicer lepa in razumljiva gesta, toda s tem je zmanjšal krog bralcev svoje razprave.

Jože Šorn

Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch herausgegeben von Joachim Herman. Zweite, durchgesehene Auflage. Bearbeitet in einem Autorenkollektiv... Berlin 1972, str. 530.

Vsebinsko zanimiva in bogata knjiga, ki so jo avtorji označili za priročnik verjetno zavoljo zelo preglednega in zgoščenega načina pisanja, a hkrati zaradi funkcionalne notranje strokovne opreme s številnimi kartami, skicami, tlorisi in rekonstrukcijskimi prikazi, dalje številnih opomb, povezanih s problematiko ob samem besedilu in seveda tudi posebnega ob koncu besedila dodanega seznama

virov in literature ter kazal. Njen pomen ni samo v tem, da bo res mogla služiti kot primeren priročnik marsikomu, ki se bo želel seznaniti z osnovnimi potezami zgodovine Polabskih Slovanov v obdobju od naselitve v prostoru zahodno od Odre in Nise pa vse do 13. stoletja, ko so bili pod nemškim kolonizacijskim in političnim pritiskom z izjemo Lužiških Srbov obojeni na izginotje. Pomembnost knjige, ki je delo širšega kolektiva znanstvenikov različnih znanstvenih področij od arheologije, zgodovine, etnografije do lingvistike, od univerzitetnih profesorjev do članov raznih znanstvenih institutov, je zlasti v tem, da so se avtorji postavili po robu stari nemški šoli, ki se deloma nadaljuje v zvezni republiki še danes in ki je iz najrazličnejših vzrokov izkrivljala zgodovino Slovanov pod vplivom nacionalističnih in šovinističnih, junkerskih in velikoburžoaznih koncepcij, zlasti v obdobju imperializma in nacizma. Pri tem se avtorji niso naslonili samo na sorazmerno veliko število novih na historičnem materializmu slonečih raziskav nemških, poljskih, čeških in sovjetskih zgodovinarjev, marveč tudi na svoja proučevanja problematike iz zgodovine Polabskih Slovanov. Na osnovi novih ugotovitev različnih družbenih in jezikoslovnih vej znanosti so brez pretirane polemičnosti zavrnili mnoga napačna gledanja in ocene zgodovine najzahodnejših slovanskih ljudstev, bivajočih nekdanj na sedanjih ozemljih obeh Nemčij in dali zelo prepričljivo napisano podobo njihovega gospodarskega, družbenega, političnega in kulturnega življenja v obravnavanem obdobju. Hkrati s tem so prikazali vlogo Slovanov in njihove ostaline v nemški sredini oziroma na nemških tleh, kjer jih danes razen Lužiških Srbov že stoletja ni več. Mogli bi reči, da v dosedanji nemški historiografiji ni bilo napisanega dela, ki bi bilo bliže zgodovinski resnici ob tej problematiki, kakor je ta knjiga, napisana in izdana na ozemlju Nemške demokratične republike.

Po poglavju o poselitvi Polabskih Slovanov, njihovih plemenih in poselitvenih področjih, o zvezah z preostanki germanskih ljudstev na tem prostoru, o najzahodnejši naselitveni meji in o jeziku ter dialektih Polabskih Slovanov so avtorji v dveh poglavjih zelo podrobno po tedanjih obstoječih panogah opisali gospodarstvo in njegov razvoj, dalje podobo vaške naselitve in naselbin ter pomen in razpored gradov in utrdb, a tudi zgodnje mestne naselbine. Posebno poglavje je posvečeno družbenemu razvoju, družbenim strukturam ter državnim tvorbam pri Polabskih Slovanih, kolikor ta spoznanja dopuščajo skopi in deloma tudi nezanesljivi ohranjeni viri. Materialna in duhovna kultura s posebnim poudarkom na umetnostnem ustvarjanju, veri in verskemu kultu sta predmet obravnave v nadaljnjem poglavju. Naslednji dve poglavji sta posvečeni prikazu zunanjepolitičnim dogajanjem obravnavanega obdobja: frankovski zavojevalni politiki proti Slovanom, nemškemu fevdalnemu širjenju na slovanski vzhod, boju slovanskih ljudstev za ohranitev svobode in neodvisnosti do 13. stoletja, razvoju Lužiških Srbov pod nemško fevdalno oblastjo in utrditvi fevdalne družbe na ozemlju med Labo in Odrom. V osmem in zadnjem poglavju daje knjiga pregled zgodovinskega razvoja edinega preostanka Polabskih Slovanov, Lužiških Srbov v Zgornjih in Spodnjih Lužicah od 13. stoletja in vse do današnjih dni. V njem smo dobili hkrati tudi podobo konkretnega reševanja vprašanja slovanske narodne manjšine v Nemški demokratični republiki, katere ustava zagotavlja Lužiškim Srbom pravico do uporabe materinega jezika in pravico razvijanja lastne kulture. (Ob tem naj opozorim na delo T. Glavana o Lužiških Srbih, ki ga je pred leti izdala Slovenska Matica). Knjigo na več kakor stotih zadnjih straneh dopolnjujejo razni dodatki, opombe k posameznim poglavjem, seznam kratic, virov in literature ter krajevni in osebni register. Posebej je knjigi dodana skrbno izdelana in vsebinsko zelo ekspresivna karta slovanskih najdišč ter slovanskih in slovansko-nemških krajevnih imen na poselitvenem ozemlju Polabskih Slovanov.

Delo daje zelo kompleksen pregled zgodovinskega razvoja Slovanov na ozemlju obeh Nemčij v glavnem do konca visokega srednjega veka in bo lahko služila strokovnjakom kot izhodišče za nove raziskave, a iz njega bo dobil jasno podobo o dogajanjih v teh stoletjih pri Polabskih Slovanih tudi vsak v zgodovino neposvečen bralec.

Arno Lubos, *Deutsche und Slawen*, Dunaj 1974, strani 222.

Razmerje med nemštvom in slovanstvom je vprašanje, ki je prisotno tako v raziskavah znanstvenega značaja, publicistiki kot tudi v dnevnem političnem tisku. Spomnimo se le neposrednega dogajanja v naši bližini, na avstrijskem Koroškem, kjer se še vedno odvijajo germanizacijski procesi v taki ali v drugačni obliki. Popolnoma drugačen položaj pa je danes na vzhodni nemško-slovanski črti, kjer je konec druge svetovne vojne prinesel bistveno novo ureditev in podo. Prav tega vprašanja in njegovih odmevov v današnji čas se dotika Arno Lubos. Njegova knjiga obsega vrsto (deset) zapisov predvsem literarno zgodovinske narave posvečenih temu problemu. V nasprotju z vrsto nemških piscev očrtuje medsebojni odnos šlezjskega nemškega ter slovanskega (poljskega in češkega) življa pa tudi delovanje organizacije nekdanjih šlezjskih Nemcev (nedvomno bi bilo le želeto, da bi tudi v Avstriji iz podobnih izhodišč očrtali delo »domovini zvestih« organizacij na avstrijskem Koroškem).

Predvsem pa skuša Lubosova knjiga prispevati k boljšemu razumevanju nemško-slovanskih odnosov na območju Šlezije ter stičišču štirih narodov, Nemcev, Poljakov, Čehov ter Lužiških Srbov. Tu skuša bralca, ki mu slovanski jeziki niso blizu, opozarjati na odprta vprašanja ter s sociološkim prijemom skicirati dogajanje v zadnjih sto letih na očitnem stičišču. Iz Lubosovih zapisov naj pokažemo predvsem na nekatere očrte, tako na primer očrt lužiškosrbske manjšine ter njenega literarnega in političnega snovanja, pa tudi na njeno odmevnost v obeh sosednjih slovanskih državah, na Poljskem in Češkem. Za slovenskega bralca bo še posebej zanimivo opozorilo, ki govori o delovanju lužiškosrbskih političnih organizacij ter o kulturnem življenju lužiškosrbske manjšine. Iz sestavka o šlezjski grofiji Kladsko bi omenili oris vnemčevanja tega prostora (gre za območje, ki danes pripada LR Poljski). Za Slovence bo gotovo zanimivo dejstvo, da je po prvi svetovni vojni, ko je stavila ČSR zahtevo do tega mejnega prostora, deloval poseben Kladski (Glatzer) Heimatdienst, ki je nastopal proti češkoslovaškim prizadevanjem. Nehote se ob tem odpira paralela s Koroško in gotovo bo prej ali slej treba odgovoriti na vprašanje, ali je koroška inačica Heimatdiensta nastala po vzgledih na območju nemškega rajha, ali pa obratno.

V celoti pa predstavlja osrednji del knjige oris odnosa Prusije do poljskega vprašanja (oziroma do šlezjskih Poljakov) in to od začetka preteklega stoletja dalje. Pri tem dobi bralec nazorno sliko izhodišč prihodnjega razvoja ter medsebojnih prusko (in kasneje nemško) poljskih odnosov vse do Hitlerjevega poskusa »dokončne rešitve« šlezjskega in poljskega vprašanja. Če odmislimo (vsaj v začetku) verska nasprotja med protestantskimi Prusi in katoliškimi Poljaki, pa tudi dediščino nemškega viteškega reda, se položaj poljskega življa po Lubosovih opozorilih poslabša v drugi polovici preteklega stoletja (po letu 1871). Z razvojem industrije nastopi tudi poljski šlezjski proletarijat, tako da postaja poljsko vprašanje istočasno tudi socialno. V knjigi je tudi očitano poljsko kulturno življenje v tem času, pa tudi obojestranska, nemška in poljska literatura v Šleziji med obema svetovnima vojnama in po letu 1945. In če se dotaknemo znanega šlezjskega plebiscita po prvi svetovni vojni in kasnejše državne pripadnosti tega prostora, se ustavimo še ob Lubosovem opozorilu, da je bila ob plebiscitu masa Šlezijcev, sestavljena iz rudarjev, železničarjev in majhnih kmetov, stavljena pred odločitev, priznati se k »znanim, čeprav nezadovoljivim odnosom (= Nemčiji), ali pa k popolnoma novi in neznanu državni tvorbi, k Poljski«; gre torej za odločitev, pred katero je leta 1920 stal tudi slovenski človek na Koroškem! Med politične faktorje, ki so odmevali pri šlezjskem plebiscitu našteva Lubos dotedanjo (prusko) šolsko in vojaško vzgojo, torej faktorja, od katerih je vsaj prvi odmeval tudi na Koroškem! Za slovenskega bralca bodo poučni še prikazi dela vidnih, tudi živečih, pisateljev vseh treh jezikov, nemškega, poljskega, češkega, izhajajočih iz šlezjskega prostora in o njihovem angažiranem literarnem snovanju. Posebej omenimo Lubosovo diskusijo z A. Scholtisom, po lastnih besedah »Prusom dvojezičnih staršev šlezjske krvi«, drugače nemškim pisateljem, katerega težnja je bila v narodnostnem pogledu mirno prelitje »dvojezičnega« življa Šlezije v nemštvo. Gre torej za pisatelja, ki se v določenem smislu približuje koroškemu J. F. Perkonigu, upoštevajoč pri tem vse razločke, ki jih moramo imeti pred očmi.

Tone Zorn

Hans Steinacher, **Bundesleiter der VDA 1933—1937** (Errinerungen und Dokumente). Izdal Hans-Adolf Jacobsen. Boppard am Rhein, 1970. str. 628, 8°.

O nekdanjem vodji »Narodne zveze za nemštvo v tujini« (Volksbund für das Deutschtum im Ausland, VDA) in še pred tem aktivnem protijugoslovanskem plebiscitnem delavcu na Koroškem, dr. Hansu Steinacherju, je bilo že marsikaj napisano. Nenazadnje tudi izpod Steinacherjevega peresa samega. Naj se spomnimo le Steinacherjevih spominov na koroški plebiscit Sieg in deutscher Nacht, Wien 1943, na predelano izdajo te knjige, izšlo ob petdesetletnici plebiscita In Kärntens Freiheitskampf, Klagenfurt 1970, pa tudi na njegovo tipkopisno disertacijo Wirtschaft und Volksabstimmungen. Eine Untersuchung über den Einfluss wirtschaftlicher Faktoren auf den Ausfall der Volksabstimmungen in den deutschen Grenzgebieten mit besonderer Berücksichtigung von Oberschlesien und Kärnten, Frankfurt/Main 1925 (disertacija je dostopna na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani). — Drugo področje Steinacherjeve dejavnosti, ki se ga literatura dotika, pa je predvsem namenjena letom 1933—1937. Tej, drugi plati Steinacherjeve dejavnosti, je posvečena Jacobsenova knjiga. Zanimivost tega pristopa pogojuje predvsem dejstvo, da v njej Jacobsen predvsem ponatiskuje del neobjavljenih Steinacherjevih spominov na takratni čas ter jih dopolnjuje z objavo vrste dopolnilnih virov, ki naj nadrobneje osvetle s spomini objavljeno podobo. Pri tem je očitna izdajateljeva težnja, da bi »korigiral«, kot sam pravi, »enostransko podobo« številnih publikacij iz tridesetih let pa tudi po letu 1945 o značaju VDA in na ta način »objektivno ocenil« takratno Steinacherjevo vlogo. Pri tem ima nedvomno v mislih vrsto del, ki so opozarjala in še opozarjajo na nacistično pogojenost VAD (oz. pogledov te organizacije na nemško vprašanje v tujini). Tu naj omenimo predvsem dve taki deli. Prvo je uradna ameriška publikacija iz leta 1943 *National socialism — basic principles, their application by the Nazi party's foreign organisation, and the use of Germans abroad for Nazi aims* (knjiga se obsežno poslužuje dokumentacije VDA ter Steinacherjevih takratnih izjav). Drugo delo je knjiga Heinza Pohla, *Auslandorganisationen, Tatsachen aus Aktenberichten der 5. Kolonne*, napisana po nalogu vlade ZDA (Pohlovo knjigo citiramo po poročilu celovškega lista Volkswille z dne 10. februarja 1948, št. 34). Ob teh delih je poučna tudi knjiga Otta Schäferja *Sinn und Wesen der V.D.A.* (3. izpopolnjena izdaja iz leta 1935). Za ocenjevanje, kako je takratna nemška publicistika povzemala Steinacherjevo dejavnost v tridesetih letih pa je opozoriti na knjigo Waltherja Gehla *Der nationalsozialistische Staat*, Breslau 1937. S tega zornega kota pomeni Jacobsenova knjiga osebno rehabilitacijo Steinacherja, saj posredno zavrača v literaturi večkrat nakazane trditve o nacističnem značaju VDA in o nacistični miselnosti njenega takratnega vodje. Zanimiva je bila v tej smeri 1969. leta Steinacherjeva pravda s koroškim Slovenskim vestnikom, ki je omenjal Steinacherjevo nacistično preteklost, saj je kljub nasprotni Steinacherjevi trditvi sodišče ugotovilo, da je bil član NSDAP od 1. maja 1940 (reg. št. 7,753.917, Ortsgruppe Berlin /Zehlendorf/). Sodišče je tudi ugotovilo, da Steinacherjevi knjigi Sieg in deutscher Nacht in Ostlandtagung des VDA, Pflingsten 1935, pričata o nacistični miselnosti tožilca (Slovenski vestnik, 11. julij 1969, št. 27).

Pri tem gre za zanimivo nadrobnost, saj zavrača Jacobsenovo mnenje, da Steinacher ni bil član NSDAP. Pač pa izdajatelj spominov opozarja na njegovo konservativno naravnost, za kasnejši čas pa ugotavlja, da se je Steinacher pod vtisom nemških zmag naslonil na določene programske točke nacistične ideologije in terminologije. To da je opaziti zlasti v letih 1943/44. Jacobsen poudarja, da očrtuje v knjigi Steinacherjevo delovanje v letih 1933—1937 in nazore, kot so se mu izoblikovali do tega časa.

Na tem mestu naj navedemo najvažnejše točke njegove dotedanje in prihodnje življenjske poti. Steinacher izhaja iz protestantske družine iz koroškega Bleiberga (r. l. 1892). Kot dijak je štipendist nemškega nacionalnega društva Südmark; kot tak obiskuje evangelijsko, l. 1869 ustanovljeno učiteljsko v nemškem jezikovnem otoku na stari poljski meji v Biali (Bieltitz). Kasneje deluje kot učitelj v južnotirolskem Meranu. Znana je njegova vloga v oboroženih bojih na Koroškem po razpadu Avstroogrške in še posebej pri ustanovitvi koroškega »deželnega

propagandnega vodstva« (Landesagitationsleitung), kasnejšega Kärntner Heimatdiensta (Heimathunda). Prav koroški plebiscit pogoji njegovo nadaljnjo življenjsko pot. Kot izvedenec za narodnostna obmejna vprašanja je na nemški strani udeležen pri vseh takratnih akcijah na širšem nemškem prostoru. Najdemo ga 1921. leta pri zgornjelezijskem plebiscitu, zatem pri pripravah za plebiscit, ki naj bi odločil pripadnost Tirolske nemški državi, in še isto leto pri plebiscitu na Gradiščanskem. To »junaško obdobje« obmejnega boja zaključi s sodelovanjem pri preprečevanju porurskega separatizma l. 1923. V prihodnjem obdobju se Steinacher ukvarja s »teoretičnimi osnovami narodnega boja«. Leta 1925 prevzame za nekaj mesecev vodstvo nacionalističnega avstrijskega društva Deutscher Schulverein. Zatem se preseli v Nemčijo, kjer mu prusko notranje ministrstvo naroči ustanoviti urad, ki naj bi opazoval, oziroma se boril proti separatističnim ali podobnim gibanjem ter proučeval francoske metode prodiranja v takrat po njih zasedenem Porurju (do srede l. 1930). V teh letih skuša Steinacher vzbuditi folksdojčerska gibanja ter odgovarjajoče organizacije predvsem v belgijskem Eupen-Malmedyju, v Luksemburgu in na južnem Tirolskem ter poglobiti gibanje za priključitev Avstrije k nemški državi. Po francoski izpraznitvi Porurja gre v Berlin, kjer postane vodja centralnega urada za nemške knjižnice v tujini. Sedaj tudi ni več podrejen pruskemu notranjemu ministrstvu, ampak nemškemu zunanjemu ministrstvu. Njegova dotedanja dejavnost je 1933. leta pogočila dejstvo, da je bil na občnem zboru Volksbunda (do tedaj Vereina) für das Deutschtum im Ausland izvoljen za vodjo te organizacije. Takoj v začetku uveljavi Steinacher v organizaciji firerski princip. VDA pod njegovim vodstvom močno razširi dejavnost med nemškimi manjšinami v Evropi in v obeh Amerikah. Še isto leto ustanovi Hitlerjev namestnik R. Hess poseben Volksdeutsches Rat, poseben posvetovalni in izvršilni organ za vsa vprašanja zamejskega nemštva. Tajnik tega organa postane Steinacher; po njegovem opozorilu postane Volksdeutsches Rat kmalu »generalni štab za boj pripadnikov nemškega naroda onkraj meja«. Vendar pa prihaja ves čas Steinacherjevega vodstva VDA do sporov s posamezniki ter s posameznimi nacističnimi organizacijami. Vzrok je bilo tudi dejstvo, da je Steinacher nasprotoval uporabi VDA za sousmeritev različnih političnih smeri med nemškimi manjšinami v duhu nacistične stranke. Ob tem je bila vidno Steinacherjevo prizadevanje po avtonomnem nastopanju njegove organizacije. Kot faktor sta pri tem igrali očitno dve dejstvi: Steinacherjev agresivni nacionalizem ter dvotirnost nastopanja VDA in NSDAP v tujini, saj je VDA imela stike predvsem s konservativnimi grupacijami, medtem ko se je nacistična stranka naslanjala na »obnovitvena«, v nacizem vodeča gibanja. Da je moralo pri tem prihajati do sporov, je razumljivo. Razumljivo postane to dejstvo tudi, če upoštevamo notranja nasprotstva takratnih nacističnih veljakov, tem pa se je pridruževalo (med drugim) nasprotovanje vodje hitlerjugenda von Schiracha (v ozadju so bila Schirachova prizadevanja po vključitvi mladinskih skupin VDA v hitlerjugend, čemur se je Steinacher upiral). Značilno pa je, da je imel Steinacher poleg nekaterih inšanc tretjega rajha podporo v nemški vojski. Predvsem pa so bile vidne razlike v nastopanju VDA in NSDAP do posameznih manjšin. Dokumentacija, ki jo Jacobsen prinaša, kaže, da je k Steinacherjevi odslovitvi kot vodje VDA prispeval tudi pritisk Italije (šlo je za takratno dejavnost VDA na južnem Tirolskem). Nadaljnji vzrok odslovitve pa so bili že nakazani različni pristopi Steinacherja in nacistične stranke do zamejskega in prekomorskega nemštva pa tudi dejstvo, da je Steinacher odklonil vstopiti v SS. V tem primeru bi namreč odpadle vse ovire, odpadla pa bi tudi dotedanja Steinacherjeva akcijska svoboda pri delovanju med nemškimi manjšinami (ob objavljeni dokumentaciji o odslovitvi Steinacherja iz VDA naj pokažemo še na zadevna opozorila njegovega ozkega sodelavca Heinza Brunnerja v knjigi Geblieden aber ist das Volk, Graz-Göttingen 1954).

Iz kasnejšega Steinacherjevega delovanja (omejujemo se na momente, ki se neposredno navezujejo na slovenski živelj na Koroškem) je omeniti, da je Steinacher pred znanim glasovanjem, ki naj bi 10. aprila 1938 potrdilo vključitev Avstrije v tretji rajh, aktivno nastopal za uresničitev anšlusa (prim. 'takratno' celovško Freie Stimmen). Značilno je tudi, da je v tem času označeval narodno zavedne Slovence za iredentiste. Svoje poglede na slovensko vprašanje je znova ponovil

po vrnitvi iz britanskega vojnega ujetništva po koncu druge svetovne vojne. V začetku je sicer deloval v ozadju, 1949. leta pa nastopil s programom, ki še danes očrtuje nastopanje koroškega nemškega nacionalizma do Slovencev. Poudaril je, da je treba v narodnostni politiki znova uveljaviti nemške narodnostno obrambne naloge, ki jih je navedel v tehle zahtevah: pobiti je treba zgodovinsko laž o germanizaciji, obnoviti nemška narodnoobrambna (= nacionalna) društva, uvesti v šolsko politiko posebno »pravico staršev«, opozarjati na nevarnost slovenske iridente, na vsak način ohraniti vindišarsko tvorbo in končno preprečiti vsako narodnostno ureditev s paragrafi. V okviru meščanske ljudske stanke je deloval kot njen izvedenec za manjšinsko vprašanje. Leta 1949 so ga tudi izvolili za namestnika predsednika te stranke na Koroškem. Na volitvah leta 1953 je kandidiral na listi te stranke v državni zbor. Še isto leto so ga imenovali za generalnega konzula republike Avstrije v Milanu. Tu je deloval do leta 1958, ko je bil upokojen (prejkone je moral iz Milana na pritisk Italije). —

Za problematiko koroškega slovenstva (in tudi nemške manjšine v Jugoslaviji) v tridesetih letih je več kot značilno dejstvo, da je bila kot edina nemška organizacija izven nemške države, vključena v VDA, avstrijsko Nemško šolsko društvo Südmark (Deutscher Schulverein Südmark). S kakimi 1.500 krajevnimi skupinami je bilo to društvo največja nemškonacionalna organizacija v Avstriji. Iz podatkov, ki jih nudijo v Jacobsenovi knjigi objavljeni Steinacherjevi spomini naj povzamemo še nekatera opozorila. Tako je za poglede nemških nacionalistov na koroški plebiscit značilno Steinacherjevo priznanje, da so Slovenci leta 1920 odločili plebiscit (in torej ne »vindišarjke«). Za spoznavanje širše problematike zamejskega nemštva je opozoriti na pripombo, da je VDA v nadomestilo za označevanje Nemcev izven nemške države in Avstrije z »auslanddeutsch« v tridesetih letih uvedla oznako »volksdeutsch«. Ko se Steinacher dotika svojega, v začetku tridesetih let na Koroškem pridobljenega posestva na Miklavčevem, omenja svoje žrteve, da bi bilo to posestvo »zavarovano v nemških rokah« in to »sredi slovenskega jezikovnega območja«. Zanimiv je tudi podatek, da je SS že spomladi leta 1935 razmišljala o preselitvi folksdojčerjev v tretji rajh; Steinacher je takim zamislim seveda nasprotoval. Opozarja, da je VDA bila tudi soudeležena pri takratni nemški kolonizaciji južne Koroške. Dalje so zanimivi Steinacherjevi pogledi na položaj posameznih nemških manjšin in na struje med njimi, pa tudi očrti stikov teh manjšin s Steinacherjem samim.

Ob vprašanjih nemške manjšine v Jugoslaviji Jacobsen v knjigi zavrača trditve, da bi Steinacher potom VDA nacificiral jugoslovanske Nemce. Vendar pa sama knjiga opozarja, da je VDA v Steinacherjevi eri vplivala na krepitev nacionalizma med nemškimi manjšinami in s tem (vsaj posredno) prispevala h krepitvi nacističnih gibanj. To pa toliko bolj, saj so nacionalna gesla tako VDA kot NSDAP v glavnem sovpadala; očitno pa so bili načini in pristopi, pa tudi cilji različni. Steinacher sam piše o taktični svobodi, ki jo je potreboval v okviru VDA (od tod tudi vrsta sporov s posameznimi inštančami tretjega rajha in NSDAP). Na vprašanje neuradnega zastopnika britanskega zunanjega ministrstva je poleti 1937 zagotovil, da VDA ni organizacija NSDAP, vendar pa je priznal mnoge vezi svoje organizacije na narodnostnem področju z »določenimi« teoretičnimi izhodišči nacistične stranke. Poudaril je še, da so vse politične stranke v času weimarske republike poudarjale enotnost nemškega naroda, podobno da je bilo tudi v dunajskem parlamentu.

Ko se dotika dela VDA v tujini Steinacher opozarja, da se je organizacija pri tem naslanjala predvsem na »avtohtone« organizacije (tudi v Jugoslaviji), kjer pa to ni bilo mogoče pa na zaupnike (na primer v Alzaciji ali na južnem Tirolskem). Značilno je, da so po Steinacherju Nemci vsega sveta tvorili »usodnostno skupnost«. To skupnost je skušala VDA tudi ohranjovati in prav ob teh vprašanjih je prihajalo do sporov s posameznimi inštančami nacističnega rajha (oz. nacistične stranke). Iz dokumentacije, ki jo Jacobsen objavlja, naj povzamemo še opozorilo predstavnika Deutscher Schulvereina Südmark poleti 1935 o podpori VDA pri »okrepljeni obrambi pred slovenskimi sunki na Koroškem« (!).

Tone Zorn

Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Wien 1973. — Založila Avstrijska akademija znanosti. 666 strani, 3 zemljevidi (četrti na ovitku), več diagramov in shem.

Vse bolj se daljša vrsta del, ki obravnavajo gospodarsko zgodovino. Katera država na svetu v tem delu prednjači, je težko fiksirati, vsekakor pa že ni več tako enostavno, priboriti si pregled nad omenjenim historiografskim delom. S tem ni rečeno, da postaja politična zgodovina manj interesantna, nikakor ne, samo potreba po gospodarski zgodovini se veča. Načini, kakor organizatorji sintez pristopajo k preučevanju in pisanju tovrstnih del, so zelo različni. Ponekod se naloge lotijo posamezniki, ponekod večji ali manjši kolektivi. Na primer: Histoire économique et sociale de la France, ki jo vodita Fernand Braudel in Ernest Labrousse, je načrtovana na štiri tome, najprej pa je izšel II. tom za čas 1660—1789 (Paris 1970), medtem ko so Avstrijci, — omejujem se le na nekaj primerov iz poslednjih let, — publicirali leta 1971 knjigo Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs (izdal Institut für Österreichkunde), kjer je deset razprav za čas od prazgodovine do druge republike, Herbert Matis sam je leta 1972 objavil Österreichs Wirtschaft 1848—1913 — Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josepha I, medtem ko je Anton Tautscher podal leta 1974 pod naslovom Wirtschaftsgeschichte Österreichs aus der Grundlage abendländischer Kulturgeschichte prav svojevrsten opus, ki v glavnem pričinja z osmim stoletjem, zajema pa tudi še pogled v bodočnost.

Gotovo najobsežnejši in najdalekosežnejši opus je pa pričela objavljati Avstrijska akademija znanosti. Že pred leti je napovedala objavo devetih obsežnih knjig — monografij o habsburški monarhiji. Zanimivo je, da je kot prvo najavila monografijo o gospodarskem razvoju. Zato moremo na tem mestu spregovoriti nekaj besed le o tej knjigi, kajti druga bo posvečena socialni strukturi, tretja bo obravnavala geografske in etnične osnove, četrta bo namenjena razvoju ustavnega življenja, peta bo obdelala politično misel in stranke, šesta bo zajela upravo in pravo, sedma bo pojasnila zunanjo politiko, osma se bo ukvarjala z vlogo dinastije, vojske in birokracije, deveta nam bo približala kulturno življenje. Priprave na izid te velike zgodovine habsburške monarhije so tekle več kot dvajset let in brez pomoči iz tujine delo ne bi bilo takšno, kot je, saj je razumljivo, da bi Akademija sama ne mogla nositi vseh materialnih stroškov. Organizatorju je tudi uspelo, da je pridobil nekaj tujih sodelavcev, vendar predstavljajo večino domačini Avstrijci, predvsem Dunajčani. Priznati je treba, da so vsi skupaj opravili res veliko delo. Potek priprav in konkretizacija vodilne misli so popisane v ocenjevanju prve knjige na straneh XI—XXII; iz navedb sledi, da je bil gonilna sila pokojni univerzitetni profesor Hugo Hantsch, vodilo pa ideja o habsburški monarhiji kot o nadnacionalni državi (str. XIII: Für das zunächst geplante Forschungsprogramm arbeiteten dann im Herbst 1958 Johann Christoph Allmayer-Beck, Fritz Fellner und Gerald Stourzh ein 13 Punkte umfassendes Memorandum »Die Habsburgermonarchie und das Problem der übernationalen Staates« aus, das als Grundlage für die weitere Planung diente.). Določeno mnenje o citirani vodilni ideji bomo mogli izreči šele po izidu vsega kompleta devetih knjig, ko bomo videli, kako so organizatorji izpeljali idejo; pri ocenjevanju samo prve knjige to še ni mogoče, ker je gospodarstvo vezano na enotno valuto, na carinsko politiko, ki brani interese države kot narodnogospodarske enote, na enotno trgovinsko in sploh gospodarsko pravo, ter še na druge faktorje, ki se dobro vklaplajo v pojem »Gesamtstaatsidee«. Gre za čas 1848—1918 in za srednjo Evropo, torej za čas in prostor, ko in kjer se je veliko diskutiralo o nacionalni problematiki. Vsekakor je poskus sodobnih avstrijskih zgodovinarjev, da so za svoje delo vpeljali nov terminus, prav zanimiv, pozneje bo kritika gotovo povedala, koliko je termin historično primeren in vzdržljiv.

Obravnavana prva knjiga je seveda pisana s stališča narodnogospodarske enotnosti vsega ozemlja, opasanega z državno mejo. Ni naključje, da komplet o habsburški monarhiji pričinja s poglavjem o gospodarstvu kot o sili, ki je državo povezovala. Saj si znotraj državnih meja nihče ni mogel omisliti še posebnega »nacionalnega« gospodarstva, še celo pa ne nacije, ki so bile razdeljene na več dežel. S političnimi strankami, z raznimi verskimi skupnostmi in podobnimi

silami je drugače; morejo imeti močno nacionalno obeležje (na primer: Vseslovenska ljudska stranka, pravoslavna cerkev itd.). V tej prvi knjigi deželne, nacionalne in drugačne razlike glede stopnje industrijske razvitosti, glede stopnje akumuliranega kapitala, glede politične barve raznih denarnih zavodov itd. niso izločene, res pa je, da so bolj blago poudarjene. Razlike so močnejše poudarjene samo med obema velikima deloma monarhije, med pozneje uveljavljeno Cislajtanijo oziroma Translajtanijo. To je razumljivo. Kadar govorimo o gospodarski zgodovini gubernijev, departmanov, kantonov, grofij, dežel.

Organizator celotnega opusa se je odločil za leto 1848 kot začetno letnico svojega popisovanja in se dogajanja pred tem časom loteva bolj skopo. Mislimo, da bi bilo delu samo v prid, če bi kdo izmed avtorjev v uvodu obsežneje poudaril vlogo merkantilistične gospodarske politike pri centraliziranju države. Oba poudarja, razmah merkantilizma in centralistična orientacija vseh reform od sredine 18. stoletja dalje, sta šla za tem, da znivelirata velike razlike med deželami: **deželni** stanovni so odrinjeni, zamenjajo jih c. kr. uradniki, odnos do cechovskih in necehovskih obrti se dvigne na platformo načelnosti, veljavne za vso državo, gospodarska politika države se vse bolj izostruje. Za državo porazni dogodki od približno 1805 do 1815 so po dunajskem kongresu samo pospešili in okrepiли proces gospodarske in siceršnje centralizacije. Če so že leta 1775 ustvarili iz ozemlja poznejše Cislajtanije eno in enotno ozemlje in ukinili vse notranje pregraje, potem je korak iz leta 1851, ki ukinja še carinsko mejo z ogrsko polovico države, samo logični zaključek gospodarske politike vodilnih forumov, ki imajo svojo tradicijo.

Nobena dežela in noben narod ne more iskati v obravnavani monografiji svoje lastne gospodarske zgodovine, ker je delo koncipirano tako, kot smo zgoraj omenili. Toda če se je avtor Mentschl že odločil (str. 273), da bo citiral Gvida Pongartza in Karla Pollaka, potem bi moral pomisliti, ali ne bi kazalo, citirati še koga. Vpliv Čehov na gospodarske razmere na Slovenskem ni neznan (Vošnjak, Ljubljanska kreditna banka itd.). Če pa nihče od piscev tega ne pozna, ker ne obvlada slovenskega jezika, potem bi morda kazalo, da bi mi sami kaj napisali v enem izmed svetovnih jezikov. Mnoge znanstvene organizacije po svetu že prakticirajo tak način seznanjanja javnosti z določenimi izsledki in dogajanjem.

Neizbežno je, da se v tako veliko delo vkradejo tudi napake, ki bi se ob pozornem pisanju ne smele vriniti. Ko se na strani 152 govori o proizvodnji premoga, se citirajo Trbovlje kot kraj na Kranjskem. V tej deželi ni nastala Krainsche Eisenindustriegesellschaft (npr. str. 161), ampak Krainsche Industriegesellschaft, kot se na drugih mestih pravilno citira. Res so od 1851 dalje proizvajali cementno jeklo v Eibiswaldu (str. 160), s tem pa ne smemo misliti, da so ga proizvajali kot prvi v monarhiji, — tako vsaj dá avtor razumeti besedilo, — ampak so v Tržiču na Gorenjskem že 1823 postavili peč za cementno jeklo in ga tudi proizvajali. Nikjer se ne omenja kopanje manganove rude v naših hribih in proizvodnja feromangana v sklopu Kranjske industrijske družbe, čeprav to dejstvo — feromangan — niti ni tako malo pomembno. Na strani 383 piše, da je bila najstarejša strokovna šola na področju trgovstva ustanovljena na Dunaju 1848 kot »Gremialhandelsfachschule der Wiener Kaufmannschaft«; to je sicer res, zakaj pa je avtor prezrl Mahra in njegovo šolo iz sredine predmarčne dobe, ne vemo. Na str. 370 se poučimo samo o krošnjarih na Dunaju; mislimo, da bi se dalo veliko napisati o krošnjarih sploh. Virov, kot smo nakazali v Kroniki XII, 1964, je dovolj, samo zbrati jih je treba. Celota bo le dala neko reliefno podobo o tej zvrsti drobne trgovine.

Ne želimo se še naprej zadrževati pri napakah, ker so pri tako široko koncipiranem delu neizbežne. Govoriti želimo o monografiji kot celoti. Organizatorji so pritegnili k delu znane strokovnjake in ti so se v danem primeru prav gotovo potrudili, dati bralcu zaokroženo podobo o dogajanju v gospodarskem sektorju stare monarhije. Konkretno za nas Slovence, verjetno pa še za marsikoga, bo delo koristno predvsem zato, ker so tu zbrani vsi pomembnejši podatki za državo kot narodnogospodarsko celoto in nam je na ta način dan širok okvir za obravnavanje naše narodne zgodovine. V ostalem je pa delo, po naši sodbi, premalo reliefno, premalo plastično. Habsburška monarhija namreč ni bila tako homogena enota kot na primer kraljevina Srbija, Norveška, Portugalska itd., itd. Glede

tega je bila monarhija trši oreh. Jugoslovani razumemo to zapleteno problematiko, saj je imela na primer kraljevina Jugoslavija določene tržave vse svoje življenje, čeprav je šla za tem, da na tak ali drugačen način likvidira nehomogenost svoje strukture.

Ko bo izšel ves komplet devetih knjig, bo laže izreči določeno mnenje o organizatorjevi vodilni misli in o načinu podajanja vsekakor zanimive in zapletene zgodovine velike srednjeevropske državne tvorbe.

Jože Šorn

Acta historico-oeconomica Iugoslaviae. Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije. Vol. I. Zagreb 1974. — 184 strani (Založba Šolska knjiga, Zagreb).

Pred nami je prvi zvezek nove jugoslovanske revije za gospodarsko zgodovino. Novi strokovni časopis izdaja Komisija za ekonomsko zgodovino pri Zvezi društev jugoslovanskih zgodovinarjev, ki ima sedež v Beogradu, težo dela pa nosi uredniški odbor s centralo v Zagrebu. Komisija in časopis, zlasti ta, imata namen povezati domače gospodarske zgodovinarje in jih načrtneje usmerjati k sistematični obdelavi določenih poglavij, ki so karakteristična za vse jugoslovanske pokrajine (npr. zgodovina prometa, nastajanje manufaktur in tovarn, razvoj ekonomskega šolstva itd.).

Prvi volumen objavlja razprave, ki so jih nekateri zgodovinarji predložili za prvo okroglo mizo ekonomskih historikov v Zagrebu 1972. Ta je imela delovni naslov »Industrijska revolucija v jugoslovanskih pokrajinah« in je o njej Zgodovinski časopis že poročal. Vrstni red objavljenih razprav je naslednji: Nikola Vučo načelno razglablja o industrijski revoluciji nasploh in v jugoslovanskih pokrajinah še posebej, o periodizaciji le-te, o problemih, ki nastajajo zaradi velikih razlik med posameznimi predeli, itd. — Kemal Hrelja najprej tudi teoretizira o industrijski revoluciji, potem pa stopi s svojim opisom industrializacije v BiH od začetka do druge svetovne vojne na povsem historičnokonkretna tla; pričinja s šestdesetimi leti preteklega stoletja, ko so vzniknile prve kapitalistične manufakture, končuje pa z letom 1958, ko tudi sicer preneha objava statistične literature, temelječe na virih. — Igor Karaman karakterizira industrijo v severni Hrvatski pred prvo svetovno vojno in omenja težave, ki nastajajo zaradi pomanjkanja enotnih statističnih podatkov od začetka do leta 1880. — Karamanov prispevek nadaljuje Zdenka Simunčić s podajanjem osnovnih značilnosti industrijskega razvoja na področju Hrvatske v času med obema svetovnima vojnama. — Nikola Vučo se omejuje na pregled industrijske revolucije v Srbiji v 19. stoletju. Zajema čas od 1834 do 1906. — Kalman Čehak oriše nekaj aspektov pa tudi rezultatov industrializacije v Vojvodini od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Dančo Zografski opisuje glavne faze, značilnosti in dimenzije razvoja industrije v Makedoniji do konca druge svetovne vojne. Sredi 19. stoletja se je v Makedoniji izvedla osnovna začetna akumulacija kapitala, dosežen je določen napredek v razvoju proizvodjalnih sil na bazi delitve dela v manufakturah, ustvarjeni so najnujnejši pogoji za najmanjše delovne sile. Od te štartne osnove so Makedonci dospeli v letu 1918 že na 16 industrijskih podjetij, leta 1940 pa kar na 111 podobnih podjetij.

Še v sklop razprav spadata dva doneska, ki pravzaprav le opozarjata na vidnejše okoliščine, ki so po svoje intenzivirale in modificirale industrializacijo v določenih deželah. To je najprej moj Donešek k preučevanju problema »industrijska revolucija v jugoslovanskih pokrajinah«, ki se seveda omejuje na Slovenijo, in Miroslave Despotove članek z naslovom Tehnična izobrazba in propagandna sredstva. Prispevka, ki sta nastajala neodvisno od drugega, je pa njuna vsebina v določenih točkah podobna, namigujeta na to, da bodo morali iti preučevalci industrializacije bolj v širino, če bodo hoteli časovno in družbeno opredeliti stvarni razvoj. Kje šele so paralele med našo in zahodnoevropsko stvarnostjo, da o Angliji ne govorimo še posebej!

Obžalovati je treba, da ni objavljen referat Franceta Kresalà, ki je za okroglo mizo govoril o zgodovini tekstilne industrije v Sloveniji.

Slede diskusijski prispevki, ki so vsi zanimivi, so si pa kar precej edini v tem, da smo šele na začetku razpravljanja o tem, kakšnih kriterijev naj se oprimmemo,

ko definiramo »industrijsko revolucijo«, še posebej »industrijsko revolucijo v jugoslovanskih pokrajinah«.

Ce vzamemo za vzorec angleško industrijsko revolucijo, potem moramo vedeti, da je le-ta nekje posledica razvoja prirodoslovnih znanosti in filozofije na Otoku, ki že ne živi več v fevdalnem družbenem sistemu, moramo poznati angleške ekonomiste, moramo študirati strukturo uvoza in izvoza pred kontinentalno blokado in po njej, moramo ugotoviti, kolikšni del angleškega delavstva je živel od agrara in kolikšni del od industrije ter rudarstva nekje okrog leta 1790 in leta 1830, itd. Na Otoku sta parnik in lokomotiva na koncu industrijske revolucije. V Avstriji je situacija obrnjena: prav industrija je tista, ki razkrajja obdajajoči jo fevdalni družbeni sistem, industrija je tista, ki terja modernizacijo univerz in uvedbo novih tehniških šol vseh rangov, in prav parnik ter lokomotiva sta tista stroja, ki tako rekoč uvajata »industrijsko revolucijo«, pa še ta dva spadata v kategorijo »promet« in sta v začetku importirana iz Anglije ali od drugod. To pa ni vseeno, kot sploh nič v zgodovini ni vseeno. Zato si moramo priti najprej na jasno, kaj si historiki in kaj si sociologi predstavljamo pod pojmom »industrijska revolucija v jugoslovanskih pokrajinah«, se pravi v deželah z avstrijsko obliko fevdalizma, s turško obliko fevdalizma, s posebnostmi, kot so vojna krajina, Dalmacija, Crna gora — in podobno.

Jože Šorn

Dušanka Dinić-Knežević: **Položaj žena u Dubrovniku u XIII. i XIV. veku** (Srpska akademija nauka i umetnosti). Posebna izdaja, knjiga CDLXIX; oddeljenje istorijskih nauka, knjiga 2, Beograd 1974.

Dušanka Dinić-Knežević je januarja 1956 na filozofski fakulteti v Novem Sadu zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Položaj žena u Dubrovniku i Srbiji u XIII. i XIV. veku*. Pozneje je to študijo v veliki meri dopolnila in razširila, posebno tisti del, ki se nanaša na Dubrovnik, zato se ji je zdelo, da je sedanji naslov dela (*Položaj žena u Dubrovniku u XIII. i XIV. veku*) ustrežnejši.

Položaju žensk v srednjeveškem Dubrovniku, njihovem mestu v gospodarstvu in družbi so poleg avtorice posvečali svojo pozornost še drugi raziskovalci. I. Mancken je v svoji obširni študiji (*Dubrovački patricijat u XIV. veku*, Beograd 1960) navedla tudi podatke o ženskah, ki so igrale važno vlogo v tedanji družbi. A. Solovjev pa je (Trgovina bosanskim robljem do godine 1661, *Godišnjak zemaljskog muzeja n. s., Sarajevo 1946*) obdelal med drugim tudi položaj in vlogo suženj. Kolikšna je bila vloga Dubrovčank v trgovini vidimo tudi v razpravi D. Kovačević: *Zore Bokšić — dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva, Godišnjak istorijskog društva BiH, god. XIII., Sarajevo 1962*.

Avtorica se je časovno omejila na razdobje 13. in 14. stol. V tem časovnem okviru je skušala prikazati vlogo žensk v gospodarstvu, v javnem in privatnem življenju, njihovo izobrazbo, obleko in nakit.

Vloga Dubrovčank v gospodarstvu je bila znatna, vendar je bila odvisna od njihovega družbenega položaja. Ločiti moramo med pravno in ekonomsko svobodnimi, kamor spadajo plemkinje in meščanke, pravno svobodne so bile služkinje in žene kmetov, popolnoma brezpravne pa so bile sužnje.

Suženjstvo je obstajalo v Dubrovniku ves srednji vek, vendar sužnji niso predstavljali osnovne delovne sile. Sužnje so opravljale predvsem hišna dela. Prihajale so iz patarenske Bosne in neposrednega zaledja, redkeje pa iz Srbije in Hrvatske. Pogodbe o kupoprodaji suženj so bile sestavljene pred notarjem v prisotnosti priče, ki je jamčila, da sužnja ne bo pobegnila. Sužnjo je gospodar lahko prodal, zastavil za dolg, ki ga ni uspel poravnati, jo dal za doto. Že zelo zgodaj se uveljavi v Dubrovniku običaj, da se sužnja daje za doto. Z odredbo iz leta 1235 je to postalo obvezno. Lahko se namesto sužnje izplačali 12 perperjev. Sužnje so bile gospodarjeva lastnina. Z njimi so postopali kot z blagom, ki ima določeno denarno vrednost.

Poleg suženj so hišna dela opravljale še svobodne ženske, katerih položaj je bil veliko boljši od suženj. To se jasno vidi tudi iz pogodbe, sklenjene 19. aprila 1281, v kateri Ljuba, žena Desirada iz Rudina, daje hčerko Stano Jakovu Talavu,

da mu služi 3 leta za 2 solida, od katerih je 8 dinarjev dobila takoj, ostalo pa po preteku pogodbene dobe. Jakov se je obvezal, da ji bo dal hrano, obleko in obutev. Mati je jamčila, da hči ne bo pobegnila ali kradla. Vendar so tudi služkinje živele v precej težkih razmerah, zato so često bežale in jemale s seboj nakit, denar, obleko. Gospodarji pogosto prijavljajo sodišču služkinje zaradi kraje in pobege.

V Dubrovniku se ženske iz nižjih slojev udeležujejo kot prodajalke v trgovinah ali na trgu, v krčmah pa kot krčmarice. V 15. stol. je Občina prodajo nekaterih artiklov zaupala izključno ženskam. Tudi v krčmah so vino prodajale samo ženske, kar je določeno tudi v statutu. Z lastnikom krčme so se pogodile o pogojih dela. Krčmar se je obvezal, da jim bo dajal hrano po dubrovniških običajih. Njihova plačila je bila odvisna od količine prodanega vina. V skladiščih, kjer so shranjevali občinsko žito, včasih so ga tudi prodajali, so delali v 14. stol. izključno moški. V 15. stol. pa so to delo opravljale tudi ženske imenovane »fonteharizek«.

S poslovnimi posli so se v veliki meri ukvarjale predvsem meščanke in plemkinje. To jim je omogočila dota, pa tudi veliko število služinčadi, ki so opravljali skoraj vsa hišna dela. Trgovina je bila v dubrovniškem gospodarstvu najvažnejši in osnovni vir dohodkov, zato je razumljivo, da so se z njo ukvarjale tudi ženske. Sodelovale so v trgovskih družbah kot »socius stans«. V dokumentih naletimo tudi na izraz »mercatrix« za določene ženske, za katere pa ne vemo, ali so robo samo prodajale, ali so jo tudi nabavljale.

V 14. stol. često srečujemo ženske, ki so posojale denar ali pa ga jemale na kredit. Poleg tega so prodajale in kupovale nepremičnine. Pomembno je bilo tudi njihovo sodelovanje v trgovini z vinom in živino.

V poslih so lahko ženske nastopale samostojno ali pa so bile sodelavke svojih mož, ko so bili le-ti zaradi poslov odsotni. Tak je tudi primer Maruše, žene Žore Bokšića. Žore Bokšić je bil od leta 1390 v službi bosanskih vladarjev (protovestijar) in je zato stalno bival na dvoru bosanskih vladarjev. Maruša pa je živela v Dubrovniku, kjer je v imenu svojega moža posojala denar, sprejemala in prodajala svinec poslan iz Bosne. Bila je zapisana celo v knjigi Antoninov. V testamentu, ki ga je Žore Bokšić sestavil 1398. leta, jo je določil za izvršilca testamenta in je zapustil »diexe millia ducati«, kar je za takratni čas ogromna vsota denarja.

Zelo zanimiva oseba je bila tudi Nikoleta, druga žena Jakova Sorkočevića, hčerka Klementa Gučetića. Bila je zelo bogata. Za doto je dobila 3000 perperjev, a od svojega sina iz prvega zakona Klementa Vukasovića je nasledila vse njegovo premoženje. Kot skrbnik (prokurator) svojega moža Jakova Sorkočevića je razpolagala z vso njegovo lastnino. Po njegovi smrti 1387 pa je bila izvršiteljica (epitropa) njegovega testamenta, kar pa je ni oviralo pri opravljanju poslov. Njena aktivnost preneha 1390. leta. O njej so resno razpravljali v Malem svetu, saj so jo obdolžili, da je ponaredila testament svojega moža Jakova Sorkočevića. Bila je obsojena na pet let izgnanstva. V tem času sta vodili njene posle njena mati Vekija Galošić in Mara Dive Bulića. Nikoleta je kazen prestala, v javnem življenju pa jo srečamo spet 1396. leta. Bila je zelo aktivna, posojala je denar, dajala zemljo v krčenje in gradila hiše. Spadala je med peterico najbogatejših žensk v Dubrovniku v 14. stol. Veliko denarja je dobila v obliki dote, kmalu zatem je podedovala imovino svojih staršev, nasledila imetje rano preminulega sina iz prvega zakona in tudi svojega moža.

Kot smo že prej omenili, je ženskam omogočala njihove množične dejavnosti dota. V statutu so ji posvetili celo I. poglavje IV. knjige. Tu je točno določeno, kaj se je dajalo za doto. Višino dote posameznim dekletom so določili, ko so sklenili ženitovanjsko pogodbo (pacta matrimonialia). Ta se je morala potem tudi izplačati, razen v izrednih primerih, kot je smrt enega od obeh zaročencev. Pri sklepanju teh pogodb je imel odločilno vlogo oče ali skrbniki. Če je bila pogodba sklenjena v času, ko dekle še ni bilo polnoletno, je v času polnoletnosti temu lahko ugovarjala. Ta pravica pa je bila le formalna, saj je bilo doto vseeno treba izplačati. Dekle brez dote pa je imelo v srednjeveškem Dubrovniku kaj malo možnosti, da se omoži. Vsak fant je iskal ženo z veliko doto, saj mu je slu-

žila kot začetni kapital. Vedeti moramo, da od očeta ni dobil denarja, dokler je bil le-ta še živ, na dediščino pa je bilo treba čakati včasih zelo dolgo.

Za doto so dajali denar, nakit, obleko, posteljnino, sužnje, zemljo, ladje, hiše... Višina dote se je vedno speminjala. Od leta 1235, ko je znašala pri plemkinjah 200 perperjev in 10 penz zlata, je neprestano rasla. V 80 letih 14. stol. niso redke dote 2000 perperjev ali 100 dukatov. Ker so dote stalno rasle, so postale prava nadloga tudi za premožnejše plemiške družine. Da bi jih omejili na razumno mejo je Svet naprošenih 30. januarja 1423 odločil, da izberejo pet plemičev, ki bodo določili višino dote. 10. marca 1423 so določili vrednost dote, ki je znašala 2300 perperjev in to 1600 perperjev v denarju in 700 perperjev v obleki in nakitu.

Doto je lahko mož z ženinim dovoljenjem upravljal, ni pa je smel potrošiti ali zastaviti. Tudi žena ni smela svoje dote svojevoljno potrošiti, ampak jo je morala čuvati za svoje potomce.

Dote so bile tako zelo pomembne tudi zato, ker so predstavljale nekako garancijo ženi za primer, če bi jo mož odslovil ali če bi postala vdova.

Institucija vdovščine je v Dubrovniku povezana z dednim in rodbinskim pravom. Temu vprašanju je v statutu posvečena IV. knjiga, dopolnilne določbe pa najdemo v VIII. knjigi. Dubrovniški statut pri vdovščinah uzakonja obstoječe običajno pravo. Prav institucija vdovščine zagotavlja ženi po smrti moža primerno življenje.

Avtorica je posvetila svojo pozornost tudi izobrazbi dubrovniških žensk. Šole so v Dubrovniku obstajale že v 14. stol., kar se jasno vidi iz nastavitve učiteljev in določitve njihovih plač. Vemo, da so šole obiskovali dečki, ne vemo pa, ali so jih obiskovale tudi deklice. Tudi ne zasledimo, da bi očetje sklepali pogodbe z domačimi učitelji za pouk svojih hčera. Vendar so Dubrovčanke le morale imeti neko elementarno izobrazbo, da so se lahko ukvarjale s trgovskimi in denarnimi zadevami.

Veliko vlogo je imela v Dubrovniku tudi obleka in nakit. Dubrovčani so radi hodili razkošno in lepo oblečeni. Sledili so predvsem modi italijanskih mest. K obleki so izbrali tudi odgovarjajoči nakit, ki je bil pri bogatejših slojih zlat, pri revnejših pa srebrn. Kako zelo pomembna je bila obleka, kaže tudi to, da je bilo v doti točno določeno, katere kose obleke mora nevesta prinesiti s seboj in kolikšna naj bo vrednost nakita.

Delo Dušanke Dinić-Knežević temelji na virih. Za boljše razumevanje položaja žensk v Dubrovniku je prikazala tudi stanje v ostalih evropskih mestih, predvsem v italijanskih in v srednjeveški Srbiji.

V knjigi je poleg glavnih virov, po katerih je delala, navedla tudi literaturo, ki se ukvarja neposredno ali posredno s to problematiko. Knjiga vsebuje še register in priloge najpomembnejših dokumentov.

Zaključila je s povzetkom, v katerem je ugotovila, da je bila vloga žensk v 13. in 14. stol. v Dubrovniku velika, saj so imele svoje mesto tako v gospodarstvu kot v družbenem življenju, bile pa so izključene iz političnega življenja.

Antonija Glas

Faksimilirane izdaje nekaterih starejših historiografskih del o Furlaniji, Trstu in Goriški (II).

Italijanske založbe pripravljajo čedalje več fotomehaničnih (anastatičnih) ponatisov starejših historiografskih del oziroma tistih, ki so pošla na knjižnem trgu. V ponatise je svoje delo zlasti usmerila založba Arnaldo Forni iz Bologne. O nekaterih njenih reprintih smo že poročali v lanskem letniku Zgodovinskega časopisa, sedaj poročamo na prvem mestu o drugih ponatisih iste založbe in nato še drugih založnikov. Pravcata poplava ponatisov kaže na ne posebno usklajeno delovanje založnikov. Tako smo priča skoraj sočasnemu izidu navadnih in faksimiliranih ponatisov (kot primer navajamo dvakratna ponatisa P. Kandlerja »Storia del consiglio di patrizi di Trieste« in C. Morellijeve »Istoria della Contea di Gorizia«).

Septembra 1971 je bil dotiskan anastatični ponatis Kandlerjeve knjige »Storia del consiglio di patrizi di Trieste dall'anno MCCCLXXXII all'anno MDCCCIX con documenti« (Trieste 1858, 194 + IV strani, 8°). Ponatis spremlja kratka uvodna be-

sesta redakcije ponatisa. Ta Kandlerjeva knjiga je izšla leto dni zatem v navadnem ponatisu (glej lanski ZC).

Leta 1973 je izšel ponatis treh knjig G. Girardija »*Storia fisica del Friuli*«, ki so prvič izšle med leti 1841-2 v San Vito al Tagliamento (prva knjiga iz 1841 ima 175 + III strani, druga knjiga iz 1841 ima 183 + V strani, tretja knjiga iz 1842 ima 224 strani, vse 8°). Čeravno je delo predvsem geografsko, vsebuje vrsto tistih domoznanskih prvin, ki zanimajo tudi zgodovinarja. Vsebinsko je razdeljena na osem poglavij, prinaša tudi nekaj podatkov za razmere v Beneški Sloveniji.

Februarja 1974 sta izšli dve knjigi ponatisov. Starejši po času nastanka je B. Asquinija »*Ragguaglio geografico storico del territorio di Monfalcone nel Friuli*« (Udine 1741, XII + 128 strani, 8°). Knjiga vsebuje zemljepisno-zgodovinske podatke za področje spodnjega toka reke Soče. Ponatis je 117. knjiga zbirke »*Biblioteca storica della antica e nuova Italia*«. Biografski leksikon S. Gliubicha »*Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*« (VIII + 325 strani, 8°) je prvič izšel na Dunaju oziroma Zadru. Gliubichevo delo je izšlo leto dni za Valentinellijevo »*Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*« (1855), ki jo tudi že imamo v ponatisu iz leta 1967 (glej lanski ZC). Tema priročnikoma k zgodovini Dalmacije in sosednjih dežel se pridružuje še ponatis I. Kukuljevića-Sakcinskega »*Bibliografia Hrvatska. Dio prvi. Tiskane knjige*« (Zagreb 1860, VIII + 233) z dodatkom (Zagreb 1863, IV + 31), ki ga je pripravila ljubljanska Cankarjeva založba (1974) ter vsebuje tudi spremno besedo T. Jakića.

C. Morellija »*Istoria della Contea di Gorizia*« je z izidom faksimiliranega ponatisa (julij, september 1974) doživela že svojo peto izdajo: Delo je prvič izšlo leta 1773 pod naslovom »*Saggio storico della Contea di Gorizia dall'anno 1500 all'anno 1600*« v dveh delih. Sledil je ponatis prvega dela »*Saggio storico della Contea di Gorizia di Carlo Morelli completato e documentato*«, ki ga je pripravil z namenom, da ponatisne celoto, goriški tiskar Seitz leta 1854. Celotno delo (3 knjige) je nato izšlo med leti 1855-6 s četrto knjigo opomb Della Bone pri tiskarju Paterolliju v Gorici. Četrty ponatis je iz leta 1972, je le deloma faksimiliran in je pripravljen po Paterollijevi izdaji. Po isti izdaji je prirejen tudi peti ponatis, ki združuje knjige v dve (XXXIII + 300 + IV in 284 + IV strani; 374 + VI in 263 + XVII strani; vse 8°) in nosi številko 93 zbirke »*Biblioteca storica della antica e nuova Italia*« založbe Forni.

Na začetku leta 1975 je izšel ponatis tretje dopolnjene izdaje P. A. Codellijevega biografskega leksikona »*Gli scrittori friulano-austriaci negli ultimi due secoli*« (Gorizia 1972, 245 + IX strani, 8°). Knjiga je izšla v zbirki »*Italia gens*« repertorijev italijanskih bio-bibliografij (ima številko 65). Na tem mestu še omenimo za slovensko zgodovino manjšega pomena. F. Schröderja genealoški seznam plemenitih beneških družin »*Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolati nobili esistenti nelle provincie venete*« (Venezia 1830), v dveh delih (I, 512 strani in II, 496 strani, oba 8°); v ponatisu je izšel v začetku leta 1972.

Poleg bolonjske založbe pa so ponatise izdali tudi drugi založniki. Na prvem mestu omenimo dve izdaji založbe Atesa prav tako iz Bologne. Junija 1974 je založba natiskala N. Grassija »*Notizie storiche della provincia della Carnia*« (Udine 1782, VIII + 224 strani, 8°) in septembra isto leto obsežno domoznansko delo G. Ciconija (bil je tudi član kranjskega zgodovinskega društva) »*Udine e sua provincia*« (Udine 1862, 550 strani, 8°). Ponatis je bil napravljen po drugi izdaji, prva krajša izdaja je izšla v Cantújevi »*Grande Illustrazione del Lombardo-Veneto*« (Milano 1861, str. 241—599).

Konec leta 1973 in sredi leta 1974 sta izšla ponatisa dveh drugih Caprinovih knjig. V prvem poročilu o reprintih (ZC, n. o. m.) omenjamo šest ponatisov, kot sedmi je izšel »*Tempi ardanti*« iz leta 1891 (527 + VII strani, 8°) s kratkim uvodom izdajatelja (založba »*Italo Svevo*«, Trst) na treh neoštevilčenih straneh. Knjiga prinaša izseke iz tržaškega življenja v 19. stoletju in ima dodana pisma A. Madonizze Prosperu Antoniniju. Osmo Caprinova knjiga v ponatisu je »*Il trecento a Trieste*« (Trieste 1897, 253 strani, 8°) in jo je julija 1974 izdala tržaška založba LINT. Tudi ta ponatis tretje knjige o tržaški srednjeveški zgodovini je izšel z uvodom: pri izdajah Caprinovih knjig je ta najdaljši (52 strani), napisal ga je G. Cervani.

Bolj kot v področje zanimanja zgodovinarja sodijo k narodopisju knjige V. Ostermanna (1841—1904). Kot ravnatelj tehnične šole v Huminu je leta 1876 izdal knjigo furlanskih pregovorov in rekov »*Proverbi friulani raccolti della viva voce del popolo ed ordinati da...*«. Knjiga je izšla aprila 1974 v reprintu pri založbi Arnaldo Forni (306 + II strani, 8°). Najpomembnejša Ostermannova knjiga »*La vita in Friuli. Usi-costumi-credenze popolari*« je izšla prvič leta 1894. Nato jo je 1940 v popravljeni obliki izdal G. Vidossi. Po tej drugi izdaji je založba Del Bianco iz Vidma pripravila fotomehanični ponatis (Videm 1974), v dveh knjigah (VIII + 558 strani, 8°). Tako so ponatisov deležna tudi dela, ki so izšla pred par desetletji. Goriška knjigarna Adamo je aprila 1975 izdala ponatis R. M. Cossarjevega zgodovinskega paberkovanja »*Gorizia d'altri tempi*« (XIV + 267 strani, 8°), prvič je izšlo leta 1934. Krajši uvod k ponatisu je napisal F. Macedonio vendar brez kritičnih namer. Cessarjeva knjiga je poljudna interpretacija nekaterih dogajanj iz zgodovine mesta Gorica.

Branko Marušič

BIBLIOGRAFIJA

NOVE KNJIGE V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIZNICI, KNJIZNICI
ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE, BIBLIOTEKI
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI, KNJIZNICI INSTITUTA ZA
NARODNOSTNA VPRAŠANJA IN KNJIZNICI INSTITUTA ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA GIBANJA V LJUBLJANI

V pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1974 so vključene tudi knjige, ki jih je biblioteka SAZU prejela v letu 1973, ker jih v zadnjem pregledu nismo zajeli.

Pregled je sestavljen tako kot pretekla leta. Glede ureditve je treba poudariti, da je največja skupina »splošna dela« razdeljena v vrsto podskupin: priročniki, širši pregledi, atlasi, prazgodovina in antika, srednji vek, 16. do 18. stoletje, 19. in 20. stoletje do 1914, od 1914 do 1938, od 1938 do 1945, od 1945 dalje, kulturna in socialna zgodovina, cerkvena zgodovina, delavsko gibanje in socializem, Slovani, vzhodna in jugovzhodna Evropa. Tudi pri posameznih državah, kjer smo uvedli notranjo razdelitve, se držimo gornje razdelitve, po potrebi pa uvajamo še nove podskupine npr. lokalna zgodovina. Letošnji bibliografski pregled nove tuje literature obsega 759 knjig in je urejen tako, da začenjamo s pomožnimi zgodovinskimi vedami, zgodovino pisjem in arhivistiko, sledijo splošna dela (tu so tudi dela, ki jih ni mogoče uvrstiti pod eno državo), sledi literatura o Sloveniji, Koroški, Trstu, Goriški in Beneški Sloveniji, Gradiščanskih Hrvatih ter dela razvrščena po državah; začenjamo z Jugoslavijo in končujemo z izvenevropskimi kontinenti. Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam držav (narodov) in kontinentov, ki so posebej zajeti s številko odstavka:

Afrika 31 — Albanija 15 — Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto 8 — Azija 30 — Belgija 26 — Bizantinsko cesarstvo 16 — Bližnji in srednji vzhod ter arabske države 28 — Bolgarija 13 — Češkoslovaška 9 — Francija 24 — Gradiščanski Hrvati 6 — Grčija 14 — Italija 12 — Jugoslavija 7 — Koroška 4 — Latinska Amerika 53 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 10 — Nemčija 21 — Poljska 20 — Romunija 11 — Severna Amerika 32 — Skandinavске države 25 — Slovenija 3 — Sovjetska zveza 19 — Stari vzhod 17 — Španija 27 — Švica 25 — Trst, Goriška in Beneška Slovenija 5 — Turčija 18 — Velika Britanija in Irska 22 — Židje 29.

Bibliografski pregled so sestavili Miloš Rybař za knjige iz NUK, Olga Janša-Zorn za knjige oddelka za zgodovino FF, Nataša Stergar za knjige biblioteke SAZU, Mara Mervič za knjige INV in Nataša Kandus za knjige v knjižnici IZDG.

1. Pomožne zgodovinske vede, zgodovino pisje
in arhivistika

Atti del convegno per i primi trent'anni di attività della sovrintendenza. Roma, Sovrintendenza archivistica per la Campania 1973. 115 str. 8°. IZDG 4900 — Bloch, Marc: Apologija istorii ili Remeslo istorika. Apologie pour l'histoire et metier d'historien. Prev. E. M. Lysenko. Primečanja A. J. Gureviča. Moskva, Nauka 1973. 232 str. + pril. + corr. 8°. [cir.] SAZU 68045 H — Brunet, Jean-Paul & Alain Plessis: Explications de textes historiques de la revolution au XX siecle. Paris, Libraire A. Colin (1970). 493 + (III) str. 8°. (Collection U². 99.) INV A 291 — Capelli, Adriano: Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane. Milano, Ulrico Hoepli (1973). XLIX + 531 str. 8°. FF B 858 — Denken über Geschichte. Aufsätze zur heutigen Situation des geschichtlichen Bewusstseins und der Geschichtswissenschaft. Hrsg. von Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Hein-

rich Lutz. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1974. 257 str. 8°. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. 1.) IZDG 5155, FF D 4536 — **Enlightenment historiography: three German studies.** (Middletown 1971.) (IV) + 86 str. 8°. (History and theory. 11.) NUK II 196030 — **Floud, Roderick: An introduction to quantitative methods for historians.** London, Methuen & co. (1973). XI + 220 str. 8°. FF C 3655 — **Hodson, J... H.: The administration of archives.** Oxford [itd.] (1972). XV + 217 str. + pril. 8°. (International series of monographs in library and information science. 15.) NUK b 231530 — **Ivanov, Vladimir Vasilévič: Sootnošenje istorii i sovremenosti kak metodologičeskaja problema. (:Očerki po marksistko-leninskoj metodologii istoričeskogo issledovanija:)** Moskva, Nauka 1973. 286 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69623 — **Janosz — Biskupowa, Irena: Archiwum ziem pruskich. Studium archiwoznocze.** Warszawa-Poznań 1974. 282 + (II) str. + pril. 4°. SAZU II 8801/77,3 — **Katalog pergamentnyh dokumentov. Archives in Lviv 1233—1799.** Kiiv, Naukova dumka 1972. 672 + (IV) str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 66764 H — **Kittel, Erich: Siegel. Mit über 400 Abb. und 8 farbigen.** Braunschweig (1970). 530 + (I) str. 8°. (Bibliothek für Kunst- und Antiquitäten Freunde. 11.) SAZU 68319/11 H — **Korn, Johannes Enno: Adler und Doppeladler. Ein Zeichen im Wandel der Geschichte.** Göttingen 1969. VI + 104 str. 8°. Iz: Der Herold N. F. Br. 5/6. 1965—1968. SAZU 72586 U — **Lanzoni, Francesco: Genesi, svolgimento e tramonto delle leggende storiche.** Studio critico. Roma 1925. VIII + 304 str. + corr. 8°. (Studi e testi. 45.) NUK II 43375 — **Marwick, Arthur: The nature of history.** Repr. (London & Basinstoke), Macmillan (1971). 272 str. 8°. FF C 3673 — **Miscellanea archivistica Angelo Mercati.** Città del Vaticano 1952. XXVII + 462 str. + pril. 8°. (Studi e testi. 165.) NUK II 43375 — **Santifaller, Leo: Quellen und Forschungen zum Urkunden- und Kanzleiwesen Papst Gregors VII. Unter Mitwirkung von Helmut Feigl [itd.]** hrsg. 1. Città del Vaticano 1957. 8°. (Studi e testi. 190.) T. NUK II 43375 — **Schobben, Joseph Mraia Gerardus: Contributions à l'étude des sources de David Aubert. ... The Hague & Paris, Mouton 1972. (VII) + 95 str. 4°. Diss., Utrecht. NUK II 251100 — **Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano.** Città del Vaticano 1926—1947. (Ristampa anastatica.) (Roma & Graz 1961—1969.) 8°. (Studi e testi. 45, 55, 134.) 3 vol. NUK II 43375 — **Toynbee, Arnold: A study of history.** London, Oxford university press & Thames and Hudson 1972. 576 str. + pril. 4°. FF E 672.**

2. Splošna dela

Priložniki:

Dictionary of international biography. Vol. 1—7. London, Dictionary of international biography comp. 1963—1971. 4°. NUK II 251256 — **Dictionary of world history.** Ed. G. M. D. Howat. (London), Nelson (1973). XXVII + 1720 str. 8°. FF E 660 — **Der Fischer Weltalmanach 1974.** Hrsg. von Gustav Folcher-Hauke. (Frankfurt am Main), Fischer Taschenbuch Verl. 448 str. 8°. FF B 846 — **Fuchs, Konrad & Heribert Raab: DTV-Wörterbuch zur Geschichte.** (München), Deutscher Taschenbuch Verl. (1972). 8°. Bde: 1. A—Konv. 2. Konz.—Z. FF B 845 — **Geschichte und Politik. Daten und Fakten zum Nachschlagen.** Hrsg. vom Lexikon-Institut Bertelsmann. (Gütersloh [idr.]), Bertelsmann Lexikon-Verlag (cop. 1974). 323 str. 8°. Ilustr. IZDG 5084 — **Lexikon der Abkürzungen.** Bearbeitet von Jos. Greiser. 2. Aufl. Osnabrück, From (cop. 1955). 271 str. 8°. IZDG 5021 — **Literaturberichte über Neuerscheinungen zur ausserdeutschen Geschichte.** Hrsg. von Walther Kienast. München 1973. 726 + (I) str. 8°. (Historische Zeitschrift. Sonderheft. 5.) NUK 195613 — **Kurth, Hanns & Hans Martin Stückelberger: Welt- und Kulturgeschichte. 10000 Daten nach Kalendertagen geordnet.** Ratingen [itd.], A. Henn Verl. (Cop. 1974). 928 str. 8°. FF D 4508 — **Meyers grosses Personenlexikon.** Mit und 70 Stammtafelauszügen und über 100 Namenlisten im Text. Mannheim & Zürich, Bibliographisches Institut (1968). XV + 1483 + (IV) str. 8°. FF C 3628 — **Zgodovina.** (Sest.: Ivan Artač [itd.] 1—3. Opčine, Srednja šola 1964—1966. 8°. Strojep. avtogr. NUK 244343.

Sirši pregledi:

Agnelli, Arduino: La genesi dell'idea di Mitteleuropa. Ristampa inalterata. Milano, A. Giuffrè 1973. VII + 311 str. 4°. (Pubblicazioni della Facoltà di giuris-

prudenza dell'Università di Trieste. 11.) INV C 373 — **Ansprenger**, Franz: Auflösung der Kolonialreiche. (2. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1973). 323 str. 8°. (dtv.-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts, 13.) IZDG 4872 — **Badouin**, Robert: Économie rurale. Paris, Librairie Armand Colin (1971). 599 str. 8°. FF D 4518 — **Bradford**, Ernle: Mediterranean. Portrait of a sea. (2. impr.) London [tit.], Hodder and Stoughton (1972). 574 str. + pril. 8°. Z zvd. NUK 242277 — **Bruaire**, Claude: La raison politique. (Paris), Fayard (cop. 1974). 266 str. 8°. (Évolutions.) IZDG 5083 — **Contre les États les Régions d'Europe**. Pref. d'Alexander Marc. Introd. de Guy Heraud. Paris, Presses d'Europe (1973). 223 + (I) str. 8°. (Collection Régions. 2.) INV B 2138 — **Dami**, Aldo: Refaire l'histoire. Paris, La Pensée universelle (1973). 284 + (III) str. + corr. 8°. INV B 2360 — **Dunn**, John: Modern revolutions. An introduction to the analysis of a political phenomenon. Cambridge, University press 1972. XIV + 346 str. 8°. NUK 245467 — **Ellul**, Jacques: Histoire des institutions. Paris, Presses universitaires de France. 1969—1972. 4. ed. Vol.: 1-2. L'antiquité. 3, Le moyen âge. 4. XVIe—XVIII siècle. 5. Le XIXe siècle. (Themis. Sciences politiques. [3.]) FF B 841 — **Ethnic Groups and Boundaries**. The Social Organization of Cultural Difference. Ed. by Fredrik Barth. Bergen & Oslo, Universitetsforlaget; London, Allen & Unwin (1970). 153 str. 8°. S kt. INV B 2474 — **Geschichte der politischen Ökonomie**. Eine Einführung in Lebensbildern. Hrsg. von Horst Claus Recktenwald. Mit einer Abhandlung Politische Ökonomie in Gegenwart und Zukunft und 23 Bildtafeln. Stuttgart (1971). 640 str. + pril. 8°. (Kröners Taschenausgabe. 427.) NUK Č 43246 — **Gosudarstvennaja sobstvenost' i antimonopolitičeskaja bor'ba v stranah razvitogo kapitalizma**. Moskva, Nauka 1973. 390 + (II) str. 8°. [cir] SAZU 69489 — **Heraud**, Guy: L'Europe des ethnies. Pref. d'Alexandre Marc. 2. ed. Paris, Presses d'Europe (1974). 324 + (II) str. 8°. (Réalités du present. 3.) INV B 861 — **Hobsbawm**, Erich J.: I banditi. Il banditismo sociale nell'età moderna. (Torino, Einaudi cop. 1971). 135 str. 8°. (Piccola Biblioteca Einaudi. 153.) IZDG 5173 — **Horowitz**, David: Imperialismus und Revolution. Neue Fakten zur gegenwärtigen Geschichte. (Berlin), Wagenbach (cop. 1970). 227 str. 8°. (Rotbuch. 22.) IZDG 4904 — **Hroch**, Miroslav: Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Praha, Universita Karlova (1968). 171 str. 8°. IZDG 5143 — **Imbert**, Jean & Henri Legohérel: Histoire économique des origines à 1789. 2. ed. Paris, Presses universitaires de France 1970. 480 str. 8°. FF B 855 — **Imperialismus**. Herausgegeben von Hans-Ulrich Wehler. (2. Aufl.) Köln, Kiepenheuer & Witsch (1972). 464 str. 8°. (Neue Wissenschaftliche Bibliothek. 37. Geschichte.) IZDG 5260 — **Kann**, A. Robert: Die Restauration als Phänomen in der Geschichte. (The Problem of Restauration. Übertr. von Margreth Kees.) (Graz [tit.], Styria (cop. 1974). 458 str. 8°. IZDG 5159 — **Knittler**, Herbert: Städte und Märkte. Wien, Verl. für Geschichte und Politik 1973. 178 + (II) str. 8°. (Herrschaftsstruktur und Ständebildung. 2.) FF C 3627/2 — **Mannhardt**, J. W.: Grenz- und Auslandsdeutschum als Lehrgegenstand. Jena, G. Ficher 1926. (IV) + 17 str. 8°. (Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg. 4.) INV B 2383 — **Meuvret**, Jean: Études d'histoire économique. Paris, Armand Colin 1971. 344 str. 8°. (Cahiers des annales. 32.) FF D 4499 — **Milhau**, Jules & Roger Montagne: Économie rurale. 2. ed. Paris, Presses universitaires de France 1968. (IV) + 456 str. 8°. FF B 856 — **Mouchez**, Philippe: Démographie. 2. ed. Paris, Presses universitaires de France 1968. (II) + 263 str. 8°. (Themis.) FF B 856 — **Prozess der Diktatur**. Hrsg. von Otto Forst de Battaglia. Zürich, Leipzig, Wien, Amalthea Verlag (cop. 1930). 415 str. + pril. 8°. IZDG 5019 — **Pounds**, Norman J. G.: An historical geography of Europe. 450 B. C. — A. D. 1530. Cambridge, The university press 1973. XIV + 475 str. 8°. FF D 4546 — **Reintanz**, Gerhard: Geschichte des Völkerrechts. T. 1-2. Halle (Saale) 1971—1972. 8°. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg. 1971. 2, 1972. 13.) NUK 208796 — **Schulz**, Gerhard: Revolutionen und Friedensschlüsse. (3. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1974) 301 str. 8°. (dtv. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 2.) IZDG 4872 — **Trentin**, Silvio: Scritti inediti. Testimonianze. Studi. Contributi di Paolo Gobetti. Parma, Guanda 1972. XII + 344 str. + pril. 8°. IZDG 4902 — **Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane**. Ein Handbuch. Hrsg. von Dolf Sternberger und Bernhard

Vogel. Red. Dieter Nohlén. Berlin, Walter de Gruyter & co. 1969. 8°. Bd 1. Europa. FF D 4547, IZDG 5196.

Atlasi:

Bayerischer Geschichtsatlas. Hrsg. von Max Spindler. (München), Bayerischer Schulbuch-Verl. (1969). 46 zvd. 4°. FF F 255 — **Grosser historischer Weltatlas.** 5. Aufl. München, Bayerischer Schulbuch Verl. 1972. 1. T.: Vorgeschichte und Altertum, 1972. 2. T.: Mittelalter. 1970. 3. T.: Neuzeit. 1967. 3. Aufl. SAZU II 66768 H.

Prazgodovina in antika:

Bernhardt, Rainer: Imperium und Eleutheria. Die römische Politik gegenüber den freien Städten des griechischen Ostens. ... Hamburg, b. t. 1971. (IV) + 300 str. 8°. Diss., Univ. Hamburg. NUK 238973 — **Caffarello, Nelida:** Dizionario archeologico di antichità classiche. Firenze, Olschki 1971. XII + 529 + (I) str. 8°. Ilustr. NUK C 233232 — **Christ, Karl:** Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1973. 335 str. 8°. FF C 3672 — **Crisan, Ion Horatiu:** Ceramica daco-gerică. Cu specială privire la Transilvania. București, Editura științifică 1969. 363 + (II) str. + pril. + corr. 4°. Ilustr. NUK II 251528 — **Clarke, David Leonard:** Analytical archaeology. (Repr.) London (1971). XX + 684 str. 8°. (University paperbacks. 428.) NUK 171740 — **Dörries, Hermann:** Konstantin der Grosse. 2. Aufl. Stuttgart [itd.], Kohlhammer (1967). 192 str. + pril. 8°. (Urban Bücher. 29.) FF B 580/29 — **Franchi de' Cavalieri, Pio:** Constantiniana. Città del Vaticano 1953. 207 + (I) str. 8°. (Studi e testi. 171.) NUK II 43375 — **Herodotus:** Istorija. (Istorion.) V devjati knjigah. Perevod i primečanja G. A. Stratanovskogo. ... Leningrad, »Nauka« 1972. 600 str. + 2 pril. 8° [cir.] (Literaturnye pamjatniki.) NUK 245695 — **Jones, A. H. M.:** Le declin du monde antique. 284—610. (Paris), Editions Sirey 1970. (VI) + 398 + (I) str. + zvd. 8°. (Histoire de l'Europe. 1.) FF C 3623 — **Kolosovskaja, Julija Konstantinovna:** Panonija v I—III vekah. Moskva, Nauka 1973. 252 + (IV) str. 8°. [cir.] SAZU 69487 — **Die Kultur des klassischen Altertums. Die Kultur der Griechen von Olof Gigon. Die Kultur der Römer von Alfons Wotschitzky.** Frankfurt am Main, Athenaion (1969.) loč. pag. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. 2. [14.]) FF E 658 — **Luce, John Victor:** The end of Atlantis. New light on an old legend. 14 colour pl., 100 monochrome pl., 20 line drawings. [London], Thames and Hudson (1969). 224 str. 4°. (New aspects of antiquity.) NUK II 235999 — **Monumenti antichi.** Pubbl. per cura della Reale Accademia d'Italia. Vol. 14. 1904., Vol. 23. 1914. (Mainz 1972.) NUK II 199852 — **Neppi Modona, Aldo:** Guida alle antichità etrusche. Con 37 illustr. e 1 carta appositamente delineata. (6. ed. riv. 1. ristampa.) Firenze 1970. (VI) + 136 + (IV) str. + zvd. 8°. (Pocket library of »Studies« in art. 18.) NUK 214926 — **Robert, Louis:** Opera minora selecta. Épigraphe et antiquités grecques. T. 1-3. Amsterdam, Hakkert 1969. 8°. NUK 242353 — **Scheffer, Thassilo von:** Die Kultur der Griechen. (Wien), Phaidon (1935). 646 + (I) str. + 1 zvd. 4°. Ilustr. NUK II 234142 — **Tacitus, Publius Cornelius:** Historiarum lib. II. Adnotationibus criticis ex omnibus codicibus qui exstant haustus instruxit Ingeborg Schinzel. Prefationem scripsit Rudolphus Hanslik. Wien [itd.] 1971. XXIII + 109 str. 8°. (Wiener Studien. Beih. 3.) NUK 211121 — **Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik.** Bd. 1-3. Berlin & New York 1972—1973. 8° (Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. 1.) NUK 242247.

Srednji vek:

Antike und Orient im Mittelalter. Vorträge der Kölner Mediavistentagungen 1956—1959. Hrsg. von Paul Wilpert unter Mitarb. von Willehad Paul Eckert. 2. durchges. Aufl. Berlin & New York 1971. XV + 274 str. 8°. (Miscellanea Mediaevalia. 1.) NUK 232996 — **Artigianato e tecnica nella società dell'alto medioevo occidentale.** 2—8 aprile 1970. In Spoleto, Centro italiano di studi sull'alto medioevo 1971. 8°. Tome 1, 2. FF C 2818 — **Baszkiewicz, Jan:** Powszechna historia państwa i prawa. 1. Starożytność i wieki średnie. Katowice 1974. 8°. SAZU 80116/88 — **Brooke, Christopher:** L'Europe au milieu du moyen-âge. (Paris), Sirey 1967. (IV) + 417 str. 8°. (Histoire de l'Europe. 3.) FF C 3624/3 — **Feldbauer, Peter:** Herren und Ritter. Mit einer Einleitung in das Gesamtwerk von Michael Mitterauer. Wien, Verl. für

Geschichte und Politik 1975. 268 str. 8°. (Herrschaftsstruktur und Ständebildung. 1.) FF C 3627/1 — **Folz, Robert**: De l'antiquité au monde médiéval. Avec la collaboration de André Guillou [itd.]. Paris, Presses universitaires de France 1972. 657 + (I) str. 8°. (Peuples et civilisations. 5.) FF C 3620 — **Frühmittelalterliche Studien**. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. Bd 7. Berlin 1973. 4°. NUK II 229013 — **Hay, Denys**: L'Europe aux XIVe et XVe siècles. (Paris), Sirey 1972. (IX) + 416 str. 8°. (Histoire de l'Europe. 5.) FF C 3624/5 — **Johrendt, Johann**: 'Milities' und 'Militia' im 11. Jahrhundert. Untersuchung zur Frühgeschichte des Rittertums in Frankreich und Deutschland. ... (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1971.) (IV) + 492 + (I) str. 8°. Diss., Friedrich-Alexander-Univ. Erlangen-Nürnberg. NUK 245018 — **Neusyhin, Aleksandr Iosifovič**: Problemy evropejskogo feodalizma. Izbrannye trudy. Moskva, Nauka 1974. 537 + (III) str. + 1. sl. 8°. [cir.] SAZU 64338 — **Skazkin, Sergej Danilovič**: Izbranye trudy po istorii. Moskva, Nauka 1973. 454 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 68047 H — **Wedzki, Andrzej**: Poczatki reformy mieskiej w środkowej Europie do połowy XIII wieku. Warszawa & Poznań 1974. 297 + (II) str. 8°. Prace Komisiji historyczy. 27. SAZU II 5938/27.

16. do 18. stoletje:

Anderson, Matthew: L'Europe au XVIIIe siècle. (Paris), Éditions Sirey 1968. VIII + 378 str. 8°. (Histoire de l'Europe. 8.) FF C 3624/8 — **Koenigsberger H. G. & G. Mosse**: L'Europe au XVIe siècle. (Paris), Sirey 1970. (IV) + 393 str. 8°. (Histoire de l'Europe. 6.) FF C 3624/6 — **Picard, Bertold**: Das Gesandtschaftswesen Ostmitteleuropas in der frühen Neuzeit. Beiträge zur Geschichte der Diplomatie in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts nach den Aufzeichnungen des Freiherrn Sigmund von Herberstein. Graz [itd.] 1967. 192 str. 8° (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas. 6.) NUK 135029 — **Von der Renaissance zur Revolution**. (Textred. Pèter Finch. Deutsche Übers. u. Bearb. Helga Zoglmann.) (Klaffenfurt), Buch und Welt (1972). 192 str. 4°. Ilustr. NUK II 235845.

19. in 20. stoletje do 1914:

Der Bauer Mittel- und Osteuropas im Sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts. Red. Heiz Ischreyt. Köln & Wien, Böhlau Verl. 1973. (VIII) + 400 str. 8°. (Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa.) FF D 4598 — **Hearder, H.**: L'Europe au XIXe siècle. 1850—1880. (Paris), Éditions Sirey 1973. XVI + 372 str. 8°. (Histoire de l'Europe. 10.) FF C 3624/10 — **Erusalimsij, Arkadij Samsonovič**: Kolonial'naja ekspansija kapitalističeskikh deržav i osvoboditel'noe dviženie narodov Južnoj Afriki i Kitaja v XVII—XIX vv. Moskva, Nauka 1974. 352 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71553 — **Mouvements nationaux d'indépendance et classes populaires aux XIXe et XXe siècles en occident et en orient**. Paris, Armand Colin 1971. 8°. Tome 1, 2. FF D 4506 — **Northedge, Frederick Samuel & M. J. Grieve**: A hundred years of international relations. (London), Duckworth (1971). X + 397 str. 8°. NUK 245423 — **Obščestvenno-političeskie dviženija v Central'noj Evrope v XIX-načale XX v.** Sbornik statej i materialov. Moskva, Nauka 1974. 402 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71574 — **The Revolutions of 1848-49**. Ed. by Franck Eyck. Edinburgh, Oliver & Boyd (1972). VIII + 202 str. 8° (Evidence and commentary.) NUK 245468 — **Stern, Fritz**: The varieties of history. From Voltaire to the present. Edited, selected, and introduced by Fritz Stern. New York, World publishing co. (1972). 528 str. 8°. FF C 3621.

Od 1914 do 1938:

Bloch, Camille: The causes of the World War. An historical summary. Author. transl. from the French by Jane Soames. New York, Howard Fertig 1968. 224 str. 8°. NUK 237711 — **Carsten, Francis Ludwig**: Revolution in Central Europe. 1918—1919. London, Temple Smith (1972). 360 str. + pril. 8°. NUK 241985 — **Carsten, Francis L.**: Revolution in Mitteleuropa 1918—1919. (Aus d. Engl. von Francis L. Carsten.) (Köln), Kiepenheuer & Witsch (1973). 334 str. 8°. (Studien-Bibliothek.) INV B 2345 — **Duroselle, Jean Baptiste**: Storia diplomatica dal 1919 al 1970. Trad. di Franca Avantaggiato Puppo. Roma, Ediz. dell'Ateneo (1972). XI + 806 + (I) str. 8°. INV B 2424 — **Elcock, Howard**: Portrait of a decision. The council of four and the treaty of Ver-

sailles. (Birkenhead, Eyre Methuen 1972.) XIII + 386 str. 8°. FF C 3619 — **Herzfeld**, Hans: Der Erste Weltkrieg. (3. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1974). 371 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 1.) IZDG 4872 — **Graml**, Hermann: Europa zwischen den Kriegen. (2. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1974). 402 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 5.) IZDG 4872 — **Jazkova**, Alla Alekseevna: Malaja Antanta v evropejskoj politike 1918—1925. Moskva, Nauka 1974. 330 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 56914 — **Nolte**, Ernst: Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen. (4. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1973). 334 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 4.) IZDG 4872 — **Pervaja mirovaja vojna. 1914—1918.** (A. L. Sidorov, otvetstv. red.) Moskva, »Nauka« 1968. 376 str. + corr. [cir.] 8°. NUK 238012 — **Sugar**, Peter F.: Native fascism in the successor states. 1918—1945. Santa Barbara, ABC Clio 1971. VI + 166 str. 8°. FF D 4526 — **Zimmermann**, Horst: Die Schweiz und Österreich während der Zwischenkriegszeit. Eine Studie u. Dokumentation internationaler Beziehungen im Schatten der Grossmächte. Wiesbaden, F. Steiner Verl. GmbH 1973. XIV + 536 str. 8°. S sl., kt. INV B 2427.

Od 1939 do 1945:

Baum, Walter & Eberhard Weichold: Der Krieg der »Achsenmächte« im Mittelmeer-Raum. Die »Strategie« der Diktatoren. Göttingen [itd.], Musterschmidt (cop. 1973) 478 str. + pril. (Studien und Dokumente zur Geschichte des Zweiten Weltkrieges. 14.) Ilustr. IZDG 3931 — **Broad**, Pery: KZ-Auschwitz. Aussage einem SS-Mann der Politischen Abteilung im Konzentrationslager Auschwitz. (Übers. der Vorworte u. Anmerkungen: Herta Henschel.) W Oświęcimiu, Państwowe Muzeum 1969. XIX + 88 + (II) str. 8°. Ilustr. NUK 214984 — **Calvocoressi**, Peter & Guy Wint: Total War. Causes and Courses of the Second World War. (London), Allen Lane The Penguin Press (cop. 1972). XIII + 959 str. + pril. Ilustr. 8°. IZDG 5214 — **Chambard**, Claude: Histoire mondiale des maquis. Paris, Éditions France-Empire (cop. 1970). 612 str. + pril. 8°. IZDG 5125 — **Collotti**, Enzo: La seconda guerra mondiale. Torino Loescher (1973). 222 str. 8°. (Documenti della storia. 2.) IZDG 4922 — **Gruchmann**, Lothar: Der Zweite Weltkrieg. Kriegführung und Politik. (2. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1971). 526 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 10.) IZDG 4872 — **La Guerre**. Comité d'histoire de la 2e guerre mondiale. La guerre en Méditerranée 1939—1945. Actes du Colloque International tenu à Paris du 8 au 11 avril 1969. Paris, Centre National de la Recherche Scientifique 1971. 792 str. 8°. IZDG 5157 — **Guerrilleros**, Partisanes. Theorie und Praxis. Einglt. und hrsg. von Joachim Schickel. (München), Hanser Verlag (cop. 1970). 222 str. 8°. (Reihe Hanser. 42.) IZDG 4905 — **Hart**, Liddell: Geschichte des Zweiten Weltkrieges. (History of the Second World War. Aus dem Englischen übertragen von Wilhelm Duden und Rolf Hellmut Foester.) Düsseldorf, Wien, Econ Verlag (cop. 1972). 8°. Ilustr. 2 Bde. IZDG 5110 — **Kühnrich**, Heinz: Der Partisanenkrieg in Europa 1939—1945. (2., überarb. u. erw. Aufl.) Berlin, Dietz 1968. 756 + (II) str. + pril. 8°. NUK 216790 — **Littlejohn**, David: The Patriotic Traitors. A History of Collaboration in German-Occupied Europe, 1940-45. London, Heinemann (cop. 1972). XV + 391 str. + pril. IZDG 5128 — **Lombardi**, Gabrio: L'8 settembre fuori d'Italia. (4. ed.) (Con 58 fotogr. fuori testo e 1 cartina.) (Milano), U. Mursia & C. (1969). 464 str. 8°. (Testimonianze fra cronaca e storia. 17.) INV B 1535 — **Macmillan**, Harold: The Blast of the War. 1939—1945. London, Melbourne, Toronto, Macmillan 1967 XVI + 765 str. + pril. 8°. Ilustr. IZDG 5064 — **Maschke**, Günther: Kritik des Guerillero. Zur Theorie des Volkskrieges. (Frankfurt/Main), Fischer (cop. 1973). 126 str. 8°. (Reihe Fischer). IZDG 4905 — **Ressing**, Gerd: Versagt der Westen in Jalta und Potsdam? Ein dokumentierter Wegweiser durch die alliierten Kriegskonferenzen. (Frankfurt am Main), Athenaeon (1970). 173 str. 8°. NUK 237357 — **Rezidenta europeană în anii celui de-al doilea război mondial 1938—1945.** (București), Editura militară 1973 — 8°. Vol. 1. Tarile din Europa centrală și de sud-est. 1973. IZDG 5018 — **Schramm**, Wilhelm von: Der Geheimdienst in Europa 1937—1945. (München & Wien), Langen Müller (cop. 1974). 407 str. 8°. IZDG 5207 — **Seaton**, Albert: Der russisch-deutsche Krieg 1941—1945.

(The Russo-German War 1941-45. Übers. von Hans Jürgen Baron von Koskull.) Hrg. von Andreas Hillgruber. Frankfurt/Main, Bernard & Graefe 1973. 478 str. 8°. Ilustr. IZDG 5121 — *Seconda Controffensiva italo-tedesca in Africa settentrionale da El Agheila a El Alamein.* (:Gennaio — settembre 1942:). 2. ed. Roma, Ministero della difesa — Stato maggiore esercito — Ufficio storico 1971. 432 str. + pril. 8°. IZDG 5106 — *Snell, John Leslie: Illusionen und Realpolitik. Die diplomatische Geschichte des Zweiten Weltkrieges.* (Illusion and necessity. Deutsche Übers.: Dorothea Bernhard.) Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1966. 227 str. 8°. Z zvd. NUK 233348.

Od 1945 dalje:

Bahitov, Muhetdin Šarafutdinovič: Kritika sovremenyh tendencij antikomu-nizma. Moskva, Nauka 1973. 149 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 69379 — **Higgins, Hugh:** The Cold War. (London [itd]), Heinemann Educational Books (cop. 1974). (IX) + 141 str. 8°. (Studies in Modern History.) Ilustr. IZDG 5133 — **Narinskij, Mihail Matveevič:** Anglija i Francija v poslevoenoj Evrope 1945—1949 gg. Moskva, Nauka 1972. 275 + (V) str. 8°. [ci.] SAZU 66802 H — **Lukacs, John:** Konflikte der Welt-politik nach 1945. Der Kalte Krieg. (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1970). 307 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 12.) IZDG 4872 — **Plotnikov, Aleksej Semenovič:** Reformizm i kolonializm: tajnyj sgovor. Moskva, Nauka 1974. 138 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 72163 — **Problemy razvitija selzkogo hozjajstva socialističeskij stran Evropy.** Moskva, Nauka 1973. 200 str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 69818 — **Sevortjan, Rustem Ervandovič:** Armija v političeskom re-žime stran sovremennogo Vostoka. Moskva, Nauka 1973. 166 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69545 — **Wagner, Wolfgang:** Europa zwischen Aufbruch und Restauration. Die europäische Staatenwelt seit 1945. (München), Deutscher Taschenbuch Ver-lag (cop. 1968). 343 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 14.) IZDG 4872 — **Wheler-Bennett, John:** The Semblance of Peace. The Political Settlement after the Second World War. By John Wheeler-Bennet & Anthony Nicholls. (Lon-don), MacMillan (cop. 1972). XIV + 878 str. + pril. Ilustr. IZDG 5029.

Kulturna in socialna zgodovina:

The Age of enlightenment. 1745—1790. Ed. by Egon Wellesz and Frederick Sternfeld. London 1973. XX + 724 str. + pril. 8°. (New Oxford history of music. 7.) Z notami. NUK II 150638 — *Archiv für Sozialgeschichte.* Hrg. von der Fried- rich-Ebert-Stiftung. (Hannover), Verlag für Literatur und Zeitgeschehen 1961 —. 8° Bd. 13 (1973), 14 (1974). IZDG 3879 — **Baller, Eleazar Aleksandrovič:** Preem- stvennost' v razvitii kul'tury. Moskva, »Nauka« 1969. 294 + (I) str. + corr. 8°. [cir.] NUK 237697 — **Bindman, David:** European sculpture from Bernini to Rodin. (London), Studio vista (1970). 160 str. 8°. (Dutton pictureback. 45.) NUK 245521 — **Chauau, Pierre:** La Civilisation de l'Europe classique. 264 héliogr., 8 pl. en coul., 37 cartes et plans. (Paris), Arthaud 1970. 706 + (II) str. 4°. (Les Grandes civili- sations. 5.) Ilustr. NUK F 9 II GRA/5 — **Copleston, Frederick Charles:** A history of medieval philosophy. London, Methuen & Co (1972). (VII) + 399 str. 8° NUK 245429 — **Holländer, Eugen:** Askulap und Venus. Eine Kultur- und Sittengeschichte im Spiegel des Arztes. Berlin, Propyläen-Verlag 1928. 488 str. 4°. Ilustr. NUK II 228295 — **Hüppauf, Bernd-Rüdiger:** Von sozialer Utopie zur Mystik. Zu Robert Musils »der Mann ohne Eigenschaften«. München, W. Fink 1971. 183 str. 8°. Diss., Univ. Tübingen. SAZU 66992/1 H — *Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf.* Eisenstadt, Landesarchiv 196. — 8°. Bd. 3.: Das Nationalitätenproblem im pannonischen Raum. Ein Beitrag zur Völkerverständigung. Mogersdorf 1971. FF C 3624 — **Kratkij očerk istorii filosofii.** Pod red. M. T. Iovčuka, T. I. Ojzermana, I. Ja. Ščipanova. 2., pererabotannoe izd. Moskva, »Mysl'« 1971. 790 + (II) str. 8°. [cir.] NUK 245707 — **Kultura i občestvo v epohu stanovlenija nacij.** (:Central'naja i Jugo-Vostočnaja Evropa v konce XVIII-70h godah XIX v.:) Moskva, Nauka 1974. 208 + (IV) str. 8°. [cir.] SAZU 70264 — *Die Kultur der Westslawen und Südslawen.* Mit 250 Abb. und 3 Taf. Frankfurt am Main, Athenaion 1970. 136 + 118 + 180 str. 4°. FF E 658 — *Die Kulturen der eurasischen Völker.* Frankfurt am Main, Athe- naion (1968) loč. pag. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. 2. Abt. [8.]) FF E 658

— Die **Kulturen des Orients**. Frankfurt am Main, Athenaion (Cop. 1966). 103 + 94 + 76 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — New Oxford history of music, Vol. 3. *Ars nova and the Renaissance*. 1500—1540. Vol. 7. *The age of enlightenment. 1745—1790*. London [itd.] 1960—1970. NUK 150638 — **Ollé, James Gordon**: *Library history. An examination guidebook*. 2. ed. fully rev. and enl. London, Clive Bingley (1971). 131 str. 8°. NUK b 237665 — **Seguin, Jean-Pierre**: *Le Jeu de carte. Histoire des cartes... cartes à jouer et vision plastique*. Paris, Hermann (1968). 344 + (I) str. 4°. Ilustr. NUK F 7 II SEG — **Slythe, R. Margaret**: *The art of illustration 1750—1900*. London, The Library association 1970. 144 str. 4°. Ilustr. NUK b II 251263 — **Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen**. Unter Mitwirkung von Peter Burian hrsg. von Theodor Schieder. München & Wien, Oldenbourg 1971. 175 str. + zvd. 8°. (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts. 3.) FF D 4522/3 — **Teyssèdre, Bernard**: *L'Histoire de l'art vue du Grand Siècle. Recherches sur l'Abrégé de la Vie des Peintres, par Roger de Piles (:1699:), et ses sources. Avec 16 pl. d'illustrations*. Paris, Julliard (1964). 400 str. 4°. (Collection »Histoire de l'art«.) NUK F 7 II TEY — **Vorländer, Karl** (& Johann Eduard Erdman): *Geschichte der Philosophie*. Bd. 2—7. (Reinbek bei Hamburg 1969—1971.) 8°. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie. 193/194. 242/243. 261/262. 281, 364, 365.) NUK 128948.

Cerkvena zgodovina:

Borg, Vincent: *Fabio Chigi apostolic delegate in Malta (:1634—1639:). An edition of his official correspondence*. Città del Vaticano 1967. XXVIII + 528 str. + 2 pril. 8°. (Studi e testi. 249.) NUK II 43375 — **Campenhausen, Hans Frhr. von**: *Griechische Kirchenväter*. 4. Aufl. Stuttgart [itd.], Kohlhammer (1967). 172 str. 8°. (Urban Bücher. 14.) FF B 580/14 — **Campenhausen, Hans Frhr. von**: *Lateinische Kirchenväter*. 3. Aufl. Stuttgart [itd.], Kohlhammer (1972). 256 str. 8°. (Urban-Taschenbücher. 50.) FF B 857 — **Cian, Vittorio**: *Un illustre nunzio pontificio del Rinascimento*. Baldassar Castiglione. Città del Vaticano 1951. (Ristampa anastatica.) (Roma 1970.) XI + 340 str. 8°. (Studi e testi. 156.) NUK II 43375 — **Duby, Georges**: *Adolescence de la chrétienté occidentale*. 980—1140. (Geneve), Skira (1967). 215 + (I) str. 4°. FF F 250 — **Engel-Janosi, Friedrich**: *Il Vaticano fra fascismo e nazismo*. (Tit. orig.: *Vom Chaos zur Katastrophe. Vatikanische Gespräche 1918—1938*. Trad. di Enrico Cescutti.) Firenze, Le Monnier 1973. XXIII + (I) + 401 + (II) str. 8°. *Quaderni di storia*. 27.) INV B 1588 — **Henss, Walter**: *Leitbilder der Bibelübersetzung im 5. Jahrhundert*. Heidelberg 1973. 100 str. + pril. 8°. *Abhandlungen der Heidelberger Akademie d. Wiss. Philosoph-histor. Kl.* 1973/1 SAZU 7174/1973,1 — **Hogg, James**: *Die ältesten Consuetudines der Kartäuser*. Berlin, J. Hogg 1970. 252 str. 8°. (Analecta Cartusiana. 1.) NUK 236035 — **Koval'skij Nikolaj Aleksandrovič**: *Katolicizm i mirovoe social'noe razvitie*. Moskva, Nauka 1974. 181 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 72404 — **Léonard, Emile G.**: *Histoire générale du protestantisme*. T. III: *Déclin et renouveau (:XVIIIe—XXe siècle:)*. Paris, Presses Universitaires de France 1964. (IV) + 786 + (I) str. + pril. 4°. NUK F II LEO/3 — **Mercati, Angelo**: *Dall'Archivio Vaticano. I. Una corrispondenza fra curiali della prima metà del quattrocento*. II. *Diarii di concistori del pontificato di Adriano VI*. Città del Vaticano 1951. 119 + (II) str. 8°. (Studi e testi. 157.) NUK II 43375 — **On method in the history of religions**. Ed. by James S. Hefner. (Middletown 1968.) 57 str. 8°. (History and theory. 8.) NUK II 196030 — **Paschini, Pino**: *Il carteggio fra il card. Marco Barbo e Giovanni Lorenzi (:1481—1490:)*. Città del Vaticano 1958. (II) + 232 + (III) str. 8°. (Studi e testi. 157.) NUK II 43375 — **The Scrolls and christianity**. Historical and theological significance. [By] W. F. Albright [itd.]. Ed. and with an introd. and concluding chapter by Mathew Black. London, S. P. C. K. 1969. 132 str. 8°. (Theological collections. 11.) NUK 237355.

Delavsko gibanje, socializem:

Bernstein, Eduard: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Hrsgb. von Günther Hillmann. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (1969). 254 str. 8°. (Rowohlts Klassiker der Literatur und der Wissenschaft. Bd. 14.) FF B 848 — **Česnokov, D. I.**: *Istoričeskij materializm kak sociologija*

marksizma-leninizma. Moskva, Mysl' 1973. 318 + (II) str. 8°. [cir.] IZDG 5081 — Engels, Friedrich: Studienausgabe 1, 2. Hrsg. und einglt. von Hartmut Mehringer und Gottfried Mergner. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (cop. 1973). 8°. (Philosophie der Neuzeit. Politik und Gesellschaft. 37, 38) 2 Bde. IZDG 4907 — Fleischer, Helmut: Marxismus und Geschichte. (Frankfurt a. M.), Suhrkamp Verl. (1972). 169 + (IV) str. 8°. FF B 852 — Gustafsson, Bo: Marxismus und Revisionismus. Eduard Bernsteins-Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtlichen Voraussetzungen. (Frankfurt/Main), Europäische Verlagsanstalt (cop. 1972). 8°. (Kritische Studien zur Politikwissenschaft.) 2 knj. IZDG 5030 — Gegen den Dogmatismus in der Arbeiterbewegung. Hrsg. von Wolfgang Dressen. (Berlin), Wagenbach (cop. 1970). 240 str. 8°. (Sozialistisches Jahrbuch. 2. Rotbuch. 23.) IZDG 4904 — Hirsch, Helmut: Friedrich Engels in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (1968). 149 + (IX) str. 8°. (Rowohlts Monographien. 142.) FF C 3670. — Histoire générale du socialisme. Publiée sous la direction de Jacques Droz. T. I.: Des origines à 1875. Paris, Presses Universitaires de France (1972). 658 + (I) str. + pril. 4°. NUK F 9 II HIS — Istoričeskij materializm kak teorija socialnogo poznanija i dejatel'nosti. Moskva, Nauka 1972. 318 + (II) str. 8°. SAZU 66077 — Jakovlev Leonid Ivanovič: Očerki po istorii meždunarodnoj solidarnosti trudjaščijsja. Moskva, Nauka 1974. 390 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 72151 — Leser, Norbert: Die Odyssee des Marxismus. Auf dem Weg zum Sozialismus. Wien-München-Zürich, Molden (cop. 1971). 432 str. 8°. IZDG 4934 — Lichteim, George: Kurze Geschichte des Sozialismus. (A Short History of Socialism. Prev.: Lilli F. Flechtheim, Victoria Wocker.) (Köln), Kiepenheuer & Witsch (cop. 1972). 245 str. 8°. (Studien-Bibliothek.) IZDG 5184 — Marksistsko-Leninskaja metodologija voenoj istorii. Moskva, Nauka 1973. 293 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 67346 H — Mouvements ouvrier et dépression économique de 1929 à 1939. Assen, Van Gorcum & Comp. N. V. — Prakte & Prakte 1966. VIII + 404 str. 8°. (Publications on social history issued by the International institut voor sociale geschiedenis Amsterdam. 3.) IZDG 4974 — Problemy národního a socialistického hnutí v dějinách Československa a Jugoslávie od roku 1867 do konce 19. století. Sborník prací z vědeckého zasedání československo-jugoslávské komise v Banské Bystrici 10.—11. 9. 1973. Praha, (Československo-sovětský institut CSAV) 1974. 300 str. 8°. [Strojep. avtograf.] FF C 3671 — Ržazanov, D.: Marx und Engels nicht nur für Anfänger. (Marks i Engels.) Aus dem Russischen von Rainer Traub. Berlin, Rotbuch (cop. 1973). 190 str. 8°. (Rotbuch. 105.) IZDG 5161 — Schmidt, Alfred: Geschichte und Struktur. Fragen einer Marxistischen Historik (München 1971.) 140 + (IV) str. 8°. Reihe Hanser. 84. SAZU 67072/84 H — Studien zu Jakobinismus und Sozialismus. Hrsg. von Hans Pelger. Berlin; [idr.], Dietz Nachf. GmbH (cop. 1974). X + 271 str. 8°. (Internationale Bibliothek. 75.) IZDG 5171 — Weber, Hermann: Die Kommunistische Internationale. Eine Dokumentation. Hannover, Dietz (cop. 1966). 411 + (IV) str. 8°. IZDG 5257.

Slovani:

Dvornik, Francis: Les Slaves. Histoire et civilisation de l'Antiquité aux débuts de l'époque contemporaine. Paris, Editions du Seuil 1970. 1197 str. 8°. FF C 3622 — Études historiques. Sofia, Académie Bulgare des Science, Institut d'histoire 196 — 8°. VI. A l'occasion du VIIe Congrès international des études slaves, Varsovie 1973. (1973). IZDG 5922 — Europa- Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego. (Gl. ur.: Czesław Łuczak.) Poznań; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1970. 595 str. + pril. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 36.) Ilustr. IZDG 4764 — Petrov, Viktor Platonovič: Etnogenez slovjan. Kyjiv, Naukova dumka 1972. 212 + (IV) str. 8°. [cir.] SAZU 67778 H — Słowianie w dziejach Europy. Poznań 1974. 328 str. + pril. 8°. Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 58. SAZU 42265/58 — Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej profesora Henryka Łowmiańskiego. (Ur.: Jerzy Ochmański.) Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1974. 327 str. + pril. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 58.) Ilustr. IZDG 4764 — Voprosy istoriografii i istoričnikovedenija slavjańo-germanskich otnošenij. Moskva,

Nauka 1973. 286 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 70289 — **Zagiba**, Franz: Das Geistesleben der Slaven im frühen Mittelalter. Wien [itd.], H. Böhlau Nachf. 1971. 228 str. + pril. 8°. (Annales Instituti Slavici. 7.) FF D 4514.

Vzhodna in jugovzhodna Evropa:

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 1., Lfg. 4/5: [Crnojević-Fugger.] München, R. Oldenbourg 1974. Str. 337—557. 8°. [Ov. nasl.] (Südosteuropäische Arbeiten. 75.) INV B 174 — **Congrès international d'études du Sud-Est Européen**. 3. Resumés des communications. Bucarest, L'office d'information et de documentation dans les sciences sociales et politiques. 1974. Tome 1. Histoire. FF E 667 — **Dostjan**, Irina Stepanovna: Rossija i balkanski vopros. Iz istorii rusko-balkanskih političeskijh svjazej v prvoj tretj XIX v. Moskva, »Nauka« 1972. 366 + (II) str. + 1 zvd. + corr. 8°. [cir.] NUK 245757 — **Fall** 7. Das Urteil im Geismordprozess. Hrsg. von Martin Zöllner und Kazimierz Leszczyński. Mit einer Einleitung und einer Chronik über den Volksbefreiungskampf in Jugoslawien, Griechenland und Albanien von Martin Zöllner. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1965. 250 str. 8°. IZDG 5017 — **Issledovanija po istorii slavjanskih i balkanskih narodov**. Epoha sredneveskov'ja. Kievskaja Russ'iee slavjanskije sosedj. Moskva, Nauka 1972. 288 + (IV) str. 8°. SAZU 66811 H — **King**, Robert: Minorities under Communism. Nationalities as a Sources of Tensions among Balkan Communist States. Cambridge, Harvard University Press 1973. VIII + (II) + 326 str. 8°. S kt. INV B 2494 — **Olshausen**, Klaus: Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1973. 375 str. + pril. 8°. (Beiträge zur Militär- und Kriegsgeschichte. 14.) IZDG 5154 — **Strepetova**, Margarita Petrovna: So-trudničestvo stran SEV s razvivajuščimisija gosudarstvami. (Obrazovanie i podgotovka kadrov). Moskva, Nauka 1973. 110 str. 8°. [cir.] SAZU 69823 — **Südost-deutsche Forschungen**. Hrsg. im Auftrage des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München... Jg. 30. München 1971. NUK II 59224 — **Vostočnye istočniki po istorii narodov jugo-vostočnoj i central'noj Evropy**. Pod redakciej A. S. Tveritinovoj. Moskva, »Nauka« 1974. 310 + (I) str. 8°. Vol. 3. [cir.] FF D 4113.

3. Slovenija

Alisi, Antonio: Pirano. La sua chiesa. La sua storia. (Trieste, t. Tip. Villaggio del Franciullo 1971.) 162 + (VI) str. + pril. 8°. Ilustr. INV B 2431 — **Dolinar**, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918. Buenos Aires 1971. 48 str. 8°. (Zrenja in uvidi. 2.) NUK D 215047 — **Sema**, Paolo: La lotta in Istria 1890—1945. Il movimento socialista e il Partito comunista italiano, la sezione di Pirano. Tergeste, Cooperativa libraria universitaria (1971). 365 + (I) str. 8°. Ilustr. NUK 242691.

4. Koroška

Hartwagner, Siegfried: Das Zollfeld eine Kulturlandschaft. Klagenfurt, Kärntner Druck & Verl.-Ges. M. B. H. 1957. 163 str. + pril. 4°. FF E 679 — **Kafka**, Karl: Wehrkirchen Kärntens. T. 1-2 Wien (1971—1972). 8°. (Kärntens) Wien (1971—1972). 8°. (Kärntens Burgen und Schlösser. 4.) Ilustr. NUK 217652 — **Kärnten** — ein Alarmzeichen. Wien, Österreichische Widerstandsbewegung 1974. (70) str. 8°. (Informations — und Pressedienst der Österreichischen Widerstandsbewegung. 1.) Ilustr. IZDG 5025, FF C 3629, INV B 2358 — **Kronsteiner**, Otto: Die slowenischen Namen Kärntens in Geschichte und Gegenwart. Wien, (Österreichische Gesellschaft f. Namenforschung) 1974. 55 str. 8°. S kt. (Österreichische Namenforschung. 1.) INV B 2388 — **Malle**, Augustin: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. Wien 1972. (VIII) + 280 + (XXX) str. = f. 4°. [Strojep. avtogr.] Diss., Univ. Wien 1972. INV C 487 — **Neues aus Alt-Villach**. Jahrbuch 8-9/10. Villach 1971—1973. NUK 211761 — 900 [Neunhundert] Jahre Villach. Neue Beiträge zur Stadtgeschichte. Geleitet

von Wilhelm Neumann. Villach, Stadt 1960. 560 str. + zvd. 8°. Ilustr. FF D 4603, NUK 157403 — Die Slovenen in Kärnten. — Slovenci na Koroškem. Gegenwärtige Probleme der Kärntner Slovenen. Sodobni problemi koroških Slovencev. (Izd. Narodni svet koroških Slovencev, Zveza slovenskih organizacij.) (Borovlje, Drava) [1974]. 62 + (II) str. + 17 str. + kt. + corr. 8°. Besedilo nem., slov. INV B 2452, FF D 4534, IZDG 5101, SAZU 71788, NUK 265370

5. Trst, Goriška in Beneška Slovenija (s Furlanijo)

Cracina, Angelo: Antiche preghiere popolari slovene del Santuario di Castelmonte. Udine, Arti Grafiche Friulane 1974. 24 str. 8°. S sl. INV B 2475 — Čermelj, Lavo: Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre. (Tit. orig.: Slovenci in Hrvati pod Italijo. Trad.: Karel Šiškovič.) Trieste, (Editoriale stampa triestina) 1974. XVI + 343 + (I) str. 8°. (Gli Sloveni in Italia. A cura dello Slovenski raziskovalni inštitut.) INV B 2462, NUK 255717 — De Simone, Pasquale: Il problema giuliano. Secondo estratto di note d'archivio. (Gorizia, t. Budin 1973.) LI + 78 + (VII) str. 8°. (Quaderno di Gorizia. [2].) INV B 2194 — Kostoris, Sergio: La risiera di Trieste. Un crimine comune non militare. (Roma), Berulli (cop. 1974). 72 + (III) str. 8°. IZDG 5256 — Leghissa, Adolfo: Trieste che passa 1884—1914. Vita di popolo, arti e mestieri, industria e commercio, usi e costumi, tipi e figure, scenete comiche popolarresche. Con disegni alla grossa dello stesso autore. (2. ed.) Trieste, Libreria internazionale Italo Svevo (1971). 317 + (I) str. 8°. Ilustr. INV B 2426 — Maserati, Ennio: Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale. [Milano], Giuffrè (1973). (III) + 281 str. 8°. IZDG 4901 — Memorie storiche forogiuliesi. Anno 51—52. Cividale del Friuli 1971—1972. NUK II 151617 — Morelli di Schönfeld, Carlo: I storia della Contea di Gorizia. In quattro volumi. Gorizia 1855. [Faks. izd. Sprema beseda Pasquale de Simone.] Vol. 1. Dall'anno 1500 all'anno 1600. 2. Dall'anno 1600 all'anno 1700. 3. Dall'anno 1700 all'anno 1790. 4. Ossevazioni ed aggiunte di G. D. della Bona sopra alcuni passi dell'istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli di Schönfeld. (Gorizia, Arti grafiche campestrini 1972.) FF C 3674 — Pahor, Drago: Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega solstva na Primorskem 1943—1945. Trst, (ZTT) 1974. 126 + (II) str. 8°. S sl. INV B 2498, NUK 255407 — Passato e presente degli Sloveni in Italia. [Dij] Milko Kos, Lavo Čermelj, Bogo Grafenauer [itd.] (Trad. di Ivan Fischer & Pavel Kodrič.) Trieste, (Editoriale Stampa Triestina) 1974. 100 + (IV) str. 8°. (Gli Sloveni in Italia. A cura dello Slovenski raziskovalni inštitut.) INV B 2462, NUK 255716 — Petricig, Paolo & Valentino Z. Simonitti: La comunità Slovena del Friuli. San Pietro al Natissone — Trieste, (Editoriale Stampa Triestina) 1974. 61 + (II) str. 8°. S fotogr. (Quaderni Nediza. 1.) INV B 2461 — Petricig, Paolo & Valentino Z. Simonitti: Slovenska skupnost v Beneški Sloveniji. Špeter Slovenov — Trst, (Založništvo tržaškega tiska) 1974, 58 + (IV) str. 8°. (Zbirka Nediza. 1.) INV B 2460, FF C 3715, NUK 255719 — Piemontese, Giuseppe: Il movimento operaio a Trieste. Dalle origini all'avvento del fascismo. Pref. di Vittorio Vidali. (Roma), Editori Riuniti (1974). 555 str. 8°. (Biblioteca del movimento operaio italiano. 32. Studi, memorie, documenti.) IZDG 4288 — Pravne poti do rešitve problemov Slovencev v Italiji. (Uvodna beseda Karel Šiškovič.) Trst, Založništvo tržaškega tiska) 1974. 160 str. 8°. (Slovinci v zamejstvu.) FF C 3663, NUK 255405 — Proposte di soluzione legislativa dei problemi degli Sloveni in Italia. (Introd. di Karel Šiškovič.) Trieste, (Editoriale Stampa Triestina) 1974. 182 + (II) str. 8°. (Gli Sloveni in Italia. A cura dello Slovenski raziskovalni inštitut.) INV B 2462, NUK 255715 — Prost, Brigitte: Le Frioul. Région d'affrontements. Gap. Ed. Ophrys (1973). 352 str. + 39 sl. 8°. S sl., kt. INV B 2467 — Slovenci v Italiji včeraj in danes. [Napisali] Milko Kos, Lavo Čermelj, Bogo Grafenauer, Janko Jeri, Gorazd Kušej. Trst, Založništvo tržaškega tiska 1974. 97 + (IV) str. 8°. (Slovinci v zamejstvu.) [Izšlo tudi v angleščini.] FF C 3663, INV B 2463, NUK 255406 — The Slovenes in Italy yesterday and today by Milko Kos, Lavo Čermelj, Bogo Grafenauer [itd.] (Transl. by Franc Slivnik.) Trieste, (Založništvo tržaškega tiska — Editoriale Stampa Triestina) 1974. 108 + (II) str. 8°. (The Slovenes in Italy. Publish. by Slovenski raziskovalni inštitut.) INV B 2496, NUK 255718.

6. Gradišćanski Hrvati

Dobrović, Ivan: Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeta u novoj domovini. Beč, Hrvatsko nakladno društvo 1955. 105 + (III) str. 8°. (Knjiga 19. Hrvatskoga nakladnoga društva.) INV B 467 — **Svečani spis 25 ljet H[rvatskog] A[kademske] K[luba].** — Festschrift 25 Jahre HAK. (Wien, HAK 1973.) 52 str. 8°. Ilustr. Besedilo hrv., nem. INV B 2336 — **Valentić, Mirko:** Die burgenländischen Croaten vom 16. Jahrhundert bis heute. Sonderausstellung. (Eisenstadt), Burgenländisches Landesmuseum (1972). 96 + XXXVII + (I) str. + 1 pril. 8°. Ilustr. (Burgenländisches Landesmuseum. Katalog. N. S. 7.) INV B 2307.

7. Jugoslavija

Auty, Phyllis: Tito. Traduit de l'anglais par Muricette Begic. Paris, Seuil (1972). 320 + (II) str. 8°. SAZU 66133 H — **Auty, Phyllis:** Tito. Staatsmann aus dem Widerstand. (Tito — a biography. Nach d. engl. Ausg. übers. von Josef Trimmel.) (München [i. d.], Bertelsmann (1972). 383 str. + pril. 8°. NUK 239010 — **Adizes, Ichak:** Industrial Democracy: Yugoslav Style. The Effect of Decentralization on Organization Behavior. New York, The Free Press; London, Collier-Macmillan (cop. 1971). XXI + 297 str. 8°. IZDG 5159 — **Bičanić, Rudolf:** Economic Policy in socialist Yugoslavia. Cambridge, University Press 1975. VIII + 254 str. 8°. IZDG 5160 — **Bjelovučić, Harriet:** The Ragusan Republic. Victim of Napoleon and its own conservatism. Leiden, E. J. Brill 1970. (VII) + 184 str. 8°. NUK 231616 — **Carter, Francis W.:** Dubrovnik (:Ragusa.) A classic citystate. London & New York, Seminar press 1972. XXXI + 710 str. 8°. Ilustr. NUK 241819 — **Globokar, Tatjana:** Die Integrationsrolle des jugoslawischen Landverkehrsnetzes und sein Ausbau in den Jahren 1919—1939. ... Köln, b. t. 1970. (II) + 112 str. 8°. Diss., Freie Univ. Berlin. NUK 239706 — **Gračev, Viktor Petrović:** Srbskaja gosudarstvennost' v X—XIV vv. (:Kritika teorij »župnoj organizacij«). Moskva, Nauka 1972. 331 + (I) str. + corr. 8°. SAZU 66204 H — **Histria.** Numero unico dedicato alla civiltà istriana e dalmata. (2. ed.) Trieste, Associazione nazionale Venezia Giulia e Dalmazia — Comitato provinciale di Trieste 1972. 647 str. 4°. INV C 544 — **Kapidžić, Hamdija:** Der Aufstand in der Hercegovina im Jahre 1882. (Auszüge:) Graz 1972. (VIII) + 167 str. (= f.) + pril. 8°. SAZU 69118/2,1 H — **Proda, Gian:** Dal passato di Fiume. Studi e ricordi. Venezia, Lido 1968. 125 + (I) str. + corr. 8°. Z avtorj. sl. NUK 231591 — **Reismüller, Johann Georg:** Jugoslawien. Vielvölkerstaat zwischen Ost und West. (Düsseldorf & Köln, E. Diederich (1971). 240 str. 8°. INV B 2407 — **Sovetskie ljudi v osvoboditel'noj bor'be jugoslovanskogo naroda 1941—1945 gg.** Moskva, Nauka 1973. 206 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 71139 — **Wuescht, Johann:** Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945. Stuttgart, Seewald Verlag (1969). 359 str. 8°. NUK 233258.

8. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Splošno:

Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs. Nebst einem Überblick über Entwicklung der Bevölkerungs- und Sozialstatistik. Hrsg. von Heimold Helczmanovszki. Wien, Verl. f. Geschichte u. Politik 1973. 448 str. 8°. S kt. INV B 2396, IZDG 5042 — **Bruckmüller, Ernst:** Täler und Gerichte. Wien, Verl. für Geschichte und Politik 1973. Priključ.: 1. Stradal, H.: Die Prälaten. 2. Mitterauer, M.: Ständegliederung und Ländertypen. (Herrschaftsstruktur und Ständebildung. 3.) FF C 3627/3, SAZU 71167/5 — **Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek.** Hrsg. von Josef Stummvoll. T. 2. Die Nationalbibliothek. (:1923—1967.:) Wien 1973. 4°. (Museion. N. F. Reihe 2. 3.) NUK R II 131696 — **Geschichte und Gesellschaft.** Festschrift für Karl R. Stadler zum 60. Geburtstag. (Hrsg. von Gerhard Botz, Hans Hautmann und Helmut Konrad.) (Wien), Europaverlag (cop. 1974). 583 str. + pril. 8°. IZDG 5158 — **Historisches Jahrbuch der Stadt Graz.** Bd 1-4. Graz 1968—1971. 8°.

NUK 211112 — **Im Lebensraum der Grenze.** Festschrift Fritz Posch zur Vollendung des 60. Lebensjahres dargebracht. Hrsg. von Franz Pichler und Ferdinand Tremel. Graz 1971. 233 str. 8°. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderbd. 18.) NUK 60522 — **Magguigan, Dorothy Gies:** Familie Habsburg. (The Habsburgs.) 1273 bis 1918. (Aus d. Englischen übertr. von Lore von Stiller.) Mit 32 Seiten Kunstdruckbild. Wien, Fritz Molden (1967). 454 str. + pril. 8°. NUK 233220 — **Mitterauer, Michael:** Zollfreiheit und Marktberreich. [Wien], Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien 1969. 377 str. + 8 zvd. 8°. (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich. 19.) FF D 4596 — **Kann, Robert Adolf:** Renners Beitrag zur Lösung nationaler Konflikte im Lichte nationaler Probleme der Gegenwart. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse 1973. 18 str. + 1 sl. 8°. (Sitzungsberichte. 279/4.) INV B 2522, SAZU 5898/279 — **Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien.** 4. Wien & München, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst 1969. 8°. Bde. NUK 233628 — **Tausend Jahre Österreich.** Eine biographische Chronik. Hrsg. von Walter Pollak. Wien & München, Jugend und Volk (1973). 8°. Bde 1. Von den Babenbergern bis zum Wiener Kongress. 2. Vom Biedermeier bis zur Gründung der modernen Parteien. FF D 4527, NUK 265362 — **Tautscher, Anton:** Wirtschaftsgeschichte Österreich auf der Grundlage abendländischer Kulturgeschichte. Berlin. Duncker & Humblot (cop. 1974). XX + 881 str. 8°. IZDG 5185 — **Tremel, Ferdinand:** Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs. Von Ferdinand Tremel. Wien, Franz Deuticke 1969. VIII + 846 str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 68035 H — **Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs.** Wien, F. Hirt (1971). 223 str. 8°. SAZU 69121 H.

. Srednji in novi vek do 1848:

Feldbauer, Peter: Der Herrenstand in Oberösterreich. Ursprünge, Anfänge, Frühformen. Wien. Verlag für Geschichte und Politik 1972. 240 str. 8°. SAZU 71108 — **Hantschk, Rolanda:** Die Geschichte der Kartause Mauerbach. Salzburg, J. Hogg 1972. III + 164 str. 8°. (Analecta Cartusiana. 7.) NUK 236035 — **Herinek, Ludwig:** Österreichische Münzprägungen von 1740—1969. Wien, Herinek 1970. (V) + 374 str. 8°. Ilustr. NUK 233263 — **Kaufmann, Jacques:** Eine Studie über Die Beziehungen der Habsburger zum Königreiche Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366. Eisenstadt 1970. 124 str. 8°. (Burgenländische Forschungen. 59.) NUK 135189 — **Krassler, Josef:** Steirischer Wappenschlüssel. Graz 1968. 351 str. 8°. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives. 6.) Ilustr. NUK 157136 — **Lang, Helmut W.:** Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich. Mit einer Bibliographie zur Geschichte des österreichischen Buchdrucks bis 1700. Baden-Baden 1972. 103 str. 8°. (Bibliotheca bibliographica Aureliana. 42.) NUK b 158627 — **Die Matriken der Universität Innsbruck.** Bd. II. Matricula theologica. Bd. 2. 1701—1735. Bearb. von Johann Kollmann. Innsbruck & München (1972). 4°. NUK II 254160 — **Paulhart, Herbert:** Die Kartause Gaming zur Zeit des Schismas und der Reformkonzilien. Salzburg 1972. (V) + V + 158 str. 8°. (Analecta Cartusiana. 5.) NUK 236035 — **Pevezs, Laszlo:** Der osteuropäische Bauer. Seine Rechtslage im 17. und 18. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Bern, Schweizerisches Ost-Institut (1964). X + 311 str. str. 8°. SAZU 67332 H — **Stekl, Hannes:** Österreichs Aristokratie im Vormärz. Wien, Verl. für Geschichte und Politik 1973. 250 + (I) str. 8°. (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien.) FF C 3627/4 — **Wiesflecker, Herman:** Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Wien, Geschichte und Politik 1971. 8°. Bd. 1. Jugend, burgundisches Erbe und Römisches Königtum bis zur Alleinherrschaft 1459—1495. SAZU 69120 H — **Zechmeister, Gustav:** Die Wiener Theater nächst der Burg und nächst dem Kärlnerthor von 1747 bis 1776. Mit 22 Kunstdrucktafeln und 10 Textillustr. Im Anhang: Chronologisches Verzeichnis aller Ur- und Erstaufführungen. Wien 1971. 632 str. + pril. 8°. (Theatergeschichte Österreichs. III. 2.) NUK 211117.

Od 1848 do 1918:

Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donaauraum. Hrsg. von Richard Georg Plaschka und Karlheinz Mack. Wien 1970. 556 str. 8°. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. 3.)

NUK 231477 — **Bridge, Francis Roy**: From Sadowa to Sarajevo. The foreign policy of Austria-Hungary 1866—1914. London & Boston, Routledge & Kegan Paul (1972). YVI + 480 str. 8°. Z zvd. NUK 245402 — **Furlani, Silvio** und **Adam Wandruszka**: Österreich und Italien. Ein bilaterales Geschichtsbuch. Wien & München, Jugend u. Volk (1973). 282 str. 8°. INV B 2539 — **Die Habsburgermonarchie 1848—1918**. Hrsg. von **Adam Wandruszka** und **Peter Urbanitsch**. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften. 1973. 8°. Bd. 1. Die wirtschaftliche Entwicklung. Hrsg. von **Alois Brusatti**. 1973. IZDG 5168 — **Hauptmann, Ferdinand**: Erzherzog Johann als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848. Graz 1972. (II) + 60 str. (= f.) 8°. Zur Kunde Südosteuropas. 2/1. SAZU 69119/2,1. H — **Hautmann, Hans** & **Rudolf Kropf**: Die österreichische Arbeiterbewegung von Vormärz bis 1945. Sozialökonomische Ursprünge ihrer Ideologie und Politik. (Wien), Europa Verlag (cop. 1974). 215 str. 8°. (Schriftenreihe des Ludwig-Boltzmann-Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung. 4.) IZDG 5208 — **Johnston, William M.**: The Austrian mind. An intellectual and social history 1848—1938. Berkeley [i.t.d.], University of California press 1972. XVI + 515 str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 240698, INV B 2515 — **Malli, Rüdiger**: Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1897—1901. Mit besonderer Berücksichtigung des Nationalitätenproblems. Graz 1973. (X) + 228 str. = f + pril. 8°. Zur Kunde Südosteuropas 2/2. SAZU 469119/2,2 — **Matis, Herbert**: Österreichs Wirtschaft 1848—1913. Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Joseh I. Berlin, Duncker & Humboldt (1972). 492 str. 8°. FF D 4528 — **Österreichisches Montanwesen**. Produktion, Verteilung, Sozialformen. Hrsg. von **Michael Mitterauer** unter redaktioneller Mitarbeit von **Peter Feldbauer**. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1974. 316 str. 8°. Ilustr. SAZU 71170 — **Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867**. Seine Grundlagen und Auswirkungen. München, Verl. R. Oldenbourg 1968. 200 str. + corr. 8°. (Buchreihe der Südostdeutschen historischen Kommission. 20.) FF D 4510.

Od 1918 dalje:

Ardelt, G. Rudolf: Zwischen Demokratie und Faschismus. Deutschnationales Gedankengut in Österreich 1919—1930. Wien & Salzburg, Geyer 1972. (V) + 212 + XVI str. 8°. (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg.) IZDG 5136 — **Barker, Elisabeth**: Austria 1918—1972. (London & Basingtoke), Macmillan (1973). XII + 306 str. + sl. 8°. S sl. INV B 2539 — **Berhmann, Lilly-Ralou** & **Peter Proche** & **Wolfgang Strasser**: Bibliographie zur Aussenpolitik der Republik Österreich seit 1945. (:Stand 1. Dez. 1971:). Wien & Stuttgart, W. Braumüller (1974). (IV) + 505 str. 8°. (Schriftenreihe d. österreichischen Gesellschaft f. Aussenpolitik u. internationale Beziehungen. 7.) INV B 1604 — **Bluhm, William T.**: Building an Austrian Nation. The Political Integration of a Western State. New Haven & London, Yale University Press 1973. XII + 265 str. 8°. INV B 2532 — **Kocensky, Josef**: Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte. 1945—1955. Wien & München, Jugend und Volk (1970). 531 str. 8°. NUK 237414 — **Österreich 1918—1938**. Hrsg. vom Institut für Österreichkunde. Wien, Ferdinand Hirt (1970). 154 str. 8°. NUK 23746 — **Oberleitner, Wolfgang**: Politisches Handbuch Österreichs 1945—1972. Wien, Österreichischer Bundesverl. f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst (1972). 248 str. 8°. INV B 2392 — **Österreich 1927 bis 1938**. Protokoll des Symposium in Wien 23. bis 28. Oktober 1972. Wien, Verl. f. Geschichte u. Politik 1973. 276 str. 8°. (Veröffentlichungen. 1.) INV B 2475 — **Pelinka, Anton**: Stand oder Klasse? Die Christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933 bis 1938. Wien [i.t.d.], Europaverlag (1972). 334 str. 8°. (Veröffentlichungen d. Ludwig Boltzmann Instituts f. Geschichte d. Arbeitsbewegung.) INV B 2395 — **Preradovich, Nikolaus von**: Die Wilhelmstrasse und der Anschluss Österreichs 1918—1933. Bern, und Frankfurt, Lang & Cie AG (cop. 1971.) (Europäische Hochschulschriften. 3.) IZDG 5055 — **Rosswall, Theo**: Die letzten Tage. Die militärische Besetzung Österreichs 1945. Wien, Kremayr & Scheriau (1969). 352 str. 8°. Ilustr. NUK 237342 — **Schausberger, Norbert**: Rüstung in Österreich 1938—1945. Eine Studie über die Wechselwirkung von Wirtschaft, Politik und Kriegsführung. Wien, Hollinek (cop. 1970). 228 str. 8°. (Publikationen des Österreichischen Instituts für Zeitgeschichte und des Instituts für Zeitgeschichte der Universität Wien. 8.) IZDG 4109 — **Schuschnigg, Kurt**: Dreimal Österreich.

(4. Aufl.) Wien, Hegner 1958. 335 str. 8°. IZDG 5020 — **Slapnicka**, Helmut: Österreichs Recht ausserhalb Österreichs. Der Untergang des österreichischen Rechtsraums. Mit sechs Karten. Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1973. 106 str. 8°. (Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. 4.) Ilustr. IZDG 5204, FF D 4599 — 40 [Vierzig] Jahre Stadtmuseum Graz. 1928—1968. Graz 1968. VIII + 158 str. + pril. 8°. (Historisches Jahrbuch der Stadt Graz. 1.) Ilustr. NUK 211112 — **Withalm**, Hermann: Aufzeichnungen. (2. Aufl.) (Graz) [itd.], Styria (1974). 224 str. + sl. 8°. INV B 2406.

9. Českoslovaška

Brügel, Johann Wolfgang: Czechoslovakia before Munich. The German Minority problem and British appeasement policy. Cambridge, Univ. Press 1973. XIII + 354 str. + 1 kt. 8°. INV B 2430 — **Dolansky**, Julius: Mäsaryk a rusko přerevoluční. Praha, Československá Akademia věd 1959. 322 + (I) str. 8°. SAZU 66409 H — **Dorovski**, Ivan: České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styku. (Brno, Universita J. E. Purkyně 1973.) 236 + (XI) str. 8°. (Spisy filosofické fakulty. 196.) Ilustr. IZDG 3185 — **Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1960**. Sv. 3. Ostrava (1972). NUK 210097 — **Horejšek**, Jaroslav: Snahy československé buržoazie o hospodářskou expanzi do Polska v letech 1918—1929. Praha 1966. 106 + (I) str. 8°. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. 38.) NUK 158650 — **Králík**, Oldřich: V příšerí české protohistorie. Kus metodologie a polemiky. Praha 1969. 200 + (III) str. 8°. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. 56.) NUK 158650 — **Mezihorák**, František: Dělnické hnutí a KSČ na jihovýchodní Moravě v letech 1921—1924. V Praze 1968. 109 + (I) str. 8°. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Suppl. 13.) NUK 158650 — **800 let Mikulova**. 1173—1973. Mikulove, Okresní archiv & Regionální muzeum v příležitosti 800. výročí Mikulova 1973. 14 str. 4°. Ilustr. SAZU II 72352 — **Padesát vítězných let**. Sborník prací z vědecké konference filosofické fakulty University J. E. Purkyně k 50. výročí vzniku Komunistické strany Československa. Uspořádal Bedřich Čerešňák. (Brno, Universita J. E. Purkyně 1973.) 191 str. + pril. 8°. (Spisy filosofické fakulty. 186.) IZDG 3185 — **Peer**, Přemysl: Dějiny Teplicka do roku 1848. Teplice 1969. 84 + (II) str. 8°. SAZU 80093/4 — **Pozorny**, Reinhard: Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland. Die Tätigkeit des Deutschen Kulturverbandes 1918—1938. Wien, Österreichischer Landsmannschaft 1974. (IV) + 51 str. 8°. (Eckartschriften. 49.) INV A 28 — **Varsík**, Branislav: Za slovenského stredoveku. Vyber historických štúdií a článkov z rokov 1946—1968. Bratislava, Slovenska akademia 1972. 534 + (III) str. 8°. SAZU 66816 H.

10. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Barta, Istvan: Die Geschichte Ungarns. Budapest, Corvina Verlag (1971). 786 + (I) str. 8°. Ilustr. SAZU 69122 H — **Fenyó**, Mario D.: Hitler, Horthy, and Hungary. German — Hungarian Relations, 1941—1944. New Haven & London, Yale University Press 1972. XII + 279 str. 8°. (Yale University and East European Studies. 11.) IZDG 5182 — **Horthy**, Miklós: Confidential Papers of Admiral Horthy. (Prep. and introd. by Miklós Szinai and László Szücs.) (Budapest), Corvina (cop. 1965). XXII + 439 str. + pril. 8°. IZDG 5105, NUK 210864 — **Istoriya Vengrii**. Moskva, Nauka 1971. 8°. T. 1. 1971, T. 2. 1972. 3. 1972. SAZU 63860 H — **A Müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936—1938**. Ur. Adám Magda. Budapest, Akadémiai kiadó 1965. 1030 str. 8°. (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 2.) IZDG 5173 — **Zapletal**, Vladislav: Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893—1900. Praha 1969. (II) + 105 + (XVI + I ov.) str. 8°. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. 57.) NUK 158650.

11. Romunija

Acone, Antonio: Nicolae Ceausescu. (Roma), Edizioni Simba (1974). 110 str. 8°. Ilustr. IZDG 5205 — **Bantea, E. & N. Constantin & G. Zaharia:** La Romania nella guerra antihitleriana. (August 1944 — Mai 1945.) 25 agosto 1944 — 12 maggio 1945. A cura di Gheorghe Zaharia. (Roma), Editori Riuniti; (Bucarest, Editura Militara cop. 1974.) 262 str. + pril. 8°. IZDG 5206 — **Biedrzycki, Emil:** Historia Polaków na Bukowinie. (Warszawa & Kraków 1973.) 260 str. + pril. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 300.) Vzp. nasl. v lat. NUK 136662 — **Buck, August & Wilhelm Giese & Martin Block:** Die Kulturen der südlichen Romania. Konstanz, Athenion 1964. loč. pag. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Ceausescu, Nicolae:** Sviluppo economico e democrazia socialista in Romania. Pref. di Ugo Pecchioli. (Roma), Editori Riuniti (cop. 1973). VIII + 110 str. 8°. IZDG 5014 — **Curticăpeanu, V.:** Le mouvement culturel pour le parachèvement de l'état national Roumain. Bucarest 1973. 264 str. + pril. 8°. Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies. 12. SAZU 44089 H — **Documente din istoria miscării muncitorești din România. (1879—1892).** (Bucuresti, Editura politica 1973. 949 str. 8°. IZDG 4359 — **Georgescu-Buzău, G.:** The 1848 [eighteen hundred and forty-eight] revolution in the Rumanian lands. Bucharest, Meridiane Publishing House 1965. 116 str. + pril. 8°. NUK 246539 — **Iacos, Ion:** Partidul muncitorilor din România în viața social-politică a țării (:1893—1910:). Bucuresti, Editura politica 1973. 72 + (II) str. 8°. (File de istorie.) IZDG 5015 — **Intrebări și răspunsuri pe teme din istoria Partidului Comunist Român și a miscării muncitorești din România.** Bucuresti, Editura politica 1974. 308 str. 8°. IZDG 5039 — **Ionesco, Grigore:** Histoire de l'architecture en Roumanie de la préhistoire à nos jours. (Trad. par Radu Creteanu.) Bucarest 1972. 589 str. + 1 zvd. 8°. (Bibliotheca historica Romaniae. Monographies. 11.) NUK 194655 — **Ionita, Elisabeta:** Ecaterina Arbore. Bucuresti, Editura politica 1973. 79 + (II) str. 8°. (Evocari.) Ilustr. IZDG 4355 — **Marea cînflăgratie e secolului XX al doilea război mondial. Lucrare distinsă cu premiul »Stefan Gheorghiu« pe anul 1971 al Academiei Republicii Socialiste Romania.** Editia a II-a revazută și adaugită. Bucuresti, Editura politica 1974. 705 str. + pril. Ilustr. IZDG 5248 — **Miclea, Ion:** Romania antiqua. Vorwort von Constantin Daicovicu. Gedichte von Ion Brad, deutsch von Lotte Berg. Einl. von Hadrian Daicovicu. (Bukarest), Meridiane 1969. X + 141 + 14 str. 4°. Ilustr. NUK II 250390 — **Cușnir Mihailovici, Clara & Fl. Dragne & Gh. Unc:** Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român. Bucuresti, Editura politica 1971. 524 + (III) str. 8°. Ilustr. NUK 237743 — **Moroianu, George:** Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté, et l'opinion européenne. Episodes et souvenirs. Avec préf. par M. Wickham-Steed. Paris 1953. (Nachdr.) (München, Rumänische Studien 1969.) 284 str. 8°. NUK 219386 — **Nadejde, Costin:** Iosif Nadejde — Armasu. De Costin Nadejde, Maria Nadejde. Bucuresti, Editura politica 1974. 94 str. 8°. (Colectia Evocari.) Ilustr. IZDG 4353 — **Le Origini del Partito comunista romeno. (:Maggio 1921:).** A cura di Ion Popescu-Puturi e Augustin Deak. (Roma), Editori (1973). 487 str. + pril. 8°. IZDG 5015 — **Peyfuss, Max Demeter:** Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (:1913:) und die Haltung österreich-Ungarns. Wien & Köln & Graz 1974. 166 str. 8°. SAZU 25508/8 — **Sassu, C.:** Roumains et Hongrois. Premisses historiques. Bucuresti (1940). (Nachdr.) (München, Rumänische Studien 1969.) 178 + (III) str. + zvd. 8°. NUK 219490 — **Solidaritatea miscărilor muncitorești și democratice din România cu miscarea muncitorească și democratică din Bulgaria.** Antologia de texte. (Odg. ur.: Ion Babici.) Bucuresti, Editura politica 1974. 248 str. + pril. 8°. IZDG 5243 — **Zaharia, Georghe:** Pages de la résistance antifasciste en Roumanie. Bucarest, Editions Meridiane 1974. 168 str. 8°. IZDG 5123.

12. Italija

Splošno:

De Luca, Francesco: Gli Archivi delle Antiche Parrocchie di Lecce. Galatina 1974. 96 + (I) str. 8°. Università degli studi di Lecce. Quaderni della biblioteca centrale. 4. SAZU 80128/4 — **Dizionario biografico degli Italiani.** Vol. 12. Bonfan-

dini-Borrello. Vol. 13. Borremans-Brancazolo. Roma (1970—1971). NUK Č 169085 - **Dizionario** storico politico italiano diretto da Ernesto Sestan. (Firenze), Sansoni (1971). (VI) + 1458 str. 8°. INV B 2401 - **Ferrandi**, Mario: L'Alto Adige nella storia. (2. ed.) (Calliano), Manfrini (1972). 373 + (III) str. + 31 str. fotogr. + corr. 8°. INV B 2429 - **Galli**, Giorgio: Il difficile governo. Un'analisi del sistema partitico italiano. Bologna, il Mulino (cop. 1972) 272 str. 8°. (La specola contemporanea.) IZDG 5190 - **Machiavelli**, Nicolo: Istorija Florencii. Istorie fiorentine. Per. N. J. Rykoroj. Leningrad, Nauka 1973. 440 str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 68046 H - **Missori**, Mario: Governi, alte cariche dello stato e prefetti del regno d'Italia. Roma, Ministero dell'Interno 1973. XIII + 579 str. 8°. (Pubblicazioni degli archivi di stato. Fonti e sussidi. 3.) IZDG 3955 - **Problemy** ital'janskoj istorii. (Red. kolegija: S. D. Skazkin.) Moskva, »Nauka« 1972. 360 str. 8°. [cir.] NUK 245686 - **Sema**, Paolo: Luigi Frausin, Natale Kolarič. Figli di Muggia operaia dirigenti del P. C. I., eroi della resistenza. (Trieste, Federazione autonoma triestina del P. C. I. 1972). 79 str. 8°. Ilustr. IZDG 5041 - **Storia** d'Italia. Vol. 5.: I documenti. (Torino), Einaudi (1973). 2172 str. 8°. 2 d. Ilustr. INV B 2182.

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Chłędowski, Kazimierz: Rom. Die Menschen der Renaissance. (Übertr. von Rosa Schapire. 8.—10. Tsd.) München, Georg Müller 1922. 524 + (I) str. + pril. 8°. NUK 232119 - **De Maio**, Romeo: Alfonso Carafa, cardinale di Napoli (:1540—1565:). Città del Vaticano 1961. 379 + 1 pril. 8°. (Studi e testi. 210.) NUK II 43375 - **Esposito**, Enzo: Annali di Antonio De Rossi stampatore in Roma (:1695—1755:). Firenze 1972. XXXI + 646 str. 8°. (Biblioteca di bibliografia italiana. 67.) NUK b II 69511 - **Knieriem**, Michael: Friedrich Engels: Cola di Rienzi. Ein unbekannter dramatischer Entwurf. Hrg. vom Friedrich-Engels-Haus, Wuppertal und Karl-Marx-Haus, Trier. (Wuppertal, Hammer Verlag cop. 1974). 77 str. + pril. 8°. (Schriften aus dem Karl-Marx-Haus. 13.) Ilustr. IZDG 5192 - **Lanzoni**, Francesco: Storia ecclesiastica e agiografia faentina dal XI al XV secolo. A cura di Giovanni Lucchesi. Città del Vaticano 1969. XI + 479 + (I) str. 8°. (Studi e testi. 252.) NUK II 43375 - **Manzi**, Pietro: La tipografia napoletana nel '500. Annali di Mattia Cancer ed eredi (:1529—1595:). Firenze 1972. 256 str. + pril. 8°. (Biblioteca di bibliografia italiana. 65.) NUK b II 69511 - **Menis**, Gian Carlo: Il patriarcato di Aquileia all'incontro di tre culture. Udine, Lions Club 1974. 62 + (I) str. 8°. SAZU 71786 - **Mercati**, Angelo: I costituti di Niccolò Franco (:1568—1570:). dinanzi l'Inquisizione di Roma, esistenti nell'Archivio Segreto Vaticano. Città del Vaticano 1955. (II) + 242 + (I) str. 8°. (Studi e testi. 178.) NUK II 43375 - **Mercati**, Giovanni: Note per la storia di alcune biblioteche romane nei secoli XVI—XIX. Città del Vaticano 1952. (VI) + 190 str. + pril. 8°. (Studi e testi. 164.) NUK II 43375 - **Mercati**, Giovanni: Per la storia dei manoscritti greci di Genova, di varie Badie basiliane d'Italia e di Patmo. Città del Vaticano 1935. (Ed. anastatica.) (Graz 1961.) XII + 360 str. + pril. 8°. (Studi e testi. 68.) NUK II 43375 - **Patetta**, Federico: Venturino de Prioribus Umanista ligure del secolo XV. Città del Vaticano 1950. IX + 431 str. 8°. (Studi e testi. 149.) NUK II 43375 - **Riedmann**, Josef: Die Beurkundung der Verträge Friedrich Barbarossas mit italienischen Städten. Wien 1973. 184 str. 8°. Sitzungsberichte der Österr. Akad. d. Wiss. Philosoph.- histor. Kl. 291/3 SAZU 5898/291,3 - **Rota**, Ettore: Il problema italiano dal 1700 al 1815. (L'idea unitaria.:) 2. ed. Milano (1941). 305 + (I) str. 8°. (Documenti di storia e di pensiero politico. 1.) NUK 55688 - **Sapori**, Armando: Libro giallo della compagnia dei Covoni. Milano, Istituto editoriale Cisalpino 1970. CCXXXIII + 381 + (II) str. 4°. FF F 256 - **Schack**, Dietlind: Die Araber im Reich Rogers II. ... (Berlin, t. Dissertationsdruckstelle 1969.) (II) + 196 + (II) str. 8°. Diss., Freie Univ. Berlin. NUK 238889 - **Schiaparelli**, Luigi: Influenze straniere nella scrittura italiana dei secoli VIII e IX. Note paleografiche. Roma 1927. (Ed. anastatica.) (Graz 1959.) (IV) + 72 str. + pril. 8°. (Studi e testi. 47.) NUK II 43375 - **Schmidinger**, Heinrich: Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer. Graz-Köln, Verl. Hermann Böhlau Nachf. 1954. XVI + 178 str. 8°. (Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. I./1.) FF D 4511 - **Statuti** comunali di Villanova d'Asti. Introd. — testo —

franchigie — documenti — indici e glossario. A cura di Pietro Savio. Città del Vaticano 1934. XCI + 446 str. + pril. 8°. (Studi e testi. 61.) NUK II 43375 — **Statuti di Bologna dell'anno 1288**. A cura di Gina Fasoli e Pietro Sella. Città del Vaticano 1937—1939. (Studi e testi. 73, 85.) 2 vol. NUK II 43375 — **Taxae pro communibus servitiis ex Libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis, excerptis Hermannus Hoberg**. Città del Vaticano 1949. XIX + 400 str. 8°. (Studi e testi. 144.) NUK UU 43375.

19. in 20. stoletje do 1918:

Chisalberti, Carlo: Stato e costituzione nel Risorgimento. Milano, A. Giuffrè 1972. VIII + 317 + (II) str. 8°. (Ricerche sull'Italia moderna. Collezione di studi storici. 9.) INV B 910 — **Galante Garrone, Alessandro**: Filippo Buonarroti e i rivoluzionari dell'Ottocento (:1828—1837:). Nuova ed. ampl. (Torino, Einaudi cop. 1972). 544 str. 8°. (Piccola Biblioteca Einaudi. 185.) IZDG 3173 — **L'esercito e i suoi corpi. Sintesi storica**. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito — Ufficio storico 1971. 4°. Vol. 1. 1971. IZDG II 488 — **Luzzatto, Gino**: L'economia italiana dal 1861 al 1894. 2. ed. (Torino, Giulio Einaudi 1968.) IX + 224 str. 8°. (Biblioteca di cultura storica. 100.) FF C 3662 — **Pásztor, Lajos & Pietro Pirri**: L'archivio dei governi provvisori di Bologna e delle Province Unite del 1831. Città del Vaticano 1956. LXXX + 635 str. 8°. (Studi e testi. 189) NUK II 43375 — **Pettorelli-Lalatta, Cesare**: L'occasione perduta. Carzano 1917. (2 ed.) (Con 21 fotogr. fuori testo e 1 cartina.) (Milano), U. Mursia & C. (1967). 306 str. 8°. (Testimonianze fra cronaca e storia. 24.) INV B 1535 — **Rosselli, Nello**: Mazzini e Bakunin. Dodici anni di movimento operaio in Italia (:1860—1872:) Prefazione di Leo Valiani. (3. ed.) Torino, Einaudi cop. 1967.) 368 str. 8°. (Piccola Biblioteca Einaudi. 89.) IZDG 3173 — **Valsecchi, Franco**: L'unificazione italiana e la politica europea dalla guerra di Crimea alla guerra di Lombardia 1854—1859. Milano (1959). 422 + (I) str. 8°. (Documenti di storia e di pensiero politico. 7.) NUK 55688 — **Vecchietti, Tullio**: Il pensiero politico di Vincenzo Gioberti. Milano (1941). 421 + (I) str. 8°. (Documenti di storia e di pensiero politico. 13.) NUK 55688.

Od 1919 do 1959:

Fascismo e società italiana. (Relazioni dell'8 ed. (:1972:) del Seminario di Storia contemporanea ... ad iniziativa dell'Istituto di Storia dell'Università di Torino, del Centro Studi Pietro Gobetti e del Circolo della Resistenza.) A cura di Guido Quazza. (Torino, Einaudi 1973.) (VIII) + 253 + (I) str. 8°. (Piccola biblioteca Einaudi. 200.) INV B 235, IZDG 3173 — **Hamilton, Alastair**: L'illusione fascista. Gli intellettuali e il fascismo 1919—1945. (Tit. orig.: The Appeal of Fascism. Trad. di Renzo Butazzi.) (Con 24 illustr. fuori testo.) (Milano), U. Mursia & C. (1972). (IV) + 321 + (II) str. 8°. (Biblioteca di storia contemporanea. 5.) INV B 2232 — **La Francesca, Salvatore**: La politica economica del fascismo. (2. ed. ampliata.) (Roma & Bari), Laterza (1973). XIII + 110 + (IV) str. 8°. (Libri del tempo. 126.) INV B 707 — **Romolotti, Giuseppe**: 1919 la pace sbagliata. (Con 57 fotogr. fuori testo e 1 cartina.) (Milano), U. Mursia & C. 1969. 418 str. 8°. (Testimonianze fra cronaca e storia. 38.) INV B 1535 — **Šaranov, Mihail Senovič**: Komunisty i katoliki v Italii. Iz istorii dialoga (1921—1956). Moskva, Nauka 1973. 358 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 69811.

Od 1940 dalje:

Amendola, Giorgio: Lettere a Milano. Ricordi e documenti 1939—1945. (Roma), Editori Riuniti (1973). XV + 763 + (I) str. 8°. (Biblioteca del movimento operaio italiano. Studi memorie e documenti. 27.) INV B 2421 — **Bianchi, Gianfranco**: Perché e come cadde il fascismo. 25 luglio crollo di un regime. (2. ed. riv. e ampliata.) (Milano), U. Mursia & C. (1972). XIII + 926 str. + sl. 8°. (Biblioteca di storia contemporanea. 1.) INV B 2232 — **Bollettini di guerra del Comando Supremo. 1940—1945**. Ristampa. Roma, Ministero della difesa — Stato maggiore dell'esercito — Ufficio storico 1973. VIII + 654 str. 8°. IZDG 5105 — **Il corpo italiano di liberazione**. (:Aprile-settembre 1944:). Narrazione — documenti. 2. ed. (Comp. di

Salvatore Ernesto Crapanzano.) Roma, Ministero della difesa — Esercito, Stato maggiore dell'esercito — Ufficio storico 1971. 340 + (II) str. + 2 pril. 8°. Ilustr. IZDG 5107 — **Dalla guerra fascista al campo di sterminio della Risiera.** (Friuli-Venezia Giulia 1940—1945). (Udine), A. N. P. I. (1973). 60 str. 8°. (Quaderni della Resistenza. 2.) Ilustr. IZDG 4919 — **Davis, Melton S.: Who Defends Rome? The Forty-five Days, July 25 — September 8, 1943.** New York, The Dial Press 1972. XIII + 560 str. + pril. 8°. IZDG 5185 — **D'Angelo Bigelli, Maria Grazia:** Pietro Nenni dalle berricate a Palazzo Madama. (Con 27 fotogr. fuori testo.) (Milano), U. Mursia & C. (1971). 386 + (III) str. 8°. (Paesi e uomini oggi. 4. = Testimonianze fra cronaca e storia. 52.) INV B 2480 — **De Feo. Italo:** Tre anni con Togliatti. (Milano), U. Mursia & C. (1971). 300 + (I) str. + sl. 8°. (Voci uomini e tempi. 4.) INV B 2398 — **Filatov, Georgij Semenovič:** Krah ital'janskogo fašizma. Moskva. Nauka 1973. 490 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 67348 H — **Fogar, Galliano:** Dalla cospirazione antifascista alla Brigata Proletariata. (Udine, A cura del comune di Ronchi dei legionari, t. Arti Grafiche »G. Fulvio« 1973.) 122 str. + pril. 8°. Ilustr. IZDG 5115 — **Fogar, Galliano:** Dall'irredentismo alla Resistenza nelle province adriatiche: Gabriele Foschiatti. (Udine), Del Bianco (1966). 295 + (I) str. 8°. (Lotta politica e Resistenza nel Friuli Venezia Giulia. Saggi e documenti. 8.) INV A 8 — **Fornaca, Remo:** I problemi della scuola italiana dal 1943 alla Costituente. (Roma), A. Armando (1972). 235 + (I) str. 8°. (Educazione e politica. 25.) INV B 2433 — **La frontiera italiana.** Introd. e testi. A cura di Luigi Buratti. (Bologna), A. Forni 1971. 450 str. 8°. S kt. (Pubblicazioni dell'Istituto di Sociologia Internazionale di Gorizia. Ser. Materiali. 2.) INV B 2261 — **I Giornali dell'Ossola libera.** A cura di Giulio Maggia. (Novara), Istituto storico della resistenza in provincia di Novara e in Valsesia, Comitato per il trentesimo anniversario della repubblica dell'Ossola (1974). 4°. IZDG II 492 — **Il Governo dell'Ossola.** A cura di Mario Giarda e Giulio Maggia. (Novara), Istituto Storico della Resistenza in provincia di Novara e in Valsesia, Comitato per il trentesimo anniversario della repubblica dell'Ossola 1974. 151 str. 8°. IZDG 5234 — **Italia 1945-48.** Le origini della Repubblica. Torino, Giappichelli Editore 1974. VIII + 391 str. 8°. IZDG 5241 — **Komolova, Nelli Pavlovna:** Dviženie soprotivlenija i političeskaja bor'ba v Italii 1943—1947 gg. Moskva, Nauka 1972. 444 str. 8°. Ilustr. SAZU 66370 H — **Lussu, Emilio:** Sul Partito d'Azione e gli altri. Note critiche, [1943—1947.] (Milano), U. Mursia & C. (1968). 264 str. 8°. (Saggi. 2. = Testimonianze fra cronaca e storia. 29.) INV B 2399 — **Mario Pasi.** Un eroe della Resistenza. Roma, (Risorgimento Socialista 1952.) 28 str. 8° Ilustr. IZDG 5232 — **Mennel, Rainer:** Italien 1943—1945: Ein Beitrag zur politischen Geographie eines Wehr- und Kampfraumes. ... (Berlin, t. Dissertationsdruckstelle 1971.) (X) + 258 + (II) str. 8°. Diss., Freie Univ. Berlin. NUK 245478 — **Parri, Ferruccio:** Due mesi con i nazisti. Dal tavolo alla branda. (Roma), Carecas (1973). 141 str. 8°. Ilustr. IZDG 4923 — **Serova, Ol'ga Vasil'evna:** Italija i antigitlerovskaja koalicija 1943—1945. Moskva, Nauka 1973. 272 str. 8°. [cir.] SAZU 69820 — **Valussi, Giorgio:** Il confine nordorientale d'Italia. Trieste, LINT 1972. 351 + (IV) str. 8°. (Serie »Materiali«. 3.) Ilustr. IZDG 5031.

13. Bolgarija

Dimitrov, Georgi biografija. Avtor: (Veselin Hadžinikolov) [idr.] Sofija, Partizdat 1972. 644 str. + pril. 8°. SAZU 66828 H — **Dimitrov, Georgi:** Otečestvenijat front. Sofija, Otečestvenijat front 1971. 457 + (I) str. 8°. SAZU 66820 H — **Dimitrov, Georgi:** Viden deec na meždunarodnoto komunističesko dviženie. Sofija, Partizdat, Moskva, Partizdat 1972. 387 + (II) str. 8°. SAZU 66827 H — **Dimitrov, Georgi** i bulgarskata narodnodemokratična dŕžava. Sofija, Narodna mladež 1972. 95 + (V) str. + pril. 8°. SAZU 66826 H — **Dimitrov, Georgi** 1882—1972. Jubileen sbornik. Sofija, Bulgarska akademija na naukite 1972. 335 + (I) str. 4°. SAZU 66817 H — **Dimitrov, Georgi:** Za edinnija front. (Bulgarskata komunističeska partija) Sofija 1970. 390 + (II) str. 8°. SAZU 66831 H — **Documents and Materials on the History of the Bulgarian People.** Sofia, Bulgarian Academy of Sciences 1969. 526 + (I) str. 8°. SAZU 67335 H — **Hadžinikolov, Veselin:** Georgi Dimitrov i sŕvetskata obščestvenost 1934—1945. Sofija, Bulgarska akademija na naukite 1972.

SAZU 66818 H — *L'histoire bulgare dans les ouvrages des savants européens*. Sofia 1969. 439 + (I) str. Izsledovanija za istorijata na bulgarskita narod. 1. SAZU 67334/1 H — *Istorija na Srbsko-bulgarskata vojna 1885*. Sofija, Džržavno voenno izdatelstvo 1971. 490 + (II) str. + pril. 8°. SAZU 66580 H — *Nedev, Nedju: Lajpcigskijat proces i bulgarskoto antifaišistko dviženie*. Sofija, Nauki i izkustvo 1972. 245 + (II) str. + pril. 8°. SAZU 66819 H — *Problemi na bulgarskata istoriografija*. Sofija, Nauka i izkustvo 1973. 701 + (I) str. 8°. SAZU 72471 — *Sto godini Bŭlgarska akademija na naukite. 1869—1969*. Vol. 3. Profesori i starši naučni sŭtrodnic prirodo-matematičeski i priložni nauki. Sofija 1972. [cir.] NUK 230123.

14. Grčija

Barnalidos, Soterios L.: *O archiepiskopos Achridos Zōsimas (1686—1746) kai e ekklesiastike kai politike drasis autu*. Thesalonike 1974. 190 + (I) str. 8°. *Etairea makedonikon spudon*. 147. SAZU 80005/147 — **Christinidis, Andreas**: *Demokratie und Monarchie in Griechenland 1909—1922*. ... (Giesen, t. Foto-Druck Chemoprint 1970.) (I) + VIII + 211 str. 8°. Diss., Freie Univ. Berlin. NUK 239770 — **Iovva, Ivan Filimonovič**: *Bessarabija i grečeskoe nacional'no-osvoboditel'noe dviženie*. Kišinev, Štinca 1974. 256 + (IV) str. 8° [cir.] SAZU 72586 — **Kir'jakidis, Georgios Dimitros**: *Grazdanskaja vojna v Grecci 1946—1949*. Moskva, Nauka 1972. 373 + (I) str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 66577.

15. Albanija

Parrino, Ignatius: *Acta Albaniae Vaticana. Res Albaniae saeculorum XIV et XV atque cruciatam spectantia*. Città del Vaticano. 1971. 8°. (Studi e testi. 266.) t. NUK II 43375.

16. Bizantinsko cesarstvo

Bréhier, Louis: *Le Monde byzantin. T. III: La civilisation byzantine*. (Paris, Michel (1970). 624 + (XI) str. 8°. (L'Evolution de l'humanité au format de poche. 21.) NUK F 9 EVO/21 — **Constantinus VII** — [bizantinski cesar]: *De thematibus*. Introd. — testo critico — commento a cura di A. Pertusi. Città del Vaticano 1952. XV + 210 str. + 3 pril. 8°. (Studi e testi. 160.) NUK II 43375 — **Každan, Aleksandr Petrovič**: *Social'nyj sostav gospodstvujuščego klasa Vizantii XI—XII vv*. Moskva, Nauka 1974. 291 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 72407 — **Medvedev, Igor Pavlovič**: *Mistra. Očerki istorii i kul'tury pozdnevizantijskoga naroda*. Leningrad, Nauka 1973. 161 + (III) str. + pril. 8° [cir.] SAZU 67570 H — **Toynbee, Arnold**: *Constantine Porphyrogenitus and his world*. London [itd.], Oxford University press 1973. XIX + 768 str. 8°. FF D 4543 — **Wessel, Klaus**: *Die Kultur von Byzanz*. Mit 265 Abb. Frankfurt am Main, Athenaion 1970. 526 str. 4°. Ilustr. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658.

17. Stari vzhod

Barquet, Paul: *Le livre des morts des anciens Egyptiens*. Paris, Les éditions du Cerf (1967). 307 + (II) str. 8°. (Litteratures anciennes du Proche-Orient. 1.) FF C 3651/1 — **Börker-Klähn, Jutta**: *Untersuchungen zur altelamischen Archäologie*. ... Berlin, (t. Dissertationsdruckstelle) 1970. 233 + (XCII) str. 8°. Diss., Freie Univ. Berlin. NUK 239776 — **Finet, André**: *Le code de Hammurapi*. Paris, Les éditions du Cerf (1973). 200 str. 8°. (Litteratures anciennes du Proche-Orient. 6.) FF C 3651/6 — **Goyon, Jean-Claude**: *Rituels funéraires de l'ancienne Egypte*. Paris, Les éditions du Cerf 1972. 357 str. + pril. 8°. (Litteratures anciennes du Proche-Orient. 4.) FF C 3651/4 — **Mayrhofer, Manfred**: *Die Indo-Arier im alten Vorderasien*. Mit einem analytischen Bibliographie. Wiesbaden, O. Harrassowitz 1966. 160 str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 669490 — **Moret, Alexandre**: *The Nile and Egyptian civilization*. (Reissued. Transl. by M. R. Dobie.) London, Routledge & Kegan Paul (1972). XXIX + 497 str. + pril. 8°. (The history of civilization.) Ilustr. NUK 241961 — **Oberhuber,**

Karl: Die Kultur des Alten Orients. Von Karl Oberhuber. Mit 195 Abb. Frankfurt am Main, Athenaion 1972. 369 str. 4°. Ilustr. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Reallexikon der Assyriologie (und Vorderasiatischen Archäologie)**. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrten hrsg. von Erich Ebeling [idr.]. 1-3. Berlin [idr.], Walter de Gruyter & Co. 1928—1971. 8°. NUK C 235265.

18. Turčija

Pitcher, Donald Edgar: An historical geography of the Ottoman empire from earliest times to the end of the sixteenth century. With detailed maps to illustrate the expansion of the Sultanate. Leiden, Brill 1972. X + 171 str. + 36 zvd. 4°. FF E 668.

19. Sovjetska zveza

Splošno:

Almedingen, Marta Edith von: Die Romanows. Geschichte einer Dynastie 1615 bis 1917. 16 Seiten Kunstdruckbild. (Aus dem Englischen übertr. von Flora Zandl.) Wien [itd.], Fritz Molden (1968). 432 str. + pril. 8°. NUK 237338 — Artemij, Vladimirovič Arcihovskij: Materyali k biobibliografii učenyh SSSR. Moskva, Nauka 1973. 400 str. + pril. + corr. 8°. [cir.] SAZU 69791 — Drevnosti Baškirii. (Otvetstv. red.: A. P. Smirnov.) Moskva, »Nauka« 1970. 195 str. + 2 zvd. 8°. [cir.] Ilustr. NUK 220427 — Istorija, arheologija, etnografija Moldavii. Ukazatel' Sovetskoj literatury 1918—1968 gg. Kišinev, Kartja moldovenjaske 1973. 562 + (II) str. SAZU 71385 — Istorija Sibiri. Tekuščij ukazatel literatury. Novosibirsk, Akademija nauk SSSR 1972. 269 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 66801 H — Klibanov, Aleksander Il'ič: Religioznoe sektanstvo v prošlom i nastojaščem. Moskva, Nauka 1973. 255 + (I) str. 8°. SAZU 67145 H — Kratkaja istorija SSSR v dvuh častjah. 2. izd., pererabotannoe. Leningrad. Nauka 1972. 8°. 1. S drevnejših vremen do Velikoj Oktjabr'skoj socialističeskoj revoljucii. 2. Ot Velikoj Oktjabr'skoj socialističeskoj revoljucii do naših dnejj. SAZU 66812 H — Lawrence, John: A history of Russia. New York, Farrar, Straus and Cudahy 1957. XII + 372 str. 8°. SAZU 69865 — Sladkovskij, Miha'il Iosifovič: Istorija trgovoekonomičeskijh otnošenij narodov Rosii s Kitaem (do 1917 g.) Moskva, Nauka 1974. 438 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71393 — Slavjane i Rossija. K 70-letiju so dnja roždenija S. A. Nikitina. (Red. kollegija: Ju. V. Bromlej [itd.]) Moskva, »Nauka« 1972. 308 str. 8°. [cir.] NUK 245671 — Social'noe i nacional'noe. Opyt enosociologičeskijh issledovanij po materialam Tatarskoj ASSR. Moskva, Nauka 1973. 330 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69480 — Ukraine. A concise encyclopaedia. Prepared by Shevchenko Scientific Society. Ed. by Volodymyr Kubijovyč. Foreword by Ernest J. Simmons. Toronto, University of Toronto Press (1963—1971), 8°. 2 vol. Ilustr. NUK C 235523 — Who was who in the USSR. ... Compiled by the Institute for the study of the USSR, Munich, Germany. Ed. by Heinrich E. Schulz, Paul K. Urban, Andrew I. Lebed. Metuchen, N. J., Scarecrow press 1972. IX + 677 str. 4°. NUK I II 251673.

Arheologija:

Paleolit i neolit SSSR. Pod redakciej A. P. Okladnikova [idr.] T. 7. Moskva & Leningrad 1972. [cir.] (Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. 185.) NUK 83252 — Vasil'evskij, Ruslan Sergeevič: Drevnie kul'tury Tihookeanskogo Severa. Novosibirsk, Nauka 1973. 267 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 69540.

Srednji vek do vključno 18. stoletja:

Florja, Boris Nikolaevič: Russko-pol'skie otnošenija i baltiskij vopros v konec XVI- načala XVII v. Moskva, Nauka 1973. 220 + (IV) str. 8°. SAZU 67206 H — Jakobson, Anatolij Leopoldovič: Krym v srednie veka. Moskva, Nauka 1973. 172 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 70243 — Kahk, J. & Ligi H. & Tarvel e.: Beiträge zum marxistischen Agrargeschichte Estlands der Feudalzeit. Neue Ergebnisse, neue Probleme, neue Methoden. Tallinn, Eesti Raamat 1974. 149 + (II) str. 8°. SAZU 72542 — Kijas, Artur: Gospodarstwo w własne feudała na Wielkorusi od XIV do połowy XVI wieku. Poznan 1973. 176 + (II) str. + pril. 8°. Prace wydziału filozoficzno-

historičnega. Seria historia. 60. SAZU 42265/60 — **Krest'janskaja vojna 1773—1775 gg. v Rossii.** Moskva, Nauka 1973. 440 str. + corr. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 69784 — **Krest'janskije vojny v Rossii XVII—XVIII vekov: problemy poiski, rešenija.** Moskva, Nauka 1974. 446 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71546 — **Limonov, Jurij Aleksandrovič & Vladimir Vasilevič Mavrodin & Viktor Mojseevič Panejah: Pugačev i pugačevcy.** Leningrad, Nauka 1974. 185 + (III) str. 8°. SAZU 72405 — **Orazov, Tagan: Razvitie etičeskoj mysli turkmenskogo naroda v XVIII v. (:Azadi, Andabid, Šabende, Murguri:)** Ašhabad, Ylym 1974. 168 str. 8°. [cir.] Vpr. naslov v turkmenščini. SAZU 72147 — **Pokrovskij, Nikolaj Nikolaevič: Aktovae istočniki po istorii černosošnogo zemlevladienija v Rossii XIV- načala XVI v.** Novosibirsk, Nauka 1973. 229 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 67345 H — **Preobraženskij, Aleksander Aleksandrovič: Ural i Zapadnaja Sibir' v konce XVI- načala XVIII veka.** Moskva, Nauka 1972. 391 + (I) str. 8°. SAZU 66369 H — **Russkoe naselenie Pomor'ja i Sibiri. (Period Feodalizma).** Moskva, Nauka 1973. 447 + (I) str. 1 sl. 8°. [cir.] SAZU 69488 — **Šunkov, Viktor I.: Voprosy agrarnoj istorii Rossii.** Moskva, Nauka 1974. (II) 374 + (II) str. + 1 sl. 8°. [cir.] SAZU 72458 — **Tarchnišvili, Michael: Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur. Auf Grund des ersten Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K. Kekelidze bearb. in Verbindung mit Julius Assfalg. Città del Vaticano 1955.** XVII + 521 str. 8°. (Studi e testi. 185.) NUK II 43375 — **Tihomirov, Mihail Nikolaevič: Istoričeskie svjazi Rossii so slavjanskimi stranami i Vizantiej.** Moskva »Nauka« 1969. 372 + (IV) str. + 1 sl. 8°. [cir.] NUK 221361 — **Voprosy istorii Sibiri dosovetskogo perioda.** Novosibirsk, Nauka 1973. 462 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 67 567 H.

19. stoletje:

Beskrovnyj, Ljubomir Gligor'evič: Russkaja armija i flot v XIX veke. Moskva, Nauka 1973. 615 + (I) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 67328 H — **Grosul, Vladislav Jakimovič: Rossijskie revoljucionnery v Jugo-Vostočnoj Evrope. (:1859—1874 gg:)** Kišinev, Stinca 1973. 538 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71396 — **Istočnikovedenie istorii SSSR XIX- načala XX v. ... (Pod red. I. A. Fedosova, I. I. Astaf'eva, I. D. Koval'čenko.)** (Moskva), Moskovskij universitet 1970. 470 str. 8°. [cir.] NUK 238999 — **Istorija rabočih Leningrada v dvuh tomah.** Leningrad, Nauka 1972. 8°. 1. 1703 — fevral' 1917. 2. 1917 1965. SAZU 67204 H — **Jacunskij, Viktor Kornel'evič: Social'no-ekonomičeskaja istorija Rossii XVIII—XIX. Izbrannye trudy.** Moskva, Nauka 1973. 302 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 70020 — **Levin, Šneer Mendelevič: Očerki po istorii russkoj obščestvennoj mysli. Vtoraja polovina XIX- načala XX veka.** Leningrad, Nauka 1974. 444 + (III) str. + 1 sl. 8°. [cir.] SAZU 71387 — **Meščerjakov, Georgij Polikarpovič: Russkaja voennaja mysl' v XIX v.** Moskva, Nauka 1973. 316 str. 8°. [cir.] SAZU 70018 — **Orehov, Aleksandr Mihajlovič: Social-demokratičeskoe dviženie v Rossii i pol'skie revoljucionery 1887—1893 gg.** Moskva, Nauka 1973. 304 str. 8° [cir.] Ilustr. SAZU 70039 — **Orlik, Ol'ga Vasil'evna: Peredovaja Rossija i revoljucionnaja Francija. (:I. polovina XIX v.):** Moskva, Nauka 1973. 297 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 67568 H — **Picht, Ulrich: M. P. Pogodin und die Slavische Frage. Ein Beitrag zur Geschichte des Panslavismus. (Stuttgart 1969.)** 294 str. 8°. (Kieler Historische Studien. 8.) NUK 233661 — **Pullat, Rajmo: Istorija Tallina s načala 60-h godov XIX stoletija do 1970 goda.** Tallin, Ežesti raamat 1972. 463 + (IV) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 67349 H — **Puti razvitija russkogo iskusstva konca XIX- načala XX veka.** Pod red. N. I. Sokolovoi i V. V. Vanslova. ... Moskva, »Iskusstvo« 1972. 272 str. + pril. 4°. [cir.] NUK II 251403 — **Revoljucionnaja situacija v Rossii v 1859—1861 gg.** Moskva, Nauka 1974. 382 + (II) str. 4°. [cir.] SAZU II 71086 — **Rožkova, Marija Konstantinovna: Formirovanie kadrov promyšlennyh rabočih v 60- načale 80- godov XIX b. Po materialam Moskovskoj gubernii.** Moskva, Nauka 1974. 176 str. 8°. [cir.] SAZU 71104 — **Solov'ev, Jurij: Samoderžavie i dvórjanstvo v konce XIX veka.** Leningrad, Nauka 1973. 882 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 67572 H — **Vahltre, Sulev: Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858).** Ajaloolis-demograafiline uurimus. Tallin, Eesti raamat 1973. 297 + (III) str. 8°. SAZU 71065 — **Woodham-Smith, Cecil: The reason why. (Reprint.)** New York, Time Incorporated (1962). XXIII + 312 + (II) str. + pril. 8°. (Time reading program. Special edition.) NUK 236220.

Od 1900 do 1940:

Berkov, Pavel Naumovič: Istorija sovetского bibliofil'stva (:1917—1967:) Moskva, »Kniga« 1971. 8°. [cir.] NUK b 237999 — **Bikovskij, Lev:** Vasil' Kuziv. 1887—1958. Jogo žitja j dijaln'ist'. English summary pages 89—90. Vinnipeg [itd.], Ukrain'ske evangel'ske ob'ednannja v Pivničnij Americi 1966. 103 str. + 1 pril. 8°. [cir.] Ilustr. Vzpor .nasl.: Basil Kusiw. 1887—1958. Biographical study. NUK 239009 — **Les Bolcheviki et la révolution d'Octobre.** (I Bolscevichi e la rivoluzione d'Ottobre.) Proces-verbaux du Comité central du Parti ouvrier social-démocrate russe (:bolchévique:) août 1917 — février 1918. Introd. et notes de Giuseppe Boffa. Trad. du russe par Catherine Paris. Paris 1964. 361 + (III) str. 8°. (Bibliothèque socialiste. 4.) NUK 217721 — **Carlo, Antonio:** Politische und ökonomische Struktur der UdSSR (:1917—1975:). Diktatur des Proletariats oder bürokratischer Kollektivismus. (Berlin), Wagenbach (cop. 1972). 151 str. 8°. (Politik. 36.) IZDG 4906 — **Efremenko, A. P.:** Agrarnye preobrazovanija ináčalo socialističeskogo stroitel'stva v litovskoj derevne v 1940—1941 godah. Vil'njus, Akademija nauk Litovskoj SSR 1972. 264 str. + pril. 8°. SAZU 62818 H — **Fabry, Philipp W.:** Die Sowjetunion und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis 1941. Stuttgart, Seewald Verlag (cop. 1971). 485 + (II) str. 8°. IZDG 5044 — **Gorbatov, Oleg Markovič & Leonid Jakovlevič Čerkasskij:** Sotrudničestvo SSSR so stranami so Arabskogo Vostoka i Afriki. Moskva, Nauka 1973. 341 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69482 — **Gimpel'son, Efim Gilevič:** Sovetskij rabočij klass 1918—1920 gg. Social'no-političeskoje izmenenija. Moskva, Nauka 1974. 352 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 70282 — **Gógolev, Z. V.:** Social'no-ekonomičeskoe razvitie Jakutii (:1917-ijun' 1941 gg.:). Novosibirsk, Nauka 1972. 256 + (IV) str. 8°. SAZU 66508 H — **Istoričeskaja nauka v Sibirii za 50 let.** (:Osnovnye problemy istorii sovetskoj Sibiri:) Novosibirsk, Nauka 1972. 275 + (I) str. 8°. SAZU 66368 H — **Istorija latyšskih strelkov (:1915—1920:).** Riga, Zinatne 1972. 787 + (I) str. 8°. SAZU 66579 H — **Ivnickij, Nikolaj Aleksevič:** Klassovaja bor'ba v derevne i likvidacija kulačestva kak klassa (:1929—1932: gg.:). Moskva, Nauka 1972. 359 + (I) str. 8°. SAZU 66374 H — **Iz istorii graždanskoj vojny i intervencii 1917—1922 gg.** Sbornik statej. Moskva, Nauka 1974. 480 str. 8°. [cir.] SAZU 72186 — **Kabanov, Vladimir Vasil'evič:** Oktjabr'skaja revoljucija i kooperacija. (1917 g. — mart 1919 g.). Moskva, Nauka 1973. 293 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 69628 — **K 50-letiju obrazovanija SSSR.** Materialy mežresspublikanskoj naučnoj konferencii otdeleniji obščestvennyh nauk Akademii nauk Pribaltijskikh sovet'skikh respublik. Talin, Akademija nauk Estonskoj SSR. 1973. 169 + (II) str. 8°. SAZU 69492 — **Malikov, Fajzulla:** Fevral'skaja buržuazno-demokratičeskaja revoljucija v Kazahstane. Alma-Ata, Nauka 1972. 238 + (II) str. 8°. SAZU 66230 H — **Mnogonacional'noe Sovetskoe gosudarstvo.** Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1972. 431 + (I) str. 8°. [cir.] INV B 2409 — **Novikov, Mihail Ivanovič:** Dialektika russkikh revoljucionnyh demokratov i ee mesto v istorii domarksistkoj dialektiki. Moskva, Nauka 1973. 248 str. 8°. [cir.] SAZU 69822 — **Oktjabr'skaja revoljucija i armija. 25 oktjabrja 1917 g. — mart 1918.** Moskva, Nauka 1973. 453 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 68315 H — **Osipova, T. V.:** Klassovaja borba v derevne v period podgotovki i provedenija velikoj oktjabr'skoj socialističeskoj revoljucii. Moskva, Nauka 1974. 348 + (IV) str. 8°. [cir.] SAZU 72467 — **Persic, Moisej Aronovič:** Revoljucionery Indii v strane Sovetov. U istokov indijskogo kommunističeskogo dviženija 1918—1921. Moskva, Nauka 1973. SAZU 69619 — **Pograničnye vojska SSSR. 1929—1958.** Sbornik dokumentov i materialov. Moskva, Nauka 1973. 776 str. 8°. [cir.] SAZU 64504 H — **Poznanskij, Vladimir Semenovič:** Očerki istorii vooružennoj bor'by Sovetov Sibiri s kontrerevoljuciej v 1917. 1918 gg. Novosibirsk, Nauka 1973. 306 + (II) + corr. 8°. [cir.] SAZU 70017 — **Poznanskij, Vladimir Semenovič:** Sibir'skij krasnyj general. Novosibirsk, Nauka 1972. 477 str. 8°. Ilustr. SAZU 66578 H — **Problemy gosudarstvennogo stroitel'stva v pervye gody sovjetskoj vlasti.** Leningrad, Nauka 1973. 361 + (III). 8°. Trudy Instituta Istorii SSSR, leningradskoe otdelenie. 14. SAZU 58251/14 H — **Rogačevskaja, Ljudmila Solomonovna:** Likvidacija bezraboticy v SSSR 1917—1930 gg. Moskva, Nauka 1973. 282 + (II) str. 8°. SAZU 67165 H — **Salzman, Rainer:** Die schulpolitischen Vorstellungen der Parteien in der dritten Reichsduma. Bonn (t. Rheinische Friedrich-Wilhelms Univ.) 1972. IV + 149 + (I) str. 8°. SAZU 66134 H — **Semanov, Sergej Nikolaevič:** Likvidacija

antisovetskogo kronštadskogo mjateha 1921 goda. Moskva, Nauka 1973. 232 + pril. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 69782 — **Slavin, Mark Moiseevič**: Revvoensovety v 1918—1919 gg. Istoriko-juridičeskij očerk. Moskva, Nauka 1974. 144 str. 8°. [cir.] SAZU 70234 — **Sobolev, Gennadij Leont'evič**: Revoljucionnoe soznanie rabočih i soldat Petrograda v 1917 g. Period dvoevlastija. Leningrad, Nauka 1973. 328 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 69481 — **Strižkov, Jurij Konstantinovič**: Prodovol'stvennye otrjady v gody graždanskoj vojny i inostrannoj intervencii. 1917—1921 gg. Moskva, Nauka 1973. 320 str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 69801 — **Sacillo, Kornej Fedorovič**: Rossija pered pervoj mirovoj vojnoj. (:Voružannye sily carizma v 1905—1914 gg.): Moskva, Nauka 1974. 110 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71022 — **Voennye organizacii rossijskogo proletariata i opyt ego vooružennoj bor'by. 1903—1917.** Moskva, Nauka 1974. 417 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 71388.

Od 1941 dalje:

Carell, Paul: Unternehmen Barbarossa. Der Marsch nach Russland. (8. Aufl.) (Frankfurt/M. [itd.]), Ullstein (cop. 1963). 576 str. + pril. Ilustr. IZDG 5215 — **Dokučajev, Georgij Antonovič**: Rabočij klass Sibiri i dal'nego Vostoka v gody velikoj otečestvennoj vojny. Moskva, Nauka 1973. 422 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69642 — **Galickij, Kuz'ma Nikitovič**: Gody surovyh ispytanij 1941—1944. Zapiski komandarma. Moskva, Nauka 1973. 499 + (I) str. + pril. 8°. Ilustr. SAZU 59672 — **Leljušenko, Dmitrij Danilovič**: Moskva—Stalingrad—Berlin—Praga. Zapiski komandarma, Moskva, Nauka 1973. 390 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 61223 H — **Nepokorennij Leningrad. Kratkij očerk istorii goroda v period Velikoj Otečestvennoj vojny. Vtoroe izd., pererabotannoe i dopolnennoe.** Leningrad, Nauka 1974. 502 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU 70256 — **Moskalenko, Kirill Semenovič**: Na jugo-zapadnom napravlenii. 1941—1943. Vospominanija komandarma. Moskva 1973. 8°. [cir.] 1. 1973. SAZU 69786 — **Peresypkin, Ivan Terent'evič**: Svjaz' v velikoj otečestvennoj vojne. Moskva, Nauka 1973. 282 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 71394 — **Problemy otečestvennoj istorii. Sbornik statej aspirantov i soiskatelej Instituta istorii SSSR.** Moskva, Institut istorii 1973-. Čast 1,2. SAZU 71378 — **Ruffmann, Karl-Heinz**: Sowjetrussland. Struktur und Entfaltung einer Weltmacht. (4. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1973). 293 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 8.) IZDG 4872 — **Tolubko, Vladimir Fedorovič**: Na južnom flange. Boevoj put 4-go gvardejskogo mehanizirovanogo korpusa (:1942—1945 gg.): Moskva, Nauka 1973. 399 + (II) str. 8°. Ilustr. SAZU 68316 H — **Werth, Alexander**: L'Unione Sovietica nel dopoguerra. 1945—1948. (Russia: The Post-War Years. Trad. di Franco Salvatorelli.) Epilogo di Harrison E. Salisbury. (Torino), Einaudi (cop. 1973). XVIII + 404 str. 8°. (Saggi. 509.) IZDG II 484.

20. Poljska

Splošna zgodovina:

Czarnowska, Maria: Hościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501—1965. ... Warszawa 1967. 202 str. 8°. (Prace Instytutu bibliograficznego. 6.) NUK b 188867 — **Dwudziesta [XX] rocznica powstania Polskiej Partii Robotniczej. Referaty i dyskusja z sesji naukowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.** Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1962. 263 + (I) str. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 11.) Ilustr. IZDG 4764 — **Eckert, Marian**: Przemysł rolno-spożywczy w Polsce w latach 1918—1939. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1974. (II) + 308 + (I) str. + pril. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 64.) Ilustr. IZDG 4764, SAZU 50686 — **Matuszewski, Józef**: Nazwy administracyjne osad lokowanych na prawie niemieckim. Łódź 1974. 155 str. 8°. Łódzkie towarzystwo naukowe. SAZU 5923/76 — **Pachonski, Jan**: Jeszcze Polska nie zginęła. W 175- lecie powstania polskiego hymnu narodowego. Gdansk, Gdąskie towarzystwo naukowe 1972. 143 + (I) str. + 1. sl. 8°. Ilustr. SAZU 66135 H — **Parsadonova, Valentina Sergeevna**: Formirovanie nacional'nogo fronta v Pol'she (:1944—1946 gg.): Moskva, Nauka 1972. 269 + (III) str. 8°. SAZU 66799 H — **Piećdziesiąt [50] lat Związku Radzieckiego i Stosunki Polsko-**

Radzieckie. Materiały z sesji naukowej w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza 11—12 grudnia 1972 roku. Pod redakcją Jerzego Ochmańskiego. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1973. 140 str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 61.) IZDG 4764 — **Polska** — NRD. 20 lat przyjaźni i współpracy. Praca zbiorowa pod redakcją Antoniego Czubińskiego. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1971. 127 str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 51.) IZDG 4764 — **Polśa** i Rys. Čerty obščnosti i sveobrazija v istoričeskom razvittii Rusi i Polśi XII—XIV vv. Moskva, Nauka 1974. 422 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 71555 — **Robakowski**, Kazimierz: Rola dział alność Polskiej Partii Socjalistycznej w Wiekopolsce i na ziemi Lubuskiej w latach 1945—1948. Poznań 1973. 153 str. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 57.) SAZU 42265/57 H — **Rozwój** Przemysłu rolno-spożywczego na Ziemiach Polskich w XIX i XX w. (:Materiały z sesji naukowej:) Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1970. 175 + (II) str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 54.) IZDG 4764 — **Schmeidler**, Felix: Nikolaus Kopernikus. Mit 15 Abb. Stuttgart 1970. 246 str. 8°. (Grosse Naturforscher. 54.) NUK 125087 — **Stosunki** polsko-niemieckie w historiografii. I. d.: Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej pod redakcją Jerzego Krasuskiego [idr.] Poznań, Instytut Zachodni 1974. 533 str. 8°. (Studium niemcoznawcze Instytutu Zachodniego. 25.) INV B 410, SAZU 53901 — **Studia** z dziejów w Polsce. Lublin 1973. 393 str. 8°. Rozprawy wydziału teologiczno-kanonicznego. 3. SAZU 16494/33 — **Weźlowe** problemy dziejów Prus XVII—XX Wieku. Materiały z sesji naukowej w UAM. (:11 i 12 VI 1970:) Pod redakcją Gerarda Labudy. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1971. 215 str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 48.) IZDG 4764.

Lokalna zgodovina:

The Cracow circle of Nicholas Copernicus. (Transl. by Janina Ozga. Ed. Józef Gierowski.) (Warsaw & Cracow 1973.) 118 + (II) str. + pril. 8°. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 314.) NUK 156662 — **Dzieje** Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego »Poznań«. Red.: Czesław Łuczak. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1970. 224 + (II) str. + pril. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historyczny. Seria historia. 37.) Ilustr. IZDG 4764 — **Erazmus**, Edward: Referendum i wybory w Województwie poznańskim w latach 1946—1947. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1970. 180 + (II) str. + pril. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 58.) Ilustr. IZDG 4764 — **Filipiak**, Tadeusz & Stefan Kowal & Józef Kujawa: Zakład Doskonalenia Zawodowego w Poznaniu 1951—1965. Studium ekonomiczno-historyczne. Pod redakcją Czesława Łuczaka. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1969. 447 + (I) str. + pril. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 51.) IZDG 4764 — **Gacek**, Stanisław: **Rozwój** Oświaty Dorosłych w Województwie Poznańskim w latach 1945—1964. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1968. 209 str. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 25.) Ilustr. IZDG 4764 — **Kowal**, Stefan: **Struktura** społeczna wielkopolski w międzywojennym dwudziestolecu 1919—1939. Poznań 1974. 196 + (I) str. 8°. Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 62. SAZU 42265/62 — **Kres**, Bogdan: **Winiarstwo** na Ziemi Lubuskiej. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1972. (II) + 218 + (II) str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 53.) Ilustr. IZDG 4764 — **Labuda**, Gerard: **Polska granica zachodnia**. Wydawnictwo poznańskie. Poznań 197. 452 + (III) str. I. pril. 8°. Ilustr. SAZU 72487 — **Łaszewska**, Teresa: **Z najdawniejszych dziejów** Łodzi. Łódź 1973. B. pag. 4°. Ilustr. Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Łodzi. 8°. SAZU II 14968/8 — **Lityński**, Adam: **Szlachecki samorząd gospodarczy** w małopolsce. (1606—1717). Katowice 1974. 132 str. 8°. Prace Naukowe Uniw. Śląskiego w Katowicach. 53. SAZU 80116/53 — **Orczyk**, Józef: **Produkcja** zbozowa Wielkopolski w l. 1929—1939. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1963. 210 + (23) str. + pril. corr. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 15.) Ilustr. IZDG 4764 — **Problematyka** polsko-niemiecka i polskich ziem zachodnich w badaniach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. (:1919—1969:). Praca zbiorowa pod redakcją Zdzisława Kaczmarczyka. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1971. 173 str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria

historia. 52.) IZDG 4764 — **Robakowski, Kazimierz**: Rola i działalność Polskiej Socjalistycznej w Wielkopolsce i na ziemi Lubuskiej w latach 1945—1948. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1973. 158 str. 8°. (Wydział filozoficzno-historyczny. Seria historia. 57.) IZDG 4764 — **Warsicki, Seweryn**: Kultura fizyczna w Wielkopolsce w latach 1919—1927. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1966. 246 str. + pril. 8°. (Praca wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 23.) IZDG 4764 — **Zajczkowski, Stanisław Marian**: O lokacjach wsi na prawie niemieckim w Łeczyckiem i Sieradzkiem od końca XIV do początków XVI wieku. Łódź 1974. 57 str. 8°. Łódzkie towarzystwo naukowe. Wydz. II. SAZU 5923/75.

21. Nemčija

Srednji in novi vek do vključno 18. stoletja:

Bruford, Walter Horace: Deutsche Kultur der Goethezeit. Konstanz, Athenaion (Cop. 1965). 327 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Cortier, Peter**: Der Reichstag. Seine Kompetenzen und sein Verfahren in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Bonn, (t. R. Schwarzbild) 1972. IV + 159 + (I) str. 8°. SAZU 66805 H — **Ermatinger, Emil**: Deutsche Kultur im Zeitalter der Aufklärung. Frankfurt a. M., Athenaion 1969. V + 381 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Herrman, Joachim**: Die Nordwestslawen und ihr Anteil an der Geschichte des deutschen Volkes. Berlin 1973. 40 str. 8°. Ilustr. Sitzungsberichte des Plenums und der Problem gebundenen Klassen der Deutschen Akademie der Wissensch. zu Berlin 1972/5. SAZU 62285/1972, 5 — **Kleinertz, Everhard Karl**: Die Politik der Landstände im Herzogtum Preussen 1562—1568... vorgelegt von Everhard Karl Bernhard Kleinertz. Bonn, (t. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität) 1972. 254 + (I) str. 8°. SAZU 68053 H — **Koch, Walter**: Die Reichskanzlei in den Jahren 1167 bis 1174. Eine diplomatisch-paläographische Untersuchung. Wien 1973. 194 str. + pril. 4°. Ilustr. (Denkschriften der österr. Akademie d. Wiss. Philosoph.-histor. Kl. 115.) SAZU II 6546/115 — **Raabe, Gotthard**: Bündnisse der wendischen Städte bis 1315. ... Hamburg, b. t. 1971. (II) + XXII + 360 + (I) str. 8°. Diss. Univ. Hamburg. NUK 258912 — **Schmidt, Justus**: Johann Kepler. Sein Leben in Bildern u. eigenen Berichten. (Linz), Trauner (1970). 308 str. 4°. Ilustr. NUK II 234992 — **Schüling, Hermann**: Caspar Ebel. (:1595—1664.) Ein Philosoph der lutherischen Spätscholastik an der Universitäten Marburg und Giessen. Giessen 1971. (IV) + 72 str. + 2 pril. 8°. (Berichte und Arbeiten aus der Universitätsbibliothek Giessen. 21.) NUK b 210590 — **Zeeden, Walter**: Deutsche Kultur in der frühen Neuzeit. Frankfurt a. M., Athenaion 1968. XV + 510 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658.

19. in 20. stoletje do leta 1952:

Ahrens, Werner: Das sozialistische Genossenschaftswesen in Hamburg 1890—1914. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte der Arbeiterbewegung. ... Hamburg, (t. Bamberger Fotodruck, Bamberg) 1970. (II) + 314 + (I) str. 8°. Diss., Univ. Hamburg. NUK 221471 — **Alberg, Hans Rudolf**: Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Stadt Trier von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Beginn des ersten Weltkrieges. Bonn, (t. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität) 1972. 304 + (I) str. 8°. Diss., Univ. Bonn. SAZU 66804 H — **Buchheim, Karl**: Deutsche Kultur zwischen 1830 und 1870. Frankfurt a. M., Athenaion 1966. VIII + 261 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Czubiński, Antoni**: Stanowisko socjaldemokracji niemieckiej wobec polityki kolonialnej II rzeszy w latach 1876—1914. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1966. 323 str. 8°. (Prace wydziału filozoficzno-historycznego. Seria historia. 22.) IZDG 4764 — **Deutschland** im ersten Weltkrieg. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Fritz Klein [itd.]. Bd 1-3. Berlin, Akademie-Verlag 1970—1971. 8°. NUK 235248 — **Dobers, Ulf**: Die deutsch-dänischen politischen Beziehungen im Spätsommer 1914. Untersuchung eines Sektors der deutschen Aussenpolitik beim Ausbruch des Ersten Weltkrieges unter Berücksichtigung der Rolle militärischer Ressorts, insbesondere der Marine. Hamburg, b. t. 1972. (III) + XI + 526 str. 8°. Diss., Univ. Hamburg. NUK 245479 — **Fliegner, Helmut Alfred**: Gewerbevereine in den preussischen Rheinlanden in der ersten

Hälfte des 19. Jhr. Bonn, (b. T.) 1972. Loč. pag. 8°. Ilustr. Diss., Univ. Bonn. SAZU 68052 H — **Heiber**, Helmut: Die Republik von Weimar. (7. Aufl.) (München), Deutschen Taschenbuch Verlag (cop. 1974). 283 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 3.) IZDG 4872 — **Hermans**, Baldur H.: Das Problem der Sozialpolitik und Sozialreform auf den Deutschen Katholikentagen von 1848 bis 1891. Ein Beitrag zur Geschichte der katholisch-sozialen Bewegung... vorgelegt von Baldur H. A. Hermans. Bonn, (t. Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität) 1972. SAZU 68054 H — **Hirsch**, Helmut; Rosa Luxemburg in Selbstzeugnissen und Bild-dokumenten. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (1969). 158 str. 8°. (Rowohlts Mono-graphien. 158.) FF C 3670 — **Hirsch**, Helmut: August Bebel in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Dargestellt von Helmut Hirsch. (Reinbek bei Hamburg 1975.) 149 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 196.) NUK 161827, FF C 3670 — **Kramer**, Hans: Deutsche Kultur zwischen 1871 und 1918. Mit 189 Abb. und 1 Farbtaf. Frankfurt am Main, Athenaeon (1971). 324 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. 1.[4.]) FF E 658 — **Oberschelp**, Reinhard: Die Bibliographien zur deutschen Landes-geschichte und Landeskunde im 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurt am Main (1967). 102 str. 8° (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft. 7.) NUK b 207348 — **Schlüter**, Rolf R.: Probleme der Deutschen Friedensbewegung in der Weimarer Republik. Bonn, t. Rheinische Friedrich-Wilhelms. Universität 1974. 350 str. 8°. Diss. Univ. Bonn. SAZU 72671 — **Schönwälder**, Hans Günter: Werden und Wandel des Industriegebietes Salzgitter. ... Hamburg, (t. Bamberger Fotodr.) 1967. (V) + 362 + (XIII) str. 8°. Strojep. avtogr. Ilustr. Diss., Univ. Hamburg. NUK 205180 — **Sobczak**, Janusz: Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski. Poznań 1973. 356 + (II) str. + corr. 8°. Studium niemcoznawcze Instytutu Zachod-niego. 24. SAZU 33901/24 — **Wolf**, Lore: Ein Leben ist viel zuwenig. Frankfurt/Main, Röderberg Verlag (cop. 1974). 184 str. 8°. IZDG 5049 — 275 [Zweihundertfünfund-siebzig] Jahre Universitäts- und Landesbibliothek in Halle (Saale). Entwicklung und Leistung einer Bibliothek. Hrsg. von Joachim Dietze. Halle 1971. 96 str. 8°. (Schriften zum Bibliotheks- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt. 35.) NUK b 95990.

Od 1933 do 1938:

Bagel-Bohlan, Elke Anja: Die industrielle Kriegsvorbereitung in Deutschland von 1936 bis 1939 B. k. t. 1973. 238 + (I) str. 8°. Diss., Univ. Bonn. SAZU 72096 — **Bracher**, Karl Dietrich: Die deutsche Diktatur. Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus. (4. verb. Aufl.) (Köln), Kiepenheuer & Witsch (cop. 1972). (XII) + 584 str. 8°. (Studien-Bibliothek.) IZDG 5072 — **Breitling**, Rupert: Die nationalsozialistischen Rassenlehre. Entstehung, Ausbreitung, Nutzen und Schaden einer politischen Ideologie. Meisenheim/Glan, Hain (cop. 1971). 76 + (I) str. 8°. IZDG 5043 — **Cecil**, Robert: The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology. London, Batsford Ltd. (cop. 1972). X + 266 + pril. 8°. IZDG 5142 — **Doering**, Dörte: Deutsche Aussenwirtschaftspolitik 1933—35. Die Gleichschaltung der Aussenwirtschaft in der Frühphase des nationalsozialistischen Regimes. ... Berlin, (t. Photo Copie) 1969. 377 + (II) str. 8°. Diss., Freie Univ. Berlin. NUK 239749 — **Genov**, Todor: Dnevnik s obratna data... Lajpcigski dni. Razkazi s fakti, dokumenti i razmišlenija. Sofija, Bulgarski pisatel 1972. 179 + (IV) str. 8° SAZU 66830 H — **Himmler**, Heinrich: Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen. Hrsg. von Bradley F. Smith [idr.] Einführung von J. C. Fest. (Frankfurt/M [itd.]), Propyläen Verlag (cop. 1974) 319 str. + pril. 8°. IZDG 5212 — **Kuhn**, Axel: Hitlers aussen-politisches Programm. Entstehung und Entwicklung 1919—1959. Stuttgart, Klett Verlag (cop. 1970). 286 str. 8°. (Stuttgarter Beiträge zur Geschichte und Politik. 5.) IZDG 5028 — **Magistrati**, Massimo: Il prologo del dramma. Berlino 1934—1937. (Con 28 illustr. fuori testo.) (Milano), U. Mursia & C. (1971). 221 + (II) str. 8°. (Diari e memorie. 1.) INV B 2400 — **Mommsen**, Hans: Beamtentum im Dritten Reich. Mit ausgewählten Quellen zur nationalsozialistischen Beamtenpolitik. Stuttgart, Deu-tsche Verlag-Anstalt (cop. 1966). 246 str. 8°. (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 13.) IZDG 2422 — **Reisberg**, Arnold: Februar 1934. Hintergründe und Folgen. (Wien, Globus Verl. 1974.) XIX + 255 str. + pril. 8°. INV B 2393 — **Schwarzwälder**, Wulf: »Der Stellvertreter des Führers« Rudolf Hess. Der Mann in Spandau. Wien—München—Zürich, Molden (cop. 1974). 304 str. 8°. Ilustr. IZDG 5114.

Od 1939 do 1945:

Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918—1945. Serie E: 1941—1945. Bd. 2. 1. März bis 15. Juni 1942. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1972. 8°. IZDG 5195 — **Besymenski, Lew:** Die letzten Notizen von Martin Bormann. Ein Dokument und sein Verfasser. (Aus dem Russ. übertr. von R. Holler.) (Stuttgart), Deutsche Verlags-Anstalt (cop. 1974). 345 str. 8°. IZDG 5213 — **Besymenski, Lew:** Sonderakte Barbarossa. Dokumentarbericht zur Vorgeschichte des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion- aus sowjetischer Sicht. (Aus dem Russischen übers. von Erich Einhorn.) (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (1973). 349 str. 8°. IZDG 5122 — **Blond, Georges:** L'agonie de l'Allemagne. 1944—1945. Paris, Presses de la Cité (cop. 1973.) 275 + (II) str. 8°. Ilustr. IZDG 5124 — **Crevelde, Martin L. van:** Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue. Cambridge, University Press (cop. 1973). XI + 248 str. 8°. IZDG 5259 — **Dašičev, Vjačeslav Ivanovič:** Bankrotstvo strategii germanskogo fašizma. Moskva, Nauka 1973. 4°. SAZU II 68318 H — **Deutsch, Harold C.:** Das Komplott. Oder die Entmachtung der Generale. Blomberg — und Fritsch — Krise Hitlers Weg zum Krieg. (München), Neue Diana Press (cop. 1974). 461 str. 8°. IZDG 5258 — **Getman, Andrej Lavrent'evič:** Tanki idut na Berlin. (:1941—1945:). Moskva, Nauka 1973. 388 + (IV) str. + 1 sl. 8°. [cir.] SAZU 68041 H — **Hoffmann, Peter:** Widerstand, Staatsstreich, Attentat. Kampf der Opposition gegen Hitler. 2. verb. Aufl. Frankfurt am Main [itd.], Ullstein (1974). 988 + (II) str. 8°. FF B 860 — **Leach, A. Barry:** German Strategy against Russia. 1939—1941. Oxford, Clarendon Press 1973. VIII + (IV) + 308 str. 8°. IZDG 5138 — **Morton, Blum John:** Deutschland ein Ackerland? Morgenthau und die amerikanische Kriegspolitik 1941—1945. Aus den Morgenthau-Tagenbüchern. (The Morgenthau Diaries. Years of War 1941-45. Übertr. von Ursula Heinemann und Ilse Goldschmidt.) Düsseldorf, Droste Verlag (cop. 1968). 330 str. 8°. IZDG 5209 — **Proektor, Daniil Mihajlovič:** Agressija i katastrofa. Vysšee voennoe rukovodstvo fašistkoj Germanii vo vtoroj mirovoj vojne 1939—1945. Izd. 2-e, pererabotannoe i dopolnennoe. Moskva, Nauka 1972. 766 + (II) str. 8°. SAZU 66907 — **Der Reichstagsbrand.** Eine wissenschaftliche Dokumentation. (Berlin, arani Verlags-GmbH cop. 1972.) 8°. Bd. 1. Hrsg. von Walther Hofer (itd.) (cop. 1972). IZDG 5071 — **Résistance.** Erinnerungen deutscher Antifaschisten. (Zusammengestellt und bearbeitet von Dora Schaul.) Frankfurt/Main, Röderberg-Verlag GmbH 1973. 477 str. + pril. 8° IZDG 5057 — **Sillner, Leo:** Als alles in Scherben fiel. Das Ende Zweiten Weltkrieges in Deutschland. München, Süddeutscher Verlag (cop. 1970). 206 str. 8°. (SVM-Tatsachen.) Ilustr. IZDG 5126 — **Solov'ev, B. G.:** Vermaht na puti k gibeli. Krušenje planov nemecho-fašistskogo komandovanija letom i osen'ju 1945. Moskva, Nauka 1973. 310 + (II) str. + pril. 8°. [cir.] SAZU. 67571 H — **Thorwald, Jürgen:** Die Illusion. Rotarmisten in Hitlers Heeren. (Zürich), Droemer Knaur (cop. 1974). 400 str. 8°. IZDG 5112 — **Trevor-Roper, H. R.:** Hitlers letzte Tage. (The Last days of Hitler. Übers. von Joseph Kalmer.) (3. Aufl.) Frankfurt/M-Berlin-Wien, Ullstein 1973.) 258 + (II) str. 8°. (Ullstein Buch. 525.) IZDG 5549.

Od 1945 dalje:

Das Bundesarchiv und seine Bestände. Übersicht. Bearb. von Friedrich Facius, Hans Booms, Heinz Boberach. 2. erg. und neu bearb. Aufl. (Boppard/Rhein, Boldt Verlag cop. 1968.) XXVIII + 400 str. + pril. 8°. (Schriften des Bundesarchivs. 10.) IZDG 5070 — **Das historische Museum als Aufgabe.** Forschungen und Berichte aus dem Museum für hamburgische Geschichte 1946—1972. Hrsg. von Wilhelmine Jungraithmayr. Hamburg 1972. SAZU 68036/6 H — **Kraus, Günther:** De Gaulle und Adenauer im Spiegel sechs Wochenzeitungen, Die Beurteilung ihrer gemeinsamen Politik 1958—1963. ... (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1970.) (V) + 436 + (I) + (I ov.) str. 8°. NUK 245012 — **Sontheimer, Kurt:** Grundzüge des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland. München, R. Piper & Co. (1971). 237 str. 8°. (Piper Sozialwissenschaft. 2.) INV B 2338 — **Wickert, Johannes:** Albert Einstein in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1972.) 182 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 162.) NUK 161827.

Lokalna zgodovina: ~

Weisert, Hermann: Die Verfassung der Universität Heidelberg. Überblick 1386—1952. Heidelberg 1974. 168 str. 8°. Abhandlungen der Heidelberger Akademie d. Wiss. Philosoph.-histor. Kl. 1974/2. SAZU 7174/1974.2 — **Widmann, Hans:** Tübingen als Verlagsstadt. Mit 16 Taf. Tübingen 1971. XIII + 268 str. + pril. 8°. (Contubernium. 1.) NUK b 241272.

22. Velika Britanija in Irska

Alter, Peter: Die irische Nationalbewegung zwischen Parlament und Revolution. Der konstitutionelle Nationalismus in Irland. 1880—1918. München & Wien, Oldenbourg 1971. 232 str. 8°. (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts. 4.) FF 4522/4 — s. **Bede:** Ecclesiastical history of the English people. Ed. by Bertram Colgrave and R. A. B. Mynors. (Repr.) Oxford, Clarendon press (1972). LXXVI + 618 str. 8°. NUK 245412 — **Calder, Angus:** The People's War. Britain 1939-45. London, Cape (cop. 1969). 656 str. + pril. 8°. IZDG 5054 — **Churchill, Randolph Spencer** (5: Martin Gilbert): Winston S. Churchill. Vol. 1—3. London, Heinemann (1966—1971.). 8°. NUK 209116 — **Eden, Anthony:** The Memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. The Reckoning. (2. print.) Boston, Houghton Mifflin Co. (cop. 1965). IX + (II) + 716 str. 8°. IZDG 5157 — **Jackson, W. G. F.:** Alexander of Tunis. As Military Commander. London, Batsford Ltd. (cop. 1971). VIII + 344 str. + pril. 8°. Ilustr. IZDG 4921 — **McElwee, William:** History of England. (3. ed.) London, St. Paul's Warwick (1973). 204 str. 8°. FF B 849 — **Osipova, Tat'jana Sergeevna:** Irlandskij gorod i ekspansi Anglii XII—XV vv. Moskva, Nauka 1973. 254 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 68049 H — **Rožkov, Boris Arhlovič:** Anglijskoe raboče dviženje 1859—1864 gg. Moskva, Nauka 1973. 234 + (V) str. 8°. [cir.] SAZU 69629 — **Stratmann, Heidrun:** Die english-polnischen Beziehungen 1765—1795. Eine Studie zur britischen Kontinentalpolitik und Diplomatie im späten 18. Jahrhundert. ... (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1968.) (IV) + 227 + (I) + (I ov.) str. 8°. Diss., Friedrich-Alexander-Univ. Erlangen-Nürnberg. NUK 238917 — **Sulickaja, Tat'jana Ivanovna:** Anglija i Malajzija (1961—1971). Moskva, Nauka 1973. 182 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 69816 — **Tupoleva, Larisa Fedorovna:** Socialističeskoe dviženje v Anglii v 80-e gody XIX veka. Moskva, Nauka 1973. 261 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 67347 H — **Wild, Friedrich & Harold von Hofe:** Die Kultur der angelsächsischen Völker. Konstanz, Athenaion 1963. VI + 191 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658.

23. Skandinavske države

Andersson, Ingvar: Swedish history in brief. Transl. by Nils G. Sahlin and Marjorie Lundin. Stockholm, Swedish institute 1965. 46 + (II) str. 8°. Ilustr. NUK 238363 — **Celsius, Olof:** Uppsala universitetsbiblioteks historia. Uppsala 1971. 346 str. 8°. (Acta Bibliothecae r. universitatis Upsaliensis. 17.) NUK II 99700 — **Lenzing Hilke:** Die deutsche Volksgruppe in Dänemark und das nationalistische Deutschland (1933—1939). Bonn, t. (Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität) 1973. 250 + (I) str. 8°. Diss., Univ. Bonn. SAZU 72111 — **Midgaard, John:** A brief history of Norway. (2. ed.) Oslo, Tanum (1964). 150 str. 8°. (Tokens of Norway.) Ilustr. NUK 238355 — **Noskov, Anatolij Mihajlovič:** Norvegija vo vtoroj mirovoj vojne 1940—1945. Moskva, Nauka 1973. 274 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 67569 H — **Piotrowski Bernard:** Walka Norwegów o rozwiązanie unii politycznej ze Szwecją (1884—1907). Poznan 1974. 220 str. 8°. Prace wydziału filozoficzno-historiczna. Seria historia. 59. SAZU 42265/59.

24. Francija

Srednji in novi vek do 18. stoletja:

Chazan, Robert: Medieval Jewry in Northern France. A Political and Social History. Baltimore & London (1973). XIV + 238 (I) str. 8°. Ilustr. The John Hop-

kins University Studies in Historical and Political Science 91/2. SAZU 27656/91,2 — **Duby, Georges**: La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Paris, S. E. V. P. E. N. 1971. 525 + (I) str. 8°. FF D 4507 — **Goubert, Pierre**: L'Ancien régime. T. I.: La Société. Paris, Colin (1971). 272 str. 4°. (Collection U. Série »Histoire moderne.«) NUK F 9 II GOU — **Histoire de la Corse**. Publ. sous la direction de Paul Arrighi. (Toulouse), Privat (1971). 454 + (I) str. 8°. FF D 4509 — **Histoire de la Provence**. Publiée sous la direction de Édouard Baratier. (Toulouse), Privat (1971). 604 + (III) str. + pril. 4°. (»Univers de la France.«) NUK F 9 II HIS — **Holmsten, Georg**: Jean-Jacques Rousseau in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1972.) 181 str. 8°. (Rowohlt's Monographien. 191.) NUK 161827 — **Les Invasions Normandes en France**. Etude critique par Johannes Steens-trup. Textes de Guillaume de Jumièges [etc.] Paris, Michel (1969). 340 + (IV) str. + 1 pril. 8°. (Le Mémorial des siècles. Les Événements. 9e siècle.) Ilustr. NUK F 9 MEM/9 — **Die Inventare des päpstlichen Schatzes in Avignon**. 1314—1376. Hrsg. von Hermann Hoberg. Città del Vaticano 1944. XXVIII + 620 str. 8°. (Studi e testi. 111.) NUK II 43575 — **Pernoud, Régine**: La Reine Blanche. Paris, Albin Michel (1972). 366 + (II) str. 8°. (Figures d'histoire.) NUK F 9 PER — **Soboul, Albert**: La Civilisation et la Révolution française. T. I.: La Crise de l'ancien régime. 222 héliogr., 8 pl. en couleur, 53 cartes et plans. (Paris), Arthaud 1970. 635 + (II) str. 4°. (Les Grandes civilisations. 10.) NUK F 9 II GRA/10 — **Les structures sociales de l'Aquitaine, du Languedoc et de l'Espagne au premier âge féodal**. Toulouse, 28—31 mars 1968. Paris, Editions du Centre National de la recherche scientifique 1969. 282 + (I) str. 4°. (Colloques internationaux du Centre National de la recherche scientifique. Série Sciences humaines.) NUK F 9 II STR, FF D 4512.

19. in 20. stoletje:

Cabanis, José: Le Sacre de Napoléon. 2. décembre 1804. [Paris], Gallimard (1970). 288 + (V) str. + pril. 8°. (Trente journées qui ont fait la France. 21.) NUK F 9 TRE/21 — **Daudet, Léon**: Paris vécu. Nouvelle édition. [Paris], Gallimard (1969). 274 + (V) str. NUK F 9 DAU — **Eminescu, Gheorghe**: Napoleon Bonaparte. Bucaresti, Acad. R. S. România 1973. Vol. I., II. SAZU 61513 H — **Journal de l'année**. 1er juillet 1971 — 30 juin 1972. (Sous la direction de Maurice Barrois.) (Paris), Larousse (1972). 415 str. 4°. Ilustr. NUK F 9 II JOU — **Makarenkova Elena Makarovna**: Francuzskaja socialističeskaja partija v gody IV respubliki. Moskva, Nauka 1973. 215 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 69583 — **Marx, Karl**: The Paris commune 1871. Ed. and introd. by Christopher Hitchens. London, Sidgwick & Jackson (1971). XI + 139 str. 8°. NUK 245445 — **Mauriac, Jean**: Mort du général de Gaulle. Paris, Grasset (1972). 183 + (V) str. 8°. NUK F 9 MAU — **Roberts, J. M.**: The Paris Commune from the right. London, Longman (1973). 45 str. 8°. FF D 4548 — **Vie et mort des Français 1939—1945**. [Par] Francis Ambrière [etc.]. (Les articles inédits ... sont présentés par Jacques Meyer.) [Paris], Hachette (1971). 611 + (IV) str. + pril. 8°. NUK F 9 VIE — **Villoteau, Pierre**: La Vie parisienne à la Belle époque. [Levallois-Perret], Cercle du bibliophile (cop. 1968). 565 + (III) str. + pril. 8°. (Cercle du bibliophile.) NUK F 9 VIL.

25. Švica

Kisch, Guido: Claudius Cantiuncula. Ein Basler Jurist und Humanist des 16. Jahrhunderts. Basel 1970. 322 str. 8°. (Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel. 19.) NUK 134715 — **Schwarz, Dietrich**: Die Kultur der Schweiz. Frankfurt am Main, Athenaeon 1967. VIII + 408 str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658.

26. Belgija

Haegendoren, Mieke Claeys van: 25 jaar Belgisch socialisme. Antwerpen [idr.], Standaard wetenschappelijke uitgeverij 1967. 509 str. 8°. (Individu en samenleving bibliotheek voor gedragswetenschappen. 7.) IZDG 5016.

27. Španija

Abendroth, Hans-Henning: Hitler in der spanischen Arena. Die deutsch-spanischen Beziehungen im Spannungsfeld der europäischen Interessenpolitik vom Ausbruch des Bürgerkrieges bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1936—1939. T. 1.—2. (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1970.) 8°. Diss., Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg. NUK 238919 — **Giovana, Mario:** Fernando De Rosa, dal processo di Bruxelles alla guerra di Spagna. Parma, Guanda 1974. X + 305 str. + pril. 8°. (Studi e documenti). IZDG 5247 — **Hornemann-Rey, Birgit:** Spanische Überseepolitik in Afrika seit 1945 unter besonderer Berücksichtigung Spanisch-Guineas. ... Berlin, (t. Dissertationsdruckstelle) 1970. 375 + (III) str. 8°. NUK 244946 — **Solidarnost narodov s Ispanskoj republikoj 1936—1939.** Moskva, Nauka 1972. 268 str. + corr. 8°. SAZU 66137 H — **Voluntari români în Spania. 1936—1939. Amintiri și documente.** (Volumul apare sub îngrijirea unui colectiv format din: Gheorghe Adorian [itd.]) București, Editura politică 1971. 601 + (VII) str. 8°. Ilustr. NUK 237706.

28. Bližnji in srednji vzhod ter arabske države

Arabskie strany, Turcija, Iran, Afganistan. Istorija, ekonomika. Moskva, Nauka 1973. 263 + (I) str. 8°. [cir.] SAZU 69636 — **Arafa, Nagi:** Die sozialen und ökonomischen Folgen der Agrarreform in Ägypten. Bonn, t. (Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität) 1973. 160 + (I) str. 8°. Diss., Univ. Bonn. SAZU 72102 — **Džalil, Džalile:** Kurdy osmanskoj imperii v pervoj polovine XIX veka. Moskva, Nauka 1973. 197 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 67344 H — **Fisher, Sydney Nettleton:** The Middle East. A History. (2. ed., rev. and enlarged) London, Routledge & Paul (1971). XV + 749 + XXXII str. 8°. Ilustr. NUK 245436 — **Golubcova, Elena Sergeevna:** Sel'skaja obščina Maloj Azii. III v. do. n. e. — III v. n. e. Moskva, Nauka 1972. 185 + (III) str. 8°. SAZU 66808 H — **Iran.** (Sbornik statej). Moskva, Nauka 1973. 213 str. 8°. [cir.] SAZU 69634 — **Istorija i ekonomika stran Arabskogo Vostoka.** Moskva, Nauka 1973. 302 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69505 — **Die Kultur des Islams.** Frankfurt a. M., Athenaion (1971). 480 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Maulana, Muhammad:** The religion of islam. A comprehensive discussion of the sources, principles and practices of islam. (Cairo, National publication & Printing house b.1.). 784 + XXIII str. 8°. FF D 4538 — **Meždunarodnye otnošenija na Bližnem i Srednem Vostoke posle vtoroj mirovoj vojny. (40—50.e gody).** Moskva, Nauka 1974. 200 str. 8°. [cir.] SAZU 70267 — **Moukdad, Yousef:** Richteramt und Rechtswesen in Bagdad von der Stadtgründung bis zum Ende der Buyidenzeit (:145/763 — 447/1055:). ... Hamburg, b. t. 1971. (IV) + 170 str. 8°. Diss., Univ. Hamburg. NUK 239820 — **Sarkissian, Karekin:** The Armenien Christian tradition in Iran. (4. ed.) New Julfa. (Printing Press of All Savior's Armenia Chatedral) 1974. 32 str. 8°. INV B 2515 — **Seidov Rauf Alievich:** Iranskaja buržoazija v konce XIX- načale XX v. (načal'nyj etap formirovanija:) Moskva Nauka 1974. 244 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 70042 — **Sourdell Dominique & Janune Sourdell:** La Civilisation de l'Islam classique. 224 héliogr., 8 pl. en couleur, 80 cartes et plans. (Paris, Arthaud 1968. 673 + (II) str. 4°. (Les Grandes civilisations. 8.) NUK F 9 II GRA/8 — **Palestinskij sbornik. Vyp. 24 (:87:).** Starkova, K. B.: Literaturny pamjatniki kumranskoj obščiny. Moskva & Leningrad 1973 [cir.] NUK II 181802.

29. Židje

Auerbach, H. B.: Die Geschichte des »Bund gesteztreuer jüdischer Gemeinden Deutschlands« 1919—1938. Tel Aviv, Olamenu 1972. 72 str. 8°. INV B 2344 — **Beek, Martinus Adrianus:** Geschichte Israels. Von Abraham bis Bar Kochba. 3. Aufl. Stuttgart [itd.], Kohlhammer (1973). 184 str. 8°. (Urban Taschenbücher. 47.) FF B 857 — **Italiaander, Rolf:** Juden in Lateinamerika. Tel Aviv, Olamenu 1971. 79 str. 8°. INV B 2342 — **Jahn, Karl:** Die Geschichte der Kinder Israels des Rašid

ad-din. Einleitung, Übersetzung, Kommentar und 82 Textafeln. Wien 1973. 114 str. + pril. 4°. Denkschriften der Österr. Akademie d. Wiss. Philosoph.-histor. Kl. 114. SAZU II 6546/114.

30. Azija

Buhara i Afganistan v načale 80-h godov XIX veka. (:Žurnaly komandirovok G. A. Aredarenko.). Moskva, Nauka 1974. 140 + (IV) str. 8°. [cir.] SAZU 72172 — **Davidovič, Elena Abramovna:** Denežnoe hozjajstvo Srednej Azii posle mongo'sko-go zavoevanija i reforma Mas'ud-beka (:XIII v.:). Moskva, Nauka 1972. 174 str. + pril. 8°. SAZU 66807 H — **Gafurova, Kapitolina Aleksandrovna:** Bor'ba za internacional'noe spločenje trudjaščihja Srednej Azii i Kazahstana v pervye gody so-vetskoj vlasti (1917—1924.:) Moskva, Nauka 1972. 300 + (III) str. 8°. SAZU 66809 H — **Guillermaz, Jacques:** A history of the Chinese Communist Party 1921—1949. Transl. by Anne Destenay. London, Methuen & Co (1972). XVIII + 477 str. + pril. 8°. Ilustr. NUK 241839 — **Ermačenko, Irina Sergeevna:** Politika man'čžurskoj di-nastii Cin v Južnoj i Severnoj Mongolii v XVII v. Moskva, Nauka 1974. 194 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 62912 — **IBN al-Haiṭham.** Proceedings of the celebrations of 1000th anniversary ... Ed. by Hakim Mohammed Said. (Karachi, Hamdard Aca-demy 1969.) (VIII) + 346 str. 4°. Ilustr. NUK II 234975 — **Ideologija i kul'tura stran Jugo-vostočnoj Azii.** Moskva, Nauka 1973. 205 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 69575 — **Istorija Korei (s drevnejših vremen do naših dnejj).** Tom. 1, 2. Moskva 1974. — 4°. [cir.] SAZU II 72208 — **Kaplan, Anatolij Borisovič:** Putešestvie v istoriju. Moskva, Nauka 1973. 22 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69577 — **Kindermann, Gottfried-Karl:** Der Ferne Osten in der Weltpolitik des industriellen Zeitalters. (München), Deut-scher Taschenbuch Verlag (cop. 1970). 528 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 6.) IZDG 4872 — **Kornev, Vladimir Ivanovič:** Tajskij buddizm. Moskva, Nauka 1973. 165 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 69578 — **Levinson, G. L.:** Fi-lippiny na puti k nezavisimosti (:1901—1946.:). Moskva, Nauka 1972. 396 + (II) str. 8°. SAZU 66506 H — **Možeiko, Igor' Vsevolodovič & A. N. Uzjanov:** Istorija Birmy. (Kratkij očerk). Moskva, Nauka 1973. 381 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 69627 — **Novaja istorija Kitaja.** Moskva, Nauka 1972. 635 + (II) str. + pril. 4°. Ilustr. SAZU II 66908 H — **Perskaja, Ivetta Jur'evna:** Istočniki po istorii Indonezii s drevnejših vremen po 1917 g. (:Bibliografija publikacij po fondam bibliotek Moskvy: Leningrada:) Moskva, Nauka 1974. 8°. [cir.] 1. 1974. SAZU 72191 — **Raz-vijajuščaja Azija.** Moskva, Nauka 1973. 750 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69785 — **Sovremennaja Indija: Ekonomika, politika, kul'tura. K 25-letiju nezavisimosti.** Moskva, Nauka 1972. 282 + (II) str. 8°. SAZU 66359 H — **Wan, Grace & Wallace Johnson:** An Advanced Reader in Chinese History. Lawrence 1973. (X) + 336 str. 8°. University of Kansas Publications. Humanistic Studies. 43. SAZU 32271/43 — **Zagoria, Donald S.:** The Sino-Soviet Conflict 1956—1961. Princeton & New Jersey, Princeton University press 1962. XII + 484 str. 8°. SAZU 69475.

31. Afrika

Davidson, Apollon Borisovič: Južnaja Afrika. Stanovlenie sil protesta 1870—1924. Moskva, Nauka 1972. 613 + (III) str. 8°. Ilustr. SAZU 66813 H — **La Guerra in Africa Orientale.** Giugno 1940-novembre 1941. (2. ed.) Roma, Ministero della difesa, Stato maggiore esercito — Ufficio storico 1971. 358 str. 358 str. + pril. Ilustr. IZDG 5104 — **Hirschberg, Walter:** Die Kulturen Afrikas. Mit 161 Abb., 2 Farbtaf. und 13 Kt. Frankfurt am Main, Athenaion (1974). XII + 390 + (I) str. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. 2. [13.] FF E 658 — **Istorija Afriki v XIX i XX stoletijah.** Sbornik statej. Moskva, Nauka 1972. 310 + (II) str. + corr. 8°. SAZU 66205 H — **Malyševa, Dina Borisovna:** Religija i politika v staranah Vostoč-noj Afriki. Moskva, Nauka 1974. 166 + (III) str. 8°. [cir.] SAZU 71969 — **Victor Vitensis:** Historia persecutionis Africanæ provinciae. Rec. Mihael Petschenig. Accedit incerti austeris Passio septem monachorum et notitia quæ vocatur. Vin-dobonæ 1881. (1. repr.) New York & London (1967).:(V) + XV + 174 str. 8°. (Cor-pus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. 7.) NUK 29169.

32. Severna Amerika

Angermann, Erich: Die Vereinigten Staaten von Amerika. (5. Aufl.) (München), Deutscher Taschenbuch Verlag (cop. 1973). 295 str. 8°. (dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. 7.) IZDG 4872 — **Bandelier, Adolph F.:** A history of the Southwest. A study of the civilization and conversion of the Indians in Southwestern United States and Northwestern Mexico from the earliest times to 1700. Vol. 1 + suppl. Città del Vaticano 1969. 8°. (Studi e testi. 257, 258.) NUK II 43375 — **Crowley, J. E.:** This Sheba, Self. The Conceptualization of Economic Life in Eighteenth-Century America. Baltimore & London (1974). XIV + 161 + (I) str. 8°. The Johns Hopkins University Studies in Historical 92/2. SAZU 27656/92/2 — **Davis, John Hagy:** The Bouviers. Portrait of an American family. New York Farrar, Straus & Giroux (1969). XV + 492 str. + pril. 8°. NUK 236327 — **Filippov, Svjatoslav Viktorovič:** SŠA: imigracija i graždanstvo. Politika i zakonodatel'stvo. Moskva, Nauka 1973. 200 + (IV) str. 8°. SAZU 67158 — **Fulbright, James William:** Senator Fulbright. A legislator's thoughts on world issues. Ed. by Karl E. Meyer. (New York), Macfadden book (1965). 271 str. 8°. NUK 212521 — **Guérin, Daniel & Ernest Mandel:** Einführung in die Geschichte des amerikanischen Monopolkapitals. (Berlin), Wagenbach (cop. 1972). 142 str. 8°. (Rotbuch. 37.) IZDG 4904 — **Hess, Fjeril:** High adventure. A story of slavie pioneers in America. With drawings by the author. Council of women for home missions and Missionary education movement, New York (1925). (Répr.) (San Francisco, Cal., Reed 1970.) 158 + (II) str. 8°. NUK 238302 — **Kolodin, Irving:** The Metropolitan opera. 1883—1966. A candid history. (Reprint.) New York, Alfred A. Knopf 1968. (II) + XXI + XLVII + (II) str. + pril. 8°. (Borzoi books.) NUK 242252 — **Linding, Wolfgang:** Die Kulturen der Eskimo und Indianer Nordamerikas. Frankfurt am Main, Athenaion 1972. X + 379 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Osnovnye problemy istorii SŠA v amerikanskoj istoriografii (1861—1918 gg.)** Moskva, Nauka 1974. 358 + (II) str. + corr. 8°. [cir.] SAZU 71390 — **Patterns in American history.** [Ed. by] Alexander De Conde, Armin Rappaport, William R. Steckel. 2. Belmont, Calif., Wadsworth publishing comp. (1967). 8°. NUK 240568 — **Trattner, Walter I.:** From poor law to welfare state: A history of social welfare in America. New York. The free press; London, Collier Macmillan publishers (1974). XII + 276 str. 8°. FF C 3689 — **Wehler, Hans-Ulrich:** Der Aufstieg des amerikanischen Imperialismus. Studien zur Entwicklung des Imperium Americanum. 1865—1900. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht 1974. 426 str. 8°. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft. 10.) IZDG 5210.

33. Latinska Amerika

Antonov, Jurij Aleksandrovič: Brazilija: armija i politika. (Istoričeskij očerk.) Moskva, Nauka 1973. 255 + (XVII) str. 8°. [cir.] SAZU 69650 — **Ariza, Alberto:** Fr. Cristóbal de Torres, O. P. Arzbispo Santafé de Bogotá, Funador del Colegio Mayot del Rosario 1573—1654. Bogota 1974. 139 str. 8°. Ilustr. (Publicación de la Academia Colombiana de historia.) SAZU 55985/26 — **Baudin, Louis:** Les Incas. Paris, Sirey 1964. 227 str. 8°. Ilustr. FF C 3650 — **Bojko, Pavel Nikolaevič:** Latinskaja Amerika: ekspanzija imperializma i krizis kapitalističeskogo puti razvitija. Moskva, Nauka 1973. 211 + (V) str. 8°. [cir.] SAZU 69588 — **Garanin, Fedor Aleksevič:** Narodnyj front v Čili 1956—1941. Moskva, Nauka 1973. 308 + (III) str. 8°. SAZU 67205 H — **Genionskij, Semen Aleksandrovič:** Kolumbija. Istoriko-etnografičeskoe očerki. Moskva, Nauka 1973. 384 + pril. + corr. 8°. [cir.] SAZU 69795 — **Kultura Kolumbii.** Moskva, Nauka 1974. 334 + (II) str. 8°. [cir.] Ilustr. SAZU 71392 — **Lavrov, Nikolaj Matveevič:** Meksikanskaja revjolucija 1910—1917. Moskva, Nauka 1972. 290 + (II) str. 8°. SAZU 66810 H — **Nikiforov, Boris Sergeevič:** Kuba: Krah buržuaznyh političeskijh partij. (:1945—1958:). Moskva, Nauka 1973. 416 str. 8°. [cir.] SAZU 68048 H — **Trimborn, Hermann & Wolfgang Haberland:** Die Kulturen alt-Amerikas. Frankfurt am Main, Athenaion 1969. VI + 192 str. + pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte.) FF E 658 — **Vizgunova, Julija Ivanovna:** Rabočij klass sovremenoj Meksiki. Moskva, Nauka 1973. 206 + (II) str. 8°. [cir.] SAZU 69585.

OBVESTILA

1. Finančni obračun »Zgodovinskega časopisa« za letnik 1974:

Dohodki:	Izdatki:
dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije 91.000	tiskarski stroški 173.400
dodatna dotacija RSS 26.400	stroški redakcije 9.457
naročnina 59.200	avtorski honorarji 62.377
prodaja 11.000	stroški založbe 25.115
prodaja stare zaloge 29.000	<hr/>
dotacija Zgodovinskega društva 5.000	Skupaj 270.329
<hr/>	
Skupaj 221.600	

Primanjkljaj 48.829 dinarjev bo delno krit s komercialnim popustom tiskarne v približni višini 9.000 din, z nadaljnjo prodajo stare zaloge ZČ ter z izterjano zapadlo naročnino.

2. V »Obvestilih« prejšnje številke ZČ smo objavili cene posameznih izvodov starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa« in opozorili tudi na zalogo nekaterih letnikov »Mitteilungen des Musealvereins für Krain«, »Izvestij Muzejskega društva za Kranjsko«, »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazal za publikacije Muzejskega društva in prvih petindvajset letnikov ZČ ter nekaterih drugih publikacij. Sedaj je poleg prvega letnika ZČ (1947) pošel tudi 17. letnik (1963); društvo že sprejema prednaročila za ponatis obeh letnikov.

Komplet 28 letnikov ZČ (seveda brez 1. in 17. letnika) stane 920 dinarjev. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust; za naročila iz tujine velja 20-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

3. Ponovno prosimo zamudnike, da poravnajo društveno članarino za leti 1974 in 1975. Članarina vključuje naročnino na ZČ in znaša 90 (1974) in 120 (1975) dinarjev. Za redne študente je članarina polovična, torej 45 oziroma 60 dinarjev. Članarino lahko poravnate na sedežu društva ali s položnico na društveni žiro račun 50101-678-49040. Društveni člani iz Avstrije lahko poravnajo svoje obveznosti v celovški knjigarni »Naša knjiga«, člani iz Italije pa v »Tržaški knjigarni« v Trstu.

4. Z izidom pričujoče številke ZČ je uredništvo ponovno za nekaj mesecev zmanjšalo stalno zamudo pri izhajanju revije. Ker letnik 1975 izhaja v samozaložbi in je večina sredstev nanj že pogodbeno zagotovljenih, bo zamuda tudi vnaprej vedno manjša. Predvidoma naj bi izšla številka 3-4/1975 ob koncu aprila 1976; teksti so že nekaj časa v tiskarni. Zvezek bo vseboval med drugim naslednje razprave: Janko Pleterski, Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffeja; Jože Pierazzi, Problem Slovenske univerze v Trstu v avstro-ogrski dobi; Tone Ferenc, Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940; Olga Janša in Vasilij Melik, Bibliografija slovenske zgodovine (publikacije iz let 1969—1972).

5. Odbor Zgodovinskega društva je sklenil, da bo XVIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev oktobra 1976 v Kranjski gori, delno verjetno tudi na Jesenicah in v Celovcu. Predvidene so štiri teme: razvoj železarstva in delavskega gibanja na Gorenjskem, 1000-letnica koroškega vojvodstva, revizija slovenske politične zgodovine 1893—1904 ter problemi pouka zgodovine v usmerjenem izobraževanju. Po običaju

bo zborovanje združeno z občnim zborom društva, proslavili pa bomo tudi tridesetletnico društvenega delovanja.

6. Od založbe »Borec« smo v oceno prejeli knjige: M. Žnidaršič, Ko je prihajal dan; J. Vidic, Po sledovih črne roke; A. Kermavnar, Ambulanta E preko 4 G; J. Przymanowski, Štirje tankisti in pes; A. Cervi, Mojih sedem sinov.

Ob tej priložnosti naj društvene člane opozorimo na razmeroma bogato društveno knjižnico na našem sedežu. V zameno za »Zgodovinski časopis« namreč prejemo vrsto domačih in tujih zgodovinskih revij in drugih publikacij.

7. Savez društava istoričara Jugoslavije (11001 Beograd, Karnedžijeva br. 2, P. f. 545) je ob svetovnem zgodovinarskem kongresu v San Franciscu izdal že tretjo jugoslovansko zgodovinsko bibliografijo z naslovom »The Historiography of Yugoslavia 1965—1975«. Tako kot predhodnji bibliografiji za leta 1945—1955 in 1955—1965 je tudi zadnjo moč naročiti na gornjem naslovu.

Ob izidu prvega letnika »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae« nas je zaprosilo uredništvo te revije, naj seznanimo naše bralce z vabilom k sodelovanju. Revijo lahko naročite na naslovu: »Školska knjiga«, 41001 Zagreb, Masarykova 28, p. p. 1039.

INFORMATION TO OUR SUBSCRIBERS

1. Copies of all volumes of »Zgodovinski časopis — Historical Review«, except vol. 1 (1947) and vol. 17 (1963) which are being prepared for a reprint, are at disposal at the editorship.

2. The next volume of the review is to be issued untill April 1976.

Mikuž Metod, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškercova 12

Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947—1954

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 3—44, cit. 157

slov. (nem., slov., angl.)

Pregled problematike bivše Julijske krajine oziroma velikih naporov za izbojevanje Združene Slovenije za razdobje 1947—1954 je napisan po obširni domaći in tuji literaturi. V prvem poglavju je pisec prikazal zlasti diplomatske boje za Julijsko krajino od sredc 1944 do podpisu pariske mirovne pogodbe februarja 1947, v drugem poglavju je težišče na opisu kompromisne začasne rešitve z ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja, ki ni nikdar zaživelo, v zadnjem poglavju pa je prikazana še pot do londonskega sporazuma oktobra 1954. Ta memorandum je zmagal jugoslovanskih narodov v tem, da so se otresli tutorstva veselih in da so dobili pravico, da neposredno z Italijo rešujejo vprašanje zahodne meje.

M. Stiplovec

Pahor Miroslav, kustos, Pomorski muzej »Sergej Mašera«, YU-66350 Piran, Čankarjevo nabrežje 3

Statut občine Piran iz leta 1274

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 77—88, cit. 40

slov. (nem., slov., angl.)

Leta 1274 je nastal v Piranu prvi kodeks mestnih statutov. Avtor dokazuje, da je nastal kot kompromis med političnimi strankami, ki so se v mestu borile za oblast. V statut so bili vneseni starejši veljavni zakoni in zakoni, ki so nastali iz medstrankarskega kompromisa. Obenem so se zakonodajalci naslonili na mestno občinsko pravo, rimsko-bizantinsko pravo, Rotarijev edikt in druge pravne vire. Na osnovi ohranjenih odlomkov je prikazal, da so se sestavljali statuta naslonili na celotno odrašlo prebivalstvo mesta (arengo) in da je tako nastal zakonik, ki je ščitil interese slehernega meščana in prebivalca občine, iz česar sledi ugotovitev o veliki demokracijskiosti statuta.

Avtorski povzetek

Gestrin Ferdo, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškercova 12

Zahodnojugoslovanske dežele od 15. do sredc 17. stoletja (Gospodarstvo in družba)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 45—76 cit. 103

slov. (nem., slov., angl.)

Avtor poskuša dati pregled gospodarskega in družbenega razvoja teh dežel v omenjenem obdobju. Poleg značilnosti tega razvoja, splošnih za vse jugoslovanske dežele izven turške oblasti, prikaže še specifične trte razvoja v slovenskih in hrvatskih (zalednih) deželah na eni in v beneški Istri, Dalmaciji in Dubrovniški republiki na drugi strani. Pri tem posebej poudari vlogo gospodarskih povezav teh dežel s širšim prostorom (Balkanom, Podonavjem in Jadranskim, za Dubrovnik še posebej Sredozemskim bazenom) in zlasti z Italijo; prav tako pa tudi, da je bil gospodarski procvit obalnih dežel v veliki meri odvisen od povezav z naravnim zaledjem.

Avtorski povzetek

Gestrin Ferdo, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškercova 12

Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 89—108, cit. 80

slov. (nem., slov., angl.)

Avtor daje v razpravi rezultate svojega študija trgovskih povezav slovenskih dežel z italijanskimi v obravnavanem času. Prikaže zlasti vlogo prehodne trgovine med ogrskimi in italijanskimi deželami s kožami in živino v eno smer ter z italijanskimi in drugim suknom ter »levantinsko« robo v drugo smer kot poglavitnim blagom te trgovine. Trgovci iz slovenskih dežel s odo okoli sredc 16. stoletja obvladali trgovino s kožami, do začetka 70-ih let z živino, nato pa so v prehodni trgovini prevladali tuji kapitali. Od razvoja te trgovine pa so v slovenskih deželah zavisela tudi mnoga druga dogajanja.

Avtorski povzetek

UDC 53 (497.12/13) "14/16"

Geštin Ferdo, full professor, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Economy and the Society of the Western Yugoslav Countries Between the 15th and the Middle of the 17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 45—76, 105 notes

slov. (germ., slov., engl.)

The author attempts to present a survey of the economic and social development of these countries in the above-mentioned period. In addition to characteristics of this development, common of all Yugoslav countries exclusive of the Turkish power, he also presents specific traits of development in Slovene and Croatian (hintherland) countries on the one side, and in the Venetian Istria, Dalmatia, and the Republic of Dubrovnik, on the other. The role of economic links of these countries with wider area (the Balkans, the Danube region, and the Adriatic as well as Mediterranean area for Dubrovnik) and especially with Italy is particularly stressed. Just as much it is also pointed out that the economic growth of the hintherland depended in a large degree on links with their natural hintherland.

Author's Abstract

UDC 582 (497.12:45) "14/15"

Geštin Ferdo, full professor, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Trade Between Slovene and Italian Regions at the End of the Middle Ages and in the 16th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 89—108, 80 notes

slov. (germ., slov., engl.)

The author presents in this study the results of his investigation of trade connections between Slovene and Italian countries in the discussed period. He chiefly presents the role of transit trade between Hungarian and Italian countries dealing with skins and cattle in one way, and the Italian and other cloth and alexandrine material in the other way, as main products of this trade. The merchants from the Slovene countries dominated in the skin trade until about the middle of the 16th century, and until about the 70ies with cattle, since then foreign capital prevailed in this transit trade. However, many other events depended in the Slovene countries on the development of this trade.

Author's Abstract

UDC 341.222 (459.1:45) "1947/1954"

Mikaž Metod, full professor, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Question Concerning Venezia Giulia and Trieste 1947—1954

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 5—44, 157 notes

slov. (germ., slov., engl.)

A survey of problems concerning the former Venezia Giulia, or rather, Great endeavours for creation of the United Slovenia in the period between 1947—1954, is written on the basis of extensive native and foreign sources. In the first chapter the writer of this article presented mainly diplomatic struggles for Venezia Giulia from the middle of 1944 until the Paris peace treaty was signed in February 1947, in the second chapter the stress is laid on the description of a compromising, temporary solution of creation of the Free Territory of Trieste, which never really became alive, and in the last chapter the author presents the steps made until the London agreement in October 1954. This Memorandum signifies the victory of the Yugoslav nations in this respect that they became free from the tutelage of super-powers and achieved the right to solve the question of the western border directly with Italy.

M. Stiploviček

UDC 552 (497.12 Piran) (094.7) "1274"

Pahor Miroslav, custodian, Naval Museum »Sergij Mašera«, YU-66550 Piran, Cankarjevo nabrižje 3

The Rules of the Piran Commune from 1274

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 77—88, 40 notes

slov. (germ., slov., engl.)

In 1274 the first code of civic statutes was prepared at Piran. The author tries to prove that it was created as a compromise among the political parties, which were struggling for power in the city. Older valid laws and laws, which were the result of compromise among the parties, were introduced into this statute. The legislators simultaneously took as a basis common civic laws, the Roman-Byzantine law, Rotari's edict and other judicial sources. The author has proved on the basis of the preserved fragments that the compilers of the statute used as their support all the grown-up inhabitants of the city (arango) and that in this way a law was created which protected the interests of every citizen and inhabitant of the commune; this investigation then results in a conclusion about a great democratic quality of this statute.

Author's Abstract

UDK 949.712 „1879/1895“

Melik Vasilij, redni univerzitetni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Slovenska politika v Taaffejevi dobi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 109—118, cit. 19

slav. (nem., slov., angl.)

Članek daje pregled politike in položaja Slovencev za časa vlade grofa Edvarda Taaffeja (1879—1895), ki so bili del parlamentarne vladne večine, razpravlja o avstrijskem parlamentu v tem času, poboljšanju slovenskega položaja na kranjskem ter manj ugodnem položaju na Štajerskem in Koroskem, opustitvi programa zdinitvenja Slovencev ter zahtevah po ustanovitvi višjega deželnega sodišča v Ljubljani ali posebnem oddelku namestništva za slovenski del Štajerske, o klerikalno-liberalnih ter drugih diferencah v slovenskem meščanskem tabornu.

Avtorski povzetek

UDK 329.14 (497.12) „1879/1895“

Rozman Franc, asistent Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Delavsko gibanje na Slovenskem v Taaffejevi dobi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 119—125, cit. 17

slav. (nem., slov., angl.)

Avtor podaja pregled delavskega gibanja v posameznih historičnih slovenskih deželah, išče skupne značilnosti in razlike v delavskem gibanju teh dežel. Opozarja na spremembo gospodarske politike in socialne zakonodaje. Po ustanovitvi legalne politične stranke 1889 se delavsko gibanje v vseh slovenskih deželah močno okrepi in postane dejansko tretji tabor političnega življenja.

Avtorski povzetek

UDK 949.712-15 „1879/1895“

Marušič Branko, višji kustos, direktor, Goriški muzej, YU-65000 Nova Gorica, grad Kromberk

Goriški Slovenci v Taaffejevi dobi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 127—138, cit. 40

slav. (nem., slov., angl.)

Po razgibani čitalniški in taborski dobi (1860—1872), po mlado- in staroslovenskih obračunavanjih (1872—5) ter po obdobju pasivnega slogaštva (1876—9) nastopi na Goriškem čas prvaškega delovanja vladnega opornika dr. Josipa Tonkija ob stalni in latentni opoziciji, ki samostojno nastopi na predvečer prvega desetletja Taaffejevega vladanja. Osemdeseta leta v politiki krojijo osebnosti: na Goriškem dr. Tonkli, na Primorskem cesarjev namestnik baron de Prešis, v državi grof Taaffe. Za slovensko politiko na Goriškem je značilna zmernost v dejavnih, tržasko namestniško omenjujoča trdnjšo politično povezavo primorskih Slovencev (Goričani, Tržičanci, Istrani). Padec Taaffeja najde Goričane zopet razcepjene, ta čas pa še poglubi narodnostna nasprotja v deželi.

Avtorski povzetek

UDK 943.66 (=865) „1879/1895“

Malle Avguštin, zgodovinar in publicist, direktor, Slovenski znanstveni inštitut, A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofsstrasse 58

Koroski Slovenci v Taaffejevi dobi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 29/1975, 1-2, s. 139—147, cit. 45

slav. (nem., slov., angl.)

Na podlagi arhivskega gradiva napisani članek daje pregled položaja koroskih Slovencev za časa vlade grofa Edvarda Taaffeja in kaže zlasti kako si koroski Slovenci v tem času niso mogli pridobiti nobenih koncesij na narodnostnem področju, ker režim sam ni imel interesa, da spremeni položaj v deželi, ki so jo imeli v zakupu nemški nacionalci, ki so skušali uničiti in preprečiti vse, kar bi utegnilo koristiti razcvetu in utrditvi narodne zavesti med koroskimi Slovenci.

V. Melik

UDC 329.14 (497.12) "1879/1895"

Rozman Franc, assistant, Institute for the History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne 1

The Workers' Movement in Slovenia in Taffe's Period

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 119-125, 12 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The author presents a survey of the workers' movement in individual historical provinces, where the Slovences lived. He is looking for common characteristics and differences in the workers' movement of these provinces. He calls the reader's attention to the change in economic policy and social legislation. After the establishment of a legal political party in 1889 the workers' movement is very much strengthened in all Slovene provinces, and it becomes in fact the third party in the political life.

Author's Abstract

UDC 945.66 (=865) "1879/1895"

Kalle Avguštin, historian and journalist, director, Slovenc Scientific Institute, A-50620 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofsstrasse 58

The Slovences from Carinthia in Taffe's Period

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 159-147, 45 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The archive sources were the basis of this article in which the author gives a survey of the situation of the Slovences in Carinthia during the reign of the count Edward Taffe. He particularly shows that the Slovences in Carinthia could not gain any concessions in the national sphere, because the regime was not interested in changing the situation in the country which was in the hands of German nationalistic plebeians, who tried to destroy and prevent everything that might be beneficial for the growth and reaffirmation of national consciousness among the Slovences in Carinthia.

Y. Melik

UDC 949.712 "1879/1895"

Melik Vasilij, full professor, Faculty of Arts and Letters, University of Ljubljana, YU-61000 Ljubljana, Askercova 12

The Slovene Politics in Taffe's Period

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 109-118, 19 notes

slav. (germ., slov., engl.)

The article presents a survey of politics and position of the Slovences, during the period of reign of Count Edward Taffe (1879-1895), who were a part of the parliamentary government majority; further on, the Austrian parliament of that time is being discussed, the embetachment of the Slovene position in Candia and a less favourable situation in Syria and Carinthia; the abandonment of the programme of Slovene unification and demands for establishment of higher provincial court in Ljubljana or a special department of provincial government for the Slovenian part of Syria, the clerical-liberal and other differences in the Slovene bourgeois camp.

Author's Abstract

UDC 949.712-15 "1879/1895"

Marušič Branko, director, Museum of Gorica, YU-65000 Nova Gorica, Grad Kromberk

The Slovences from Gorica/Gorizia in Taffe's Period

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1975, 1-2, pp. 127-158, 40 notes

slav. (germ., slov., engl.)

After a vivid period of »štalnice« (reading-rooms) and »tabornic« (camps), between 1860-1872, after disputes between the Young and the Old Slovences (1872-1875), and after the period of passive unification (1876-1879), the Gorica region faced the activity of the »government opportunist« Dr. Josip Tombl along with the permanent and latent opposition, which takes an independent stand on the eve of the first decade of Taffe's rule. In the eighties the following personalities created the politics: Dr. Tombl in the Gorica region, in the Primorska (Littoral - Coastal) region the emperor's representative baron de Preits, and in the state count Taffe. The Slovene politics in the Gorica region is characterized by moderation in actions, the representation of Trieste make impossible a more firm political link of the Coastal Slovences (from Gorica, Trieste, Istria). At the Taffe's fall the Slovences in the Gorica region are again divided, and during this period the national antagonisms in the country become even deeper.

Author's Abstract

KAZALO — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STUDIES

- Metod Mik u ž, Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947—1954 3—44
 Вопрос Юлийской крайны и Триеста 1947—1954
 The Question Concerning Venezia Julia and Trieste Between 1947—1954
 UDK 541.222 (497.1:45) „1947/1954“
- Ferdo Gestrin, Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel od 15. do srede 17. stoletja 45—76
 Экономика и общество западноюгославских провинций с 15-го по середину 17 века
 The Economy and the Society of the Western Yugoslav Countries Between the 15th and the Middle of the 17th Century
 UDK 33 (497.12/13) „14/16“
- Miroslav Pahor, Statut občine Piran iz leta 1274 77—88
 Устав общины Пиран из 1274 года
 The Rules of the Piran Commune from 1274
 UDK 352 (497.12 Piran) (094.7) „1274“
- Ferdo Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju 89—108
 Торговля между словенскими и итальянскими землями в конце средних веков и в XVI веке
 The Trade Between Slovenian Regions and the Italian Regions at the End of the Middle Ages and in the 16th Century
 UDK 382 (497.12:45) „14/15“
- Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi 109—118
 Словенская политика во времена Таафе
 The Slovene Politics in Taaffe's Period
 UDK 949.712 „1879/1893“
- Franc Rozman, Delavsko gibanje na Slovenskem v Taaffejevi dobi . . . 119—125
 Рабочее движение в Словении во времена Таафе
 The Workers' Movement in Slovenia in Taaffe's Period
 UDK 329.14 (497.12) „1879/1893“
- Branko Marušič, Goriški Slovenci v Taaffejevi dobi 127—138
 Горишкие словенцы во времена Таафе
 The Slovenes from Gorica (Gorizia) in Taaffe's Period
 UDK 949.712-15 „1879/1893“
- Avguštin Malle, Koroški Slovenci v Taaffejevi dobi 139—147
 Каринтийские словенцы во времена Таафе
 The Slovenes from Carinthia in Taaffe's Period
 UDK 943.66 (= 863) „1879/1893“

IN MEMORIAM

- Dušan Kermauner (Bogo Grafenauer) 149—154
 Памяти Душана Кермаунера
 Dušan Kermauner
 UDK 92 Kermauner D.

KONGRESI IN SIMPOZIJ — СЪЕЗДИ И СИМПОЗИУМЫ — CONGRESSES AND SYMPOSIA
UDK 061.3

- Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci/Mogersdorf (Antoša Leskovec) 155—156
Международный культурно-исторический симпозиум в Модинцы / Могерсдорф
The International Cultural-Historical Symposium at Modinci/Mogersdorf

OCENE IN POROCILA — РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS
UDK 930 (048.1)

- Vilfan-Zontar, Arhivistika (Janez Kos) 157
Köllmann-Marschalk, Bevölkerungsgeschichte (Jože Šorn) 157—158
Kellenbenz, Schwerpunkte der Eisengewinnung und Eisenverarbeitung in Europa 1500—1650 (Jože Šorn) 158—159
Die Slawen in Deutschland (Ferdo Gestrin) 159—160
Lubos, Deutsche und Slawen (Tone Zorn) 161
Jacobsen, Hans Steinacher (Tone Zorn) 162—164
Die Habsburgermonarchie 1848—1918, Band I. (Jože Šorn) 165—167
Acta historico-oeconomica Jugoslaviae, Vol. I. (Jože Šorn) 167—168
Dinić-Knežević, Položaj žena u Dubrovniku u XIII. i XIV. veku (Antonija Glas) 168—170
Faksimilirane izdaje nekaterih starejših historiografskih del o Furlaniji, Trstu in Goriški, II. (Branko Marušič) 170—172

BIBLIOGRAFIJA — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

- Miloš Rybař — Olga Janša — Tone Zorn — Nataša Stergar — Mara Mervič — Nataša Kandus, Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici oddelka za zgodovino filozofske fakultete, biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja in knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani 175—205
UDK 017.11 (497.12 Lj.) :930

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1975

941/949

119750125, 1/2

COBISS •